
ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА

Главни и одговорни уредник
Богољуб Савин

Редакција

Богољуб Савин, Југослав Вељковски, др Владан Гавриловић, др Ђура Харди,
др Слободан Бјелица, Richard Mills, др Агнеш Озер, Горан Јовичић,
Душко Пантелић

Адреса редакције

Историјски архив града Новог Сада
Тврђава 7 и 9, 21131 Петроварадин

Тел/факс: 021 / 64 32 214

e-mail: arhivns@neobee.net

<http://www.arhivns.rs>

Часопис излази једном годишње

Chefredakteur:

Bogoljub Savin

Redaktion:

Bogoljub Savin, Jugoslav Veljkovski, Dr. Vladan Gavrilović, Dr. Đura Hardi,
Dr. Slobodan Bjelica, Richard Mills, Dr. Agneš Ozer, Goran Jovičić, Duško Pantelić

Anschrift der Redaktion:

Istorijski arhiv grada Novog Sada
Tvrđava 7 i 9, 21131 Petrovaradin

Telefon/Fax: 021 / 64 32 214

E-Mail: arhivns@neobee.net

<http://www.arhivns.rs>

Die Zeitschrift erscheint einmal jährlich.

ISSN 1451-7817

UDC 930.25(497.113 Novi Sad)

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ГРАДА НОВОГ САДА
Година V, број 5

JAHRBUCH
DES HISTORISCHEN ARCHIVS
DER STADT NOVI SAD
Jahrgang 5, Nummer 5

Нови Сад
Novi Sad
2011

С А Д Р Ж А Ј

АРХИВИСТИКА

Дијана Петреска и Гордана Мојсоска	
60-ГОДИНИ ДРЖАВЕН АРХИВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, 1951-2011, ДОКУМЕНТИ-DOCUMENTS, Скопје 2011	13
60 Years - the State Archives Of the Republic of Macedonia	23
Ненад Предојевић	
САЧУВАНА ДОКУМЕНТА О ПРЕПИСЦИ КОЈУ СУ ВОДИЛИ ЂОРЂЕ НАТОШЕВИЋ И НИКОЛА Ђ. ВУКИЧЕВИЋ, У ПЕРИОДУ ОД 1861-1893. ГОДИНЕ ...24	
Die erhaltenen Dokumente über die Korrespondenz zwischen Đorđe Natošević und Nikola Đ. Vukičević im Zeitraum 1861-1893	41
Дејан Јакшић	
НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ РАД У АРХИВУ ВОЈВОДИНЕ	42
Wissenschaftliche Forschungsarbeit im Archiv der Woiwodina	54
Олгица Трбојевић	
О АРХИВСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА АНАЛИТИЧКОГ ИНВЕНТАРА ЖУПАНИЈА И МАГИСТРАТА У ВОЈВОДИНИ	55
Zu den Archivpublikationen des analytischen Inventars der Komitate und Magistrate in der Woiwodina	66
Зоран Стевановић	
ИЗРАДА АНАЛИТИЧКОГ ИНВЕНТАРА У ЕЛЕКТРОНСКОМ ОБЛИКУ У АРХИВУ ВОЈВОДИНЕ, С ОБЗИРОМ НА ОПШТИ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРД ЗА ОПИС АРХИВСКЕ ГРАЂЕ – ISAD(G)	67
Erstellung des analytischen Inventars in elektronischer Form im Archiv der Woiwodina, bezüglich des Allgemeinen internationalen Standards zur Beschreibung von Archivgut – ISAD(G)	86

ГРАЂА

Слободан Бјелица	
ЖАЛБА ДВОЈИЦЕ ИСТАКНУТИХ ВОЈВОЂАНСКИХ КОМУНИСТА ПАРТИЈСКОМ ВРХУ, 1965. ГОДИНЕ	88
Die Beschwerde von zwei herausragenden Kommunisten der Woiwodina an die Parteispitze im Jahre 1965	102
Гордана Петковић	
ЈЕДНО ПИСМО БАРОНА ЈОСИФА РАЈАЧИЋА ИСТОРИЧАРУ ВЛАДИМИРУ ЋОРОВИЋУ	103
Ein Brief des Barons Josif Rajačić an den Historiker Vladimir Ćorović	114

Војислав Пушкар	
НОВОСАДСКЕ КАФАНЕ ОД 1751. ДО 1941. ГОДИНЕ У ФОНДОВИМА МАГИСТРАТА И ГРАДСКОГ ПОГЛАВАРСТВА	115
Die Gaststätten in Novi Sad im Zeitraum 1751-1941 - in den Beständen des Magistrats und der Stadtverwaltung	142
Павле Б. Орбовић	
ИНВЕНТАР ХРАМА ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У СТАРОМ ВРБАСУ ИЗ 1874. ГОДИНЕ	143
Das Inventar der Mariä Tempelgang-Kirche in Altvrbas aus dem Jahre 1874.....	157
Милутин Дробњак	
О БОРАВКУ ФРАНЦУСКЕ ВОЈСКЕ У НОВОМ САДУ 1918. ГОДИНЕ.....	158
Zum Aufenthalt der französischen Armee in Novi Sad 1918.....	169
Душко Пантелић	
ПОПИС ПРОФЕСОРА „ЈОВИНЕ” ГИМНАЗИЈЕ	171
Das Verzeichnis der Lehrer des „Jova“-Gymnasiums.....	184

ИСТОРИОГРАФИЈА

Ózer Ágnes	
ÉRDÜJHELYI MENYHÉRTRŐL, ÚJVIDÉK TÖRTÉNETÍRÓJÁRÓL	185
О Мелхиору Ердүхељију, писцу <i>Историје Новог Сада</i>	193
Драгица Вулин	
ВЕТЕРИНАРСТВО У СРЕМСКОЈ ЖУПАНИЈИ 1897–1912.....	194
Tiermedizin im Komitat Srem 1897-1912	231
Гордана Буловић	
Др АНДРИЈА МИРКОВИЋ	232
Dr. Andrija Mirković	248
Горан Јовичић	
СВЕТОЈОВАНСКА ШКОЛА У НОВОМ САДУ – ОСНОВНА ШКОЛА „ИВО ЛОЛА РИБАР”	249
Die Sankt-Johannes-Schule in Novi Sad - die Grundschule „Ivo Lola Ribar”.....	276
Петар Ђурђевић	
ИЗГРАДЊА И ОТВАРАЊЕ СПОРТСКОГ ИГРАЛИШТА „КАРАЂОРЂЕ” У НОВОМ САДУ	277
Der Bau und die Eröffnung des Sportplatzes „Karadorde” Novi Sad	287
Мирослав Јаћимовић	
ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У НОВОМ САДУ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ У ОГЛЕДАЛУ <i>НОВЕ ПОШТЕ</i>	288
Politische Verhältnisse in Novi Sad während des Zweiten Weltkriegs – im Spiegel des Blattes „Nova pošta”	315

ПРИКАЗИ, ПРЕВОДИ И РЕЦЕНЗИЈЕ

Лидија Мустеданагић МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ ПРИКАЗ 52. БРОЈА РАДА МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ.....	316
Мр Дејан Јакшић ПРИРУЧНИК ЗА СРЕЂИВАЊЕ СТАРИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ.....	321
Синиша Јокић ПОЛИТИЧКИ РАЗВОЈ НОВОГ САДА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА.....	326
Петар Ђурђев ПРОФЕСОРИ „ЈОВИНЕ” ГИМНАЗИЈЕ У ФОНДОВИМА НОВОСАДСКОГ АРХИВА	333
Марија Бјелица АКТИВНОСТИ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА ПОВОДОМ ПРОСЛАВЕ 1. ФЕБРУАРА, ДАНА ГРАДА НОВОГ САДА.....	336

IN MEMORIAM

ЈАНОШ АНТАЛ (1950-2011).....	341
------------------------------	-----

РЕЧ УРЕДНИКА

Годишњак Историјског архива града Новог Сада успео је да, у протекле три године, оправда назив, јер су објављена три броја, чиме је успостављен континуитет излажења и испуњен један од услова да наш часопис конкурише за категоризовање *Годишњака* као научног часописа код Матичног научног одбора за историју, археологију и етнологију при надлежном министарству.

Надамо се да ће *Годишњак* бити уврштен на листу категоризованих научних часописа, чиме би порастао значај часописа и подстакao нове сарадике да нам се прикључе и помогну у поузданијем и квалитетнијем осветљавању прошлости нашег града, као и унапређивању архивистичке струке.

Богољуб Савин
главни и одговорни уредник

WORT DES REDAKTEURS

Dem *Jahrbuch des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad* gelang es, in den drei vergangenen Jahren seinen Namen zu rechtfertigen, weil drei Nummern der Zeitschrift veröffentlicht wurden, und auf diese Weise wurde Kontinuität in der Veröffentlichung wiederhergestellt und eine der Bedingungen erfüllt, damit unsere Zeitschrift vom Wissenschaftlichen Ausschuss für Geschichte, Archäologie und Ethnologie beim zuständigen Ministerium als eine wissenschaftliche Zeitschrift kategorisiert wird.

Wir hoffen, dass das *Jahrbuch* in die Liste der kategorisierten wissenschaftlichen Zeitschriften eingereiht wird, womit die Bedeutung der Zeitschrift wachsen würde. Das würde auch neue Mitarbeiter veranlassen, zu schreiben und bei einer verlässlicheren und besseren Erläuterung der Vergangenheit unserer Stadt, sowie der Förderung des Archivwesens zu helfen.

Chefredakteur
Bogoljub Savin

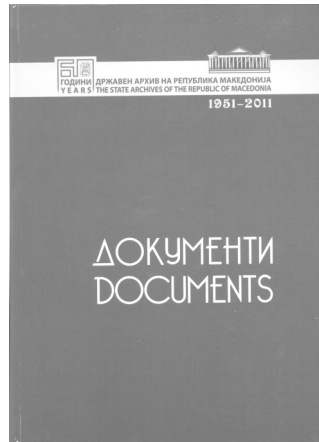
Д-Р ДИЈАНА ПЕТРЕСКА И ГОРДАНА МОЈСОСКА
Државен архив на Република Македонија

60-ГОДИНИ ДРЖАВЕН АРХИВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА,
1951-2011,
ДОКУМЕНТИ-DOCUMENTS, СКОПЈЕ 2011

Оваа 2011 година Државниот архив на Република Македонија (ДАРМ) одбележува 60 години од неговото постоење и дејност. ДАРМ од неговото основање во 1951 година па сè до денес има улога на значајна државна и национална установа. Според актуелното архивско законодавство денес ДАРМ има статус на државен орган и дејствува како единствена управна организација. Богатата архивска граѓа која се чува во Централниот архив во Скопје и во 9 подрачни одделенија на ДАРМ ширум Републиката потекнува од различни временски периоди и од различни фондообразователи. Освен оригиналните документи, благодарение на организираната истражувачка дејност во ДАРМ се пренесени како копии или микрофилмови од голем број архиви, библиотеки и други институции од повеќе држави. Како резултат на таа дејност во ДАРМ денес се чуваат околу 7.430 фондови со над 100 000 000 листови. Архивската граѓа сведочи за бурното минато на Македонија, на македонскиот народ, на етничките заедници и на сите граѓани на Република Македонија. ДАРМ настојува да ги презентира пред јавноста најважните архивски документи за историјата на Македонија и македонскиот народ, преку разни форми: изложби, публикувани збирки на документи, серии на документи, монографии и слично.

Централниот дел (управата) на ДАРМ во Скопје ги планира, организира и реализира архивските и стручните истражувања во странските архиви и има единствена издавачка програма. Во рамките на издавачката дејност големо внимание привлекуваат 200 објавени збирки и серија на збирки од документи и други изданија, објавувани според хронолошки и тематски принцип. Во рамките на активностите за одбележување на јубилејот беа издадени две книги: Документи-Documents 1951–2011, во кој се поместени избор од документи за историјата на Македонија од XII век до денес и Документи 1926–2011, во која се собрани и објавени правните акти и други

документи за организацијата и функционирањето на архивот и архивската служба од нејзините почетоци во 1926 година до денес. Во овој прилог ја претставуваме збирката Документи-Documents 1951–2011.

Збирката ДОКУМЕНТИ 1951–2011 година излезе како јубилејна збирка во која е направен избор од најзначајните и репрезентативни изворни документи од XII век до најновите кои се однесуваат на настаните поврзани со Република Македонија и евроинтегративните процеси. Изборот и редакцијата на *документите* ги направија д-р Зоран Тодоровски, директор на ДАРМ, и д-р Иван Алексов, помошник раководител на Секторот за средување и обработка во ДАРМ.

Според Директорот на ДАРМ „Основната цел на ова издание е да ја информира општествената јавност и да ја збогати претставата за големото национално значење на документарното богатство што се чува и користи во Државниот архив”.

Пригодното обраќање на Директорот д-р Зоран Тодоровски и краткиот текст за 60 - годишниот развој на ДАРМ и на архивската служба подготвен од д-р Иван Алексов, двата поместени во почетокот на книгата, се објавени на македонски и англиски јазик. Сите документи во книгата се факсимили, без превод и трајскрипција на современ македонски јазик. Под секој документ има кратко објаснување на македонски и англиски јазик за видот на документот и времето на настанувањето.

Документите се распоредени во 13 хронолошки и тематски целини и тоа:

- Старословенски ракописи во Македонија XII-XVII век,
- Македонија под турска власт XV-XIX век,
- Македонските преродбеници,
- Македонското револуционерно движење 1893–1903г.,

- Македонското научно-литературно друштво 1903–1913г. ,
- Илинденското востание 1903г.,
- Македонското револуционерно движење 1903–1912г.,
- Македонија во Балканските и Првата светска војна 1912–1919г.,
- Македонија меѓу двете светски војни 1919–1941г.,
- Македонија во Народноослободителната војна 1941–1944г.,
- Антифашистичкото собрание на народноото ослободување на Македонија 1944–1945г.,
- НР/СР Македонија 1945–1990г.,
- Република Македонија-Независна држава 1991–2009г.

Збирката содржи два пригодни воведни текстови и 189 документи, распоредени на 185 страници.

Во првиот дел „Старословенски ракописи во Македонија XII-XVII век”, се поместени факсимили од 6 документи, кои се однесуваат на црковната историја и на писменоста во тој историски период. Четири од нив се пишувани на старословенски, еден на старогрчки и еден на староеврејски јазик. Посебно значаен за проучување на употребата на црковнословенскиот јазик во Средниот век на тлото на Македонија е третиот документ „*Петикостар*” (*Цветен триод*), *црковнословенски ракопис од Преспанско, македонска рецензија од крајот на XII*. Два од документите: *Четвороевангелие „Лазаревац” од последната четвртина на XII век* и *Четвороевангелие „Кичевско” од XVI век* импонираат со илуминацијата и минијатурата и претставуваат извонредно сведоштво за проучување на палеографијата и уметноста во црквите и манастирите на тлото на Македонија во Средниот век.

Четвороевангелие „Кичевско”
од XVI век

Документите во вториот дел „Македонија под турска власт XV-XIX век”, настанале во периодот на османското владеење во Македонија. Во

овој дел се поместени факсимили од 22 документи на старотурски и старословенски и еден план на градот Скопје од втората половина на XIX век. Освен богатството на податоци за старословенската и старотурската палеографија и дипломатика, присуството на печатите овозможува да се добијат сознанија и за сигилографијата и хералдиката. Содржината во документите е разновидна, дел од нив ги третираат односите меѓу црковните и државните власти за верските и училишните прашања, за имотноправните односи, неколку од нив претставуваат извори за стопанската историја. Меѓу нив е документот *Правила на Охридскиот еснаф од 1657 година*. Еден од документите *Ферманот од кадијата на Реканската каза со наредба до локалните власти да не го спречуваат чукањето на камбаните, со што христијанското население се повикува на верски обреди од 1838 година* има посебна естетска и уметничка вредност.

Ферманот од кадијата на Реканската каза со наредба до локалните власти да не го спречуваат чукањето на камбаните, со што христијанското население се повикува на верски обреди (од 1838 година)

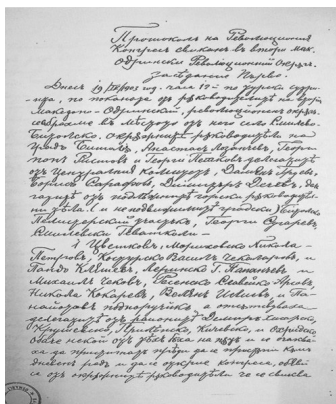
Меѓу овие документи се наоѓаат и два значајни документи од времето на Македонското (Кресненското) востание од 1878 година: *Правилата на Македонскиот востанички комитет* и *Устројството на Македонското востание*, потпишано од началникот на Штабот, Димитар Поп Ѓорѓиев Беровски, и од други членови на истото тело. Во овој дел се поместени и првиот (1607г.) и последниот (1912г.) сиџил на кадиите од Битолскиот вилает.

Во третата тематска целина „Македонските преродбеници“ се сместени неколку факсимили од делата на македонските дејци од времето на народното будење, односно од времето на преродбата во Македонија. Тоа се фрагменти од делото *Огледало* на Кирил Пејчиновиќ, поемата *О арматолос* (Сердарот) и *Кратка славјанска граматика* од Глигор Прличев, *Кратка Славјано-македонска општа историја* и *Слогница речовска* од Ѓорѓија Пулевски и еден прилог од Марко Цепенков.

Под насловот „Македонското револуционерно движење 1893–1903г.“ се поместени 10 факсимили од документи, кои се однесуваат на првиот пе-

риод на Тајната македонско-одринска револуционерна организација. Меѓу нив се: *Уставот на ТМОРО од 1896 г.*, неколку писма од Гоце Делчев, *Телеграма од турските власти за борбата во селото Баница и загинувањето на Гоце Делчев* и др.

Во тематската целина „Македонското научно-литературно друштво 1903–1913г.“ се сместени 6 факсимили од документи и списанија и една карта. Сите документи се однесуваат на македонската национална дејност на Македонците кои се наоѓале во Петроград и на Македонци кои повремено престојувале таму, како и на активности поврзани со оваа македонска асоцијација, која има извонредно значење за проучувањето и афирмацијата на македонската национална посебност и на македонскиот јазик. Меѓу нив се наоѓаат факсимили од *Уставот на Друштвото од 1903г.*, насловната страница на трудот на Крсте Петков Мисирков *За македонските работи од 1903г.* Првата страница од првиот број на в. *Вардар* од 1905г., *Меморандумот од група Македонци* од Петроградската колонија до владите и јавноста на балканските држави од јуни 1913г., факсимил од првата страница на еден од броевите на сп. *Македонски глас*. Посебно место и е дадено на *географската и етнографската карта на Македонија* изработена од Димитрија Чуповски и упатена до Лондонската мировна конференција во 1913г.

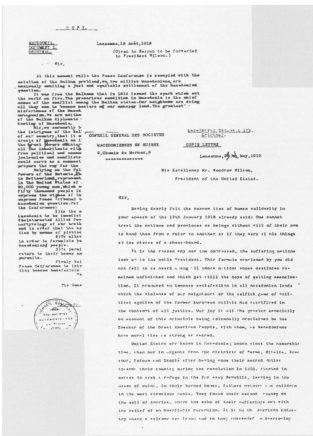
Протокол од Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ (1903г.)

Четиринаесет документи се презентирани во тематската целина под наслов „Илинденското востание 1903г.“. Истите имаат големо значење бидејќи сведочат за подготовките, текот и последиците од Илинденското востание, најголемото македонско востание против османската власт а за ослободување и создавање на македонска држава. Централно место меѓу нив имаат програмските документи: *Протоколите (Записниците) на Смилевскиот конгрес* од почетокот на мај 1903 г., *Општиот план и цел на востанието* донесен на истиот конгрес, *Повик на Главниот штаб на Битол-*

скиот револуционерен округ за почеток на востанието од 15 јули 1903г. и др. Меѓу нив се и неколку извештаи од странските дипломатски претсавници и од турските власти во врска со Илинденското востание во Македонија.

Документите во тематската целина „Македонското револуционерно движење 1903–1912г.“ се од различна провиниенција и се однесуваат на периодот од 1904 година до почетокот на Првата балканска војна. Тие третираат различни прашања од споменатиот период, особено околу промените и настаните со Младотурската револуција во Турција. Меѓу нив е и *Манифестот кон сите народности во Македонија од Јане Сандански од Солун од 18 јули 1908 година* и *Актот на Основачкиот конгрес на албанскиот клуб во Дебар во врска со утврдувањето на албанската азбука во 1909 г.*

Во тематската целина „Македонија во Балканските и во Првата светска војна 1912–1919г.“ се поместени факсимили од 9 документи. Меѓу нив има француски извештаи за ситуацијата во Македонија, *Букурешкиот мировен договор*, реагирањата и барањата на Македонците за признавање на правото на самоопределување на Македонија и констиуирање на посебна македонска држава. Меѓу последните се: *Серската декларација* за давање автономија на Македонија во нејзините географски граници (1918г.), *Апелот на Привременото претставништво на обединетата поранешна ВМРО и Писма од Генералниот совет на македонските друштва во Швајцарија до Вудро Вилсон со барање Македонија да се признае за посебна држава под протекторат на САД и В. Британија* (Лозана, март 1919г.) и др. Последните документи сведочат за големата желба и упорност на Македонците по завршувањето на Првата светска војна да им се признае правото на државност.

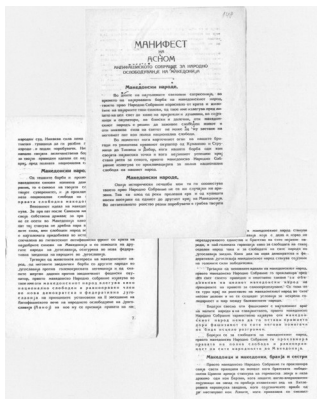

Писма од Генералниот совет на македонските друштва во Швајцарија до Вудро Вилсон со барање Македонија да се признае за посебна држава под протекторат на САД и В. Британија (Лозана, март 1919г.)

Тематската целина „Македонија меѓу двете светски војни 1919–1941г.“ е една од најобемните и содржи 30 документи и еден проект за изградба

на зграда за Градска управа на Скопје. Најголемиот број документи претставуваат писма, извештаи, програмски документи на македонските редолуционерни и на македонските легални емигрантски организации во Бугарија: ВМРО, ВМРО (Обединета), Сојузот на македонските емигрантски организации, како и документи кои се однесуваат на ставот на Коминтерна и балканските комунистички партии кон македонското национално прашање. Меѓу документите се наоѓа и фрагмент-факсимил од букварот за македонските деца во Грција подготвен есента 1925 година.

Во тематската целина „Македонија во Нродноослободителната војна 1941–1944 г.“ е направен избор на мал број документи за Антифашистичката и Народноослободителна борба на македонскиот народ во текот на Втората светска војна, иако за овој период има голем број на документи сместени во повеќе архивски фондови во ДАРМ. Тука се ставени неколку документи од Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија на чело со Методи Шаторов Шарло од 1941 година, *Манифестот на ГШ на НОВ и ПОМ и Приговорот на Манифестот од група членови на АНОК*, документи кои сведочат за прашањата и дилемите околу прецизирањето на ставовите на Раководството на НОД во Македонија за иднината на Македонија и прашањето за нејзиното обединување и државност. Еден од значајните документи помесетен тука е *Затисникот од Седницата на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ и Главниот штаб за испраќање Македонска делегација при Врховниот штаб за поставување на „прашањето за целосно ослободување и обединување на македонскиот народ“* од 6 мај 1944 г.

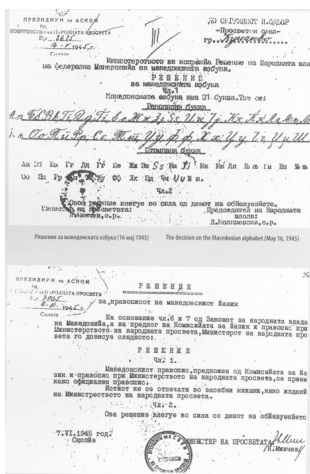

Манифест на АСНОМ
(2 август 1944г.)

Документите во делот под наслов „Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија 1944–1945г.“ исто така се однесуваат на Народноослободителната борба (НОБ), но сепак тематски повеќе се поврзани со конституирањето на македонската држава. Овие документи се настанати во последните месеци од Народноослободителната војна

во Македонија. Поточно тоа се документи за поставувањето на темелите на современата македонска држава донесени на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година: *Решението за конституирање на АСНОМ како врховно законодавно, претставничко и извршно тело и највисок орган на државната власт на ДФМ, Декларација за основните права на граѓаните во Федерална Македонија, Манифестот на АСНОМ* и други.

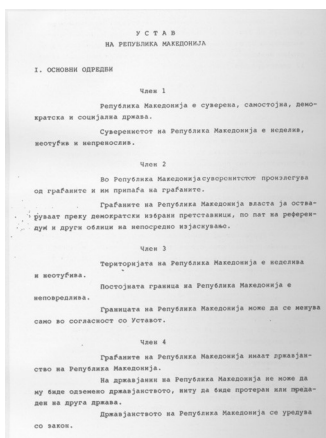
Во ДАРМ се чуваат огромен број документи од различна провиниенција настанати во периодот на постоењето на современата македонска држава од 1945 до 1990 година, односно до раздружувањето од Југославенската федерација и нејзиното осамостојување. Сепак, во оваа збирка се објавени факсимили од 33 документи кои сведочат само за одделни аспекти на развојот на македонското општество и македонската држава во споменатиот период. Најмногу од нив настанале во првите години по ослободувањето на земјата и конституирањето на извршната власт во текот на 1945 и 1946 година, како што се: *Законот за формирање на Првата народна влада на Македонија* (16 април 1945г.), *Решение за правописот на македонскиот јазик* (7 јуни 1945г.), *Закон за грбот на Народна Република Македонија со печат на грбот* (26 јули 1946г.), *Првиот устав на Народна Република Македонија* (31 декември 1946г.), *Закон за државните архиви на НРМ* (1 април 1951г.), *Одлука на Светиот Синод за прогласување на автокефалноста на Македонската православна црква* (Охрид, 17 јули 1967г.), *Закон за основање на Македонска академија на науките и уметностите* (1967г.), *Устав на Социјалистичка Република Македонија* (25 февруари 1974г.) и други.

Решение за правописот на македонскиот јазик (7 јуни 1945г.)

Во оваа хронолошка целина се сместени и факсимили од неколку документи кои се однесуваат на положбата на Македонците во соседните

земји, како документи од организациите на македонските иселеници во Америка и Европа. Два од документите сведочат за културно-просветните мерки за опфаќање на албанската националност во процесот на организирањето на наставата на нивен мајчин јазик. Неколку документи се издвојуваат по својата содржина од досега споменатите, а тоа се документи за мерките на новата еднопартиска комунистичка власт против носителите на идеи различни од програмата на Комунистичката партија и на власта, или против групи и поединци припадници на организации кои и понатаму барале целосно решавање на македонското прашање, преку обединување на Македонија во една држава. Меѓу нив се и документите за апсењето и судењето на првиот претседател на македонската држава Методи Андонов Ченто.

Устав на Република Македонија
(17 ноември 1991 г.)

Последната хронолошко-тематска целина под наслов „Република Македонија-Независна држава 1991–2009г.“ содржи избор на факсимили од 15 документи кои настанале во периодот на осамостојувањето на Република Македонија. Повеќето презентирани документи се однесуваат на процесот на раздружувањето од Југословенската федерација, на првите повеќепартиски избори во 1990 година и на одредени тешкотии на кои наиде Република Македонија во нејзиното меѓународно признавање, поради противењето на Грција да биде признаена под уставното име. Од посебно значење се документите: *Декларација за сувереноста на Социјалистичка Република Македонија*, *Декларација на Собранието на Р. Македонија за резултатите на Референдумот за суверена и самостојна Македонија*, *Устав на Република Македонија* (17 ноември 1991г.), *Мислењето на Европската арбитражна комисија, на чело со Бадентер дека Македонија ги исполнува условите за стекнување независност и меѓународно признавање...*, (1992г.), *Одлука на Генералното собрание на ООН за прием на Република Македо-*

нија како 181 членка на ООН (7 април 1993г.), „Привремената спогодба” за нормализирање на односите помеѓу Република Македонија и Република Грција (13 септември 1995г.), Спогодба за регулирање на односите и унапредување на соработката меѓу Република Македонија и Сојузна Република Југославија, Охридскиот рамковен договор (1991) и други.

Збирката Документи-Documents 1951–2011 не само што претставува јубилејно репрезентативно издание на ДАРМ, туку со нејзината содржина ја збогатува македонската историографија и археографија. Во исто време ќе придонесува секој заинтересиран граѓанин во земјата и странство полесно да дојде до основните податоци за историјата на ДАРМ како една од најзначајните културни институции во Р. Македонија и за содржината и разновидноста на архивското богатство на Македонија и за Македонија.

60 YEARS - THE STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Summary

The State Archives of the Republic of Macedonia celebrated its 60th Anniversary on April 1, 2011. In the past 60 years of its establishment and existence, the State Archives of the Republic of Macedonia has played a very important role in the collection, the preservation and the presentation of the archival records. The archival records kept at the State Archives are from different periods and different creators. They are a testimony of the tumultuous past of Macedonia, of the Macedonian people and all the peoples who have lived on the territory of Macedonia. The oldest document is the Gospel according to the holy Apostle Luke from the 12th century.

The State Archives of the Republic of Macedonia has had a unique publishing policy. The Archives has published collections of documents (series) and monographs, prepared on the basis of the archival records kept both in the Archives and in foreign archives brought in a form of copies. The latest collection DOCUMENTS 1951 - 2011 presents a selection of the most important documents kept in the repositories of the State Archives as well as in its Departments throughout the state. The main goal of this edition is to inform the public and to enrich the knowledge about the documented treasure which is of great national importance. The documents presented in this collection are a testimony of the persistence of the national identity and the struggle of the Macedonian people for the establishment of their own national state.

НЕНАД ПРЕДОЈЕВИЋ, АРХИВСКИ САВЕТНИК
 Архив Војводине, Нови Сад

САЧУВАНА ДОКУМЕНТА О ПРЕПИСЦИ КОЈУ СУ ВОДИЛИ
 ЋОРЂЕ НАТОШЕВИЋ И НИКОЛА Ћ. ВУКИЧЕВИЋ,
 У ПЕРИОДУ ОД 1861-1893. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Приликом рада на ревизији и обради Фонда Ф.35 *Друштво за Српско народно позориште*, издвојена је посебна група докумената, класификована као „Непозоришна преписка (1779–1936)”. У наведеном периоду сачувано је укупно 212 писама разне провенијенције, а од тога на преписку, коју су водили Ћорђе Натошевић и Никола Ћ. Вукичевић, односи се мањи део (48 писама). Имајући у виду да се ради о наша два изузетна прегаоца у области просвете и развоја школства, о сачуваној преписци је потребно обавестити ширу научну јавност и истраживаче који се баве овом тематиком. У раду су дати кратки коментари о садржају писама и комплетни аналитички описи сваког писма понаособ.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ћорђе Натошевић, Никола Ћ. Вукичевић, образовање, школе, преписка, *Школски лист*.

Увод

Др Ћорђе Натошевић (1821, Сланкамен – 1887, Карловац) – иако је по струци био лекар – својим радом и залагањем за школе и образовање веома је задужио српско школство – прво као директор Српске велике православне гимназије у Новом Саду (1853–1857), а потом и као надзорник (1857–1860) свих српских школа у Српском Војводству и Тамишком Банату (СВТБ). Након тога, Натошевић се посветио писању школских уџбеника и раду на оснивању и унапређењу *Школског листа* – чији је био и први уредник. Уредник наведеног листа је био до 1866. године када, на то место, долази Никола Ћ. Вукичевић.

Сачувана преписка др Ћорђа Натошевића (1861–1881) и преписка Николе Ћ. Вукичевића (1863–1893) неким случајем се затекла у Фонду Ф.35 *Друштво за Српско народно позориште*, вероватно због тога што је

фонд ДСНП примљен од Матице српске у комплекту, јер је тамо тако била заведена документација која је била предмет примопредаје. Приликом сређивања и обраде наведеног Фонда, као стручно лице на ревизији, наведену документацију сам одвојио у посебну кутију – коју сам насловио као „Непозоришна преписка” и тренутно је оставио као саставни део Фонда. У перспективи, накнадно треба да се изврши ревизија ове грађе и иста сме-сти у адекватан фонд, или да се конституише као посебна тематска збирка која би, поред ове документације, садржала и друга документа везана за рад *Школског листа* и унапређење школства у Монархији.

Преписка Ђорђа Натошевића (1861–1881)

У писмима која се односе на преписку Ђорђа Натошевића, а за која ћемо овом приликом у прилогу дати и аналитичке описе, мање-више се износе подаци о: популарисању и издавању *Школског листа*, препорукама или ургенцији за запошљавање наставног особља, дистрибуцији школских књига (уџбеника), организацији „препарандског курса”, прикупљању прилога и претплати за *Школски лист*, изради нових уџбеника (*Буквар*, *Читанка*, *Рачунске таблице – итнице*) и друго.

Из ове групе докумената посебно су интересантна писма која сведоче о залагању да се и у Србији користе уџбеници који се употребљавају на територији Монархије, наравно, уз примену правописних правила који важе у Србији. Интересантно је, такође, поређење података о резултатима Хрвата, Немаца и Аустријанаца који су урадили јединствене уџбенике и за потребе Јермена и Швајцараца, који су тада били у саставу Монархије.

У овој скупини писама најинтересантнија је преписка Ђ. Натошевића са Николом Ђ. Вукичевићем, из 1866. године, у којој ова два изузетна делатника, заслужна за развој школства, размењују искуства ради унапређења *Школског листа*, полемишу о уређивачкој политици, организовању претплате и наплати дугова од несавесних претплатника, а у циљу даљег обезбеђивања егзистенције овог листа.

Писмо Ђорђа Натошевића, упућено 6.8.1866. године уреднику *Школског листа* (вероватно Никола Ђ. Вукичевић), сведочи да је познати Натошевићев текст „Зашто наш народ у Аустрији пропада” први пут објављен у издању Штампариие „Карољи” из Новог Сада, а не у *Летопису матице српске*, за 1966 годину, јер је познато да је *Летопис* излазио са годину дана закашњења. У овом писму се наводи да се брошура под тим насловом штампала, у наведеној штампарии, у 1.000 примерака и да ће адресанту (*Школском листу*) бити достављена у 100 примерака.

Преписка Николе Ђ. Вукичевића (1863–1893)

Истакнути српски педагог и просветни реформатор, писац школских уџбеника и радова из области педагогије, дугогодишњи главни уредник првог српског педагошког часописа *Школски лист* и оснивач првог српског листа за децу *Пријатељ српске младежи*, рођен је 20. новембра 1830. године у Сомбору, где је и умро, 8. новембра 1910. године.

У својој богатој и плодној професионалној каријери радио је педесет година као професор (1853–1903), био је управник Српске учитељске школе (Препарандије) у Сомбору (1871–1909), управник свих српских основних школа у Сомбору (1858–1909), главни школски референт свих српских вероисповедних школа у Карловачкој митрополији (1887–1903) и управник Српске више девојачке школе у Сомбору. Био је почасни члан Матице српске (од 1863), дописни члан Српског ученог друштва (од 1883) и почасни члан Српске краљевске академије (од 1892). Написао је двадесетак књига и уџбеника и објавио око 400 стручних чланака.

У сачуваној преписци коју је он водио са истакнутим јавним личностима (патријарх, митрополит, епископи) и својим колегама и сарадницима, педагошким радницима, сачувани су подаци о његовом интензивном раду на популаризацији просветне и културне делатности тадашње интелектуалне елите.

Посебно је обимна преписка са Костић Миланом, учитељем у Црној Гори и саветником црногорског књаза, по питању развоја школства у Црној Гори. Из наведене преписке уочљиво је залагање Костића да се важећи уџбеници, који су се користили у српским школама у Монархији, прилагоде потребама црногорског школства. Такође је заслужан и за запошљавање преко 30 учитеља из Војводине, у школе у Црној Гори. Ова преписка интензивно је вођена у периоду од 1870–1871. године.

Већину својих уџбеника Вукичевић је штампао у Књижари „Браће Јовановић” из Панчева, о чему такође постоји обимна преписка. *Кратки катихизис*, *Прва настава у вери*, *Наука хришћанска*, *Библијске повести* и *Профани катихизис за српску младеж* – само су део издања које је Вукичевић штампао у овој Књижари, од које је имао велику подршку. Наравно, добијао је и солидна финансијска средства, на основу дозволе за штампање и дистрибуцију својих књига.

Интересантна су и писма Аркадија Варађанина, послата Николи Ђ. Вукичевићу, у којима га обавештава о активностима око улагања примедби на примену законских аката (уредби), које су дали учитељи виших девојачких школа и основних народних школа, а која се тичу рада и надзора над радом наведених школа.

У писму (сачуване само стр. 7–9), које је највероватније написао Вукичевић Ђ. Никола, и у којем се износи став око оснивања верских основ-

них школа (православне, римокатоличке, јеврејске), Вукичевић се залаже за оснивање тих школа и не прихвата ставове „Рескрипта”, од 10.05.1868. године, по ком се прописује оснивање „комуналних школа” (школа општег типа) које би похађали ђаци разних вероисповести. Комуналне школе сматра „силом наметнуте” и залаже се да се испоштује закључак Српског народног сабора, одржаног 1864/65. године у Ср. Карловцима.

Ради комплетног увида у садржаје ове значајне грађе, у прилогу дајемо и аналитичке описе свих писама

Прилог 1. *Преписка Ђорђа Натошевића (1861 – 1881)*, 17 писама

Прилог 2. *Преписка Николе Ђ. Вукичевића (1863 – 1893)*, 31 писмо

ПРЕПИСКА ЂОРЂА НАТОШЕВИЋА (1861–1881)

Нови Сад, 7.(29)7.1861.

1. Ђорђе Натошевић извештава да је дао атестате да се штампају, и да ће један примерак доставити на увид; извештава да је завршио Упутства (?) која треба доставити појединим местима и „објављенија дати”; предлаже да се иста за 50 нов. продају и предлаже да се познатим учитељима у Вршцу, Кикинди, Бечкерек, Бечеју, Новом Саду, Руми, Вуковару и Панчеву пошаљу (40 до 50 примерака). Такође се залаже да се неколико комада лепше повежу и пошаљу владикама, спахијама, богатим људима и кнезовима, који би их препоручили за продају.

Даље их обавештава да ће добити мустре за 4 иконице (свети: Никола, Јован, Ђорђе и Димитрије) које је поручио у Бечу, да му се у дрвету резбаре. Цена ових иконица износи 9,5 фор. – а наручио је да се и на папиру штампају, што би коштало 3 нов.

Извештава их да ће им послати и 800 комада бисера и драгог камења, и других издања, да их растурају (продају), с тим да половина прихода иде на *Школски лист*, а пола на Учитељски фонд.

Српски

1 лист

Нови Сад, 12.10.1862.

2. Натошевић обавештава „високопоштованог господина”, вероватно управника Препарандије у Сомбору, да је на седници Конзисторије, Бељански предложен за управника школе у Сомбору. Надаље пише о статусу питомаца (будућих учитеља) и њиховим платама. Извештава да је одлучено да учитељ из Парабућа иде за суплента у Товаришево, а учитељ из Товаришева за суплента у Парабућ.

На крају информише о издавању *Школског листа* са којим, по њего-

вом мишљењу, „траљаво стоје”, јер нема прилога од учитеља – па има мало претплатника, тако да ће бити потребна помоћ од Фонда. Тражи да му се за *Школски лист* доставе налози (наредбе) Намесништва, да их објави.

Српски

2 листа

Нови Сад, 14.5.1863.

3. Писмо Арона Михајловића из Новог Сада, упућено 14.5.1863. године, вероватно Ђорђу Натошевићу, у коме одбија дуг од 4 фор. за наводно послате некакве књиге. Дуг од 7 фор. и 50 кр. обећава да ће исплатити, кад убере паре од учитеља којима је продао иконице. Истовремено га обавештава да не мисли „рекурirati на пештанску штацију, јер ће се и у Новом Саду Велика гимназија подићи”. Обавештава га да је одлучио да остане у Новом Саду, са платом од 670 фор., и да не иде у Пешту за плату од 400 фор., без квартира.

Српски

2 листа

Будим, 10.8.1863.

4. Писмо Ђорђа Натошевића упућено вероватно у Сомбор, управнику Препарандије, у коме га обавештава да му шаље „мађарско упуство” да га преведе на српски језик. Моли га да га извести од кога је сазнао да се у Препарандији или Главној школи „српска историја предаје”. Извештава га да је владика препоручио неког ко је завршио IV годину Главне школе код учитеља Тодоровића, и моли да му о њему достави податке. Обавештава га да је рекао Ђоки Поповићу да му пошаље дрворезане школске иконице.

Надаље га моли да, што се тиче препарандијског курса, изостави своју примедбу да ђаци новосадске, карловачке и врбашке гимназије „морају окрем пријемног испита још и испит из IV гимназијске класе полагати”.

На крају га информише о издавању *Школског листа* и шаље поруке својим пријатељима: Бикар Паји, Стојковић Иланцику (Илији) и Милутиновић Ђоки.

Српски

2 листа

Нови Сад, 28.9.1865.

5. Писмо Ђорђа Натошевића, упућено вероватно у Сомбор, управнику Препарандије, у коме га моли да за његову браћу од стрица, из Сланкамена, пронађе приватног учитеља за њихову децу (седморо деце). Препоручује да то буде свршени препарандиста или млад учитељ који је проглашен за помоћника, који ће за време службовања код његове браће припремати и испит за учитеља. У писму наводи да ће приватном учитељу бити све потребно обезбеђено (књиге, учила, квартир) и да ће још добити и годишњу плату од 100 фор.

Српски

1 лист

Будим, 1865.

6. Писмо Ђ. Натошевића упућено, вероватно, Николи Ђ. Вукичевићу, новом уреднику *Школског листа*, у коме га упућује на рад на даљем излагању листа, пошто он (Натошевић), више нема концесију.

Детаљно га информише о стању финансија (дуговања претплатника и дуговање уредништва према онима који су уплатили претплату за пола, или целу годину), док је он био уредник. Моли га да намири старе претплатнике који су унапред уплатили претплату, док за оне који су добијали лист, а нису плаћали, предлаже да се утуже.

Српски

2 листа

Будим, 24.1.1866.

7. Писмо Ђ. Натошевића, упућено вероватно новом уреднику *Школског листа*, Николи Ђ. Вукичевићу, у коме га обавештава о дужницима који су примали лист у 1864. и 1865. години (Нинић, парох из Мола; М. Ђурчић из Мола; учитељ Ђура и Нака).

Напомена: Документ је знатно оштећен и требало би га лечити.

Српски

1 лист

Будим, 5.2.1866.

8. Писмо Ђ. Натошевића упућено, вероватно, уреднику *Школског листа*, Николи Ђ. Вукичевићу, у коме га обавештава да му шаље своје прилоге за рубрике „Игре и забаве” и „Наука”. Надаље га упућује како да наплати дугове од дужника који су добијали лист у претплати, и препоручује му кога да ангажује, у одређеним местима, за прикупљање претплате од ђака.

Српски

2 листа

Будим, 12.2.1866.

9. Писмо Ђ. Натошевића упућено, вероватно, уреднику *Школског листа*, Николи Ђ. Вукичевићу, у коме га обавештава да нема никакве потврде да је од Владимира Рајића, из Црње, примио новац за претплату за 1864. и 1865. годину. Такође не зна шта Хофенстеин и Вогел из Беча потражују, и мисли да су они неки новински „експедиционари” (дистрибутери) и да то треба проверити.

На крају га саветује да прода заостале бројеве, без обзира на цену, јер је по њему боље да их прода, и то по нижој цени, него да „леже бадава”.

Српски

1 лист

Будим, 9.6.1866.

10. Писмо Ђ. Натошевића упућено, вероватно, уреднику *Школског листа*, Николи Ђ. Вукичевићу, у коме га обавештава да ради на изради новог *Буквара* и *Читанке* који, по њему, онакви какви су издати, не одговарају на-

мени. Истиче да су наведене књиге које су урадили Хрвати, Немци и Аустријанци (урађене за потребе Јермена и Швајцараца), боље. Даје примедбе на рад српских учитеља који су незаинтересовани за свој посао, као и на сарадњу на изради *Буквара* и *Читанке*. Залаже се да у читанкама буду боље обрађене области које се односе на физику и хемију, домоводство и пољопривреду, науку о човековом здрављу, географију и историју.

На крају га обавештава да је Лука Јовановић, из Сомбора, вероватно платио претплату за *Школски лист* и предлаже да му га редовно достављају.

Српски

2 листа

Будим, 13.6.1866.

11. Писмо Ђ. Натошевића, упућено вероватно уреднику *Школског листа*, Николи Ђ. Вукичевићу, у коме га упућује да би дужнике из Дистрикта кикиндског, ако не плате, требало „терати ексекуцијом” (принудном наплатом).

Што се тиче испита у Препарандији – који би требало да се држе у јулу – препоручује му да поднесе молбу да се помере, јер нова школска година почиње 1.октобра, па их због трошкова (квартир и остало) треба померити.

За посао око прикупљања претплате „која траљаво иде”, предлаже да се издавање *Школског листа* помогне из Фонда *Школског листа* и да се од државе затражи помоћ, а да се дужници преко власти (вармеђа) натерају да плате.

Српски

2 листа

Будим, 20.7.1866.

12. Писмо Ђ. Натошевића, упућено вероватно уреднику *Школског листа*, у коме га обавештава да је издејствовао да се у њиховим школама (у Сомбору) одрже завршни испити и да је за испитивача, уместо њега, постављен Трива Атанацковић. Даље га информисе да је добијен атест за Ђуру Теодоровића који је, од стране Намесништва, био постављен за дефицитарног учитеља на Главној школи.

Што се тиче *Школског листа*, препоручује да траже помоћ из Фонда *Школског листа*, а за дужнике саветује да их туже.

Српски

2 листа

Будим, 6.8.1866.

13. Писмо Ђ. Натошевића, упућено вероватно уреднику *Школског листа* Николи Ђ. Вукичевићу, у коме га обавештава да је код њега долазио штампар *Школског листа* и молио га да се у Будиму заузме за њега. Извештава да га је штампар Карољи из Новог Сада обавестио да је завршио штампа-

ње *Летописа Матице српске* за 1865. годину и да припрема издавање његове (Натошевићеве) брошуре *Зашто наш народ у Аустрији пропада*, коју ће штампати у 1.200 примерака и коју ће му послати (100 примерака).

Обавештава га да се видео са архимандритом Мраовићем из Београда, који му је предложио да се по појединим местима плати човек за растурање *Школског листа*, јер пошта касни са испоруком, а на тај начин би се повећао број пренумераната.

Српски

2 листа

Будим, 2.12.1866.

14. Писмо Ђ. Натошевића, упућено вероватно уреднику *Школског листа*, Николи Ђ. Вукчевићу, у коме га подржава да убудуће не издаје посебно *Пријатеље младежи*, него редовно, као додатак *Школском листу*, чиме би уштедели 100 фор. Препоручује му да се на Препарандију примају за слушаоце и кандидати из Србије, као редовни ђаци, али да је потребно обавестити их како да се припреме за упис.

За *Школски лист* – који је финансијски запао у кризу (дугује 200 фор., а потражује 1.300 фор.) – предлаже да се уредништво обрати властима (вармеђе, краљ. вароши и дистрикти) за помоћ око наплате дуга, а остале да туже.

На крају му предлаже да, по питању недовољно припремљене деце (из врбашке гимназије и из кикиндске и вршачке реалке) из српског језика и осталих наука, те школе упозоре да на ово боље обрате пажњу.

Српски

2 листа

Београд, 7.5.1869.

15. Писмо Ђ. Натошевића, упућено највероватније издавачу његовог II дела *Буквара*, прве *Читанке* и *Рачунске итнице* (таблице). Натошевић детаљно упућује како и на који начин треба штампати наведене уџбенике и наводи да је све написано по новим правописним правилима који важе у Србији, како би се и тамо могли користити.

Српски

2 листа

Нови Сад, 22.1.1881.

16. Писмо Ђ. Натошевића, упућено вероватно управнику Препарандије у Сомбору, у коме га обавештава да му шаље записнике са седница школског савета, које треба да потпише г. Ника (вероватно др Ника Максимовић, потпредседник школског савета).

Што се тиче предлога за доношење декрета о постављењу учитеља Ђујића и учитељице Јорговић, тражи да се поступи по Уредби, као и за новосадске и панчевачке учитеље.

Обавештава га да је у припреми издавање *Црквено-словенског буква-*

ра (ново издање) и моли га да за исти прегледа и припреми своје примедбе и предлоге.

На крају га обавештава да му прилаже писмо учитеља Коњовића, који тражи неку помоћ или стипендију, и предлаже да му се да помоћ из Фонда платонеумског.

Српски

2 листа

б.м и б.д.

17. Писмо Ђ. Натођевића, упућено вероватно управнику Препарандије у Сомбору, у коме га обавештава да је, због доношења одлука о приправничким стипендијама – учитељима горњокарловачким и другим (која се доноси на седници саборског одбора), на брзу руку заказана и седница школског савета. На седници школског савета разматран је и статут Више девојачке школе. У примедбама на статут истиче улогу епархијских школских одбора по питању начина избора учитеља, именовања управника и ингеренције школских одбора.

Српски

2 листа

ПРЕПИСКА НИКОЛЕ Ђ. ВУКИЧЕВИЋА (1863–1893)

Београд, 10.9.1863.

1. Михаил, митрополит Србије обавештава Вукичевић Ђ. Николу да је примио програме Препарандије у Сомбору и поделио их Библиотеци Семинарије, Друштву Српске словесности, Читалишту београдском и свим архијерејима. У свом писму митрополит се захваљује на послатим програмима из којих се, по његовом мишљењу, види напредак рада „Заведенија” – Препарандије на „ползу народа под управом родољубивих наставника”.

Српски

1 лист

Плашки, 28.8.1866.

2. Николајевић Лукијан, епископ горњокарловачки, обавештава Николу Ђ. Вукичевића на које адресе да шаље *Школски лист*, за који је већ плаћена претплата, и обећава да ће исти препоручити и свештеницима у епархијама, али сматра да ће код њих бити мањи одзив, јер су сиромашни. У свом допису наводи адресанте на које треба послати *Школски лист*, за који је већ плаћена претплата: Рафаел Кукић, парох у Петрињи; Милутин Тесла, парох у Госпићу; Реалка у Раковцу код Горњих Карловаца и Клирикална школа у Плашком.

Српски

2 листа

б.м., 9.(21).1868.

3. Писмо Мите Ђелића упућено Вукичевић Ђ. Николи, у вези рада на преводу неког текста са српског на мађарски.

Напомена: Текст је доста нечитко написан и обрађивач није могао децидно да наведе о чему се ради.

Српски

2 листа

Плашки, 8.1.1869.

4. Писмо Николајевић Лукијана, епископа горњокарловачког, послато из Плашког, Вукичевић Ђ. Николи, приправничком професору и уреднику *Школског листа* у Сомбору, у коме му се захваљује што је смањιο претплатну цену за лист и тражи да се на његов рачун пошаље 7 примерака (егземплара) на, до тада, утврђене адресе (не наводе се које).

Српски

2 листа

Црна Гора, 22.3.1870.

5. Писмо Костић Милана који је тада, као учитељ, службовао у Црној Гори, упућено Вукичевић Ђ. Милану, у Сомбор. У писму га информише о развоју школства у Црној Гори и од њега тражи да му пошаље *Буквар* на штампање у Црну Гору, јер ће то бити јефтиније, него да га штампа у Будиму. Такође би желео да тај *Буквар* буде основни уџбеник за црногорске ђаке, као и остали уџбеници који се користе у сомборској Препарандији, и моли га да му пошаље све те књиге. Напомиње да за ово има подршку црногорског књаза. Такође га моли да му пронађе неку учитељицу која би се прихватила да води Женску девојачку школу у Црној Гори.

У писму посебно истиче како су се он и његова супруга добро адаптирали у новој средини, и доста текста је посветио њиховом односу са књазом и кнегињом.

Српски

2 листа

Цетиње, 16.6.1870.

6. Писмо Костић Милана, упућено Вукићевић Ђ. Николи, у коме га обавештава да ће књазу Црне Горе препоручити- „прозборити коју добру” за њега. Надаље га информише да је код књаза израдио да учитељ има плату 500 фор. и 100 фор. за путне трошкове, и тражи да обавести Бугарског да конкурише, а да ће он средити да буде примљен. Моли га да му пошаље књиге из методике и педагогије – које се користе у Препарандији, као и 30 комада „толкованих” литургија и 30 „толкованих” црквених песама, и напомиње да ће тих књига требати најмање 200 – 300 примерака.

Посебно га моли да, ако је могуће, предложи лице које би могло да врши функцију инспектора основних школа, а које би књаз био рад да плати и до 2.000 фор.

На крају писма га информише како се Цетиње, као културни центар, изграђује (гради се женска школа, дограђује књажев двор и друго).

Српски

2 листа

Цетиње, 17.9.1870.

7. Писмо Костић Милана, упућено Вукичевић Ћ. Николи, у коме га обавештава да је учитељ Пешић стигао на Цетиње и да му је од велике помоћи. Извештава га да је, до тада, запослено 34 учитеља за које је већ обезбедио методику за *Буквар* и за рачунање. Моли га да му обезбеди препис *Катихизиса* од попа Симе Костића. Чуди се што су се учитељице „попишманиле” и нису дошле у Црну Гору, и на тај начин осрамотиле Војвођанке.

Српски

2 листа

Липице, 10.12.1870.

8. Писмо Чикић Ј. Вука, студента Универзитета у Лајпцигу, упућено из Липица, Вукичевић Ћ. Николи, у коме га обавештава о раду српских студената у Лајпцигу (он, Ј. Поповић и Звекић). За себе и Ј. Поповића тврди да су опредељени да се баве учитељским позивом, док за Звекића тврди да се понео и да не жели да ради као педагог, већ хоће да буде инспектор народних школа, што он, по његовом мишљењу, није способан.

На крају га информише о предметима које тренутно слуша и треба да полаже (попис 10 предмета са предавачима).

Српски

2 листа

Сомбор, 15.8.1871.

9. Писмо Деспотовић Петра, упућено Вукичевић Ћ. Николи, у коме га обавештава о својој жељи да буде изабран за професора Препарандије за историју, географију и немачки језик. Истиче да би желео да настави усавршавање на страним универзитетима (на место пок. Ђорђа Звекића). Моли га да о томе да своје мишљење и изјављује да би, као изабрани професор, у року од 2 – 3 године положио професорски испит за гимназије.

На крају га моли да не објави његов текст који је послао *Школском листу*, јер није довршен и обећава да ће му нове текстове ускоро послати.

Српски

2 листа

Цетиње, 13.3.1871.

10. Писмо Костић Милана упућено Вукичевић Ћ. Николи, у коме га обавештава да је остао без посла и моли га да се тамо (у Војводини – Сомбору) заузме и да му нађе неко намештење. Информише га о развоју школа у Црној Гори (отворено 38 школа и то 35 у граници и 3 ван границе).

Даље га информише да је завршио своје дело о стању и напредовању школа у Црној Гори, које је написао на руском језику, и које ће послати у

Кијев, да се штампа.

Информише га о својој заинтересованости да се запосли у Сомбору (Српска гимназија) и пита да ли да тражи запослење као управитељ манастирских добара.

Напомена: Документ је изгужван и делимично оштећен и требало би га лечити.

Српски

2 листа

Трст, 22.9.1872.

11. Писмо Јована (презиме непознато – прим. обрађ.), упућено из Трста, Вукичевић Ђ. Николи, у коме га обавештава о свом раду у Трсту и износи тешкоће које има као старатељ деце његовог најмлађег брата Николе. Моли га да му пошаље књиге о дидактици и педагогији, као и књиге о рачуници, читанке и друго, које је до тада набављао у Бечу.

Обавештава га да је у *Застави* прочитао „стечај” (оглас) за професора, али се тражи знање мађарског језика – који он не зна.

Српски

2 листа

б.м., 21.8.1878.

12. Изјава (допис) Вукичевић Ђ. Николе о договору са Књижаром „Браће Јовановић” из Панчева, о условима за издавање његове књижице *Кратки катихизис*. На наведену понуду, Књижара „Браће Јовановић”, дана 17. 3. 1878. године, прихвата штампање исте. Дана 21.8.1878. године Вукичевић шаље текст *Кратког катихизиса*, са условима за штампање и дистрибуцију. Његови услови су да добије утврђени хонорар и да убудуће добија тантијеме, како он, тако и његови наследници. Такође, од штампаних примерака, он, као аутор, тражи 50 примерака (од сваког издања), и да то право задрже и његови наследници.

На крају, изјављује да је истој Књижари дао и рукопис *Прве наставе у вери*, за који добија 120 фор. и право на 50 примерака, као аутор.

Српски

2 листа

Панчево, 17.8.1878.

13. Допис Књижаре „Браће Јовановић” из Панчева, упућен Вукичевић Ђ. Николи у Сомбор, у којем потврђују да су примили његов рукопис *Кратак катихизис за III разред основних школа*. Обавештавају га да ће му за то дело исплатити хонорар од 150 форинти, припадајуће тантијеме у износу од 40 фор. и дати 50 књига у натури, како је предвиђено уговором.

Српски

2 листа

Панчево, 17.8.1878.

14. Допис Књижаре „Браће Јовановић” из Панчева, упућен Вукичевић Ђ.

Николи у Сомбор, у коме га обавештавају да му за рукопис *Кратки катихизис* и онај за 1. и 2. разред (прва настава) уплаћују хонорар у износу од 150 фор. За *Науку хришћанску* и остала дела (*Библијске повести* и *Свете повести*) потврђују да ће откупити од њега кад претходна буду распродата. За *Животис* и *Повесницу* чекају одлуку Министарства.

Српски

2 листа

Панчево, 17.(29)8.1878.

15. Књижара „Браће Јовановић” из Панчева, у свом писму упућеном Вукичевић Ђ. Николи из Сомбора, признаје (потврђује) да су му поверили да напише школску књижицу под насловом *Прва настава у вери и благородности* за 1. и 2. разред народних школа. Такође, наводе услове за објављивање ове књижице и траже да Вукичевић исте прихвати.

Српски

2 листа

Котор, 5.10.1878.

16. Герасим, епископ которски, у свом писму Вукичевић Ђ. Николи, обавештава га да је, посредством проте Гаврила Руцовића, тражио од њега да га извести да ли би дозволио да се његове књиге *Прва настава у вери* и *Кратки катихизис* штампају за потребе комуналних школа, и под којим условима. Књиге би се штампале на јужном наречју и они су спремни да од владе у Бечу затраже дозволу, а ако треба, да се у Бечу и штампају.

Српски

2 листа

Плашки, 5.(17)11.1878.

17. Теофан из Плашког, у свом писму Вукичевић Ђ. Николи, исказује захвалност његовом труду што је написао књигу *Катихизис* и констатује да он (Вукичевић) одлично познаје цркву.

Исказује посебно задовољство што чује да се добро опоравио, захваљује му се на дару који је добио од њега и истиче да ће гледати да му се одужи.

Српски

2 листа

Сентандреја, 9.11.1878.

18. Стојковић Арсеније, епископ будимски, у свом писму Вукичевић Ђ. Николи потврђује пријем *Катихизиса* за православне ученике 3. разреда и изражава захвалност за указану му пажњу и труд око издавања уџбеника.

Српски

2 листа

Сомбор, 21.11.1878.

19. Концепт Предговора Вукичевић Ђ. Николе за његову књигу *Катихизис за I и II разред народних школа*. У њему посебно истиче улогу своје мајке Персиде, кћери „првог катихете србског Атанасија Зарића, сомборског све-

штеника”, који су га, у побожности и благодарности християнској, учили. Такође наводи да се његов деда, Атанасије Зарић, упокојио 1830. године.

Даље, детаљно образлаже свој концепт едукације деце најранијег узраста и даје упутства учитељима како да спроведу образовни програм – да би деца најлакше прихватила наведено градиво.

Напомена: Документ је оштећен и требало би га лечити, а препоручљиво је и да се снимим, у циљу даље заштите.

Српски

2 листа

Панчево, 27.2.1879.

20. Књижара „Браће Јовановић” из Панчева обавештава Вукичевић Ђ. Николи из Сомбора о мишљењу да *Катихизис за 4. разред* треба засебно написати и наводе разлоге за такво мишљење. Основни разлог је што у Србији, Хрватској и Славонији, Граници и другим крајевима, нема других осим четворогодишњих разредних основних школа.

Српски

2 листа

Панчево, 2.5.1879.

21. Књижара „Браће Јовановић” из Панчева доставља Вукичевић Ђ. Николи из Сомбора потврду да су од њега примили за штампање његова дело *Профани катихизис за православну српску младеж*. За наведено дело, књижари се обавезују да му исплате 200 фор. и, након штампања, уступе 50 бесплатних примерака.

Српски

2 листа

Панчево, 3.5.1879.

22. Књижара „Браће Јовановић” из Панчева обавештава Вукичевић Ђ. Николи из Сомбора да му достављају уговоре на потпис, за откуп и штампање његовог дела *Профани катихизис*, као и 200 фор. на име откупа и права на штампање.

Српски

2 листа

Темишвар, 17.(29)11.1884.

23. Писмо Георгија из Темишвара, упућено Вукичевић Ђ. Николи, у коме га извештава да је одржао школску седницу на којој је прихваћена наредба школског савета да се општине позову и обавезу на предплату за *Школски лист*, за 1884. и 1885. годину. Такође га обавештава да је седница саборског одбора заказана за 26. новембар.

Српски

2 листа

Нови Сад, 3.(15)9.1887.

24. Писмо Варађанин Аркадија, упућено Вукичевић Ђ. Николи, у коме га

моли да се, за пријем у Гимназију у Сомбору, заузме за Светозара Ајваза – сина Симе Ајваза из Кикинде, који је избачен из новосадске Гимназије због лошег владања. Именовани, Светозар Ајваз, обећао му је да ће се поправити, а у случају да то не буде, нека га и из сомборске Гимназије избаци.

Даље, осврће се на хајку коју су Сомборци („Ваша деца“) дигли против њега и осуђује такве поступке, истичући његове заслуге за унапређење просвете у Сомбору, и уопште.

Српски

2 листа

Карловац, 26.8.1888.

25. Радуловић Петар, Владан Арсенијевић и Ђорђе Глибањски, професори Гимназије у Карловцу и Петар Радуловић, управитељ Гимназије, у име учитељског збора, захваљују се Вукичевић Ђ. Николи на заузимању код школског савета за изједначавање плата карловачких учитеља са платама професора Српске учитељске школе у Сомбору.

Напомена: Документ је оштећен и треба га лечити.

Српски

2 листа

Темишвар, 6.(18)11.1888.

26. Писмо Георгија, из Темишвара, упућено Вукичевић Ђ. Николи, у коме му се захваљује на честиткама за његову славу и узвраћа му честиткама за његову славу и рођендан, са жељом да још дуго успешно ради, у корист школе и народне просвете, као и до тада.

Српски

2 листа

Нови Сад, 5.(17)3.1889.

27. Аркадије Варађанин, у свом писму Вукичевић Ђ. Николи, извештава о активностима учитеља виших девојачких школа и основних народних школа – који су израдили допуне Нацрту Уредбе о управи и надзору основних народних школа, који је израдио саборски одбор петнаесторице. Обавештава га да намеравају да сазову општу Скупштину српских вероисповедних учитеља основних народних школа, која би претресла овај предлог и предала га саборском одбору петнаесторице, односно Сабору. Такође, јавља да намерава да сазове састанак свих учитеља виших девојачких школа ради стављања примедби на Уредбу о вишим девојачким школама.

Српски

2 листа

Нови Сад, 7.(24)7.1889.

28. Аркадије Варађанин, у свом писму Вукичевић Ђ. Николи, јавља о намери да се у Новом Саду оснује учитељски конвикт, за сву учитељску децу Карловачке митрополије. Састанак неколико учитеља већ је одржан и на њему је решено да се оснује општа учитељска задруга, те да се због тога

сазове општи учитељски збор. Спорно је само питање да ли за овај састанак учитеља треба или не треба тражити дозволу политичких и црквених власти. Такође је спорно да ли да се општа учитељска Скупштина пресели у Кикинду или не, и тражи његово мишљење о томе.

Српски

2 листа

Беч, 28.5.(9.6)1893.

29. Писмо Георгија, патријарха српског, упућено из Беча Вукичевић Ђ. Николи, у коме га обавештава да због многих обавеза тражи одлагање седница саборског одбора и митрополитског савета, као и седнице школског савета. Предлаже да се исте одрже после испита. Ако пак има хитних ствари које се не могу президијално решити, моли да га, у том случају, замени др Ника Максимовић, потпредседник, и да се закаже седница када то њему одговара. Истовремено се интересује о пословима око зидања препарандије и износи мишљење да ће се она тешко ове године сазидати.

Српски

2 листа

б.м. и б.д.

30. Поуке о васпитању деце преузете из књига Жан Поола и Фалиндора, које је највероватније превео Вукичевић Ђ. Никола.

Прим. обрађ.: утврђено по рукопису који је препознатљив за Вукичевића.

Превод књиге Жан Поола обухвата:

- васпитање девојчица
- дужности родитеља
- снагу љубави, трпљења, мира и спокојства – као залога доброг васпитања
- улогу друштва и цркве у васпитању деце.

У преводу из Фалиндерове књиге посебно истиче:

- уверење да децу не треба прерано науком и ученијем претоваривати
- улогу породице у васпитању деце
- улогу учитеља као васпитача
- анализу карактера деце која се васпитавају под одређеним, лошим или добрим условима, и утицај на њихово ментално и физичко здравље; став је да деца до седме године не треба да уче, него само да се играју и кроз игру едукују
- упућивање одраслих (родитеља пре свега) за васпитање деце.

Српски

5 листа

б.м. и б.д.

31. Део текста (странице од 7 – 9) који је, највероватније, написао Вукичевић Ђ. Никола, а који се односи на став око оснивања верских основних

школа (православне, римокатоличке, јеврејске). Вукичевић се залаже за оснивање тих школа и не прихвата ставове Рескрипта, од 10.5.1868. године, у којем се прописује оснивање „комуналних школа” (школа општег типа) коју би похађали ђаци разних вероисповести. Комуналне школе сматра као силом наметнуте и залаже се да се испоштује закључак српског народног сабора одржаног 1864/65. године, у Ср. Карловцима.

Прим. обрађ.: Ауторство документа утврђено по рукопису који је препознатљив за Вукичевић Ћ. Николу

Српски

3 листа

НАПОМЕНА КОРИСНИЦИМА:

Корисницима ових аналитичких описа аутор скреће пажњу да, приликом тражења докумената из овог Фонда, у читаоници Архива Војводине, треба да наведу фонд у којем се они тренутно налазе (Ф.35 ДСНП). Затим, да за појединачни документ наведу број кутије у којој су они смештени (кут. бр. 20), као и архивски број поједине групе докумената, односно број предмета у кутији (арх. бр.) који ближе одређује документ (арх. бр. 1–17 за преписку Ђорђа Натошевића или арх. бр. 1–31 за преписку Николе Ћ. Вукичевића).

Nenad Predojević, Archivrat
Archiv der Woivodina Novi Sad

DIE ERHALTENEN DOKUMENTE ÜBER DIE KORRESPONDENZ ZWISCHEN ĐORĐE
NATOŠEVIĆ UND NIKOLA Đ. VUKIČEVIĆ IM ZEITRAUM 1861-1893

ZUSAMMENFASSUNG: Dokumente, die sozusagen verlegt waren, und aus einem unbekanntem Grund in den Bestand F. 35 Gesellschaft für das Serbische Nationaltheater geraten sind, beziehen sich auf die Tätigkeit unserer herausragenden pädagogischen Schaffenden und Autoren von Schulbüchern und Artikeln auf dem Gebiet des Schulwesens, und sie verdienen es, in einer Fachzeitschrift dargestellt zu werden. Gleichzeitig ist das eine Gelegenheit für Archivangestellte, dass sie ihren Kollegen und Benutzern des Archivgutes darauf hinweisen, wo sich diese Dokumente befinden, dass sie geordnet und nach archivari-schen Prinzipien bearbeitet sind, und dass sie natürlich gleichzeitig dabei helfen, dass sie schnell gefunden werden. Dieser Fundus, nach dem Inhalt klein (48 Briefe), braucht keine Hilfsinformationsmittel (Register), denn analytische Beschreibungen, die genügend hinweisend sind, bieten ausreichende Informationen über diese Dokumente. Falls bei der Revision aller Bestände im Archiv der Woivodina neue Dokumente zu dieser Thematik gefunden werden, schlägt der Autor die Einrichtung einer besonderen Sammlung vor, die sich auf die Entwicklung des Schulwesens und der Tätigkeit der Enthusiasten und pädagogischen Schaffenden auf dem Territorium der heutigen Woivodina, zur Zeit der Monarchie, bis zum Jahre 1918, beziehen würde.

SCHLÜSSELWÖRTER: Đorđe Natošević, Nikola Đ. Vukičević, Ausbildung, Schulen, Korrespondenz, „Schulblatt“

МР ДЕЈАН ЈАКШИЋ, ВИШИ АРХИВИСТА
Архив Војводине, Нови Сад

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ РАД У АРХИВУ ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: Аутор се бави питањем истраживачког рада у Архиву Војводине, могућностима за истраживање архивске грађе, темама које се истражују и истраживачима. Објашњава се приступ и могућности за истраживање, улога лица задужених за рад са корисницима и корисничке услуге. Објашњен је начин рада са корисницима: шта се истраживачима саветује у избору пута у истраживању, као и то како да се служе објављеним и/или доступним информативним средствима. Табеларно су приказане теме и сврха коришћења архивске грађе у периоду 2000–2005. године, у ширим (историја и друштво) и ужим групама. Исказан је број домаћих и страних истраживача, према темама. Констатоване су главне теме истраживања и најтраженији фондови који су претраживани у Архиву Војводине. Уочљиво је константно повећање домаћих и страних корисника услуга Архива, из свих слојева друштва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: истраживачи, архивска грађа, информативна средства, фондови, теме истраживања, доступност, архиви, историја, друштво.

Пружање архивских докумената на увид појединцима, установама и организацијама један је од основних задатака архива. Архиви су се и развиле из регистратура – у којима су се похрањивала документа јавноправног и приватноправног карактера – у институције које се баве преузимањем, чувањем, заштитом, сређивањем, обрадом и публикавањем грађе, а све у циљу доступности архивске грађе широј и научној јавности. Упоредо са истраживањима, посебно историографским, развила се архивска служба и архивистика. Развој архивистике је увек био тесно повезан са научноистраживачким радом, са сталном тенденцијом да се архивска делатност учини што ефикаснијом, савременијом, и да се у пуној мери стави у службу науке и друштва.¹

¹ Богдан Лекић, *Научноистраживачки рад у архивима*, у: *Архивски преглед 1–4*, Београд, 1992/93, 113.

Разноврсност организација и установа – које обухватају многе сегменте друштвеног живота – чини да је и архивска грађа разноврсна, због чега и захтева појединачно другачији приступ. Некада доминантна истраживања политичке историје све више дају простора другим врстама сагледавања прошлости. После историчара, у истраживања крећу научници других интересовања. Различитост побуда за истраживање доводи и до појаве потпуних аматера, без почетног знања, праксе и изграђеног погледа на свет. Архиви су, без разлике, обавезни да свима изађу у сусрет и помогну корисницима у њиховим замислима.

Архив Војводине (АВ), са својих преко 500 фондова и збирки, тематски веома разноврсне грађе и грађе различите провинијенције, од почетка је био полазиште научника и свих оних који се баве прошлошћу. Са наменски грађеном зградом (једином у Војводини, а међу реткима у Србији), изузетно вредном грађом, стручним радницима и организованом службом, он је способан да одговори захтевима времена. Мултимедијални приступ коришћења архивске грађе умногоме ће утицати на развој архивске службе.

Не треба посебно наглашавати колико су бурне деведесете године оставиле последица на наше друштво у целини и како се стварност прелама кроз архивску призму. Распад државе, укидање старих и стварање нових институција, промена система и власничке структуре, ново законодавство – само су неки од утицаја који се осећају и у архивима. Овде нас занима који то истраживачки разлози доводе људе у Архив на почетку новог миленијума. Касније ћемо моћи да направимо компаративну анализу са претходним временским раздобљима. Архивисти морају благовремено да региструју промене у друштву, како би усмеравали архивистику у добром правцу.

Архивисти су уложили много енергије у свој рад, као и на расправу о научном приступу у архивској струци,² али нас ће у овом раду занимати пре свега корисници који долазе у Архив ради истраживања и посредно утичу на његов развитак. То је, свакако, репрезентативни узорак који нам показује модерна стремљења, интересовања, правац науке, потребе, стање духа итд. На тај начин, пружиће се архивистима јаснија слика о потребама корисника грађе, и указати на приоритете у планирању послова.

Дакле, укратко, занимају нас радне могућности, истраживачке теме и истраживачи, али прво треба описати приступ, начин и правила у раду са грађом и технолошко-техничке могућности Архива.

² Средоје Лалић, *Потребе и могућности научноистраживачког рада на пољу архивистике и унапређења архивске службе у СФРЈ*, у: *Архивист*, бр. 1, Београд, 1977, 103–130. итд.

Сала за истраживаче

Архивска грађа АВ доступна је истраживачима директно преко Сале за истраживаче – читаонице АВ. Приступ имају сви пунолетни грађани Србије који се пријаве раднику задуженом за рад у сали Архива и оставе своје опште податке у матичном листу корисника, са назначеном темом и сврхом истраживања. Странци–истраживачи морају прво да добију дозволу за истраживање од Покрајинског секретаријата за културу, с тим што је процедура веома поједностављена. Електронским, писаним или усменим путем Архив успоставља контакт са странцима, углавном на енглеском, немачком и мађарском језику. Нема ограничења и забране коришћења грађе: сва сређена и здрава грађа је доступна.³ Посетиоци могу, под истим условима, у Сали да користе и књиге из богатог библиотечког фонда, са преко 10.000 монографских и 6.000 примерака серијских публикација. По свом карактеру, Библиотека је специјална и поседује књиге из области историје, лингвистике, филозофије, архивистике, информатике и књижевности. За библиотечки фонд постоје лисни и електронски каталози.

На почетку сваког истраживања, велику улогу – нарочито за мање упућене кориснике – имају архивисти задужени за рад са истраживачима. Они нису само техничка лица код којих се предају захтеви, попуњавају формулари и који се брину о безбедности грађе. Они, знајући структуру и карактеристике фондова, организацију власти, историјске процесе, доступност информација и информативних средстава, премештају пут до жељене грађе. Прави искуствени савет и стварање свеобухватне представе о теми – драгоцене су и не могу се добити преко информативних алата. За већину људи непосредни контакт много више значи него рачунар или књига па, често, тек у разговору, корисник артикулише свој захтев и дође до тога шта му, конкретно, треба од грађе. Архивски манипулант може пуно помоћи, јер он зна физички поредак грађе, па и оно што не пише. Уколико је грађа на страним језицима, често се у помоћ зову стручни радници који обрађују грађу на латинском, немачком и мађарском језику. Зову се и радници који су радили, или сада раде на одређеном фонду, јер нико од њих боље не зна да упути и предочи супструктуру фонда.

Иако се протеклих година доста учинило на техничком осавремењавању АВ, информативне могућности Сале су далеко од очекиваног. Људи који први пут долазе у Архив мисле да се у рачунар само унесе име или појам, притисне тиква и добија жељена информација. Стварност је таква да истраживање, у већем обиму, више личи на мукотрпно првобитно истраживање, што доста људи није спремно и/или способно да ради. Постоји

³ Коришћење архивске грађе регулише Закон о културним добрима, подзаконска акта и интерни архивски прописи. За почетна обавештења види: <http://www.arhivvojvodine.org.rs>

могућност да заинтересовани појединци, уз одговарајућу накнаду, писмено наруче истраживање. Да би сви заинтересовани били задовољни, у наредном периоду приоритет мора бити компјутеризација Сале, што ће допринети бољем приступу информацијама. За оне који желе, Архив, уз плату, обавља услуге фотокопирања, скенирања и/или одабран архивски материјал на неки други начин преноси у дигиталну форму. За скенирање докумената (и/или пренос у дигиталну форму) потребно је да корисник упуту образложен писмени захтев директору Архива. Такође, могуће је наручити препис рукописа и преводње на српски језик, са оригиналног језика документа. Архив поседује богату збирку микрофилмоване грађе из домаћих и страних архива, са 2.446.696 микрофилмских снимака – али овај медијум није много популаран међу истраживачима, због отежаног начина његовог коришћења.

Обим тражених информација непосредно зависи од степена сређености и обрађености неког фонда, односно израђених информативних средстава која прате фондове. То варира, од степена несређених фондова (који се као такви не могу дати на увид), преко фондова који су само сређени (код неких фондова се тек аналитичком обрадом завршава сређивање грађе), али без потпунијих информативних средстава, до потпуно обрађених фондова, са свим пратећим информативним средствима. Има и више међустепена, с обзиром да постоје тако велики фондови да ће њихова обрада захтевати деценије. Архивиста који ради са истраживачима упознат је са фазом у којој се фонд налази и мора бити у току са свим променама.

За истраживача-почетника најбољи пут за истраживање је да крене од општег ка појединачном. Прво би требао да узме *Водич*⁴ који га, у општим цртама, обавештава о фондовима који се у Архиву налазе: садржај, тематика, распон година, језик, организациона структура, историјат фонда и његовог творца, доступна информативна средства. Када изабере фонд који му одговара, треба да пређе на проучавање његовог потпунијег приказа у сумарном инвентару. Сумарни инвентар пружа јаснију слику о структури сређеног фонда, грађи која се у њему налази и распону година, о садржајима књига (записници, регистри, деловодници итд.) и списка (сложених у кутије). Код неких фондова нема веће разлике између сумарног (проширеног) и аналитичког инвентара и он је довољан да истраживачи пронађу шта траже – будући да аналитички иначе не би могао улазити у детаље

⁴ *Vodič kroz arhivske fondove: Arhiv Vojvodine – Sremski Karlovci*, Свеска 6/I, Sremski Karlovci, 1977; *Vodič kroz arhivske fondove: Arhiv Vojvodine – Novi Sad*, Свеска 6/II, Novi Sad, 1991; *Vodič kroz arhivske fondove: Arhiv Vojvodine – Novi Sad*, Свеска 6/III, Novi Sad, 1992; *Водич кроз архивске фондове: Архив Војводине – Нови Сад*, Свеска 6/IV, Нови Сад, 1993; *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, Свеска 1, Нови Сад, 1999. Најновији *Водич* обухвата само првих 150 фондова, очекује се његов наставак са свежим подацима.

(нпр. Ф. 402 *Збирка матичних књига Војводине*). За велику већину фондова у АВ доступан је сумарни инвентар, са ширим подацима о фонду.

Аналитички инвентар, у свим својим појавним облицима, пружа истраживачу најдетаљнију информацију о садржају појединачног документа или предмета (регестима се нећемо посебно бавити јер нису карактеристични за АВ). Првобитно, аналитички описи су писани ручно, прекуцавани писаћим машинама и били повезивани у облику свеске. Затим, писани су на картонске картице (што је имало за последицу да многи, по инерцији, и аналитичке описе погрешно називају картицама) и формирану у облику картотеке (попут лисног каталога). Напослетку, писани су у неком од рачунарских програма. Ово наводимо зато што истраживачи, у Сали или у договору са задуженима, могу доћи до сва три облика преноса аналитичких описа, у зависности који је начин био важећи у време када су писани. Картотека, са великим бројем картица поређаним у фиоке, налази се у Сали и често је праћена регистрима.

АВ од седамдесетих година поклања велику пажњу издавачкој делатности, посебно објављивању аналитичких инвентара, приказаних у целости или као одабир садржаја докумената. Каталогски одабраних садржаја докумената обухватају најзначајније и најкарактеристичније аналитичке описе, који веродостојно представљају грађу једног фонда. Ове књиге не само што су корисне, већ на практичан начин приближавају рад Архива широј јавности и популаришу истраживачки рад. Оне олакшавају начин рада, јер брже упућују ка жељеној теми, чему доприносе и регистри: именски, географски и, најзначајнији, предметни. Оне су сада најпогодније средство које се истраживачима може дати у руке и они их радо користе, знајући да им је грађа у великој мери предочена. Преко регистара лако се долази до садржаја грађе, те се брзо може поручити жељени документ, без много лутања. У озбиљном истраживању не може се избећи долазак у Архив (док се документ на неки други начин не презентује у целости) и на овом месту треба упозорити да опис из књиге не може заменити оригинални документ, већ он служи да би се документ брже нашао. Дешава се да поједини „истраживачи”, због језичке или неке друге баријере, наводе податке из аналитичког описа, не консултујући документ, што је погрешно.

Истраживачке теме

Разлози за истраживање могу бити бројни и могу се груписати у неколико група: писање научних радова, скупљање документације у јавне и приватне сврхе, припремање манифестација, радозналост и др. Када заинтересовани грађани дођу у Салу, пред собом имају идеју водиљу, јасну или замагљену, коју у *матичном листу корисника грађе* исказују као „тема или

сврха истраживања”. Нас овде интересује идејни подстицај за истраживање, имајући у виду да грађа може да „понесе” и „одвуче” у сасвим другом правцу и удаљи од основне теме. Определили смо се, са извесним временским отклоном, да узмемо у разматрање период 2000–2005. Број у загради показује колики је удео страних истраживача.

Приказаћемо табеларно истраживачке теме поделивши их, условно, на две веће целине: историја (општа и примењена) и друштво. Теме из политичке историје поделили смо према прихваћеној временској подели, а под „примењеном историјом” сврстали смо оне са конкретним задатком. У групи *друштво* уочили смо шире теме које обухватају скоро све наведене случајеве. Неке теме се могу сврстати у две или чак три групе, али овде их наводимо пратећи која грађа је коришћена. Свесни смо да се цео посао не може идеално урадити и бројке егзактно утврдити, али главни правци интересовања ће ипак бити јасни.

Теме и сврха истраживања 2000. године

ИСТОРИЈА		ДРУШТВО	
До 1914.	11	Демографија	4
Међуратно доба	4	Друштвене организације	6
I и II светски рат	1	Култура и уметност	5
Послератно доба	2	Спорт	1
Већи распон	2	Школство	1
ПРИМЕЊЕНА ИСТОРИЈА		Привреда	16
Биографије	1	Инфраструктура	7
Порекло породице	14		
Историја насеља	17	Повраћај имовине	1
Црква и религија	1	Приватноправно/ јавноправно	6

ИСТОРИЈА	53
ДРУШТВО	47
ОСТАЛО	1
УКУПНО ИСТРАЖИВАЧА	101

Теме и сврха истраживања 2001. године

ИСТОРИЈА		ДРУШТВО	
До 1914.	6	Демографија	8
Међуратно доба	4	Друштвене организације	8
I и II светски рат	1	Култура и уметност	3
Послератно доба	6	Спорт	/
Већи распон	3	Школство	3
ПРИМЕЊЕНА ИСТОРИЈА		Привреда	7
Биографије	3	Инфраструктура	7
Порекло породице	18		
Историја насеља	15	Повраћај имовине	1
Црква и религија	4	Приватноправно/ јавноправно	6

ИСТОРИЈА	60
ДРУШТВО	43
ОСТАЛО	6
УКУПНО ИСТРАЖИВАЧА	109

Теме и сврха истраживања 2002. године

ИСТОРИЈА		ДРУШТВО	
До 1914.	4	Демографија	4
Међуратно доба	6 (1)	Друштвене организације	3
I и II светски рат	3	Култура и уметност	2
Послератно доба	2	Спорт	4
Већи распон	3	Школство	4
ПРИМЕЊЕНА ИСТОРИЈА		Привреда	4
Биографије	4	Инфраструктура	5
Порекло породице	10 (2)		
Историја насеља	14 (1)	Повраћај имовине	5
Црква и религија	3	Приватноправно/ јавноправно	4

ИСТОРИЈА	49 (4)
ДРУШТВО	35
ОСТАЛО	3
УКУПНО ИСТРАЖИВАЧА	87 (4)

Теме и сврха истраживања 2003. године

ИСТОРИЈА		ДРУШТВО	
До 1914.	5 (1)	Демографија	/
Међуратно доба	3	Друштвене организације	2
I и II светски рат	3	Култура и уметност	5
Послератно доба	7 (3)	Спорт	2
Већи распон	1	Школство	12
ПРИМЕЊЕНА ИСТОРИЈА		Привреда	7
Биографије	3 (1)	Инфраструктура	9
Порекло породице	18 (1)		
Историја насеља	25 (2)	Повраћај имовине	9
Црква и религија	6	Приватноправно/ јавноправно	/

ИСТОРИЈА	71 (8)
ДРУШТВО	46
ОСТАЛО	7
УКУПНО ИСТРАЖИВАЧА	124 (8)

Теме и сврха истраживања 2004. године

ИСТОРИЈА		ДРУШТВО	
До 1914.	19 (4)	Демографија	3
Међуратно доба	4	Друштвене организације	5
I и II светски рат	9 (1)	Култура и уметност	7
Послератно доба	10 (1)	Спорт	2
Већи распон	2	Школство	4
ПРИМЕЊЕНА ИСТОРИЈА		Привреда	5
Биографије	3	Инфраструктура	10
Порекло породице	15 (2)		
Историја насеља	15	Повраћај имовине	6
Црква и религија	2	Приватноправно/ јавноправно	4

ИСТОРИЈА	79
ДРУШТВО	46
ОСТАЛО	9
УКУПНО ИСТРАЖИВАЧА	134 (8)

Теме и сврха истраживања 2005. године

ИСТОРИЈА		ДРУШТВО	
До 1914.	10	Демографија (1)	9
Међуратно доба	4	Друштвене организације	7
I и II светски рат	4 (1)	Култура и уметност	5
Послератно доба	7 (1)	Спорт	2
Већи распон и др.	3 (2)	Школство	8
ПРИМЕЂЕНА ИСТОРИЈА		Привреда	15
Биографије	4	Инфраструктура (1)	7
Порекло породице	23 (2)		
Историја насеља	16	Повраћај имовине	17
Црква и религија	3 (1)	Приватноправно/ јавноправно	9

ИСТОРИЈА	78 (7)
ДРУШТВО	89 (2)
ОСТАЛО	3
УКУПНО ИСТРАЖИВАЧА	170 (9)

Историја је била и остала главна област истраживања, с тим што се сад пажња, са ширих тема, пребацила на појединце, породице и места. Применивши уобичајену историјску периодизацију на истраживачке теме може се, за разлику од претходног периода, закључити скромна заинтересованост за два велика рата. Ипак, заинтересованост не јењава за последице које су ти ратови доносили: одузимање имовине, колонизација, аграрна реформа и др. Запажамо да архивистику скоро нико не наводи као сврху истраживања (примеђено само у 2005).

Богата грађа АВ из XVIII и XIX века одавно привлачи историчаре који су спремни да се упусте у страни и архаични језик и нечитке рукописе. Пут до грађе знатно је олакшан последње три деценије публикавањем историјских извора у виду аналитичких описа. Јасно се показује да фреквентност коришћења старијих фондова, поред значаја, зависи од степена израђености информативних средстава.

Жупаније су биле део државне цивилне власти и облик регионалне самоуправе преко којих се преламао целокупни живот тога доба, тако да међу овим документима, на супрот једноставним фондовима, можемо пронаћи најразличитије теме из сваког сегмента друштва. Зато је, за доба феудализма, без премца коришћење Ф. 2 *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*. За њим следе Ф. 11 *Торонталска жупанија (1731–1849)*, потпуно објављен Ф. 12 *Илирска дворска канцеларија– Беч (1791–1792)* и политичко-историјски значајан Ф. 5 *Илирска дворска комисија, депутација – Беч (1745–1777)*.

Фондови из друге половине XIX века и самог почетка XX века слабо се користе, јер је скроман степен обрађености фондова овог периода. Овде ћемо само споменути Ф. 23 *Земаљска Управа за Српско војводство и Тамишки Банат – Темшвар (1849–1861)*.

Највећи архивски фонд Ф. 126 *Краљевска банска управа Дунавске бановине – Нови Сад (1929–1941)*, обимно праћен информативним средствима, најтраженији је за међуратно раздобље, јер централизовано обухвата многе области делатности.

Теме насељавања, аграрне реформе и колонизације у међуратном и поратном периоду, карактеристичне за ове крајеве, често су преиспитиване: Ф. 98 *Комисија за ликвидацију аграрне реформе – Нови Сад (1919–1941)*, Ф. 184 *Главна комисија за насељавање бораца у Војводини – Нови Сад (1945–1948)*, Ф. 185 *Одељење за аграрну реформу и колонизацију Главног извршног одбора Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине – Нови Сад (1945–1972)*.

За Други светски рат и његове последице највише побуђује интересовање за грађу Ф. 183 *Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини – Нови Сад (1941–1947)*.

Судећи према заинтересованости истраживача, политичка историја данас заостаје за ужим истраживачким темама као што су историја насеља и њихових цркава и порекло породице. Истраживањима многих фондова у АВ, завичајна историја насеља на данашњој територији Војводине употпуњена је последњих година монографским књигама о Житишту, Парагама, Футогу, Међи, Руменци итд. Код многих људи данас постоји жеља да сами, или уз помоћ другог, истраже своје породично стабло. До података се може доћи кроз грађу бројних фондова, а највише преко најтраженијег Ф. 402 *Збирка матичних књига Војводине (1826–1895)*.

За истраживачке теме из послератне историје и категорије *друштво* користи се, већ према жељи, заоставштина бројних послератних друштвено-политичких, привредних, спортских и других организација, нпр. Ф. 334 *Покрајински комитет Савеза комуниста Војводине – Нови Сад (1940–1990)*.

Поред *Матичних књига*, међу старим и вредним збиркама докумената издвајају се Ф. 373 *Збирка карата и планова (1794–1956)* и Ф. 398 *Збирка повеља и диплома (1552–1869)*.

Истраживачи

Интересовање за архивску грађу је у порасту, што се види из сталног повећања броја домаћих и страних истраживача и корисника.⁵ Заступљени

⁵ Последњих година АВ је имао велики прилив захтева странака за добијање документације

су сви друштвени слојеви и бројна занимања: универзитетски професори, активни и пензионисани професори, студенти и ђаци, архивисти, кустоси музеја, новинари, свештеници, пензионери, службеници, радници итд.⁶ Генерално се може закључити да су у мањини они којима је истраживање професија или очекивана активност, а да преовладавају појединци који долазе због личних интересовања, радозналости и/или неке друге потребе. Посебно су актуелна истраживања порекла породице.

Истраживачки дани, у посматраном периоду, евидентирани су по годинама: 2000. – 400; 2001. – 297; 2002. – 340; 2003. – 359; 2004. – 506; 2005. – 590, а број дана по истраживачу је било : 2000. – 3,96; 2001. – 2,72; 2002. – 3,9; 2003. – 2,89; 2004. – 3,77; 2005. – 3,47.

У ранијем периоду, мали број страних држављана је посетио Архив – што је и разумљиво, због свих дешавања на нашим просторима – али се стање последњих година побољшава. Од 2002. и 2003. године, као и у другим архивима,⁷ стално расте интересовање страних истраживача за нашу грађу, тако да има пријављених из Мађарске, Немачке, Румуније и других земаља. Јасно је да њих највише занимају историјске теме око Другог светског рата, а не послератно друштво.

Као закључак извешћемо следећа општа запажања и ставове:

– Расте заинтересованост јавности за архиве – што се види из пораста броја домаћих и страних истраживача. Архиви би свакако требало додатно да едукују и упознају заинтересоване са архивском делатношћу уопште, као и са ризницом коју чувају.

– АВ, са одговарајућом зградом, изузетно вредном архивском грађом, стручним радницима и организованом службом, као и другим добрим пред условима, спреман је да одговори захтевима времена.

– Историја је остала главна област истраживања, с тим што се сад пажња, са ширих тема, померила на појединце, породице и места.

– Степен коришћења фонда много зависи од степена израђености информативних средстава, нарочито аналитичких описа. Због тога се овај важан сегмент делатности не сме занемаривати.

у циљу решавања приватноправних потреба, најчешће око потраживања имовине у вези са најављеном реституцијом.

⁶ Овом приликом нећемо се бавити приказивањем статистичких података о истраживачима као што су: родна структура, социјална структура, професионална структура, степен школске спреме итд. Видети: Stevan Mačković, *O strukturi i profilu korisnika arhivske građe u Istorijском архиву Subotica (2005–2008)*, u: *Ex Pannonia*, br. 14 (2010), Subotica, 2011, 5–11.

⁷ Ружица Дотлић, *Научноистраживачки рад у Историјском архиву града Новог Сада*, у: *Годишњак Историјског архива града Новог Сада*, бр. 1, Нови Сад, 2004, 86.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

1. Дневне евиденције о истраживачима
2. Захтеви за издавање архивске грађе
3. Матичне књиге корисника архивске грађе
4. Матични листови корисника архивске грађе

Литература

1. *Vodič kroz arhivske fondove: Arhiv Vojvodine – Sremski Karlovci*, Sveska 6/I, Sremski Karlovci, 1977.
2. *Vodič kroz arhivske fondove: Arhiv Vojvodine – Novi Sad*, Sveska 6/II, Novi Sad, 1991.
3. *Vodič kroz arhivske fondove: Arhiv Vojvodine – Novi Sad*, Sveska 6/III, Novi Sad, 1992.
4. *Водич кроз архивске фондове: Архив Војводине – Нови Сад*, Свеска 6/IV, Нови Сад, 1993.
5. *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, Свеска 1, Нови Сад, 1999.
6. Средоје Лалић, *Потребе и могућности научноистраживачког рада на пољу архивистике и унапређења архивске службе у СФРЈ*, у: *Архивист*, бр. 1, Београд, 1977, 103–130.
7. Богдан Лекић, *Научноистраживачки рад у архивима*, у: *Архивски преглед 1–4*, Београд, 1992/93, 111–138.
8. Stevan Mačković, *O strukturi i profilu korisnika arhivske građe u Istorijском архиву Subotica (2005–2008)*, у: *Ex Pannonia*, br. 14 (2010), Subotica, 2011, 5–11.
9. Ружица Дотлић, *Научноистраживачки рад у Историјском архиву Града Новог Сада*, у: *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 1, Нови Сад, 2004, 83–87.
10. <http://www.arhivvojvodine.org.rs>

DEJAN JAKŠIĆ M.A., OBERARCHIVAR
Archiv der Woiwodina, Novi Sad

WISSENSCHAFTLICHE FORSCHUNGSARBEIT IM ARCHIV DER WOIWODINA

ZUSAMMENFASSUNG: Die Arbeit handelt von der Forschungsarbeit im Archiv der Woiwodina, den Möglichkeiten der Erforschung des Archivgutes, von den Themen, die man erforscht, und den Forschern. Der Forschungsansatz und die Forschungsmöglichkeiten, die Rolle der für die Arbeit mit Forschern zuständigen Angestellten und die Benutzerdienste werden hier erklärt. Erklärt wird die Art der Arbeit mit Forschern, was den Benutzern bei der Auswahl des Forschungswegs geraten wird, sowie wie sie sich mit veröffentlichten und/oder verfügbaren Informationsmitteln bedienen können. Die Themen und der Zweck der Benutzung des Archivguts im Zeitraum 2000–2005 sind in breiteren (Geschichte und Gesellschaft) und engeren Gruppen tabellarisch dargelegt. Die Zahl der in- und ausländischen Forscher wird nach Themen angeführt. Konstatiert sind die Hauptthemen der Forschung und die am meisten genutzten Bestände, die im Archiv der Woiwodina durchsucht wurden. Bemerkbar ist der ständige Zuwachs der in- und ausländischen Benutzer der Dienste des Archivs aus allen gesellschaftlichen Schichten.

SCHLÜSSELWÖRTER: Forscher, Archivgut, Informationsmittel, Bestände, Forschungsthemen, Verfügbarkeit, Archive, Geschichte, Gesellschaft

ОЛГИЦА ТРБОЈЕВИЋ, АРХИВИСТА
Архив Војводине, Нови Сад

О АРХИВСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА АНАЛИТИЧКОГ ИНВЕНТАРА ЖУПАНИЈА И МАГИСТРАТА У ВОЈВОДИНИ

САЖЕТАК: Рад истиче важност издавачке делатности архива као установе која је дужна да сакупља, чува, сређује, обрађује и презентује архивску грађу. До данас је проблему аналитичког инвентара, као и проблему публикације, посвећен велики број радова, а задатак овог рада је да покуша да расветли тему објављивања аналитичког инвентара најстаријих и највреднијих фондова у архивима у Војводини (жупаније, магистрати/поглаварства, дистрикти, Илирска дворска комисија, депутација, Илирска дворска канцеларија). О поменутих фондовима и издаваштву посебно су дати подаци за сваки архив, како би се добила слика садашњег стања у војвођанским архивима и указала пажња на важност објављивања информативних средстава о овој архивској грађи из хабзбуршког/аустроугарског периода.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: архивска грађа, публикација, аналитички инвентар, жупанија, магистрат, информативна средства, штампано/електронско издање, доступност, заштита архивске грађе.

Архивска грађа има посебну вредност, аутентичност и веродостојност јер на јединствен начин сведочи о појединим догађајима, друштвеним процесима и околностима у којима је настајала. Она представља извор за проучавање историје, културе и друштва уопште. Зато је објављивање различитих врста информативних средстава, поред издавања саме архивске грађе, једно од основних права и обавеза архива као установе културе. Укупни резултати издавачке делатности архива, а посебно објављивање научно-информативних средстава о архивској грађи, у великој мери доприносе већој афирмацији архива у јавности, бољој обавештености корисника о архивској грађи и доступности архивске грађе за коришћење.¹ Такође,

¹ Споменка Тот, *Издавачка делатност Архива Војводине*, у: *Архивски преглед*, бр.1/2, Београд 1986, стр.77–81.

издавањем се штите оригинални извори од честе употребе и оштећења, а истовремено се пружају на располагање корисницима и истраживачима, у штампаном или електронском облику.

Намера овог рада није да се бави аналитичким инвентаром, његовом изработом и осталим питањима везаним за ову врсту информативног средства – које представља вишу фазу архивистичке обраде фонда или збирке² – већ је тежња да се разјасни значај аналитичког инвентара, са становишта публикације. Покушаћемо да дамо приказ објављеног аналитичког инвентара за жупанијске фондове и фондове магистрата/поглаварстава – који се чувају у архивима у Војводини, и истакнемо важност њиховог даљег обрађивања и објављивања.

У Војводини, поред матичног архива-Архива Војводине, мрежу архива чини девет регионалних архива са седиштима у: Новом Саду, Сенти, Сомбору, Суботици, Сремској Митровици, Зрењанину, Белој Цркви, Панчеву и Кикинди. То су уједно и једини архиви у држави који чувају, између осталог, и грађу жупанија, магистрата/поглаварстава, дистриката и државних канцеларија хабзбуршког/аустроугарског периода (ИДК/ИДД)³.

² Током протекле три деценије написани су бројни радови о овом проблему, а сачињено је и више предлога *Методолошког упутства о изради аналитичких описа и регистара за аналитичке инвентаре и каталоге докумената* (прво упутство налази се у рукопису и датира 1982. године, донела га је Стручна служба Архива Војводине)

³ Фондови Илирска дворска канцеларија, депутација (1745–1777) и Илирска дворска канцеларија били су делови фонда Угарске дворске канцеларије који се налази у Земаљском архиву Мађарске, али су реституцијом додељени, 1956. године, Архиву Војводине.

Табеларни приказ података о фондовима који се разматрају у раду:

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф.2 Бачка жупанија (1688-1849)	1197 кутија 204 књиге 152,30 m	сређен, микрофилмован, аналитички обрађен до 1811. године	10 свезака регеста и аналитичког инвентара до 1805. године
Ф.11 Торонталска жупанија (1779-1849)	1063 кутије 145 књига 139,20 m	сређен, аналитички обрађен до 1811. године	1 свеска аналитичког инвентара до 1785. године, у припреми друга свеска (1786-1790)
Ф.10 Тамишка жупанија (1779-1918)	946 кутија 137 књига 112,90 m	сређен, делимично микрофилмован, аналитички обрађен до 1804. године	2 свеске аналитичког инвентара до 1784. године
Ф.5 Илирска дворска комисија, депутација (1745-1777)	135 кутија 29 књига 16, 60 m	сређен, микрофилмован	1 књига ИДД-е штампано и електронски, у припреми друга свеска ИДД-е
Ф.12 Илирска дворска канцеларија (1791-1792)	57 кутија 5 књига 9,30 m	сређен, микрофилмован рађен	3 свеске ИДК-е

АРХИВ НОВИ САД			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф.1 Магистрат слободног краљевског града Новог Сада (1748-1918)	1209 кутија, 886 књига, фонд сређен, сумарни инвентар, списи и књиге већим делом сачувани	потпуно аналитички обрађен око 177.000 картица, раде се протоколи (записници)	8 свезака аналитичког инвентара

АРХИВ СЕНТА			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф.560 Привилегована варошица Сента (1766-1849)	10,50 m	сређен	/
Ф.3 Сента, град са уређеним сенатом (1850-1918)	93,70 m	сређен	/
Ф.600 Варошица Стара Кањижа (1751-1848)	1,20 m	/	/
Ф.4 Мађарска Кањижа, град са уређеним сенатом (1850-1918)	42 кутије 195 књига 13,80 m	сређен	/
Ф.360 Магистрат потиског крунског дистрикта, Стари Бечеј (1723-1872)	21,50 m	/	/

АРХИВ СОМБОР			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф.5 Магистрат слободног краљевског града (1749-1918)	/	/	/

АРХИВ СУБОТИЦА			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Магистрат слободног краљевског града Суботице (1743-1779)	/	потпуно аналитички обрађен, раде се протоколи (записници)	1 књига аналитичког инвентара, записници магистрата, штампано и електронски

АРХИВ СРЕМСКА МИТРОВИЦА			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф8.Магистрат трговиншта Рума (1771-1918)	77 књига, 174 кутије	сређен, микрофилмован и доступан корисницима	/
Ф.13 Градско поглаварство Митровица (1787-1918)	6 кутија 520 књига	сређен	/

АРХИВ ЗРЕЊАНИН			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф.3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом (1769-1918)	633 књиге, 346 кутија, 85,57 м, грађа из старијег периода у великом обиму потиче тек из 1808. године, због пожара 30. августа 1807. када је изгорела грађа Магистрата	сређен, сумарни инвентар, аналитички инвентар (29 230) и регистри за период од 1808-1855.	/

АРХИВ БЕЛА ЦРКВА			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Град са уређеним магистратом Бела Црква (1777-1898)	400 кутија 912 књига	фонд сређен рађена су регеста и тематски регистри	/

АРХИВ ПАНЧЕВО			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф.4 Магистрат мунципалног града Панчева (1794-1918)	169 записника, 330 деловодника, 385 регистра, 287 осталих књига	сређен, сумарни инвентар, аналитички инвентар (1794-1849), регести за 124.221 предмет (1794-1863). картотека регеста (1794-1860)	1 књига аналитичког инвентара Магистрата (1848-1849) и више тематских књига аналитичког инвентара

АРХИВ КИКИНДА			
ФОНДОВИ	ОСНОВНИ ПОДАЦИ	ОБРАЂЕНО ДО САДА	ПУБЛИКОВАНО ШТАМПАНО / ЕЛЕКТРОНСКИ
Ф. 223. Град са уређеним сенатом Велика Кикинда (1778-1918)	/	/	/
Ф.3 Великокикински привилеговани дисктрикт	23 кутије 80 књига	сређен	/

Озбиљнији рад на аналитичкој обради ових фондова почео је у Војводини 70-тих година, када се јавила и тежња да се за сређене фондове, за које је постојало стално интересовање за истраживање, израде детаљнија информативна средства поред постојећег, основног информативног средства – сумарног инвентара. То је значило и почетак више, финије архивистичке обраде у којој се тежило да се представи садржај предмета.⁴ Обрађивани су фондови из новијег периода, али ипак, због своје велике историјске вредности, приоритет за аналитичку обраду докумената имали су најстарији фондови (жупаније, магистрати). На самом почетку јасно се види да није постојало утврђено упуство за начин обраде, избора и самог објављивања.

Постоји више разлога за ограничење на приказ само горе наведених фондова у раду:

- Сви фондови садрже документа старије грађе која је категорисана као архивска грађа од изузетног значаја.⁵

- Поред тога што су често тражени од стране корисника/истраживача, сви припадају фондовима државних органа чија делатност се односи на управу и јавне службе: градске (магистрати), регионалне (жупаније) и државне (ИДД/ИДК).

- Фондови су регистратурски сређени по принципу провенијенције и слободне провенијенције и за сваки понаособ је израђен сумарни инвентар.

- Обимни су – углавном се документа налазе у више стотина кутија (и до хиљаду – жупаније) и књига (већином записника).

- Документа су писана на више језика, претежно: латинском, немачком, мађарском – а од случаја до случаја на: српском, грчком, француском, италијанском, јерменском, хебрејском и др.

- Грубо гледано, структура фондова је слична. Грађа се односи на рад канцеларије (жупанија, магистрата, ИДК/ИДД).

- Основне карактеристике садржаја грађе су: царски декрети, наредбе Уграског намесничког већа, Ратног савета и Дворске коморе, одговори жупанија/магистрата/ ИДК/ИДД вишим политичким властима, приходи и расходи, судски списи, списи о економском, здравственом, културном стању у жупанијима/магистратима, урбаријална питања, јавна безбедност, верске прилике и др.

- Рад на обради ових фондова првенствено захтева познавање језика на коме су документа написана, као и знање историје и других сродних интердисциплинарних области (палеографије, историје државе и права, историјске географије, социјалне историје и др.). Опис садржаја сваког

⁴ Ненад Преодојевић, *Израда научно-информативних средстава у архивима Војводине, њихова даљња оправданост и могућност њиховог унапређења, Архивска пракса 13*, Тузла, 2010. бр. 286–301

⁵ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 42/98.

предмета је дуготрајан посао, па не чуди податак да њихова обрада траје већ неколико деценија.

Први архив који је објавио књигу аналитичког инвентара за фонд Магистрата града Новог Сада био је Историјски архив града Новог Сада, још 1982. године⁶, а убрзо након њега, са издавањем обрађене архивске грађе Бачке жупаније, кренуо је и Архив Војводине, 1987. године.⁷ Архив Војводине се определио да приступи објављивању одабраних регеста за фонд Бачке жупаније (1688–1849), за период од почетка фонда до 1785. и објављивању аналитичких описа за период од 1785. године. До данас је објављено укупно 10 књига инвентара (регеста и аналитике) Бачке жупаније, за период до 1805. године. Исто тако, Архив Војводине покренуо је још две едиције, једну за фонд Тамишке жупаније, а другу за фонд Торонталске жупаније.⁸

Са становишта функције архива, највредније публикације су оне у којима су објављене и архивска грађа и научноинформативна средства, зато што омогућавају лакше коришћење грађе и пружају информације о архивским фондовима и њиховим садржајима.⁹ На основу објављених публикација види се да је само неколико архива у Војводини објављивало аналитичке описе својих најстаријих фондова и да је сваки архив сам планирао начин и изглед публикованог инвентара, не држећи се неког јединственог плана.

Редовно и систематско публиковање инвентара требало би да постаје пракса. Првенствено, требало би да се настави публиковање инвентара старијих фондова (оних који се најчешће траже) и то као и до сада, по периодима, хронолошки. Публиковање аналитичких инвентара и каталога докумената може бити штампано у облику књиге или објављено електронски (на CD-у, интернету итд.). Електронско издање омогућава корисницима брже, лакше и једноставније прегледање и претраживање аналитичких инвентара, од штампаног издања је доступније корисницима (стаје на 1 CD) и самим тим је јефтинија његова израда. Међутим, без обзира на разлике у досадашњим издањима аналитичког инвентара/каталога, већина

⁶ Гаврић Добринка, Валрабенштајн Јован, Томин Рамадански Драгиња, *Магистрат краљевског града Новог Сада (1749–1790), каталог докумената*, Нови Сад, Историјски архив у Новом Саду, 1982, свеска III/1

⁷ Лајчо Матковић, *Бачко-бодорошка жупанија, Сомбор (1688–1849), аналитички инвентар*, VIII/1, Сремски Карловци, 1987, Архив Војводине

⁸ Владислав М. Тодоровић, *Тамишка жупанија (1779–1849), аналитички инвентар (1731–1782)*, XIV/1, Нови Сад, 2005, Архив Војводине; Митар М. Крејић, *Тамишка жупанија (1779–1849), аналитички инвентар (1782–1784)*, XIV/2, Нови Сад, 2008, Архив Војводине; Дејан Јакшић, *Торонталска жупанија (1731–1849), аналитички инвентар (1731–1785)*, XV/1, Нови Сад, 2008, Архив Војводине

⁹ Мирјана Дајић, *Издавачка делатност архива, Архивски преглед*, 1978, стр. 25–33

публикација архива у Војводини састоји се од следећих делова, или бар од неколико њих:

1. *Насловна страна* садржи основне податке: назив архива, назив инвентара, назив фонда, граничне године архивске грађе која је инвентаром обухваћена, име и презиме аутора који је инвентар урадио и место и годину издања аналитичког инвентара.

2. *Садржај* представља назив делова публикације, тј. чине га сви делови аналитичког инвентара/каталога, по утврђеном редоследу, са ознаком странице.

3. *Напомене корисницима* представљају кратко упутство за коришћење саме публикације.

4. *Списак скраћеница* је списак скраћених речи и појмова које се налазе у аналитичком инвентару. Основна намена му је да се смањи обим и постигне уједначеност описивања у тексту. Уносе се скраћене ознаке појмова и речи, називи установа, институција, занимања, географских назива и др. Скраћенице се наводе азбучним редом са леве стране, а са десне стране дају се њихова објашњења. Списак скраћеница ради се за сваки аналитички инвентар посебно.

5. *Речник мање познатих речи и појмова* чине речи из стручних области, речи које немају адекватну реч у садашњем језику и архаичне речи које дочаравају дух времена. За сваку реч даје се објашњење.

6. *Предговор (увод)* чини историјска белешка о фонду у коме су: подаци о називу фонда, начину и времену уласка архивске грађе у архив, стање архивске грађе пре уласка у архив, број предмета и кутија/фасцикли. Затим, пружа информације о сређивању фонда: начин сређивања, кратак садржај архивске грађе, која су информативна средства и регистри израђени, на којим језицима је архивска грађа, да ли је архивска грађа оштећена, да ли је коришћена и у које сврхе, да ли је вршена ревизија и др. Важно је напоменути да сви фондови који се разматрају у овом раду обухватају већи временски период, па се, као што је напоменуто раније, издају у више свезака. Због тога, након издања прве свеске, у предговору не би требало поново наводити историјску белешку о фонду и основне податке о фонду, већ је важније изложити разлог и главне карактеристике периода архивске грађе која је аналитичким инвентаром обухваћена (нпр. Јосифове реформе)

7. *Централни део (аналитички инвентар)* – Инвентарни опис је основни, најбитнији део аналитичког инвентара који треба да пружи преглед садржаја фонда. Садржи следеће елементе: број архивског фонда, датум и место настанка, оригиналну сигнатуру, архивски број, опис садржаја и спољна обележја предмета (језик грађе и број листова, а, углавном старије публикације, садрже податке о физичким оштећењима предмета). Представља или целокупни аналитички инвентар целог фонда или дела фонда, најчешће код обимних фондова, хронолошки или тематски одабир најзначајнијих

предмета фонда. Поблем одабира, односно начин и критеријуми по којима се врши, представља нову и засебну тему коју је потребно посебно размотрити. Важно је напоменути да се, код изузетно вредних фондова који имају велики значај за политичку, културну и економску историју, као што је нпр. ИДК/ИДД, не врши одабир, него се објављују сви предмети.¹⁰ Такође, важно је рећи да изабрани предмети не морају да прате структуру фонда, већ их је могуће груписати, односно поређати на основу неких других критеријума, нпр. према интересовању и потреби потенцијалних корисника за одређене теме. Овакве публикације успешно издаје Историјски архив у Панчеву, за фонд Панчевачког магистрата (1794–1872). Овакви тематски аналитички инвентари могу се радити једино ако је фонд потпуно обрађен.

8. *Регистри* су помоћна информативна средства која се раде као допуна основном делу информативног средства (аналитичког инвентара) и помажу кориснику да брже дође до жељених података. Они садрже одреднице поређане азбучним редом или по претходно датој класификационој шеми, а унутар ње по азбучном реду. Према врсти одредница, регистри се деле на именске, географске и предметне.

а) *Именски регистар* представља пуно име и презиме, са ближом идентификацијом особе (надимак, занимање, титула, пребивалиште итд). Имена лица која се уносе у регистар стављају се у првом падежу, а именске одреднице систематизују се азбучним редоследом презимена, имена или надимка.

б) *Географски регистар* чине географски појмови: државе, срезиви, градови, насеља, мора, планине, реке, канали, пустаре, мочваре итд, такође узбучени. У регистар се уносе у оригиналном облику, тј. какви су у документу, а садашњи назив места наводи се у заградаи. Стари назив(и) повезан је са садашњим именом места упутом (види, скраћено в.). Неке географске појмове потребно је ближе одредити (нпр. Рарош, пустара или Петроварадин, Војна граница).

в) *Предметни регистар* захтева коришћење вишег ступња знања и умешности током израде, од претходних – именског и географског – због чега се препоручује да га израђује сам аутор – будући да је он најупућенији у садржај сваког предмета у фонду, односно, има целокупан увид. Предмет обраде код овог регистра чине: догађаји, појмови, предмети, историјске чињенице, институције (црквене, школске, војне, државне и сл.). Тако, на пример, у жупанијским фондовима предметни регистар чине теме у оквиру којих се налазе подтеме:

- верске установе и организације (верске слободе, епископи, католици, православци, црквена давања/приходи итд.)

¹⁰ Вера Филиповић, *Упство за израду аналитичког инвентара (предлог)*, необјављено (рукопис)

- властелинства и урбаријал (свако поједино властелинство, властелини/поседници, урбаријални прекршаји, уговори итд.)

- територија и становништво (Аустрија, брачне дозволе, игре на срећу, јавна безбедност, народни језик, суша итд.) и др.

Ови подаци који се, такође, ређају према азбучном редоследу – прво по темама а затим у оквиру наведене теме – јесу од битног значаја за осветљавање самог архивског фонда.

9. *Преглед насеља* чини, обично, табеларни попис свих насеља (градова, вароши, места, села, пустара) по срезовима, са именима на различитим језицима (српски, немачки, мађарски) на којима се проналази у документима, и са садашњим именом и именом државе у којој се данас налази. Овакви прегледи представљају новину у публикацијама аналитике и показали су се као веома корисни, јер затно олакшавају корисницима истраживање. Такође, корисно је, уз регистре, на крају приложити сваку врсту прегледа која би олакшала проналажење тражене информације. Тако се могу дати различите врсте прегледа: властелинства властелина, жупанијских службеника, значајних личности и сл.

Закључак:

Публиковање аналитичког инвентара о архивској грађи, посебно поменутих фондова – који не само да имају научни и културни значај за проучавање историје овог поднебља и организације власти у Аустроугарској, него се односе и на све области људског живота – има вишеструки значај. Будући да се глобални токови архивистике крећу ка истицању информацијске улоге архива – и публикација добија на значају. Иако је приступ информацијама посредством рачунара брз и једноставан (информационе технологије у архивима се уводе и примењују), објављивање свезака аналитичких описа или каталога докумената не губи своју сврху. Напротив: без обзира да ли су издања у штампаној или у електронској форми, корисници, свакако уз коришћење публикованих издања аналитике, могу на брз и једноставан начин да дођу до жељене информације. И поред тога што је брзина добијања тражене информације применом савремене технологије сведена на минимум, уз истовремену заштиту докумената од честог коришћења, ипак је аналитички инвентар, публикован на било који начин (штампани или електронски), приступачнији и распрострањенији од целокупног аналитичког инвентара у архиву (картице, рачунар, свеске), пошто има јавни карактер (доступан је и ван архивске зграде).

Издавање аналитичких инвентара најстаријих фондова – који се налазе у архивима у Војводини – требало би да представља приоритет јер се тако, поред тога што се повећава могућност за коришћење ове изузетно

вредне грађе, смањује ризик од њеног уништавања. Такође, оваквим објављивањем архиви промовишу историјско наслеђе које постаје доступно широј јавности, без обзира на ком језику су написани извори.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А. Матила Таскон, *Архивске публикације, Архивист*, бр. 1/2, Београд 1964, стр. 69-92
2. Бориша Радовановић, *Аналитички инвентар архивског фонда*,
3. Милош Константинов, *Југословенске архивске стручне публикације, Архивист*, бр. 1/2, Београд 1976, стр. 5-139
4. Мирјана Дајић, *Издавачка делатност архива, Архивски преглед*, Београд 1978, стр. 25-35
5. Мирјана Дајић, *Основни принципи издавања неких архивских публикација, Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1985, стр. 52-60
6. Мр Дејан Јакшић, *Едиција научно-информативних средстава о архивској грађи посвећена Тамшичкој жупанији, Годишњак историјског архива града Новог Сада*, бр. 4, Нови Сад, 2010, стр. 219-228
7. Мр Средоје Лалић, *Проблеми израде аналитичког инвентара у архивима у САП Војводини, Архивски преглед*, бр.1-2, Београд 1978, стр. 91-101
8. Ненад Предојевић, *Израда научно-информативних средстава у архивима Војводине, њихова даљња оправданост и могућност њиховог унапређења, Архивска пракса 13*, Тузла 2010, стр. 286-301
9. Споменка Тот, *Издавачка делатност Архива Војводине, Архивски преглед* бр.1/2, Београд 1986, стр. 77-90
10. Споменка Тот, *О аналитичком инвентару са становишта публикавања, Архивски преглед*, бр. 1/2, Београд 1978, стр. 107-109
11. Тодор Талески, *Публиковање архивске грађе у Архиву Македоније, Архивски преглед*, Београд 1978, стр. 35-40

OLGICA TRBOJEVIĆ, ARCHIVARIN
Archiv der Woiwodina, Novi Sad

ZU DEN ARCHIVPUBLIKATIONEN DES ANALYTISCHEN INVENTARS DER
KOMITATE UND MAGISTRATE IN DER WOIWODINA

ZUSAMMENFASSUNG: Mit dieser Arbeit wird die Wichtigkeit der Verlagstätigkeit des Archivs hervorgehoben, einer Institution, die verpflichtet ist, das Archivgut aufzubewahren, zu bearbeiten und zu präsentieren. Dem Problem des analytischen Inventars, sowie dessen Publizierung wurde bisher eine große Zahl von Arbeiten gewidmet, und diese Arbeit versucht, das Thema der Veröffentlichung des analytischen Inventars der ältesten und wertvollsten Bestände in den Archiven der Woiwodina (Komitate, Magistrate/Stadtverwaltungen, Distrikte, Illyrische Hofkommission, Deputation, Illyrische Hofkanzlei) zu beleuchten. Gegeben werden die Angaben über die erwähnten Bestände und die Verlagstätigkeit, gesondert für jedes Archiv, damit man ein Bild vom heutigen Stand in den Archiven der Woiwodina bekommt, und auf die Wichtigkeit der Veröffentlichung von Informationsmitteln über dieses Archivgut aus der habsburgischen/österreichisch-ungarischen Periode aufmerksam macht.

SCHLÜSSELWÖRTER: Archivgut, Publikationen, analytisches Inventar, Komitat, Magistrat, Informationsmittel, gedruckte/elektronische Auflage, Verfügbarkeit und Schutz des Archivgutes

ЗОРАН СТЕВАНОВИЋ, АРХИВИСТА
Архив Војводине, Нови Сад

ИЗРАДА АНАЛИТИЧКОГ ИНВЕНТАРА У ЕЛЕКТРОНСКОМ ОБЛИКУ У АРХИВУ ВОЈВОДИНЕ, С ОБЗИРОМ НА ОПШТИ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРД ЗА ОПИС АРХИВСКЕ ГРАЂЕ – ISAD(G)

САЖЕТАК: Рад представља сублимисање ауторових размишљања обликованих у протеклих неколико година, у току израде аналитичких инвентара у електронском облику, у Архиву Војводине. Аутор у раду покушава да, кроз разматрање појма аналитичког инвентара, аналитичког описа и методологије њихове израде, са аспекта архивисте, отвори питање о софтверском облику за израду овог научноинформативног средства, а да се при том испоштују класични захтеви архивистике и устаљена вишедеценијска архивска пракса. Истовремено, по савременим архивистичким захтевима, водило се рачуна да се, кроз електронизацију архивског рада, имплементирају међународни архивски стандарди. Аутор исказује, такође, своја очекивања, као и очекивања својих колега архивиста, да ће нова верзија програма ИСАВ – чија је израда тренутно у току у Архиву Војводине – пружити више могућности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: аналитички инвентар, аналитички опис, елементи аналитичког описа и аналитичког инвентара, ИСАВ, ISAD(G), међународни архивистички стандарди.

I

Постоје мишљења да, приликом избора архивског фонда за израду аналитичких инвентара, треба водити рачуна о томе да се они „раде за изузетно значајне фондове и збирке, као и за њихове значајније делове грађе.”¹ По том становишту, аналитички инвентар би био „детални опис важнијих и вреднијих фондова и збирки”.² У истом контексту, одредница

¹ Богдан Лекић, *Архивистика*, стр. 183.

² Др Иван Беуц, *Архивистика; Предавања др Ивана Беуца из архивистичког течаја у Загребу 1968*, Загреб, 1968, стр. 95.

значаја се повезује са старошћу, па се тврди да се аналитички инвентари израђују „посебно када се ради о старим и значајним фондовима.”³ На тај начин се грађа чува од прекомерног коришћења и оштећења. С друге стране, Никола Николић сматра⁴ да ову врсту научноинформативног средства треба израђивати и за фондове са новијом грађом. Консултујући усвојено Упутство⁵ које је саставила стручна служба Архива Војводине може се видети да није изражен став у погледу старости грађе, већ само у смислу њеног садржајног и истраживачког значаја. Тако би аналитички инвентари требало да се израђују за фондове „за које постоји шири научни и друштвени интерес”.⁶ У Архиву Војводине до сада су израђивани аналитички инвентари – како за старе фондове, нпр. Ф.2 Бачко-Бодрошка жупанија (Comitatus Vacsensis-Bodrogiensis – Баја, Сомбор (1688–1849), 1688–1849; Илirsка дворска канцеларија (Illyrische Hofkanzlei) – Беч, (1791–1792), 1791–1792 и сл, тако и за новије: Ф.81 Министарство просвете – одсек за Банат, Бачку и Барању – Нови Сад (1919–1920), 1918–1922; Краљевска банска управа Дунавске бановине – Нови Сад (1929–1941), 1929–1941 и др.

Аналитички инвентар спада у архивска *научноинформативна средства ужег типа*. Лекић прецизира⁷ да аналитичком инвентару треба приступити тек после израђеног *сумарног инвентара*, као научноинформативног средства општег типа. У архивској теорији изнета су разнолика мишљења о томе шта аналитички инвентар заиста јесте (нека од њих су већ наведена). Треба узети у обзир још и то да аналитички инвентари представљају „опис појединих предмета или докумената”⁸ и да они иду до „индивидуализације садржаја, датума и локације сваког документа.”⁹

Било је покушаја да се појам аналитичког инвентара ближе одреди и кроз одређивање *методологије* његове израде, тј. *методологије израде аналитичког описа* као суштинског израза аналитичког инвентара. Овом темом су се бавили Средоје Лалић¹⁰, Никола Николић,¹¹ Јован Валрабенштајн,¹² а последњих година Томислава Јелић,¹³ Споменка Петровић,¹⁴ На-

³ Иванка Бркуљ и Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд, 1985, стр. 119.

⁴ Никола Николић, *Нека искуства на изради аналитичког инвентара*, у: *Архивски преглед*, 1–2, Београд, 1978, стр. 101.

⁵ *Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе*, рукопис, Нови Сад, 1982.

⁶ Исто, стр. [1].

⁷ Богдан Лекић, исто, стр. 183.

⁸ *Рјечник архивске терминологије Југославије*, стр. 33.

⁹ Матила Таскон, *Архивске публикације*, у: *Архивист*, 1–2, Београд, 1964, стр. 83.

¹⁰ Мр Средоје Лалић, *Проблеми израде аналитичког инвентара у архивима у САП Војводини*, у: *Архивски преглед*, 1–2, 1978, стр. 91–100.

¹¹ Никола Николић, *Нека искуства на изради аналитичког инвентара*, у: *Архивски преглед*, 1–2, 1978, стр. 101–106; Н. Николић, *О изради аналитичког инвентара и регистра (индекса)*, рукопис, Сремски Карловци, 1979.

¹² Јован Валрабенштајн, *Начин архивистичке обраде архивског фонда*, рукопис, Нови Сад, 1986.

да Борош,¹⁵ Зорица Мандић,¹⁶ Милан Јакшић¹⁷ и други. Такође, постоји и већ поменуто *Упутство о аналитичком инвентару* које је, 1982. године, усвојено у Архиву Војводине, као и *Упутство* из септембра 2005. године,¹⁸ састављено према закључцима Саветовања Друштва архивских радника Војводине, чија је тема била *Методологија израде аналитичких инвентара*. Радну групу су чинили: Ненад Предојевић, архивски саветник, Томислава Јелић, архивски саветник, Зорица Мандић, виши архивиста, Милан Јакшић, архивиста и Тања Стеванчев, архивиста. Последње *Упутство* до сада још није званично усвојено, нити је објављено. Оно нам ипак пружа релевантне одреднице по којима аналитички опис мора бити базиран на „одговори-ма на питања ко? коме? шта? када? зашто? и како?” – који јесу „основни постулати израде доброг аналитичког описа”. При томе, „јединица аналитичке обраде је појединачни предмет.”¹⁹ Последњом поставком направљена је *differentia specifica* аналитичког инвентара, у односу на сродна научноинформативна средства ужег типа, *регест* и *каталог*. „Регест означава научноинформативно средство чији је објекат обраде документ”.²⁰ „Основна јединица обраде код израде каталога је документ, архивска јединица или предмет, затим више архивских јединица, односно серија истородног садржаја”.²¹ Аналитички инвентар одражава поредак грађе у архивском фонду, док каталог представља одабир одређеног броја аналитичких описа. Већ извесно време постоји и Предлог упутства²² Вере Филиповић. Ова упутства, чини нам се, ипак не разрађују до детаља израду аналитичких описа док, с друге стране, набрајају додатна и помоћна евиденциона и информативна средства која се прикључују аналитичком инвентару.

Бројна упутства, мишљења и искуства о методологији израде аналитичког инвентара нису доведени у потпуни склад, мада садрже мноштво

¹³ Томислава Јелић, *Искуства на изради аналитичких инвентара*, *Архивски анали*, III, 3, ДАРВ, Нови Сад, 2006, стр. 47–73.

¹⁴ Споменка Петровић, *Искуства на изради аналитичких инвентара фонда Магистрата војног комуитета Панчева (1794–1918)*, у: *Архивски анали*, III, 3, стр. 75–79.

¹⁵ Нада Борош, *Приказ израде аналитичког инвентара и тематског регистра за фонд Градско поглаварство Петровград 1918–1941*, у: *Историјском архиву Зрењанин*, у: *Архивски анали*, III, 3, стр. 95–100.

¹⁶ Зорица Мандић, *Приказ израде аналитичких инвентара*, у: *Архивски анали*, III, 3, стр. 104–124.

¹⁷ Милан Јакшић, *Аналитички инвентари, искуства у Историјском архиву у Панчеву и оквирни предлог за даљу израду*, у: *Архивски анали*, III, 3, стр. 81–84.

¹⁸ *Методолошко упутство о изради аналитичких описа и регистра за аналитичке инвентаре и каталоге докумената*, рукопис, Нови Сад, 2005.

¹⁹ Исто, стр. [2].

²⁰ Богдан Лекић, исто, стр. 184.

²¹ Исто, стр. 187.

²² Вера Филиповић, *Упутство за израду аналитичког инвентара (предлог)*, <http://arhivistika.wordpress.com/clanci/>, 16. март 2011.

неспорних заједничких елемената. Због тога, архивска уџбеничка литература децидно наводи: „О начину израде овог инвентара код нас не постоје утврђени прописи... Он се израђује према општим принципима архивистичке науке, а прилагођен је садржини документа у нашим архивима”²³, а слично је речено и у новијем уџбенику: „Код нас још увек није донето упутство за израду аналитичког инвентара”²⁴.

Архивисти *Одељења за обраду архивске грађе* у Архиву Војводине – који су задужени за израду аналитичких описа, тј. аналитичких инвентара – углавном се руководе *Упутством* из 1982. године, *Начинима архивистичке обраде* Јована Валрабенштајна из 1986. године и *Методолошким упутством* из 2005. године. Пример²⁵ аналитичког описа израђеног на овај начин:

1788. мај 29, Баја

Бр. 797/1788

97. *Извештај Себастијана Војнића, среског начелника, о упућивању 300 радника и 25 кола на радове за изградњу Петроварадинске тврђаве. Латински* 4 листа

Из примера се види да сваки **аналитички опис садржи седам структурних елемената**: 1. *архивски број* (у овом случају 97), као део архивске сигнатуре; 2. *датум настанка предмета* (1788. мај 29); 3. *место настанка предмета* (Баја); 4. *изворну сигнатуру* (Бр. 797/1788); 5. *садржај предмета* (Извештај... тврђаве); 6. *језик грађе* (латински) и 7. *број листова предмета* (4 листа).

Занимљиво је да аналитички описи израђени у другим архивима у Војводини донекле одступају од горње шеме. У основи је реч о истом раду, али мање разлике ипак могу да изазову веће недоумице. Зато је неопходно тежити *уједначавању израде аналитичких описа и инвентара*.

Пример²⁶ аналитичког описа израђеног у Историјском архиву Града Новог Сада:

301. F.1 Fasc. 4 Sub A/1765

Raspis Namesničkog veća – Požun sa naredbom o uvođenju bakarnog novca kao zamene za raniji koji je bio izrađivan od legure bakra i srebra. latinski L.2

²³ Иванка Бркуљ и Љубодраг Поповић, исто, стр. 120.

²⁴ Богдан Лекић, исто, стр. 183.

²⁵ Лајчо Матковић, Тадија Гросингер, *Бачко-Бодрошка жупанија (1688–1849). Каталог одабраних садржаја документа (1788–1789)*, VIII/7, Архив Војводине, Нови Сад, 1996, стр. 97.

²⁶ Добринка Гаврић, Драгиња Томин-Рамадански, Јован Валрабенштајн, *Магистрат Слободног краљевског града Новог Сада (1748–1790). Аналитички инвентар*, III/1, Историјски архив Града Новог Сада, 2010, стр. 48.

Један од аналитичких описа²⁷ израђен у Историјском архиву Кикинда:

F. 31, 8/3184 18.9.1890. Velika Kikinda

Kupoprodajni ugovor sastavljen pred beležnikom i svedocima, kojim Riđički Ida poklanja sinu Milanu 40 jutara zemlje u vlasništvo, pod uslovom da ovaj brine o bratu Janošu dok je živ. Svi su iz Mokrina

Mađarski

2 lista

Аналитички опис састављен у Историјском архиву Панчево:²⁸

287. Mag. II/XV

br. 1430

(7)

Pančevo, 1850. VII 9.

Agencija parobrodskog društva izveštava magistrat da će u toku jula otpočeti parobrodski saobraćaj između Zemuna, Beograda i Pančeva. Priložen je i oglas Magistrata o izdavanju u zakup skele.

1850. jul 13. – decembar 26.

6 listova

Чак се и у унутар Архива Војводине аналитички описи израђују на различите начине. Тако се *Одељење за сређивање архивске грађе и регистратурског материјала* руководи својим начином, када у оквиру допунске делатности израђује аналитичке описе и инвентаре. Нпр:²⁹

F.81.10540/919

Ministarstvo prosvete, Odeljenje za narodno prosvetivavanje – Novi Sad, obraća se uredništvu Srpskog kola u Zagrebu radi prodaje hiljadu primeraka kalendara Srpskog kola. Traže obaveštenje o načinu dobavljanja kalendara i slanju isplate. /L.3/

II

Аналитички инвентари се у Архиву Војводине израђују око четрдесет година. Почетком седамдестих година прошлог века архивистичка пракса је кренула у правцу израде јединственог информационог система

²⁷ Терхеш-Телечки Ева, *Краљевска јавнобележничка канцеларија Велика Кикинда 1875–1916. Аналитички инвентар 2*, Историјски архив Кикинда, 2010, стр. 57.

²⁸ *Пристаниште 1795–1872. Аналитички инвентар – тематски*, Историјски архив у Панчеву, 2004, стр. 89.

²⁹ *Ф.81 Министарство просвете – одсек за Банат, Бачку и Барању – Нови Сад (1919–1920), 1918–1922. Аналитички инвентар – додаток. Аналитичка обрада накнадно нађених списа*, рукопис, Нови Сад, 2008, стр. 5.

Војводине,³⁰ путем израде основних врста евиденционих и информационих средстава, па је тако ово био „и период наглашене оријентације на изради научно-информационих средстава.“³¹ У овом периоду, до 1975. године, рађени су аналитички инвентари за фондове Бачко-Бодрошке жупаније, Банске управе, Дунавске бановине и Покрајинске привредне коморе,³² а планирано³³ ја да се, до 1980. године, започне са израдом аналитичких инвентара за десет фондова. До сада су у Архиву Војводине рађени аналитички инвентари за више десетина фондова и за све ово време они су узимали све могуће облике.

Аналитички инвентар може бити устројен у облику картотеке и у облику књиге. Структурна разлика је у томе што су, код књиге, поред аналитичких описа, неопходни и подаци о години евидентирања предмета и броју инвентарне јединице. Пример³⁴ овако састављеног аналитичког инвентара:

1784. ГОДИНА КУТИЈА 24

- 1784. јануар 9, Темишвар** **Г. к. 12.1.1784, Велики Бечкерек, бр. 29.**
9. *Комесар Антоније Јанковић (КТТ) ургира да се ТОЖ побрине за убирање пореза за епископа темишварског.*
Латински. *2 листа*
- 1784. јануар 1, Велики Бечкерек** **Г. к. 10.1.1785, Велики Бечкерек, бр. 41**
10. *Жупанијска опомена властелину Новог Бечеја да у року од пет дана...*

1785. ГОДИНА КУТИЈА 38

- 1784. септембар 29, Перјамош** **Г. к. 10.1.1785, Велики Бечкерек, б. б.**
4. *Уговор о оснивању школског фонда и висини плате учитеља у селу Перјамошу.*
Немачки. *2 листа*

³⁰ Анализа извршења петогодишњег плана развоја архивске службе у САП Војводини у периоду 1971–1975, стр. 11–12, у: Архив Војводине, Нови Сад, *Ф.21 Архив Војводине – Нови Сад (1926–), 1926–1992*, II 630.0–3/1975.

³¹ Анализа извршења петогодишњег плана развоја Архива Војводине у Сремским Карловцима за период 1971–1975, стр. 8, у: *Ф.21*, II 630.0–3/1975.

³² Исто. – Фондови *Ф.2*, *Ф.126* и *Ф.325*.

³³ Финансијско-материјална основа Архива. План, Табела IVа, у: *Ф.21*, II 630.0–3/1975.

³⁴ Дејан Јакшић, *Торонталска жупанија (1731–1849), Каталог одабраних садржаја докумената (1731–1785)*, XV/1, Архив Војводине, Нови Сад, 2008, стр. 111–149.

1785. јануар 10, Велики Бечкерек Г. к. 10.1.1785, Велики Бечкерек, б. б.
8. Табела са подацима о 64 жупанијска затвореника...

Код аналитичког инвентара у облику књиге обавезна је, такође, израда насловне стране, садржаја, увода (предговора), списка скраћеница и регистара (именског, географско-топографског и предметно-тематског), а пожељна је и израда речника мање познатих речи. Код картотеке је регистар, као помоћно научноинформативно средство, само препоручљив, док се остали додатни делови не израђују. У Архиву Војводине су најпре израђивани аналитички инвентари у облику *картотеке*, нпр. за фондове Бачко-Бодрошке, Тамишке и Торонталске жупаније, Шајкашког батаљона и сл. Овакав начин израде подразумевао је ручно записивање аналитичких описа на картице. У следећој фази израде аналитичког инвентара у Архиву Војводине, картице су прекуцаване на матрице и штампане на гештетнеру. Прве објављене *књиге*, израђене на овај начин, изашле су 1978. године.³⁵ У првом таласу, до 1983. године, објављено је осам књига аналитичког инвентара.³⁶ Од деведесетих година прошлог века, до данас, књиге аналитичког инвентара се издају путем офсет штампе.

Такође, од краја прошлог века, у Архиву Војводине је започето са *израдом аналитичких инвентара у електронском (компјутерском) облику*. Употреба рачунара пружа знатно бољу, квалитетнију и ефикаснију израду и коришћење аналитичког инвентара, отклањајући недостатке досадашњег начина рада. Пре свега, предност се огледа у лакшем и бржем маневрисању међу аналитичким описима, као и у аутоматизованој претрази речи/појмова. Најпре се кренуло са *употребом универзалне апликације*, па су тако архивисти куцали аналитичке описе у Microsoft Office Word-у и слагали их у облику књиге. Накнадно би израђивали регистре и остале додатне делове аналитичког инвентара. Овако израђени аналитички инвентари се најчешће издају и као штампане књиге, а у појединим случајевима и као *електронско издање књиге*,³⁷ уређено у темплејту и снимљено на

³⁵ 1. Сања Куч, *Главни народноослободилачки одбор Војводине. Аналитички инвентар*, Архив Војводине, Сремски Карловци, 1978; 2. Мр Слободан Радовановић, Мира Дерушек, *Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (Landesverwaltung der Serbischen Wojwodschafft und des Temescher Banat). Аналитички инвентар*, II/1, Архив Војводине, Сремски Карловци, 1978; 3. Никола Николић, Злата Козобарић, *Одељење за аграрну реформу и колонизацију главног Извршног одбора НС АПВ – Нови Сад 1945–1951. Аналитички инвентар*, Архив Војводине, Сремски Карловци, 1978.

³⁶ Антал Хегедиш, Мита Секулић, *Споменица Архива Војводине 1926–1986*, Архив Војводине, Сремски Карловци, 1986. стр. 55–56.

³⁷ У Архиву Војводине је у овом облику до сада издато: Јован Валрабенштајн, *Илирска дворска канцеларија – Беч (Illyrische Hofkanzlei – Wien) (1791–1792), 1791–1792. Аналитички инвентар*, Нови Сад, 2006. и *Циглана и црепарство на територији данашње Војводине 1919–1941. Каталог одабраних аналитичких описа*, Архив Војводине, Нови Сад, 2008.

CD/DVD-у. Код електронског издања, аналитички инвентар не прате регистри, али је, уместо њих, постављена машина за претраживање. У овом случају, углавном се не раде додатни делови аналитичког инвентара.

Првих година текућег века, за израду аналитичког инвентара у Архиву Војводине је почео да се користи *специјално израђени софтвер*. Тако је, 2004. године, у употребу уведен програм *Анал*. Основу овог програма чинио је део *Унос картице* (слика 1). Он је имао облик једне картице за упис једног аналитичког описа. Тако је сваки опис био представљен на засебној *електронској картици*, на засебном екрану, између којих се могла вршити навигација. Програм је бројао унете описе, тј. картице, и резултат приказивао у непромењивом пољу *Број картице*. На тај начин се израда аналитичког инвентара задржала на картотечком облику.

С обзиром да је програм био израђен за потребе Историјског архива Града Новог Сада и прилагођен фонду Магистрата,³⁸ архивисти Архива Војводине су се тешко сналазили радећи у њему. Као што се види на слици 1, програм није подразумевао горе претпостављену структуру аналитичког описа од седам елемената. У Анали су постојала поља *Језик грађе* и *Број листова* и једино она су у потпуности одговарала идентичним елементима аналитичког описа. Централно поље за унос садржаја предмета уједно је кориштено и за унос датума и места настанка предмета, јер за ова два последња елемента нису претпостављена посебна поља. У поље *Број* уносио се архивски број предмета, док је изворна сигнатура „цепана” и уношена у два поља, поље *Арх. број* и поље *Напомена*. У последње поље је уношен и број инвентарне јединице. Постојала су и поља *Број фонда* и *Година*, која су потпуно одговарала овим елементима аналитичког инвентара.

Програм *Анал* је такође имао опцију за *претраживање*, како по броју картице, тако и по кључној речи. Ова опција је, на неки начин, замењивала регистре, који се код картотечког облика аналитичког инвентара обично не израђују.

³⁸ Ф.1 Магистрат Слободног краљевског града Новог Сада, Нови Сад (1748–1918), 1748–1918, Радна верзија Водича кроз фондове Историјског архива Града Новог Сада, <http://www.arhivns.rs/>, 17, март 2011.

Слика 1. Анал, Унос картице

С обзиром на неадекватност програма Анал, Архив Војводине је, врло брзо, израдио свој властити програм *ИСАВ (Информациони систем архива у Војводини)*, који је имао за циљ „стварање јединствене базе података”³⁹ за све војвођанске архиве. Било је предвиђено да се ИСАВ састоји из четири дела: *Аналитика, Сређивање, Део и Спољна служба*, у која би се уносиле четири врсте података, сходно врстама архивистичке делатности. Када је 2005. године ушао у употребу, ИСАВ је још био у развојној фази, па је тако био израђен само део *Аналитика* (сл. 2). И овде, на сличан начин као код програма Анал, основу чини део за унос аналитичких описа. Он је устројен као картотека. Једна електронска картица, приказана на једном екрану, предвиђена је за унос једног аналитичког описа (слика 2). Међу картицама може да се врши навигација.

³⁹ *Информациони систем архива у Војводини; ИСАВ аналитика; Упутство за унос података*, рукопис, Нови Сад, 2006, стр. [1].

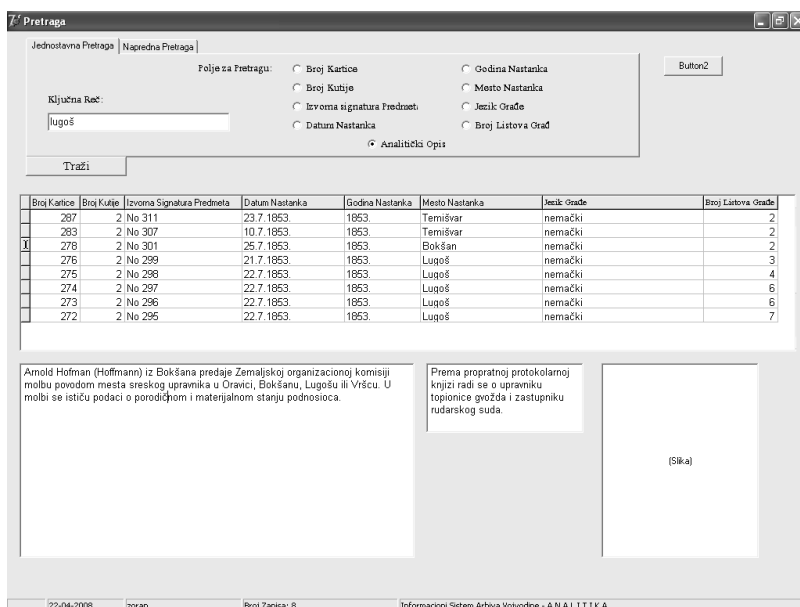
Слика 2. Програм ИСАВ, Аналитика

ИСАВ прати већ помињану структуру аналитичког описа од седам елемената. У поље *Број картице* уноси се архивски број, тј. текући број предмета у инвентарној јединици који је добијен сигнирањем. У поље *Датум настанка* уписује се датум настанка иницијалног документа, на основу којег је формиран предмет, а у поље *Место настанка* – информација о месту настанка иницијалног документа. Поље *Изворна сигнатура предмета* је предвиђено за унос сигнатуре коју је предмет добио у регистратури приликом настанка. Средиште дела *Аналитика* програма ИСАВ представља поље *Аналитички опис*, за унос садржаја предмета који се обрађује. Ово поље може да прими 2.2 милиона бројних и словних знакова па су, на тај начин, дати већи простор и већа прегледност, него што би то био случај код класичне картице. Поље *Језик грађе* захтева податак о језику на којем је написан предмет обраде, као што и поље *Број листова грађе* тражи податак о броју листова истог предмета. Поред ових седам елемената, предвиђена су и поља неопходна за израду аналитичког инвентара у облику књиге. То су поља *Година настанка* и *Број кутије*, у која би требало да се уносе подаци о години евидентирања предмета и о броју инвентарне јединице у којој се предмет налази.

У анализираном делу програма ИСАВ постоји још низ непроменљивих поља и поља за унос података. У погледу наше теме, још су значајна поља *Напомена* и *Одреднице* – *именска*, *географска*, *предметна*. У пољу *Напомена* уносе се подаци који ближе одређују предмет аналитичке обраде, а у аналитичком опису истог се не налазе. То могу бити подаци о оште-

ћењу документа, неопходном лечењу; подаци о вези предмета са другим предметима, о потреби дигитализације докумената и сл. Иако део за унос аналитичких описа у програму ИСАВ не подразумева приказ регистара, претпостављена су поља *Одреднице* за унос појмова у базу података – који би служили за накнадно формирање регистара приликом евентуалне израде штампаног издања аналитичког инвентара. Одреднице се узимају директно из аналитичких описа, с обзиром да се овде ради о регистрима који представљају допуну аналитичког инвентара.

Активацијом дугмета *Претраживање* добија се нови прозор (слика 3).

Слика 3. Програм ИСАВ, део *Аналитика* – *Претрага*

Претрага је могућа по свим основним елементима аналитичког описа, тј. инвентара. Није могућа унакрсна претрга по више елемената одједном.

ИСАВ је далеко савршенији програм од Анала, али и он има низ недостатака. Основна мана је у томе што једна електронска картица подразумева унос једног аналитичког описа. Познато је да у многим фондовима, нарочито старијим, постоје предмети у којима се адресант обраћа ка више адресата, у засебним текстуалним и тематским целинама. У том случају се пише више аналитичких описа на једној картици. Сличан је случај и код предмета који су физички спојени, где је нпр. више предмета записано на једном листу. И тада се пише више аналитичких описа у оквиру једне картице. Ипак, највећи недостатак ИСАВ-а је немогућност давања задовољавајуће излазне форме аналитичких описа и аналитичког инвентара, као и

регистара, када се планира њихово пребацивање у форму књиге, ради штампања.

У Архиву Војводине је у току израда нове верзије ИСАВ-а.

III

Поред свих недостатака прве верзије ИСАВ-а, који су углавном техничке природе и релативно лако могу да се превладају, чини се да је овај програм ипак „прегазило време.” Промене о којима је овде реч се не односе толико само на нове сазнајне садржаје архивистике, колико се ради о новом методском приступу и промени, у самом појму ове науке. Реч је о *контекстуалном прелазу од класичне архивистике ка савременој архивистици*, а који се конкретно огледа у *увођењу међународних архивистичких стандарда*. Архиви су искористили информатичку револуцију у правцу олакшања слободног приступа својој архивској грађи. У погледу ове сврхе нарочиту улогу имају дигитализација архивске грађе, електронизација евиденционих и информативних средстава и употреба Интернета, као медија за размену података. Ове промене даље покрећу архивистику у нове теоријске и практичне правце. С обзиром на потребу бржег и једноставнијег приступа архивској грађи, неопходно је и поједностављење архивистичког рада у правцу изградње *јединственог међународног система информисања*. У том смислу је *Међународни архивистички савет (МАС)*, последњих година прошлог века, поставио задатак утврђивања јединствених архивистичких стандарда. Данас имамо усвојене основне стандарде: ISAD(G), ISAAR(CPF), ISDF и ISDIAH. Друштво архивских радника Војводине (ДАРВ) је, до данас, превело три, од четири ова стандарда.⁴⁰ То су једини званични преводи ових стандарда у нашој држави. Исто тако, наведени стандарди нису једини постојећи архивистички стандарди.

Пошто су аналитички инвентари научноинформативна средства – која се израђују с тим циљем да се путем аналитичких описа корисницима и истраживачима архивске грађе пруже детаљи о садржају и одликама предмета, да им се укаже на значај документа као историјског извора, као и на ниво веродостојности научне истине – то је сасвим јасно да би њихова израда, сходно захтевима савремене архивистике, требала да се руководи *Опитим међународним стандардом за опис архивске грађе ISAD(G)*. Овај стандард подразумева 26 елемената који могу да опишу архивску

⁴⁰ 1. *ISAD(G). Опити међународни стандард за опис архивске грађе*, ДАРВ, Нови Сад, 2006; 2. *ISAAR(CPF). Међународни стандард архивског нормативног записа за правна, физичка лица и породице*, ДАРВ, Нови Сад, 2006; 3. *ISDIAH. Међународни стандард за описивање установа које чувају архивску грађу*, ДАРВ, Нови Сад, 2010.

грађу. Свих 26 елемената могу се користити на сваком од 6 *нивоа описа*. Ниво описа је одређен јединицом архивског описа. Како је аналитички опис – архивски опис јединице/ предмета, то ће се, у овом случају, и у ISAD(G)-у узимати у обзир *ниво предмета*. ISAD(G) прецизно одређује⁴¹ да су, од 26 елемената архивског описа, само шест неопходни за међународну размену: сигнатура (3.1.1), назив (3.1.2), стваралац (3.2.1), датум(и) (3.1.3), обим јединице описа (3.1.5) и ниво описивања (3.1.4). „Обим до којег ће дати архивски опис садржавати више од неопходних елемената информације, зависиће од природе јединице описа”⁴². Јасно се види да неопходних шест елемената не задовољавају горе постављену структуру аналитичког описа од седам елемената. Даљом анализом ISAD(G)-а се утврђује да се, чак ни употребом његових слободних елемената, не може формирати „седмочлани” аналитички опис, јер у овом стандарду не постоје засебни елементи који би одговарали *месту настанка предмета, оригиналној сигнатури и архивском броју*.

Питање – да ли се одлучити за класичну израду аналитичких описа или за савремени међународни стандардизовани опис – није на месту. Прво, ако архиви желе „прозор у свет”, онда међународни стандарди немају алтернативу, а друго, архивска пракса наше државе никада није прецизно одредила свој јединствени класични начин израде аналитичких описа и аналитичких инвентара, нити је израдила општи национални стандард за примену међународних стандарда. Аутор сматра да међународне архивске стандарде треба хитно усвојити и увести у примену, али да је исто тако хитно и усвајање јединственог националног стандарда/упутства за израду аналитичких описа и аналитичких инвентара. Сваки национални стандард би тебао да указује на начин имплементирања међународних стандарда у националним оквирима, уз обавезу да води рачуна и о специфичним потребама својих корисника и истраживача. У овом контексту, Зденка Семлич Рајх спомиње⁴³ DACS⁴⁴, амерички архивистички стандард који, на специфичан начин, прописује елементе архивског описа. Слично је и са MAD-ом, британским стандардом, RAD-ом, канадским стандардом и осталим. Тако би и наше национално упутство за аналитички опис и аналитички инвентар укључивало нужне елементе архивског описа прописане ISAD(G)-ом, али би исто тако могло да пропише и друге нужне и слободне елементе, било да их ISAD(G) претпоставља или не. И светски архивистички ауторитет, Клер Сибил, јасно објашњава да ISAD(G) „не дефинише излазне формате или начин приказивања поменутих елемената, нпр. у инвентари-

⁴¹ ISAD(G). *Општи међународни...*, стр. 13.

⁴² Исто.

⁴³ Зденка Семлич Рајх, *Критички осврт на употребу међународних стручних стандарда у архивској теорији и пракси*, у: *Архивска пракса*, бр. 12, Тузла, 2009, стр. 245.

⁴⁴ Describing Archives: A content Standard.

ма, каталозима, пописима итд.⁴⁵ У том случају, елементи ISAD(G)-а користили би се за међународну размену података, а излазна форма класичног аналитичког инвентара би подразумевала аналитички опис од седам помињаних елемената, плус два елемента (година евидентирања предмета и број инвентарне јединице) за расподелу аналитичких описа у књишком облику аналитичког инвентара.

Најпрецизнија објашњења о изради аналитичког инвентара, до којих је аутор до сада доспео, јесу већ спомињано *Методолошко упутство* радне групе, такође спомињани *Предлог упутства* Вере Филиповић, затим текст Борише Радовановића⁴⁶ и текст Ненада Предојевића.⁴⁷ Сви ови радови говоре о готово истим проблемским тачкама, што указује на то да, и поред све различитости у изради аналитичких инвентара, у нашим архивима ипак постоји мање-више иста пракса. На тај начин је знатно увећана могућност израде јединственог националног упутства за израду аналитичких описа и аналитичких инвентара. С друге стране, аутор би се усудио да каже да су ови радови ипак мањкави. Поред мањих примедба, најважније су следеће: радови не дефинишу појмовни однос између аналитичког описа и аналитичког инвентара, не разрађују начин израде аналитичког инвентара у електронском облику и, као најважније, уопште не говоре о имплементацији међународних стандарда, пре свега ISAD(G)-а, у изради аналитичких инвентара.

IV

У Архиву Војводине је у току израда нове верзије програма ИСАВ, која подразумева и део за аналитички инвентар. Израда се руководи међународним стандардима и у погледу аналитичког инвентара, нарочито ISAD(G)-ом, али би, кроз консултације и сарадњу са колегама архивистима, требало да се узму у обзир и захтеви класичне израде аналитичког инвентара. Колико је аутору до сада познато, део ИСАВ-а за аналитички инвентар ће се базирати на потпуном примеру архивског описа на нивоу предмета из српског превода ISAD(G)-а.⁴⁸ На тај начин би аналитички опис садржао девет елемената ISAD(G)-а, али ова форма не би у потпуности

⁴⁵ Клер Сибил, *Међународни семинар „Стандарди за описивање архивских докумената”*, Москва 8–11. Фебруар 2005. *Стандарди Међународног архивског савета ISAD(G) и ISAAR(CPF)*, у: *Архив*, 1–2, Београд 2006, стр. 46.

⁴⁶ Бориша Радовановић, *Аналитички инвентар архивског фонда*, у: *Технички и vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, 9, Maribor, 2010, стр. 355–368

⁴⁷ Ненад Предојевић, *Израда научно-информативних средстава у Архивима Војводине, њихова даљна оправданост и могућност њиховог унапређења*, *Архивска пракса*, 13, Тузла, 2010, стр. 286–301.

⁴⁸ *ISAD(G). Општи међународни...*, стр. 51–52.

задовољавала горе претпостављену 7+2 форму класичног аналитичког описа. Зато би ISAD(G)-ова форма морала да се допуни и другим елементима.

Први од девет ISAD(G)-ових елемената је *3.1.1 Идентификациона ознака(e)/сигнатуре(a)*. На нивоу предмета он мора да садржи ознаку државе (за Србију: RS);⁴⁹ ознаку архива (за Архив Војводине: 002); ознаку фонда, нпр: F.23;⁵⁰ затим ознаку подфонда, ако постоји; ознаку серије, ако постоји, нпр: 1;⁵¹ и, на крају, специфичну сигнатуру предмета, нпр: 17677.⁵² ISAD(G) објашњава да је код елемента 3.1.1 сврха „да се идентификује јединица описа на јединствен начин.”⁵³ То значи да две јединице описа не смеју да имају исту идентификациону ознаку, тј. сигнатуру. Овде се, дакле, не прописује јединствени начин одређивања сигнатуре, већ се поставља захтев за јединственошћу сигнатуре сваке јединице описа, у погледу садржаја. У националним оквирима то би свакако морало да претпоставља упутство о јединственом начину израде сигнатуре, о чему говори и Нада Берић.⁵⁴ С друге стране, ово упутство би морало, такође, да прати и наслеђену архивску праксу која указује на различите начине одређивања специфичне сигнатуре предмета, као јединице описа. Овим различитим начинима се не угрожава јединственост сигнатуре јединице описа. У Архиву Војводине специфична сигнатура предмета, као јединице описа, у неким предметима има форму: изворна сигнатура предмета/година евидентирања предмета; код неких: архивски број предмета/година евидентирања предмета; код неких: број инвентарне јединице/архивски број предмета, а код неких само архивски број. Из овог разлога, део за унос аналитичких описа нове верзије ИСАВ-а би морао да има такође поља за унос *оригиналне сигнатуре, броја инвентарне јединице и архивског броја*. Оригинална сигнатура и архивски број су саставни елементи претпостављене седмочлане структуре аналитичког описа, док је број инвентарне јединице неопходан за добијање излазне форме аналитичког инвентара у облику књиге. Број инвентарне јединице је, као што је речено, често и део специфичне сигнатуре предмета, као јединице описа.

Други елемент ISAD(G)-а је *3.1.2 Назив*. Он има задатак да именује јединицу описа. У случају израде аналитичких описа у Архиву Војводине, он би био веома кратка информација о врсти документа (молба, жалба,

⁴⁹ Према ISO 30166.

⁵⁰ *Ф.23 Земљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (Landesverwaltung der Serbischen Wojwodschafft und des Temescher Banats) – Темишвар (1849–1861), 1849–1861.*

⁵¹ *Президијални списи*, види: *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, прва свеска, Архив Војводине, Нови Сад, 1999, стр. 26.

⁵² У овом случају ради се о архивском броју.

⁵³ *ISAD(G). Општи међународни...*, стр. 18.

⁵⁴ Нада Берић, *Превод на српски стандарда Међународног архивског савета за израду описа архивске грађе и описа њених стваралаца и ималаца*, *Архивски гласник*, бр.13, јун 2008, стр. 13.

допис, наредба, записник, списи и сл.) у предмету и о основним тачкама садржаја предмета. Нпр: молба Павла Јовановића за радно место. Занимљиво је да се, још пре више деценија, Лајчо Матковић, у својим аналитичким описима, користио кратким сажецима који би долазили пре ширег описа садржаја предмета. Ови сажеци су имали извесну форму назива предмета. Пример:⁵⁵

1723. septembra 14, Bač

55. *OPTUŽNICA PROTIV PAVE KLURIACSICS RADI OBAVLJANJA ČAROBNAJŠTVA U SPORAZUMU S DEMONOM*

Pod predsedništvom Adama Zichja, podžupana Bačke žuanije, održan je proces protiv osumnjičene Pave zbog vršenja raznih magijskih veština (diversis magicis artibus) samo da bi naškodila ljudima, pogotovo protiv Jovana Paulovića iz sela Sonte. U duhu „tripartita” prema prihvaćenoj praksi kazna je spaljivanje. Nakon torture ništa nije dokazano, otežavajuće okolnosti nema, odlučeno je da se optužena jednostavno otpusti.

Original, latinski

2 lista

Трећи елемент ISAD(G)-а је 3.1.3 *Датум(и)*. Овај елемент би у потпуности могао да се поклапа са елементом *датум настанка предмета* из седмочлане структуре аналитичког описа, па би се тако овде уносила информација о датуму настанка иницијалних докумената. Углавном би се радило о тачно одређеном датуму, нпр: 29. септембар 1851, али је могућ и временски распон, нпр: сеп-окт. 1851.

Четврти елемент ISAD(G)-а је 3.1.4 *Ниво описа*. Код аналитичких описа и аналитичког инвентара ради се о нивоу предмета.

Пети елемент ISAD(G)-а је 3.1.5 *Обим и носач записа јединице описа (количина, обим или величина)*. С обзиром да се аналитички описи и аналитички инвентари раде за списе, овај елемент би се поклапао са елементом *број листова* из седмочлане структуре аналитичког описа.

Шести елемент ISAD(G)-а је 3.3.1 *Оквир и садржај*. Он подразумева указивање на значај јединице описа кроз њен садржај, временски и географски оквир. Овај елемент би у потпуности могао да се поклопи са елементом *садржај предмета* претпостављене структуре аналитичког описа од седам елемената.

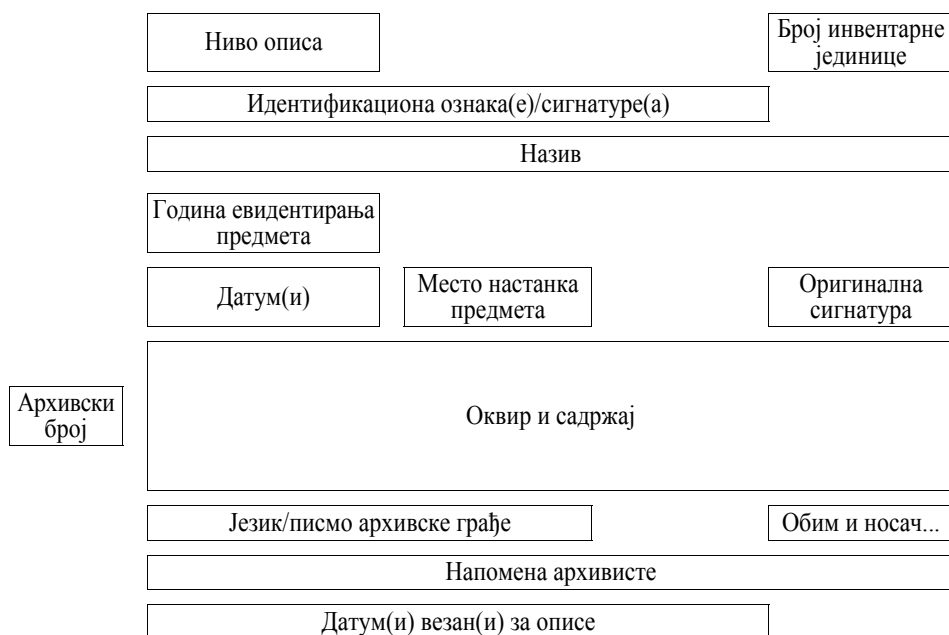
Седми елемент ISAD(G)-а је 3.4.3 *Језик/писмо архивске грађе*. Овде би постојало делимично поклапање са елементом *језик грађе* из седмочлане структуре аналитичког описа. У Архиву Војводине најчешћи језици су латински, немачки и мађарски, и писма латиница, готица и ћирилица.

⁵⁵ Лајчо Матковић, *Бачко-Бодрошка жупанија, Сомбор (1688–1849), Аналитички инвентар (1688–1728)*, VIII/1, Архив Војводине, Сремски Карловци, 1987, стр. 92.

Осми елемент ISAD(G)-а је 3.7.1 *Напомена архивисте*, а подразумева информацију о особи која је извршила опис јединице, нпр: Опис је саставио виши архивист Дејан Јакшић. Стара верзија ИСАВ-а има поље *Напомена*, али оно, као што је горе описано, подразумева унос података сасвим другог типа него што захтева елемент 3.7.1. Ради избегавања пренатрпаности, мешања и забуне, најбоље би било задржати се само на напомени коју прописује ISAD(G).

Девети елемент ISAD(G)-а је 3.7.3 *Датум(и) везан(и) за описе* захтева податак о датуму израде или исправљања описа, нпр: Опис је састављен 21. марта 2011. године.

Поред девет елемената ISAD(G)-а део за аналитику нове верзије ИСАВ-а би требао да садржи још пет елемената. За три од ових пет елемената (*оригинална сигнатура, број инвентарне јединице и архивски број*) је већ дато образложење. Једнако су важни и елементи *место настанка предмета*, као део класичне седмочлане структуре аналитичког описа, и *година евидентирања предмета*, ради излазне форме аналитичког инвентара у облику књиге. На тај начин би распоред поља, у новој верзији ИСАВ-а, за унос елемената аналитичког описа могао да има шему као на слици 4.

Слика 4. Шематски приказ предлога распореда поља за унос аналитичких описа у новој верзији програма ИСАВ

У горњем размишљању није анализирана могућност уношења именских, предметних и географских одредница неопходних за израду регистара. Израда нове верзије ИСАВ-а се, такође, не обазире на одреднице и регистре. Ни у самом ISAD(G)-у „се не могу наћи правила за креирање индекса, јер индекси нису релевантни за сам опис, они су само кључ за приступ опису архивског материјала.”⁵⁶ Ипак, аутор сматра да би, у догледно време, требала да се узме у обзир и могућност проширења ИСАВ-а у правцу уношења одредница у регистар који, као помоћно научноинформативно средство, веома олакшава коришћење аналитичких инвентара и приступ архивској грађи.

V

Целокупно досадашње разматрање имало је за циљ изражавање мишљења о сврсисходности израде аналитичког инвентара у електронском облику. Такође, истичу се и очекивања за израду што боље верзије софтвера који би могао да испуни све захтеве, како устаљене архивске праксе, тако и савремених архивских стандарда.

Прелаз из класичне у савремену архивистику резултат је развоја и није нова појава у науци уопште. Осавремењивање наука, које је започело још на прелазу из XIX у XX век, најпре код фундаменталних наука, а онда и код осталих, дешава се већ пар деценија и у архивистици. Код архивистике је специфично то што се она још није до краја ни оформила као наука (након фазе њеног развоја када је била само помоћна историјска наука), а већ је дубока ушла у процес осавремењивања. Тако се, и у нашем националном оквиру, још нису разрешила нека основна архивистичка питања (нпр. питање сигнатуре, питање једнообразног упутства за аналитичке инвентаре и др.), а већ се приступило електронизацији и стандардизацији. У науци, процес осавремењивања не подразумева само нове садржаје знања, већ и нов појмовно-методолошки приступ. И код архивистике је реч о једној сасвим другачијој концепцији ове науке која се, пре свега, огледа у електронизацији архивске грађе и евиденционих и информативних средстава, као и у стандардизацији архивског рада. Науке које су већ одавно у процесу осавремењивања (математика, физика, економија, друштвена теорија и сл.), показују да њихов класични и савремени облик представљају два сасвим различита система, али исто тако показују да ови системи нужно конвергирају. По угледу на ове науке, и архивистика би морала своје осавремењивање да упућује на постојеће богато наслеђе архивског рада, без „оштрог реза” према њему: са вишедеценијским резултатима се не мо-

⁵⁶ Клер Сибил, *Међународни семинар...*, стр. 42–43.

же напосто раскинути. Постојеће форме сређивања, обраде и евидентирања архивске грађе и израде информативних средстава се морају прихватити, а онда и модернизовати. Стотине сређених фондова и десетине хиљада већ израђених аналитичких описа у Архиву Војводине не могу се једноставно одбацити и са сличним радом кренути из почетка.

Према томе, аутор сматра да је задатак нове верзије програма ИСАВ, као и могућих сличних програма, да се нађе модел у којем ће се устаљена архивска пракса, која се показала као добра и веома прикладна за архивски рад и коришћење архивске грађе, сабрати у једној тачки, са захтевима стандардизације – неопходне за међународно презентовање и признање архива. Овај задатак је могуће испунити једино у сарадњи колега архивиста – који ће пре свега бити корисници овог програма, и колега програмера – који би, у погледу електронских научноинформативних средстава, требали најпре да узму у обзир стандарде о синтакси и коду архивских описа, нпр. на EAD и сл.

ZORAN STEVANOVIĆ, ARCHIVAR
Archiv der Woiwodina, Novi Sad

ERSTELLUNG DES ANALYTISCHEN INVENTARS IN ELEKTRONISCHER FORM IM
ARCHIV DER WOIWODINA, BEZÜGLICH DES ALLGEMEINEN INTERNATIONALEN
STANDARDS ZUR BESCHREIBUNG VON ARCHIVGUT – ISAD(G)

ZUSAMMENFASSUNG: Das Archiv der Woiwodina ist gerade dabei, eine neue Version des Programms ISAV (Informationssystem der Archive in der Woiwodina) auszuarbeiten. Das ISAV ermöglicht die Elektronisierung der Archivarbeit, eine leichtere Benutzung des Archivgutes und die einfachere Erstellung von Evidenzmitteln und wissenschaftlichen Informationsmitteln. Die elektronische Arbeit wird im Archiv der Woiwodina schon seit etwa 15 Jahren praktiziert, und im Rahmen dessen wurde neben den Standardapplikationen auch eine spezielle Software genutzt, vor allem das Programm Anal, und dann auch das ISAV (erste Version). Eine neue Version des ISAV sollte alle Mängel der vorherigen Programme beseitigen, aber auch bestehende internationale Archivstandards in die Archivpraxis der Archive in der Woiwodina implementieren. Bisherige Ausführungen der speziellen Software bezogen sich ausschließlich auf die Erstellung des wissenschaftlichen Informationsmittels analytisches Inventar, aber die neue Version des ISAV sollte auch andere Tätigkeiten des Archivs mit einbeziehen.

Hinsichtlich der Erstellung von analytischen Beschreibungen und des analytischen Inventars ist der Standard ISAD(G) bedeutend. Er schreibt die notwendigen Elemente jeder archivarischen Beschreibung vor und schlägt freie Elemente vor, so auch Elemente der Beschreibung der Einheit Gegenstand. Durch notwendige Elemente wird die internationale Verfügbarkeit von Archivgut und Evidenz- und Informationsmitteln ermöglicht, d. h. es wird der Datenaustausch zwischen den Implementatoren von Standards auf Grund von allgemeinen Regeln der Archivarbeit ermöglicht. Andererseits hat die Erstellung der analytischen Inventare sowie jede andere Archivpraxis ihre Standardform. Theoretische Grundsätze des klassischen Archivwesens schließen eine klassische Erstellung des analytischen Inventars ein, die sich als sehr vorteilhaft erwiesen hat, sowohl für die Arbeit der Archivare als auch für die Benutzung des Archivgutes seitens der Forscher und anderer Benutzer. Die Modernisierung des Archivwesens und die Standardisierung dürfen Standardforderungen bei der Erstellung und Benutzung des analytischen Inventars nicht einseitig verwerfen. Deswegen ist es die Aufgabe des Programms ISAV, eine Balance zwischen der klassischen und der modernen Beschreibungsweise von Archivgegenständen zu finden. Einige der notwendigen Beschreibungselemente, vorgesehen durch das ISAD(G), stimmen vollständig mit Elementen der klassischen Form der analy-

tischen Beschreibung und des analytischen Inventars überein. ISAD(G) verbietet andere klassische Elemente nicht, denn es interessiert sich überhaupt nicht dafür, wie die spezifische Endform eines Evidenz- oder Informationsmittels in einem bestimmten nationalen Rahmen oder in einem einzelnen Archiv aussehen wird.

Bei der Erstellung einer neuen Version des ISAV erwartet man eine Zusammenarbeit der Softwareautoren, d.h. Programmierer, und der Archivare als zukünftigen Nutzer der Software mit spezifischen Bedürfnissen.

SCHLÜSSELWÖRTER: analytisches Inventar, analytische Beschreibung, Elemente der analytischen Beschreibung und des analytischen Inventars, ISAV, ISAD(G), internationale Archivstandards

Др СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА
Филозофски факултет, Нови Сад

ЖАЛБА ДВОЈИЦЕ ИСТАКНУТИХ ВОЈВОЂАНСКИХ КОМУНИСТА ПАРТИЈСКОМ ВРХУ, 1965. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У Архиву Србије, у Београду, похрањена је документација поверљиве природе, која се тиче стања и односа у једном делу партијског актива Војводине, у првој половини шездесетих година двадесетог века. Овом приликом, стручној јавности представљамо аферу везану за жалбу двојице угледних војвођанских комуниста вишим партијским органима, 1965. године, поводом њиховог избора за делегате партијских форума. Након жалбе Петра Релића и Ђорђа Никшића, Извршни комитет Централног комитета Савеза комуниста Србије формирао је комисију која је испитала више партијских функционера из Војводине, те након тога донела закључке. Ради се само о једној фази политичких спорења око аутономије Војводине, која су трајала све до краја осамдесетих година прошлог века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Аутономија, Војводина, Југославија, Србија

Почетком 1961. године дошло је до великог сукоба између партијских руководстава Војводине и Србије, који је у том тренутку остао скривен од очију јавности. Разлози сукоба били су двојаки: економски положај Војводине и њено место у предстојећој промени Устава. Дошло је и до поделе унутар војвођанског Покрајинског комитета, на две фракције које су се међусобно оптуживале за „аутономаштво”, односно „великосрпство”. Сукоб је привидно окончан 1962. године, сменом Стевана Дороњског са места секретара ПК, и Гезе Тиквицког са функције председника Извршног већа Војводине.¹ Међутим, супротности унутар Покрајинског комитета су остале, и оне ће се испољити приликом избора делегата за високе партијске форуме, 1965. године. Група функционера која се, током поменутог сукоба, ослањала на подршку београдског руководства, била је незадовољ-

¹ О томе види опширније у: Слободан Бјелица, *Сукоб око аутономије Војводине 1961–1962. године* (рад у штампи)

на исходом избора. Сматрајући свој неуспех последицом својих ставова о питању аутономије, решила је да се пожали највишем партијском органу – Централном комитету СКЈ.

На захтев Петра Релића – Чеде и Ђорђа Никшића – Јохана, њих двојицу је 22. маја 1965. године примио лично Александар Ранковић, извршни секретар ЦК СКЈ и, свакако, најмоћнији српски комуниста у то време. Како стоји у службеној забелешци са тог састанка, поменути двојица су дошла да „изнесу неке раније и новије моменте у нездравим односима међу кадровима у Војводини, насталим пре две године у дискусији о нацрту Устава, а који се и данас одржавају и све више подгревају од неких руководећих другова у Новом Саду”. Петар Релић је упознао Ранковића са чињеницом да „један део руководећих другова у ПК није прихватио познате закључке ИК ЦК СКС у вези вештачки, тенденциозно изазваног сукоба са ЦК СКС”. Релић је тврдио да закључци нису спроведени у живот, те да се против једног дела војвођанских функционера „води харанга”, као и да су се поменуте појаве најизразитије испољиле у време припрема и у току Петог конгреса СКС. Даље је Релић изнео историјат сукоба од пре неколико година, истакавши да је покретање привредних питања од стране покрајинског руководства „било само параван за политичку борбу против ЦК СКС”, те да је после тога измишљена прича „да Србија хоће да укине аутономију”. Као главног пропагатора те пароле Релић је означио Стевана Дороњског који је, на тој основи, почео да окупља и врбује кадрове. Потом је, сведочи Релић, Дороњски „монтирао” Пленум ПК, и поред противљења Ђорђа Никшића. Након Пленума, по њему, „отпочело се са фракционаштвом и интригама у целој Покрајини, нарочито у стану Милке Агбабе и других појединаца, као и у неким комитетима”.

Као конкретне примере Релић је навео ширење „интриге” из ПК како је „Веселинов продао Војводину”, како је исти у митровачкој казниони био „Петковац”, те непозивање истога на различите прославе. Истичући себе и Никшића, Релић је указао и на случајеве праћења и контролисања од стране УДБ-е за Војводину. Потом је Релић сведочио да је панчевачким функционерима, без претходне сагласности руководства ПК, забрањено да било којим поводом посећују републичке партијске форуме у оближњем Београду. За борбу против републичког ЦК, руководство ПК је, наводно, припремало и војвођанске официре ЈНА. У скоро свим местима Војводине је уношен немир и стваран раздор у партијској организацији, са инсистирањем да се људи определе на линији „ко је за аутономију, а ко је против ње”. Ипак, након Закључака ИК ЦК СКС, ствари су се привидно смириле, али они нису били спроведени у живот. Као кривце за све неугодности, Релић је навео Стевана Дороњског, Пала Шотија и Гезу Тиквицког, а као њихове мотиве навео бригу не за „измишљену угроженост аутономије”, него „за очување бирократских и каријеристичких позиција”.

Петар Релић је указао да ни долазак Ђурице Јојкића на место секретара ПК није донео потребне промене. Напротив, наставила се „изолација многих другова који раније нису стајали на истим концепцијама”, а поименце су наведени Сава Мали, Александар Васић, Славко Узелац, Миленко Тапавички и Милослав Гоња. Надаље, сведочио је Релић, избор делегата за Пети конгрес СКС „неки су успели да монтирају”, тако да нису могли бити изабрани они чији су ставови о Војводини били другачији – конкретно Марко Перичин Камењар и Чапајев-Васић. Исто је било и приликом избора делегата за Осми конгрес СКЈ и за Покрајинску конференцију 1965. године. Ђорђе Никшић је ситуацију при избору делегата Ранковићу илустровао и следећом изјавом Десе Ромић: „Размишљала сам и дошла до закључка да смо требали настојати да се у ЦК СКЈ изабере одговарајући проценат другова из Војводине. На Петом конгресу то треба обезбедити и више не допустити дискриминацију Војводине. Доста је било са наметањем секретара Војводини са стране”.

Никшић је Релићево излагање допунио још неким моментима. Признао је да му у почетку није била јасна суштина „аутономаштва”. Покушавајући да га придобије, Геза Тиквицки му је рекао: „Како не разумеш о чему се ради. Војводина је увек имала три-четири министра у владама старе Југославије, а сада нема такве позиције”, док га је Стеван Дороњски упозорио да је Јован Веселинов „носилац идеје о ликвидацији Војводине и великосрпских тенденција”, те да је „стари револуционар савио кичму у Београду” и да је Војводина „боље пролазила док је био Стамболић”. Даље се Никшић пожалио да га је све то „збунило и ошамутило”, те да је након дужег размишљања схватио да се ради о преувеличавању и монтирању „ради једне паролe која је могла имати и далекосежније политичке последице”. Стога је Никшић, у друштву са Сретом Ковачевићем, упозорио Дороњског да може доћи и до разбијања партије и да је такав рад „чисто фракционаштво”, на шта је он одговорио: „Ми морамо тако, ми морамо њима у Београду показати шта хоћемо, ми нисмо србијанска прђија”.

Никшић је војвођанске руководиоце оптужио и за наводно потискивање „способних кадрова из редова колониста”, у корист „домородаца”. Изнео је и сопствени случај, наводећи да је разрешен свих функција у Новом Саду и послан у савезне посланике, те да се против њега и Релића „отворено харангирало” и говорило да су „издали Војводину” и да ће због тога бити политички ликвидирани, што је, по њима, био главни разлог „зашто су неки другови добили већи број гласова против себе”. А Дороњски им је наводно претио да, ако се буду колебали, „ови из Србије расуће вас као пилиће, а ја могу да будем само председник ИВ Србије или организациони секретар ЦК СКС”. Упозоривши Ранковића да се из руководства ПК тренутно води кампања против Данила Кекића, како би се спречио његов долазак на дужност секретара у Војводини, Петар Релић и Ђор-

ђе Никшић су закључили: „Дошли смо код Тебе, друже Марко, први пут да изнесемо ове ствари, јер после онога што се догађало пред Пети конгрес и у току њега многи од нас више не видимо гаранцију да ће се од стране неких другова спроводити закључци ИК ЦК СКС и радити на оздрављењу односа међу кадровима у Војводини”.

Записник обима једанаест страна, који је својеручно потписао, Александар Ранковић је завршио следећом напоменом: „Белешке сам водио лично. Само понешто коментарисао. Обећао само друговима да ћу целу ствар изнети где треба. Скренуо сам им пажњу да се уздрже од коментаришања свега, па и онога што је ново у овим односима. Морам да кажем да су другови са сузама у очима износили оно што су осетили и преживели кроз цело ово време. Нећу овде да се упуштам у шире коментаре, али дужност је сваког да се над овим замисли, без обзира колики је удео имао у свему”. Након примања к знању жалби двојице војвођанских истакнутих комуниста, Извршни комитет ЦК СК Србије формирао је, 4. јуна, комисију у саставу: Добривоје Радосављевић, Мирко Тепавац и Војин Лукић. Њен задатак је био да испита околности и провери тврдње које су изнели Релић и Никшић. У ту сврху, комисија је прикупила изјаве шеснаест покрајинских функционера, неке усменим, а неке писменим путем. Овом приликом, из обимне документације, предочићемо само делове оних изјава које се тичу начелних ствари, избегавајући личне моменте који су код појединаца били веома присутни. Већина изјава је дата крајем јуна 1965. године, мада су неке датиране и са септембром месецом.

Комисији је, 22. јуна, изјаву дао Петар Релић, а њени чланови су од њега очекивали да појасни неке наводе из белешке коју је саставио Александар Ранковић. Релић је комисији предочио да су он и Никшић били код Ранковића, али и Веселинова, поводом односа који постоји према њима у Новом Саду. Изјавио је да прихвата да и сам сноси део одговорности за насталу ситуацију, јер је током дискусије о Уставу делио схватања секретаријата ПК, чији је био члан, „о економским питањима, иако се не ради само о економским питањима”. Поновио је да су сукоби настали поводом Устава, а „став о укидању аутономије је измишљен и прешло се на политичку борбу”. Приликом избора делегата за Конгрес и Покрајинску конференцију, приметио је да „није било ниједног друга који је имао принципијелан став по аутономији” – недостајао је Камењар, Гоња, Васић – „најчистија личност у Банату”, Пера Јовановић, Дренча, Миленко Тапавички, Славко Узелац, Сава Мали, Мрђан из Сомбора, Светозар Костић „Папо” – председник Комисије за историју, потом Слободан Раствојић, Рада Живановић из румског среза, те Сениша Јерковић.

Релић није имао дилеме да је гласање било организовано, да је по општинама наређено да се поједини, иначе веома угледни људи, не бирају. Дошао је до закључка да постоји тенденција да се Закључци ИК из 1962.

године прећуткују и занемарују, те да се они који се не слажу са таквом политиком, изољују на тај начин што се шаљу у посланике. Он лично и његова породица претрпели су, по сопственом сведочењу, врло непријатне притиске, претње и бојкот. Релић је замерио Централном комитету СКС што те појаве нису изнете у извештају за Конгрес, или бар у извештају ПК. Око евентуалних мера које би требало предузети, рекао је: „Увек сам мислио да ми тамо не треба да правимо Косово. Пар људи су одговорни, а остали су заведени”. А за те „одговорне” рекао је: „Ради се о бирократско-каријеристичкој групи која хоће да се учврсти на власти, не бирајући средства”.

Петар Релић је, на захтев Комисије да написмено преда своје виђење стања и појава у Војводини, одговорио 29. јуна. Пре свега, истакао је да „проблеми које Закључци третирају још постоје” и да после Закључака „није смирено стање”, а као најбољи доказ за ту своју тврдњу навео је „политичку ликвидацију” Ђорђа Никшића, Александра Васића, Славка Узелца, Милослава Гоње, Саве Малог, Светозара Костића, Миленка Тапавичког и других. Сви они, иако живе у Новом Саду, „очишћени су из разних политичких тела”, ниједан није изабран за делегата за Пети конгрес СКС. Предвиђено је и да „испадне” из ПК, а тек на интервенцију ЦК СКС, на листу за ПК убачени су Васић и Бачкалић, али су обојица изгубили на изборима, са образложењем да су „издајници Војводине”. Брана Панин је Бачкалићу рекао да није изабран зато што је „антивојвођанин”, а самом Релићу је Панин замерио да наводно жели да „Војвођани постану веће Геце него Србијанци”.

Релић је изнео и своју оцену да се против појединаца који мисле другачије него покрајинска врхушка спроводи прави погром, а поменуо је случај недавно преминулог Тозе Јовановића, члана ПК. Себе и Никшића је описао као људе праћене од стране УДБ-е, а изнео је да се сам осећа као „инкриминисана личност и прогоњена звер”. Изнео је и свој утисак да је покрајинско руководство годинама радило на политичкој дискредитацији републичких функционера Јована Веселинова, Милоша Минића, Слободана Пенезића и Михајла Швабића. Такође, позвао је комисију да разговара са активистима широм Војводине, не би ли сазнала како се ствара „нездрави психоза” одређивањем „ко је за, а ко издајник Војводине”. Себе је представио као носиоца помирења, а Дороњског је, уз Шотија, Тиквицког, Ђурицу Јојкића, Радована Влајковића и Ђорђа Радосављевића – Грнета, означио као одговорне за нездраво стање, организаторе и носиоце „антипартијских метода”, који „треба и партијски да одговарају”.

Други високи функционер који се жалио, Ђорђе Никшић – Јохан, 25. јуна је био пред комисијом. Никшић је одмах изјавио да стоји иза свега онога што су он и Релић изнели Ранковићу, те да је добро што је на тај начин са ситуацијом у Војводини упознат и ЦК СК Југославије. „Човек

треба да живи тамо, да то дуго гледа и осећа и да види како ти односи изгледају”, упозорио је Никшић. Изнео је генезу читавог проблема, како ју је он видео. Наводно је он, још 1961. године, дошао у сукоб са Дороњским, јер се залагао да се поново успоставе добри односи са републичким партијским руководством, што је Дороњски одлучно одбијао речима: „Ми треба да им покажемо”. После привидног решења проблема, против њега је у Срему вођена пропаганда да је он отерао Дороњског, да се повезао са Веселиновим – који оживљава паролу „Срби на окуп”, и са Крцуном – који наводно држи шовинистичке говоре против Војводине. Изношене су и неке оптужбе на личном плану против њега. Примио је и „да се према Републици и данас развијају односи као и раније, само у другом виду”, конкретно поменувши коментаре око изградње пруге Београд-Бар. Као одговорне за такво стање навео је Дороњског, Јојкића и Влајковића.

На захтев комисије, Никшић је написао и допуну своје изјаве, у којој је истакао да се у спровођењу закључака ЦК СКС одступило од основних принципа „нема победника нити побеђених”, како је истакао Јован Веселинов на пленуму ПК. Конкретно, „сви другови који су тежили и у основи имали принципијелна гледања у познатом сукобу ЦК-ПК око измишљене пароле да ЦК СКС хоће да укине аутономију, очишћени су из свих руководства у Војводини” (Извршно веће, ИО Социјалистичког савеза, ПК). Поред тога, „велики део чланова новог Секретаријата ПК састављен је од људи који су највише узели учешћа у непринципијелној борби против ЦК СКС, ставивши се да бране ставове Дороњског, Тиквицког и Шотија. Једном речју, ново руководство ПК створено је од људи који су спремни да наставе стару политику”. Никшић је уочио да присталице Стевана Дороњског припремају његову политичку рехабилитацију на Осмом конгресу, а нападају низ угледних комуниста, међу њима и Камењара, „који је у доста тешком психичком стању, поготову што га је недавно генерал Матић нападао због његових ставова”. Избегавали су да их позивају било где, са изговором да су „шовинисти”, док сами врше велике малверзације – сведочио је Никшић. Искористио је прилику да се осврне и на термин „који се одомаћио – свађе Војвођана”, истакавши да никакве свађе нису постојале, „већ су постојала неслагања по измишљеној пароли да ЦК СКС хоће да укине аутономију”.

Милан Бачкалић је, на захтев комисије, 15. септембра дао писмену изјаву у којој потврђује да на Покрајинској конференцији није добио потребну двотрећинску већину делегата и да је то био „завршетак једног односа” који је „осећао неколико година уназад”. Све је, описује Бачкалић, почело у зиму 1961/62. године када је, као председник новосадског среза, позван у лов, у Карађорђево. Тада је од Тиквицког чуо да Србија хоће да укине Војводину и да би требало да искористи прилику да о томе разговара у лову са Кардељем, како би се створио утисак да су и срезови и општи-

не против укидања аутономије. Едвард Кардељ је одбацио постојање било какве намере да се аутономија укине, рекавши да се само ради о уставном прецизирању статуса. Потом је, сећао се Бачкалић, добио задатак да разговара са Милошем Минићем, који је такође демантовао да је против постојања покрајина. Ипак, Геза Тиквицки није одустао од мишљења да је посреди великосрпска политика према Војводини. Тада су почеле поделе на „антивојвођане”, међу које су убрајали и Јована Веселинова. Тада је Бачкалић схватио да се „уствари ради о борби за позиције код појединих другова у Војводини, а да је питање аутономије форма да се људи за њих вежу”. Прихватио је закључак Јована Дачића „да се код нас у Покрајини води језуитска политика” која, ако се не прекине, „довешће до тога да се стварају нови ‘антивојвођани’ који ће своју Покрајину ‘издавати’ Србији”. Поред тога, „очигледно је да се и даље наставља пракса борбе против ‘антивојвођана’ и на тој основи везују људи. И ја сам у почетку био ‘аутономаш’ и данас сам и за аутономију, и остао Војвођанин, а што сам се дистанцирао од одређених поступака, то узроке треба тражити негде другде. Истичем да не потцењујем проблеме које има и са којима се бори Војводина, ја сам за њихово решавање, али нормалним средствима и односима у датим објективним условима”. Ако се не престане са одстрањивањем људи као „антивојвођана”, сматрао је Бачкалић, може само „да створи, свесно или не, још дубљи јаз између Покрајине и Републике, што би могло имати и далекосежних последица”.

У писму Александра Васића из Баната, септембра 1965. године, стоји да је 1961. године „дошло до проглашавања борбе за место и садржину аутономије у новом Уставу. Писани су интерни материјали у Извршном већу, за Веће и Секретаријат ПК, у којима је разрађиван проблем аутономије. На тој основи, развиле су се разне теорије група и појединаца који су истицали да су аутономна права у досадашњем Уставу била непотпуна, да би их требало проширити, да је ‘Војводина доста жртвовала за Србију’ и сл. Ток ствари ми је постепено откривао суштину створених проблема.” Себе је сврстао у категорију комуниста који су „заступали и објашњавали познате ставове ЦК СК Србије који су били реалан израз интереса Покрајине као саставног, интегралног дела Републике Србије и у исто време израз реалних потреба и интереса шире заједнице”, због чега је доживљавао разне притиске. И после наводног смиривања, „читав временски период од јуна 1962. до јуна 1965. био је коришћен за тиху ликвидацију једног броја руководећих комуниста, без одговорности, са планским искључивањем могућности за расправљање по политичким односима, поједини су довођени у такав положај где је могуће било да се и сами ликвидирају”.

Интересантна је и изјава Милослава Гоње, дата 10. септембра, пре свега због дубље анализе генезе сукоба: „То су заправо биле већ финале једног процеса од неколико година током кога су се – касније то сам схва-

тио – систематски подгревале већ између два рата настале супротности између Србије и Војводине. Томе су погодовали, како се зна и објективни услови (општа економска ситуација, откупи, ИБ). Но, ту су се у исто време – то нарочито истичем – стекле и субјективне жеље да се ‘изађе из анонимности’ (тако су се Дороњски и Тиквицки изражавали). Томе је свакако допринео и наш развитак (1956–1960. преоријентација на прерађивачку индустрију, пољопривреду и стандард). Тако је цео један успешан период развоја Војводине почео по мало да се својата као заслуга одређеног броја људи који су се ‘изборили’ за пољопривреду, за решавање проблема из области међунационалних односа и слично, насупрот неспособњакостима у Републици који нити проблеме познају, нити могу, а још мање хоће да их решавају. (Тако су се представљали људи у Републици и Београду). Карактеристично је и симптоматично да су се супротности развоја кретале на линији Војводина – Србија, а не на линији Војводина – Југославија, а зна се да се у првом периоду нашег развитка акције као што су откупи, затим оријентација на базичну индустрију и најзад ситуација са Информбироом не могу приписивати жељи нити вољи фактора из Републике”.

Комисија је пружила прилику и оптуженима да се бране. У разговору са Ђурицом Јојкићем, 22. јуна, чланови комисије су били заинтересовани за његово мишљење, као бившег председника Извршног већа, а потом и секретара ПК. Он је демантовао да се ишло на било какву политичку ликвидацију људи приликом избора делегата, иако га је сам резултат гласања изненадио. Изнео је оригиналну тврдњу да су несугласице унутар ПК настале као последица неслагања око разних питања из историје НОБ-а у Војводини, односно „колико је ко допринео у револуционарном и ослободилачком покрету Војводине – Срем, Банат или Бачка”. И сам Стеван Дороњски је дао изјаву комисији. На захтев Добривоја Радослављевића да чује оцену Конференције, избора ПК, гласања и односа након свега тога, Дороњски је изјавио:

„Мислим да је све то наставак ранијег стања, а ново је што је раније приписивано Гези и Шотију, а сада се приписује мени.

Спомињу се неке ствари око УДБ-е, Чеда Укропина је наводно био код републичког секретара, Војкана, али то је расправљано. Оно око официра смо расправили, то ништа за мене није везано. О томе ради утврђивања, може Дуле Матић да исприча, а причао је и мени и Жарку. Има нешто се и Лазица спомиње, али то је наивно. Он је рођен првог јануара и нико не може да му честита рођендан. Ја сам му у име ПК написао писмо и честитао, Чеда се понудио да му то преда, па после отказао. Али је после неколико дана код мене у вези тога без разлога протествовао...

У вези писања историје требало је оценити улогу и место Срема. Матић је имао задатак да организује састанак поводом тога. Ми се нисмо могли састати. Али ми је причао да је са Чедом говорио у периоду Осмог

конгреса и да му је Чеда рекао да се ми из Срема морамо договорити јер се из Бачке и други договарају, а да Стева с њим неће да се договара.

Ја сам Матићу рекао да нисам групаш и да ми не можемо у Београду стварати паралелан ПК. То ме је, стварно, наљутило.

Ја немам спорова ни са историјом ни са људима. Али, у таквој ситуацији и атмосфери тешко је оцењивати историју, треба времена, служити се документацијом, заборавио сам 80% догађаја, импровизирати је тешко и ја нисам хтео да радим.

То је једно, а друго је мој лични ризик, јер није се мало ствари исконструисало и ја бих стварно молио да се све то провери. И то је све тачно, а не разлике између нас у концепцији око Војводине.

Има и ту глупост, да сам ја рекао да ја могу бити организациони секретар или председник Већа. Ја сам после Крцуна говорио да ја то нећу нити бити, нити бих то хтео ни желео, ни у будуће. Нисам, нити бих хтео радити то што Чича ради, јер то је деликатно итд.

Ја мислим да се ту желе забити клинови између Жарка с једне стране и Ђурице и мене с друге стране. Кад се све код нас заврши, ја ћу отићи код друга Марка да лично објасним све то што се наводи о мени.

Нешто се спомињао Пера Стамболић. Чеда је раније стално протурао, док је Пера био секретар ЦК, те ја сам Перин човек, те он ме подржава. Он има ту деформацију да дели ко је чији човек. То је био период моје добре сарадње са Централним комитетом. Пера је држао предавање на Старом граду о нашем конгресу и после тога ме позвао да одемо у клуб. Ја сам га обмануо тада и још једном приликом. И сад ја морам да бежим од Пера Стамболића.

Давно ми је, раније, Чеда рекао: 'Шта ти форсираш Даку, ти њега припремаш за секретара'. Ја сам то негирао а он ми је рекао да сам му ја то лично рекао у Каменичкој шуми и да сам се ја о томе договарао са Пером. Ја сам му рекао да ја никад нисам био у Каменичкој шуми нити с Пером о томе говорио. Ето, то сам испричао због чега ја треба да бежим од Пера.

Сада о ситуацији мало знам јер ретко идем у Нови Сад. Мислим да нових имена у тим расправама нема. Познато је како је та ситуација настала. У дискусији о Уставу отворила су се сва питања, па и питање економског развоја Војводине.

На Извршном комитету сам изнео своја мишљења поводом Милошевих материјала и чланака и нико ми није приговорио на те моје ставове. На Извршном комитету смо закључили да о свему поразговарамо на ПК-у и тамо смо се по неким стварима разилазили. Чланци излазе у штампи и настају велике дискусије, и најразличитија мишљења разних људи.

После тога је на Пленуму ПК о омладини под 'разно' покренуто ово питање чега сам се и плашио и принуђен сам био да прекинем дискусију,

иако је Дража мислио да ја то не могу, јер је то Комитет где треба дискутовати.

После тога је долазило код мене много људи: Келемен, Фаркаш, Црна и други и ти разговори су вођени до исцрпљивања. Кад сам мислио да је све то легло, почело је ово оптуживање, прикупљање и све ово, а било је то и кад сам био дуже време ван рада због боловања. У једном разговору са другом Жарком сам сазнао о низу детаља и питао ме а шта ради друга група и струја, што ме је изненадило, и питао сам га ко су ти и та струја.

После тога, кад је ЦК узео ствар у своје руке, онда се ширило. Онај каже био сам код друга Жарка, онај био сам код друга Марка итд. Било је ту шовинизма, национализма, формирају се нездрави односи у руководству. На пример, Јохан ме телефоном титулира 'Јеси ли ти друже секретаре или друже председниче' а били смо раније врло добри другови. Није ме ословљавао више именом. Ја то нисам тако радио. После тога, почне дискусија међу чиновницима и разговори ко ће шта бити. На пример, у Чортановцима Сава Мали и неки позову једног нашег школског друга који је био секретар универзитета и кажу му: 'Слушај, одричи се Стеве, сад се деле нове функције'. Тај то мени после каже. Затим приче, Стева ће ићи, Жарко њега не трпи, њега ЦК не мирише јер он је добро са Пером сарађивао. Мени само смета ово забијање клинова.

Све ово почиње пре пленума на коме је Жарко изнео ставове ИК о свим тим стварима.

Мислио сам, ствари ће, јер су расправљене, ићи на боље, а и отишли су неки другови Геза, Јошка и други, а дошли су други нови. Мислим да смо добро радили и врло сам се трудио да будем коректан иако је могло бити неких неслагања у дискусији, јер Чеда је по природи нервчик.

Дошла је ротација и незадовољство неких људи. И то није било само тамо. Те промене су утицале да се ствари од раније оживе. Ту се јавило нешто са Камењаром и Батом Бошковићем и ја не знам како то да се оцени...

Знам мишљење Ђурицино да су имали добру вољу да се све то превазиђе нити да неко има намеру да гони Бату Бошковића и Камењара јер знам мишљење другова о тим људима.

Не знам како се сада ко осећа на новим дужностима јер би и без ротације многи морали бити мењани и великих погрешака у размештају није било. Плашим се да ће свака ротација изазвати разне отпоре. И бојим се да ће ово руководство имати тешкоћа и мислим да им треба помоћи да се све то среди.

Не знам шта да кажем око спровођења закључака. Ја сам био овде у Извршном већу и нисмо имали тешкоћа са Извршним већем Војводине и политичким проблемима...

У оној првој ротацији, ми смо сви отишли. Ми смо нормално вршили ту ротацију. Има незадовољних људи који нису добили ништа мању

функцију. На пример, директор 'Нафтагаса' је своје промене везивао за те односе без основе иако је у Извршном већу отишао и на већу функцију. А баш смо водили рачуна о томе и врло пажљиво гледали...

Па сада је ротиран и ПК, били су чланови ПК годинама, сада нису, а све се то везује за раније односе. На Тапавичког и његову неактивност је било много примедби. Говорио ми је Шваба, Радмила Стојановић и ја нисам нимало реаговао.

На какав ће пријем, на пример, шире наићи овај Мирко Чанадановић, млад човек са 26–27 година. А питају ме и у Београду ко ти је Бора Симић и Ђока Лазић.

Око конференције нисам, чак ни тамо, ниским коментарисао. Ради се о двојници који тамо угледа немају и није ми то ново и не говорим то први пут. О Бачкалићу сам пред Четврти конгрес говорио да не треба да га бирамо у ЦК. Од тада, после одлуке ИК, никада о њему нисам говорио. Био је аргуменат, то је радник, млађи и кога ћемо ако и њега избришемо..."

Изјаву је дао и генерал Матић, који је, за разлику од Дороњског, узвратио контраоптужбама. Он је подсетио на дискусије из раних шездесетих, потврдивши да спор „има и дубљу позадину а у страху да Војводина и развој не заостану, да ту има неразумевања у ЦК-у. Ту је основа спорова а мислим да се ствари сада и са новим људима превазилазе. Познате су вам и дискусије око Устава. У једној атмосфери и периоду било је дискусије да ли треба Војводину укинути или не, Срем спојити са Ваљевом и сл. На почетку није било спорно да ли Војводину треба укинути или не а касније је дошло до поларизације. У подсвести многих људи постојало је питање и мишљење – шта би било да смо република?" Но то није био случај са Дороњским, који је реално сагледавао ствари, истакао је Матић. Говорећи о клеветима на рачун бившег секретара ПК, Матић је сведочио да је био присутан када су Марко Перичин Камењар, Срета Савић и Бата Бошковић, „нацврцкани”, у Сремској Каменици, излагали своју теорију да је Дороњски спреман да Војводину прикључи Хрватској, да је против ЦК, па чак и против Тита. Било је и оптужби да се води промађарска политика, да се Војводина „претворила у мађарску покрајину”. За Камењара је Матић још напоменуо да су њега „обратили” Никшић и Релић, будући да је он као личност „цењен а политички не баш развијен”. Читаву групу незадовољника Матић је означио као неспособну и неозбиљну, што су, по њему, и били разлози што нису изабрани за делегате.

Сличног мишљења су били и покрајински секретар за унутрашње послове Војводине Лука Атанацковић и његов заменик Јован Јеремић који су, 9. септембра 1965. године, Војину Лукићу и Мирку Тепавцу, на захтев да изнесу своје мишљење о гласању на Тринаестој покрајинској конференцији, изјавили „да они сматрају да је до таквог бројног брисања појединих кандидата дошло у првом реду због њиховог лошег угледа и компромито-

ваности”. Са Браном Панин–Колетом разговор је обављен 24. јуна, у ЦК СКС. Он је демантовао Релићеве оптужбе на свој рачун, а на питање Радосављевића „Има ли ова гужва на Покрајинској конференцији везе са ранијим сукобима о аутономији?” – одговорио је да може да гарантује да нема. „Добро је да овај нови актив не увлачимо у те старе ствари”, препоручио је Панин.

Саслушавши изјаве свих актера, Комисија ИК ЦК СКС није дала за право подносиоцима жалбе, чиме је спор и закључен. Образложење је било следеће:

„Закључци Извршног комитета ЦК СКС од 1962. године дали су платформу на којој је било могуће трајније регулисање поремећених партијских и личних односа у Војводини. Њихову ваљаност ни каснији ток догађаја није довео у питање, иако до трајног сређивања стања није дошло, нарочито у погледу личних односа.

Комисија није нашла основа за претпоставку да садашње руководство СК у Војводини није прихватило поменуте закључке ИК и да није желело да их спроведе у живот. Међутим, стање пре поменуте седнице ИК било је веома тешко, а негативне последице створеног стања нису могле за кратко време и без посебних напора бити савладане.

Иако је прихватило закључке ИК и у погледу личних односа који су у то време били битно поремећени услед, и у погледу дискусија око положаја аутономије, покрајинско руководство није предузимало видније кораке да, на бази активне политичке сарадње целокупног кадровског састава Војводине, трајно елиминира негативне трагове ранијих односа. ПК никада, после закључака ИК и пленума ПК на којима су ти закључци саопштени, није анализирао спровођење ових одлука – ни на своме пленуму, ни на седницама Секретаријата – гајећи (делом заједно са ИК СКС) илузију да последице ранијих сукоба нестају и да ће временом ишчезнути саме по себи.

Овакво стање дозвољавало је да се код једног дела другова, који су и даље задржали резервисан однос према ПК, развије осећање да су изоловани и прогоњени и да, у пословним и политичким распоредима који су настали током парламентарних и партијских избора, треба да траже доказе за своје тврдње о изолацији и прогањању. Ова група другова критички је посматрала однос ПК према њима лично и политику ПК у односу на проблеме којима се бавила поменута седница ИК. Оптужујући, у свом кругу и ван њега, ново покрајинско руководство за продужавање са аутономаштвом и сепаратизмом, њима се чинило да у свему виде аргументе за своје раније ставове.

Ову групу другова повезивао је непромењен однос према покрајинском руководству и до данашњег дана. Они су настојали да тако тумаче одлуке ИК као да су оне оправдале њихове раније ставове и оцене. Већина

њих су се и јавно декларисали (па чак и пред комисијом) као ‘они који су заступали принципјелне ставове о аутономији’ и ‘они који су били на страни ЦК’ у жељи да створе утисак да за такве своје ставове и понашања имају подршку ЦК Србије и Југославије. Необавештеност ширег актива о овим споровима и сукобима погодновало је ширењу свакаких па и оваквих једностраних тумачења.

Уместо да активно сарађују и благовремено постављају питања која су их мучила они су се бавили скупљањем аргумената против Покрајинског руководства и појединих његових функционера и низали доказе о својој изолацији, прогону па чак и политичкој ликвидацији иако скоро сви иначе заузимају мање или више значајне политичке функције у Покрајини или ван ње. Један део њих је подлегао и бирократско-каријеристичким мерилима о својим и туђим заслугама и функцијама која су делимично дошла до изражаја и приликом последњих избора у ЦК СКЈ, ЦК СКС и ПК.

Под притиском тешкоћа које су наслеђене из ранијег периода а које су се још повећавале делатношћу и начином понашања ове групе другова, покрајинско руководство је показало више склоности да примирује и парцијално решава проблеме који су у вези с тим ницали него да их активним мерама сарадње превазилази и осигура трајно оздрављење стања. Ако се томе дода да су и мимо воље па и знања руководства ПК појединци чинили гестове личне нетрпељивости и недругарског понашања према једном делу другова са којима су се раније спорили, онда је негативна последица занемаривања и заборављања оцена и одлука ИК још очигледнија.

У регулисању односа према једном делу поменутих другова ни Секретаријат ПК није показао довољно ширине и политичке осетљивости, будући и сам делимично захваћен распиреним страстима за чије постојање, иначе, складно закључцима ИК, сноси свој део политичке одговорности. Тако је ПК дозволио да се шире мишљења и расположења која су ишла за тим да се минимизирају лични и политички квалитети једног дела ових другова, њихове заслуге у прошлости па чак и њихове моралне квалификације.

Оваква мерила дошла су делимично до изражаја и приликом последњих избора за ПК. Оцене које је Секретаријат ПК начинио о тим изборима упућују на закључак да у Секретаријату ПК не постоји довољна спремност да се објективно и критички оцени стање духова пре и у време одржавања Покрајинске конференције и да се кроз резултате избора сагледају и остаци непревазиђених сукоба из ранијег периода. Значај ове констатације не умањује ни чињеница да су двојица кандидата који нису добили минимално потребан број гласова били познати и по неким својим личним и политичким слабостима.

Комисија није могла да прихвати оптужбе да је пропаст ове двојице другова на изборима резултат организованог бојкота. Међутим, она није

могла да се сложи ни са оценом Секретаријата ПК да су резултати избора логична последица умањеног политичког и личног угледа поменуте двојице кандидата и да за то једино они сами сnose сву кривицу.

Комисија је најзад констатовала да се већина оптужби против покрајинског руководства и руководећих другова из садашњег и ранијег састава ПК односи на ранији период који је био оцењен и обухваћен закључцима ИК и као такав требало да буде предат забораву. Што се тиче тврдњи које се односе на период после седнице ИК оне су највећим делом засноване на подацима који или нису могли бити доказани или су били преуређени за потребе оптуживања или су се најзад показали као нетачни.”

DR. SLOBODAN BJELICA
Philosophische Fakultät Novi Sad

DIE BESCHWERDE VON ZWEI HERAUSRAGENDEN KOMMUNISTEN DER
WOIWODINA AN DIE PARTEISPITZE IM JAHRE 1965

ZUSAMMENFASSUNG: Der Artikel bezieht sich auf eine Phase in den Streitigkeiten um die Autonomie der Woiwodina in den sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts. Nach der stürmischen Periode 1961–1962 und der scheinbaren Beruhigung ist der Konflikt im Jahre 1965, nach der Beschwerde von zwei nicht gewählten Funktionären, Petar Relić-Čeda und Đorđe Nikšić-Johan, wieder ausgebrochen. Auf Empfehlung von Aleksandar Ranković, der die Beschwerde bekommen hatte, hat das Zentralkomitee des Kommunistenbundes Serbiens einen Ausschuss formiert, der die Aussagen der zwei erwähnten Funktionäre, aber auch einer ganzen Reihe von Angeklagten und deren Gegnern, angehört hat. Sie haben sich gegenseitig besonders schwer und ernsthaft bezichtigt, man sprach von „Verrat der Woiwodina“ und „Großserbentum“, beziehungsweise von „Autonomie“ und „Separatismus“. Nach allem hat der Ausschuss einen Beschluss gefasst, der den Anklägern nicht Recht gegeben hat, und gleichzeitig einige Arbeitsmethoden des Provinzkommittees für die Woiwodina kritisiert hat.

SCHLÜSSELWÖRTER: Autonomie, Woiwodina, Jugoslawien, Serbien

МР ГОРДАНА ПЕТКОВИЋ, ВИШИ КУСТОС
Музеј града Новог Сада

ЈЕДНО ПИСМО БАРОНА ЈОСИФА РАЈАЧИЋА ИСТОРИЧАРУ ВЛАДИМИРУ ЋОРОВИЋУ

САЖЕТАК: У писму упућеном Владимиру Ћоровићу, барон Јосиф Рајачић критикује ставове о епископу (патријарху) Јосифу Рајачићу које је чувени историчар изнео у једном чланку објављеном у *Политици*, 1933. године. Писмо је значајно и због тога што се у њему износе занимљиви детаљи о визитацији коју је епископ Рајачић обавио 1832. године, у делу своје дијецезе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: писмо, Рајачић, епископ, патријарх, Јосиф Рајачић, историја, Владимир Ћоровић, архива, визитација.

У Завичајној збирци Сремских Карловаца (Музеј града Новог Сада), у оквиру Историјског одељења, чува се колекција докумената породице Рајачић.¹ Она садржи фотографије, планове, одликовања, лична документа, мањи број личних предмета и обимну кореспонденцију.² Нашу пажњу привукла су писма чувених историчара, упућена породици Рајачић, у вези са улогом патријарха Јосифа Рајачића у Српском покрету 1848/49. године – др Јозефа Тима (Josef Thim) и др Драгослава Страњаковића, као и допис Српске краљевске академије у вези са откупом патријархове рукописне заоставштине (*Дјејанија народа србскога и патријарха Јосифа Рајачића лета господња 1848/9*). Међутим, издвојили смо писмо барона Јосифа Рајачића³

¹ Породица Рајачић представљала је један од најизразитијих делова српског племства у Војводини, у другој половини 19. и првој половини 20. века. Њен најзначајнији представник био је, свакако, Јосиф Рајачић (1785–1861), епископ далматински и вршачки, митрополит карловачки и патријарх српски. Године 1861. патријарх Рајачић је добио баронску титулу, на коју су имали право и његови синовци Александар, Данило и Константин.

² Један део преписке објавио је Павле Штрасер – Istraživanja, Štraser, Pavle, *Značajna pisma porodice Rajačić iz Sremskih Karlovaca*, 1979.

³ Барон Јосиф Рајачић рођен је 23. септембра 1874. у Чакову, као пети син барона Данила Рајачића, синовца патријарха Јосифа Рајачића. Основну школу завршио је у Темишвару, а гимназију је похађао у Ракош Палоти крај Будимпеште, у Темишвару и Новом Саду, где је

упућено историчару Владимиру Ћоровићу, поводом једног чланка објављеног у *Политици*, 1933. године, које се чува под инвентарним бројем И-2379 (И-2379 а). То су, заправо, две копије писма упућеног Ћоровићу, које је барон Рајачић сачувао у својој архиви. Писмо се састоји од шест страна, куцаних на писаћој машини. У њему Јосиф Рајачић критикује ставове чувеног српског историчара, које је овај изнео о његовом претку, односно о раду Јосифа Рајачића као далматинског епископа, тврдећи да они нису аргументовани.

Господин

*Др. Владимир Ћоровић,
професор универзитета*

Београд.

Поштовани Господине Професоре,

Част ми је потврдити Вам да сам 12. XII 1933. примио Ваш одговор на моје писмо од 30. XI 1933.

Обрадовао ме је почетак Вашег писма, где кажете да ми нисте хтели одговорити на брзу руку. Из тога сам закључио да ћете ми темељно, са фактима потврдити оправданост В[а]шега суда т. ј. осуде Јосифа Рајачића као епископа далматинског, у писму, али од свега очекиваног нема ни трага, осим ако бих морао за готове паре примити „да Которска архива даје о томе доста грађе”.

Дозволите ми, моја маленкост сумња у то да би постојала грађа, којом бисте могли д о к а з а т и Рајачићеву превелику ревност према властодрицима а „у извесној мери и тежњу, да његов лични престиж не би био засенчен оним цетињског владике”.

Немате повода ни разлога да се бојите, да у овом питању нисте били криво схваћени. Ја сам Вас сасвим добро схватио и сваки други, који је читао тај Ваш чланак, морао га је исто тако схватити као и ја.

матурирао 1893. Права је студирао у Бечу и Будимпешти, а диплому агронома стекао је на Пољопривредној академији у Мађар-Овару. Био је две године на месту главног секретара Пољопривредног друштва Тамишке жупаније у Темишвару, од 1901. до 1903, када га је Саборски одбор у Сремским Карловцима изабрао за надзорника Народно-црквених добара. Пosaо надзорника обављао је до 1913, када је укинута народно-црквена аутономија. Од 1906. био је посланик у Хрватском сабору, а као такав био је делегиран у Сабор у Будимпешти. После уједињења 1918. постаје члан Привременог народног представништва. Умро је у Сремски Карловцима, 28. августа 1947. Био је последњи директни потомак Рајачићевих.

Ваше неповољно мишљење о патријарху Рајачићу „не односи се толико на време кад је он постао патријарх”, морам тако разумети да његов рад и као патријарха није ваљао, али не у толикој мери као онај његов рад пре него што је постао патријархом, када је „његова ревност ишла по некад преко потребне мере”.

Штета је, што му нисте били при руци Вашим саветом!

Мој драги Господине Професоре, овако шта, након сто година, тврдити, много је лакше него доказати.

Одлучно тврдим да овакав докуменат, који би то доказао, не постоји. Не може постојати такав докуменат. Ви мени не можете показати докуменат којим бисте могли д о к а з а т и његову тежњу „да његов лични престиж не би био засенчен оним цетињског владике”.

Зар Ви у епископу Рајачићу видите тако ограничену личност да би он, и да се бојао засенчења његовог личног престижа, икада икоме о томе говорио или чак то написао? Такве намере, иако постоје, сваки паметан човек помно маскира.

Шта Ви данас знате, какве је све улоге м о р а о православни епископ у Далмацији у оно доба играти, да би сачувао православну цркву најезде владајућих кругова, који су силом хтели у оно доба наметнути нам унију.

Чудновато је свакако, да сте у Которској архиви нашли „доста грађе” да изрекнете овако неповољан суд о епископу Јосифу Рајачићу, а нисте, ама баш ништа нашли, што би га изнело у правој светлости!

Зар је Вашем историчарском оку могла сасвим умаћи његова борба, борба Давида против два Голијата? Зар по даламтинским архивама нисте нигде нашли ни трага о томе како су Рим, Беч и исти гувернер Далмације гроф /не барон/ Лилијенберг вршили на Рајачића притисак, да преведе своју православну паству у унију? Зар нисте нигде нашли ни трага његовом одупирању тој католичкој жељи и да је извршењу те жеље претпоставио повратак у манастир?

Ви велите: „Његове везе с бароном Лилијенбергом царским намесником нису безпрекорне”.⁴

И ова Ваша трвдња не стоји !

Његове везе са Лилијенбергом, заиста, „нису безпрекорне” али не са српско-православног ваћ са унијатског, римског и аустријског гледишта.

Лилијенберг и епископ Рајачић били су противници до гроба. Лилијенберг, већ и по свом положају, био је протектор уније у Далмацији, а Рајачић њен највећи противник. Рајачић је својом одлучном борбом против уније

⁴ О периоду када је Јосиф Рајачић био епископ далматински и о његовим односима са грофом Лилијенбергом видети у: Миловановић, Сузана-Петијевић, Александар, *Патријарх Јосиф Рајачић* (каталог изложбе), Нови Сад, 2005, стр. 5–9. Петковић, Гордана, *Патријарх Јосиф Рајачић*, Београд, 2009, стр. 24–41.

изненадио све државне меродавне кругове. Да би га се решили и уклонили највећу сметњу уније, преместише га 1834. г[одине] у Вршац за епископа.

За доказ да не стоји Ваша већ моја тврдња, навећићу још следеће.

У једном поднеску на аустријског Цара Рајачић до словце вели: „Dass hieruber die Anzeige an die hohe vereinigte Hofkanzlei geschehen ist, zweifle ich sehr, weil mir der damalige Gouverneur Graf Lilienberg, aus gewissen bei der vereinigten Hofkanzlei bekannten Gründen nicht gewogen war”.

Можете ли претпоставити, да би се усудио Рајачић овако писати самом Цару о његовим одношајима са Лицијенбергом, да су његове везе с њим онакве биле, као што Ви то тврдите?

Демантује Ваши тврдњу о тој вези и извадак из једног поверљивог писма еп[ископа] Рајачића, које је писао своме синовцу Александру⁵, капетану аудитору, датирано у Вршицу 22. II. 1840. а који гласи: „Laut soeben erhaltener Nachricht von Giefel des Velebits vom 7ten d. ist der Dalmatinische Gouverneur Graf Lilienberg am Sten abends gestorben. Камо среће да је пре 9 година цркао!”

Ово је права слика Рајачићеве везе са Лицијенбергом.

Ви сте у Которској архиви нашли „доста грађе” за неповољан суд о епископу Јосифу Рајачићу. Да сте хтели и да хоћете, морали бисте баш у Котору наћи још више грађе, по којој би Јосиф Рајачић м о р а о изаћи у сасвим другом светлу.

Он је 24. 6. 1829. г[одине] постао далматинским епископом. Примео је своју дијецезу од, из Турске пребеглог, епископа Краљевића, у највећем нереду, тако да је Краљевића морала уклонити влада којој се није могло пребацити да је била наклоњена православној цркви, особито у оно доба. За епископа Рајачића није била мала задаћа ту дијецезу, столећима без епископа, турским манирима његова претходника запуштену и у верском и у моралном погледу, ту до дна уздрману дијецезу умирити, довести је у ред и увести у њу дисциплину. Ова задаћа била је тим тежа, што је имао посла са, већином, суровим елементом, запуштеним свеиштенством и још суровијим народом, скоро без школа за народ, а још мање за свеиштенички подмладак. Није било епископске резиденције нити семинара, па ни одежде ни осталих утвари за богослужење. Све је морао сам створити из својих средстава или проишњом набавити. Морао је на свој трошак набавити канцеларијско особље и издржавати богослове. Стало га је великог труда и напора док му је тек у последњим годинама његовог ондашњег епископовања пошло за руком основати школе и богословију, на којој је као епи-

⁵ Александар Рајачић (1800–1877) био је синовац патријарха Јосифа Рајачића. Извесно време, као официр аустријске војске (капетан, капетан-аудитор, мајор-аудитор, потпуковник и пуковник), провео је у Панчеву и Земуну. Са супругом Султаном живео је у палати „Илион”, у Сремским Карловцима. Имао је право на баронску титулу.

скоп и сам предавао. Стало га је великог труда упознати ондашње прилике и људе, кад се узме у обзир да је то била најраспрострањена дијецеза у аустријској монархији. Од Пероја до Поле у Истри па до Антиварија у турској Албанији, сувим до 60 марш-штакција. Морало се јашити или већином пешачити. Канонска визитација у тим крајевима било је право апостолско дело! Ставило се на коцку сваки дан здравље и живот по вратоломним путевима. Уз то морао је епископ од јутра до мрака говорити, држати проповеди, поучавати, уверавати и најстрашније исповеди саслушати. Невероватно је, каква су грозна дела поверена била његовим ушима, тако, да га је често грозница тресла, саслушавши исповести о невероватним свирепостима. Канонска визитација у малој провинцији Боке Которске, где није било више од 24.000 православних душа, трајала је од 28. августа 1832. до 23. 12. т[е] г[одине].

На том путу по суву и по води двадесет пута био му је живот у опасности!

О његовом раду приликом тог канонског путовања ваља споменути неколико његових дела, која су добро позната била ондашњим ц[арско] кр[аљевским] властима, претурама, окружним званијама, трибуналу I инстанције у Котору, самом Далматинском губернијуму и целом ондашњем народу.

Кривошић, село које је спадало под управну општину Рисан у Которској претури, имало је зацело најнепослушније становништво у ц[арско] кр[аљевским] земљама. Једно 5–6 момака тога села направили су, шест недеља пре канонског путовања епископа Рајачића, разбојнички поход на вредно и мирно становништво општине Канали дубровачког округа и отели су тамо од пастира 90 коза и отераше их у Кривошић. Дубровачки окружни уред жалио се због тога Окружном уреду у Котору. Овај уред изаслао је одмах претура да би рекламирао отето благо, али узалуд. После тога упутио се онамо сам окружни капетан – али опет узалуд. Губернијум загрмио је и са своје стране наредио, да се Кривошић са војном силом савлада и казни. Када је из Рисна стигао батаљон и упутио се у планину, кривошијани натоварише своје ствари и децу на коње и побегоше са својом имовином и стоком у Црну Гору.

Војска је запосела њихове празне камените кућице и остала је тамо, док није потрошила понесени првијант. Кривошијани, кад су видели да војска одлази, вратише се са планина у своје кућице. Када се није могло ништа силом постићи, настојала је власт, посредовањем поверљивих особа да их наговори, да издаду украдену стоку. Све узалуд.

Када је епископ Рајачић стигао у Котор, сазнао је за овај случај и покушао је, свештеничким средствима савладати тај отпор.

После двосатне проповеди и претњом са анатемом издали су одмах 85 комада живих коза а за оних пет, које су још фалиле, предао је њихов

кнез у залог своју лепо израђену пушку. Примљену стоку предао је епископ Рајачић сердару Буровићу, који га је пратио, а овај је са шест пандура дао отерати стоку у Рисан, да би их предали властима. О томе су обавештена оба окружна званија, па и Далматински губерниум.

Дуги боравак епископа Рајачића у Боки Которској није био испуњен само канонском визитацијом црквених послова и свештенства, него је имао умирити и изравнати старе размирице, парнице, свађе, непријатељства, старих великих и малих крвних освета. Он је тада средио више од стотину брачних размирица, при којем раду му је требао, по где који пут, по читав дан за решење појединог случаја. У више од тридесет случајева уклонио је крвну освету међу завађеним породицама и племенима, измирио странке, и од крвних противника направио је пријатеље. Остао је само један једини случај у целој Боки, где му то није успело.

Надаље је многе цивилне парнице, односно пресуде Земаљског суда довео до извршења.

Познато је, да тамо ван градских бедема није било могуће судско решење довести до извршења, ако се сам осуђени није томе добровољно подвргао. Ако би се употребила судска сила, онда би зацело потекла крв. Ако не још за време езекуције, а оно зацело после ње, ако нови поседник не би вратио старом власнику његову бивишу својину.

Крај многих таквих зађевица пошло му је за руком решити парницу, која је трајала преко 300 година између општина Лазаревићи и Врањевићи. Током тог процеса било је донде већ 11 убистава. Тај процес стао је те општине још под турском и венецијанском владавином неких 40.000 дуката. Лазаревићи, поносно и разуздано племе, које се сматрало за потомке на Косовом пољу 1389. г[одине] палог цара Лазара, затворили су Врањевићима пут ка мору. Ови су тражили своје прастаро право на употребу тога пута. Из тога се изродила крвава борба и непријатељство, које је трајало стотинама година и која је парница стајала огромне своте, а радило се око 60 јутара каменитог простора, за који поштен човек не би дао више од 200 форината. Обе општине обратиле су се на епископа Рајачића, који је ову размирицу изравнао са четири лица, које је он изабрао и то два католика Кириловића из Пераста и Филипа Ивановића из Доброте и двојице православних, Чортана из Котора и Цветовића из Кастил Новог, са којима је ту парницу за пет дана свршио. Овопредметно решење са свима списима положио је код ц[арско] кр[аљевског] Земаљског суда у Котору, који је суд корпоративно дошао Епископу да му се захвали на многостраном труду, којим је решио тај суд великих мука.

Оваквих ствари било је сијасет и баи у Котору у архивама могли бисте наћи много оваке грађе, али Ви – случајно – баи такове нисте нашли.

Све ми је заиста чудновато, али и карактеристично.

Тешко сваком народу, који не зна ценити и чувати успомену на своје велике синове. Тиме не само што доказује своју незахвалност према својим великанима, већ руши пред будућим нараштајима узоре, на које би се имали угледати.

Епископ и патријарх Јосиф Рајачић спада међу највеће људе ово-страног српства. Као такав ушао је у нашу историју. На томе Ваш суд није кадар ништа изменити пред људима озбиљног познавања чињеница, а простоту није потребно опсентити.

Нас би неки наши историчари боље задовољили када би нам изнели факта. Њихов суд нам није потребан, јер га можемо сами себи из чињеница саставити, нажалост, кад и кад објективније од тих историчара.

Морам Вам нешто шапнути: у Пречана не сме бити угледног човека међу живима, па изгледа већ ни међу мртвима. Неким људима, све што је ван граница предратне Србије, не сме ваљати, да би тиме што више одскочио углед људима из другог дела српства, да би нам се тиме могли наметнути људи са куд и камо слабијим својствима, па били они чак и неписмени. То имамо у великој мери приписати нашим, који су из разних побуда променили обале Дрине, Саве и Дунава. Ови су, изгледа, себи ставили у дужност да куде своје земљаке. Мисле ли тиме себе препоручити или угурати у наше крајеве и људе горе од нас? Даће Бог, па ће и тога нестати, али нас онда више неће бити. Донде би ваљало узети примера о дружевности и другарству од наше браће из Србије.

Зашто се наши књижевници-историчари не усуђују анализирати дела ког Србијанца, н[а] пр[имер] нашег великог Вука Караџића, чију славу ја никако не желим, нити сам кадар умањити. Зашто неки историчари више воле о Пречанима изнети и неповољне неистине, него о Србијанцу истину? Кад их већ, као историчаре, мора занимати питање „Истине“, зашто не проуче из ближе везу Вукову са Копитарем у политичком смислу и не разјасне Вуково велико пријатељство и дописивање са епископом Краљевићем, када се већ знало ко и какав је епископ Краљевић, против кога се епископ Рајачић и те како борио. Чудно је, да – по мом знању – нико још до сада у јавности није јаче истакао оно, што се о Вуку казује у II књизи Ивићеве Архивске грађе /страница 156, 157, 214, 233 и тд./.

Могоа бих Вам Вуковим својеручним писмом доказати да се и те како знао одрећи свога правописа, кад је од Епископа тражио паре за издавање свога дела.

Господо Историчари, историја треба да је Истина, по Илариону Руварицу, па изађите са Истином на среду и у оном случају, кад Вам то не иде у рачун, па да Вас видим, какви сте јунаци и поборници Истине!

Враћам се сад на ону Вашу Тврдњу, да је епископ Рајачић „из превелике ревности“ упутио питање на највишу власт 12. октобра 1833. „шта ће да ради ако владика изрази жељу да отслужи службу у некој од бокељ-

ских цркава”. Ви тврдите да је то чинио „из превелике ревности, а у извесној мери и из тежње, да његов лични престиж не би био засенчен оним Цетињског владике”, али ово ничим не доказујете.

И ова Ваша тврдња не стоји!

Томе питању епископа Рајачића претходило је нешто, што га је приморало да из нужне о п р е з н о с т и стави то питање. Изгледа да Вам то није познато, јер не могу претпоставити да бисте, знајући за то, могли набацити овакве тврдње.

Дозволите да Вас питам, да ли Вам је то познато, јест или не?

Ако није, како сте могли, као историчар, онда овако шта изнети на јавност?

Е сад, драги Господине Професоре, желим Вам изразити своју радост што сте ми ставили до знања да пишете историју о 1848/49. години. Надам се да ћете ту бити опрезнији. О овој теми хоћу нешто да Вам испричам.

Наш пријатељ из гимназије, разредни друг мога брата Владимира⁶, професор историје на универзитету и најмлађи члан наше Академије наука, Станоје Станојевић препоручио је у пролећу 1926. моме брату дело Јосифа Тима, као в р л о д о б р о дело.

Мој је брат набавио ту књигу од пок[ојног] Проте Димитрија Руварца. Прочитао сам исту и ја. Снебивао сам се, прочитавши ту књигу. Како је могао један „историчар” тако што надрљати и како је могао Станоје такво дело, оценили као врло добро дело.

Иако нисам историчар, нити се осећам позваним упуштати се у послове, који нису у вези са мојом струком пољопривредника, нисам могао ћутећи прећи преко тога да се о мом великом предку овако простачки пише и чињенице лажно изнесу пред публику и то у облику Историје.

Написао сам Др. Тиму 30. VI 1926. о том своје мишљење и примио од њега одговор од 16. X 1926. Прилажем Вам оба писма, без коментара.

Морам изразити Др. Тиму и овом приликом своје признање што је имао толико мужевности, као човек и писац да је, увидевши своје погрешке сам себе односно своје дело осудио. Тако подобајет!

Ово Вам стављам до знања Драги г[осподине] Докторе, да не бисте случајно при писању Ваше историје о 1848–49. године узели за извор по Станоју хваљено дело младога Јосифа Тима, јер оно исто толико не ваља, колико ваља дело сада већ старога Др. Јосифа Тима.

Драги Господине Професоре, ја се надам да ми Ви, који се бавите истраживањем истине, нећете замерити, ако сам се и ја у овом писму служио истином.

⁶ Владимир Рајачић (1873–1941) био је син Данила Рајачића и брат барона Јосифа Рајачића. Пред Први светски рат постављен је за великог жупана вировитичког, али у међуратном периоду није био политички активан. Био је ожењен кћерком Стевана Кронића из Сомбора.

Далека ми је свака помисао да Вам будем неугодан и да помутим тиме наш међусобни одношај. Уверен сам, да ћете разумети моју осетљивост, што не дам дирати у гроб мог великог предка патријарха Јосифа Рајачића, а особито онда не, кад се нападај оснива на заблуди.

Смртни смо па и грешни. Увидети свој грех и исправити га, то је једна од најлепших мушких врлина и зато се клањам поступку Др. Тима.

Немам ништа против, ако бисте образлагали и у јавности, с актом у руци, Ваше становиште. Напротив. Али молио би Вас, у том случају, да и мени отворите ступце „Политике“, који су само извесним особама отворени. Центлмени се боре једнаким оружјем.

У нади, Господине Професоре, да ме ни Ви нисте криво схватили, шаље Вам срдачне поздраве и пружа Вам руку

Ваш искрени поштоватељ

У Сремским Карловцима, дне 7. фебруара 1934.

Јосиф Рајачић

PS.

*Прилажем два преписа писама
молим да ми изволите што
пре вратити!*

P.

Господин
 Др. Владимир Торовић,
 професор универзитета
 Београд.

Поштовани Господине Професоре,

Част ми је потврдити Вам да сам 12. XII. 1933. примио Ваш одговор на моје писмо од 30. XI. 1933.

Обрадовао ме је почетак Вашег писма, где пишете да ми нисте хтели одговорити на брзу руку. Да тога сам закључио да ћете ми темељно, са фактима потврдити оправданост Великог суда т. ј. осуде Јосифа Рајачића као епископа далматинског, у писму али од свега очекиваног нема ни трага, осим ако бих морао за готове паре примити „да Историјска архива даје о томе доста грађе“.

Дозволите ми, моја маленкост сумња у то да би постојала грађа, којом бисте могли доказаати Рајачићеву превелику ревност према властодршцима а „у извесној мери и тежњу, да његов лични престиж не би био засенчен оним петитског владике.“

Немате повода ни разлога да се бојите, да у овом питању нисте били криво сважени. Ја сам Вас сасвим добро схватио и сваки други, који је читао тај Ваш чланак, морао га је исто тако схватити као и ја.

Ваше недовољно мишљење о патријарху Рајачићу „не односи се толико на време, када је он постао патријарх“, морам тако разумети да његов рад и као патријарха није ваљао, али не у толикој мери као онај његов рад пре него што је постао патријархом, када је „његова ревност ишла по некад преко потребне мере“.

Штета је, што му нисте били при руци Вашим саветом!

Мој драги Господине Професоре, овако шта, након сто година, тврдити, много је лакше него доказати.

Одлучно тврдим да овакав докуменат, који би то доказао, не постоји. Не може постојати такав докуменат, Би мени не можете показати докуменат, којим бисте могли доказаати његову тежњу „да његов лични престиж не би био засенчен оним петитског владике.“

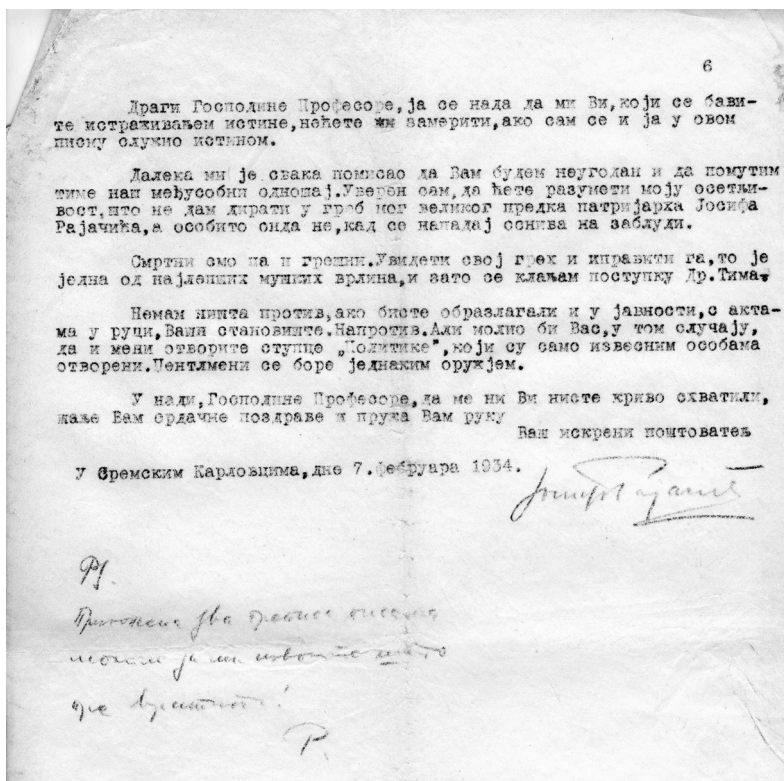
Зар Ви у епископу Рајачићу видите тако ограничену личност, да би он, и да се бојао засенчења његовог личног престижа, икада икоме о томе говорио или чак то написао? Такве намере, иако постоје, сваки наметан човек помно маскира.

Шта Ви данас знате, какве је све улоге морао православни епископ у Далмацији у оно доба играти, да би сачувао православну цркву наједеде владајућих кругова, који су силом хтели у оно доба наметнути нам унију.

Чудновато је свакако, да сте у Историјској архиви нашли „доста грађе“ да изрекнете овако недовољан суд о епископу Јосифу Рајачићу, а нисте, ама јад ништа нашли, што би га изнело у правој светлости!

Зар је Вашем историјарском оку могла сасвим умаћи његова борба борба Лавила против два Голијата? Зар по далматинским архивама нисте

Писмо барона Рајачића

Писмо барона Рајачића

GORDANA PETKOVIĆ, M.A., OBERKUSTODIN
Museum der Stadt Novi Sad

EIN BRIEF DES BARONS JOSIF RAJAČIĆ AN DEN HISTORIKER
VLADIMIR ČOROVIĆ

ZUSAMMENFASSUNG: Im Brief, der an Vladimir Čorović gerichtet war, kritisiert der Baron Josif Rajačić die Auffassungen über den Bischof (Patriarchen) Josif Rajačić, die der berühmte Historiker in einem Artikel dargelegt hat, der 1933 im Blatt *Politika* veröffentlicht wurde. Der Brief ist auch deswegen wichtig, weil darin interessante Details über die Visitation des Bischofs Rajačić in einem Teil seiner Diözese im Jahre 1932 dargelegt wurden.

SCHLÜSSELWÖRTER: Brief, Josif Rajačić, Bischof, Patriarch, Geschichte, Vladimir Čorović, Archiv, Visitation

ВОЈИСЛАВ ПУШКАР, ИСТОРИЧАР
Нови Сад

НОВОСАДСКЕ КАФАНЕ ОД 1751. ДО 1941. ГОДИНЕ У ФОНДОВИМА МАГИСТАРАТА И ГРАДСКОГ ПОГЛАВАРСТВА

САЖЕТАК: Овај рад се разликује од досадашњег писања о кафанама, јер има за циљ да се истакне богата документација сачувана у фондовима Историјског архива града Новог Сада. Стога, највећи део овог рада чине документи обрађени у аналитичким инвентарима.¹ Подаци о новосадским кафанама, које наилазимо у аналитичком инвентару, датирају од 1751. до 1941. године. У раду су пописани архивски документи који се односе на гостионице у Новом Саду. Скромно су наведени и други облици истраживања, јер је тежиште на архивској грађи која се, овако потпуна, до сада није користила за писање о новосадским кафанама, односно гостионицама. Жеља аутора је да овај текст буде од користи будућим писцима чија ће тема бити новосадске кафане. Постојале су кафане или крчме и пре и после наведеног периода. Међутим, намера аутора је да се, на основу архивске грађе, прикажу догађаји у кафанама. Навешћемо само неке: у кафанама су се врбовали војници, кафане су се издавале под закуп, постојали су стални проблеми са музиком, војницима и проституткама, јављали су се проблеми везани за радно време кафана, проблеми око постављања шилтова, око назива кафана, одобрења за отварање и затварање кафане, прислушкивања у кафанама итд. Било је још много других интересантних догађаја из историје новосадских кафана.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, кафане, угоститељство, хотели, Магистрат, Градско поглаварство, архивска грађа, аналитички инвентар, алманах.

¹ На сугестију мр Средоја Лалића, Историјски архив у Новом Саду почео је са израдом аналитичких инвентара. Аналитички инвентар је збир описа докумената у одређеном фонду, пре свега, у најстаријим и најзначајнијим архивским фондовима. За време директорског мандата аутора, 1982. године, изашла је прва свеска изабраних аналитичких описа. После ауторовог одласка из Архива настављено је са израдом аналитичких описа, који се и данас раде. Овај посао није узалудан јер је од непроцењиве вредности за кориснике архивске грађе. Сада, кад имамо аналитички инвентар, можемо на основу документације више сазнати о догађајима у новосадским кафанама.

Кафане које налазимо у архивској грађи

У фонду Магистрата слободног краљевског града, први документ који говори о новосадским кафанама датира из 1751. године. То је уговор о издавању под закуп, на годину дана, кафане „Код три зеца”. Нема података о локацији ове кафане. Затим наилазимо на податак из 1769. године да се одбија молба барона Берњаковића, из Осијека, да се крчме не затварају у 10 часова увече, пошто се тиме омета рад оних који „врбују” војнике. Интересантан је документ из 1786. године у коме налазимо наредбу Намесничког већа да се у вароши објави да ће крчме, које држе Јевреји, бити даване у закуп, уколико се установи да они варају и глобе сиромашан свет.

У новосадским кафанама свирцима није било дозвољено да свирају сваког дана до 23 сата, али су на свадбама могли да свирају без временског ограничења. Године 1787, обавештава се Бачка жупанија да би спровођење царске наредбе – по којој сви грађани који поседују виноград имају право да точе и вино – имало лоше последице по варошку благајну, јер она од издавања крчми под закуп има годишњи приход од 2.400 форинти. Исте године, тражи се да војници поштују наредбу са највишег места, те да лети, након 22 сата, а зими након 21 сата, не траже или отимају пиће од крчмара и да не пуше по улицама. Свирци 1789. године траже да им се одобри да, два до три пута недељно, свирају „балску музику” у кафанама „Зелени венац” и „Три круне”. Исте године поднета је молба Жупанијској администрацији у Сомбору да се овере уговори о закупу „Турског хана”, керске, шумске и крчме на обали Дунава.

Николаус Гесвајн, кафеџија „Енглеског краља” у Новом Саду, тражи одобрење да музика у његовој кафани недељом и празницима свира до после поноћи, као што је дозвољено Венцелу Грајнеру, кафеџији „Зеленог венца”. Податке о крчми на Футошком путу налазимо у уговору из 1791. године, склопљеном између закупца Косте Поповића и тесара Фидели Шоупа. Следеће, 1792. године, сенатор Ј. Х. Рудолф извештава да је крчму бившег пивара („Златна круна”) продао апотекару Керберу, за 1.400 форинти. Из исте године датира и пријава Василија Чарнојевића, команданта варошке страже, да су га злостављали официри-поручници: плем. Ницки, плем. Ронци, жупанијски приседник Јован Војнић, комесар Гал и још неки из друштва, у крчми „Зелени венац”, када је хтео да прекине забаву у 11 сати увече. Магистрат извештава команде јединица о овим поступцима и тражи задовољење за оштећеног Чарнојевића. Магистрат, 1793. године, прослеђује Генералној команди у Петроварадину наредбу Намесничког већа и моли да се чувару барута забрани да бесправно точи вино и окупља олош, јер закупци варошких крчми ван Града због тога трпе велику штету. Из извештаја Магистрата упућеног 1795. године Угарској краљевској комори сазнајемо, по уговорима о закупу, да су постојали „Турски хан”, ка-

фана „Томпа” и крчма код каменичке скеле. Исте године, краљевски комесар плем. Ловас је, због превентиве од евентуалне епидемије, наредио да у Новом Саду крчмари свакодневно пријављују новопридошле госте са стране. Из 1796. године имамо податак да је крчмар код „Шеве” осуђен на три дана затвора због сукоба са капетаном, пошто је музиком и буком ноћу узнемиравао капетана, а кад је овај сишао у салу да га опомене, дошло је до вређања и сукоба.

Из извештаја варошког физика Стефањија, из 1797. године, сазнајемо да је физик посетио све крчме у Граду у којима се точи вино и да је оно справљено по прописаним методама. Из уговора о трогодишњем закупу, из 1798. године, сазнајемо ко су били закупци крчми на Каменичком и Темеринском путу. Магистрат прослеђује Генералној команди у Петроварадину жалбу власника крчме на Ченеју, наводећи да се у колибама крај барутане свакоме несметано точи вино, иако је Команда још 1793. године донела забрану о томе, и моли да се таква забрана поново донесе. Из 1799. године имамо молбу за пријем у грађанство Ђорђа Димитријевића, власника кафане „Код три круне”, као и купопродајни уговор о продаји крчме „Златна патка”, за 2.200 форинти.

Из 1800. године постоји извештај Магистрата, упућен Угарској дворској комори, о давању под закуп „Турског хана” и једне крчме у Брукшанцу. Крчма у Брукшанцу је, по мишљењу војске, представљала опасност за барутану, те је наређено да се крчма загради према барутани, како би се смањила опасност од пожара. Било је и предлога да се крчма уклони из Мостобрана, међутим, нема података да је то и учињено. Интересантан је документ, упућен Магистрату, поводом писма из Печуја, о одласку ученика у позориште и на плес: реч је о томе да у Граду за то нема места, пошто су играчке у кафанама намењене одраслима. Ученике који се ноћу затекну на тим местима стража је спроводила у префектуру. Тако је то било 1802. године.

Већ из 1803. године имамо обавештење да се на лицитацији продаје кућа Јозефа Сопрона, у Дунавској улици, која има више дућана и крчму. Кристофор Исак, купац двеју кафана на Змајевачком путу, 1804. године, моли да му се смањи закупнина због слабог промета, посебно у време куге у Врбасу. Закупац варошке царине жали се Магистрату, 1805. године, на крчмарицу из „Златног јагњета” у Петроварадину да је, у два маха, из Новог Сада пренела свиње без плаћања царине. Из 1805. године имамо неосновану молбу за смањење пореза, а 1806. године истрагу поводом убиства у кафани „Код белог коња” – у тучи војника и лађара, убијен је лађар Блажа Ивковић.

Поджупан Одри 1807. године тражи од Магистрата податке о кафанама подигнутим ван пута, за које се зна да разбојници користе као склоништа. Исте године молбу Магистрату подноси Венцеслав Тугут, варошки поп, да се у кафанама забране музика и плес који производе саблажњава-

ње и разводе бракове. Из 1808. године је извештај заменика капетана Валтера, после обиласка кафана, да војници, нарочито из пука Естерхази, праве до дубоко у ноћ буку у кафанама и изазивају nerede. Предлаже да Магистрат захтева од команде пука Естерхази – Петроварадин да војници после одређеног сата не могу долазити у Град, а од кафеција тражи да се придржавају наредбе о времену затварања крчми. Из исте године је и жалба Магистрата Двору и Генералној команди у Петроварадину, због тога што је капетан пука Јелачић, барон Хунт, са својим војницима, претукао крчмара крчме „Код три рака”, Глигорија Нешковића јер је он, наводно, тукао неког гренадира. Протестује што војска преузима на себе кажњавање грађанина, у овом случају са 50 батина, иако то не потпада под њихову јурисдикцију.

У Крајнеровој кафани, 1809. године, грађанин Тимотије Димитријевић говорио је са омаловажавањем о цару, а величао Французе. Петар Блау, виши поручник, спречио га је да даље говори и организовао саслушавање многобројних сведока.

1831. наилазимо на одговор Магистрата Дворској канцеларији, по молби Нестора Исаковића, да не може бити ослобођен плаћања одштетне таксе за крчму у Дунавској улици – коју Дунав плави кад нарасте – јер такса служи за отклањање штете од поплава. У овом периоду постојала је крчма у Новом Саду која се звала „Код златне девице”. Из следеће, 1832. године, имамо извештај сенатора Ланга да је гостионица Јулијане Виденман, удовице сенатора Јохана Виденмана, у Дунавској улици број 1822, на лицитацији продата удовици Стани Петровић, за 1.018 форинти. Из исте године постоји уговор о издавању под закуп гостионице „Златно сидро”. Гостионицу је Розалија Караматин издала под закуп Францу Кенигу, за 400 форинти годишње. Затим имамо жалбу кафеције „Код зеленог венца”, Игнаца Питнера, који се жали на капетана Јована Кербера да га је назвао погрдним именом – једном када је у кафани тражио комесара Парчетића, за време рестаурације Магистрата. Угарско Намесничко веће тражи, 1832. године, да Магистрат савесно покрене истрагу поводом ексцеса који је, за Христовдан, избио у крчми „Код зеленог венца”, између полицијског поручника Карла Исекуца и грађана Јована Полита, књижара Константина Каулиција, адвоката Андрије Печеновића, Константина Николића, Александра Костића и Јоакима Димитријевића. Поставља се питање шта је изазвало да, иначе мирни људи, направе инцидент, те да се унапред објави којим празницима је забрањена музика у кафанама. Учесници инцидента су изјавили да су били изазвани од стране пијаног поручника Исекуца, док су мирно седели са супругама за столом и више пута певали „Многаја љета”. Саслушани су сведоци поводом спора између православаца и поручника, као и приговор православаца што су о случају саслушавани странци.

Крчма у Дунавској улици, власништво Јохана Виденмана, продата је 1832. године на лицитацији на којој је највише понудио Јефимије Стојано-

вић, у име удовице Стане Петровић. Из исте године је захтев Магистрата Петроварадина да се од закупца пиваре у Новом Саду, Венцела Вајдла, наплати обештећење од 35 форинти, пошто је у гостионици „Златни медвед” запленио четири бурета пива овдашњег пивара Јохана Виблицхаузера, која су била намењена Тителу. Из следеће, 1833. године, имамо извештај сенатора Франца Ланга, по наредби Намесничког већа, у вези са жалбом крчмара Јована Николића против затварања његове крчме „Код четири крста”. Утврђено је да је крчма стециште криминалаца и разбојника, јер је на таквом месту да је ван контроле полиције, те да и даље треба да буде затворена. Из 1833. године постоји извештај сенатора Јована Миливојина да је кућа у Дунавској улици број 12, код крчме „Златно јагње”, из заоставштине Грегорија Георгијевића, продата на лицитацији у корист наследника – професора гимназије Ђорђа Георгијевића. Купио ју је Константин Поповић, у име Параскеве Хариш Атанасијевић.

Прекршајна комисија при Магистрату саслушавала је, 1834. године, Георга Шварца из Микендорфа, који је по занимању месар, због сумње да је фалсификовао новчанице. Он је у гостионици „Код три секире” пред Карлом Пешићем и Петром Негером изјавио нешто о фалсификовању. Из исте године је извештај сенатора Игнаца Ствертецког, по жалби продавца вина Андрије Новаковића. Он је пре четири године отворио крчму под називом „Код три краља”, а жалбу је поднео против продавца вина Ристе Секулића, који је после њега у близини отворио крчму под истим именом. Новаковић тражи да Секулић промени назив крчме, пошто је доказано да је он први отворио.

Сачувано је и саслушање месарског калфе Лајоша Антала (пореклом из жупаније Веспрем) и крчмара крчме у Темеринској улици, оптуженог за продају сребрнине, украдене из цркве у Манђелосу. Из ове, 1834. године, постоји и преписка Магистрата са Краљевским мађарским намесничким већем у вези са давањем права Јеврејима за отварање кафана и кланица. Затим, постоји уговор о издавању под закуп крчме „Код зеленог венца”, на три године, за 1.300 форинти годишње, између власника Ђорђа Стојковића и закупца Мартина Милашевића.

Из предлога варошког геометра (1835. године) сазнајемо да су се на поштанском путу (Окер-Земун) налазиле две кафане. То значи да су на Змајевачком поштанском путу постојале две крчме, Жикићева и Јовановићева. Из 1836. године имамо истрагу поводом оптужбе против бележника Краљевског судбеног стола, Дамјана Каулиција, оптуженог за изазивање нереди и туче у крчми „Код фазана”, у пијаном стању, и за наношење физичких повреда заповеднику страже Илији Павловићу, о чему је мишљење дао и фишкар Илија Стојановић.

Из исте године постоји молба адвоката Андрије Печеновића и трговца Јована Полита, члана Општентства, да се ослободе оптужбе полицијског

поручника Карла Изекуца да су, 21. јуна 1832. године, у крчми „Код зеленог венца”, на празник, слушали музику Цигана, на тај дан забрањену, а на забрану Изекуца су се побунили и напали га. Протестују што је Изекуц, због њихових наводних родбинских веза са члановима Магистрата, парницу пренео у суд Бачке жупаније. Затим имамо изјаву адвоката Андрије Печеновића и трговца Јована Полита, по оптужби полицијског поручника Карла Изекуца, да су га напали и исцепали му одело приликом обављања дужности у крчми „Код зеленог венца” када их је, наводно, опоменуо због весеља и пића са Циганима, за време црквеног празника, када је музика забрањена. Поменути тврде да су оптужбе лажне и неосноване и захтевају да се скине забрана са њихове имовине, као и да се то испита.

Бринући за своје војнике, Команда пешадијског пука „Надвојвода Леополд” обавештава Магистрат, 1836. године, да велики број венеричних обољења код војника не потиче од женских особа које су при пуку, него од жена које се налазе по варошким крчмама које војници посећују када одлазе у куповину. То је немогуће спречити уколико се не предузму заједничке мере војних власти и варошке управе. Како видимо, и грађани реагују на рад кафана и проституцију у њима. Тако, из 1837. године имамо молбу кројача Павла Смољановића да полиција испита рад крчме „Код белог коња”, као и крчмарице зване „Дугачка Ката”, те да се стане на пут проституцији у овој крчми, као и у Граду, јер се десило и убиство проститутке. На седници Магистрата, 1837. године, донет је закључак да се задужи капетан Јован Камбер за уклањање јавних кућа, у кућама „Код златне девице”, „Код руже”, „Код златног вола” и у више крчми у Дунавској улици. Израђен је план наплате пореза, између осталог и за крчме, за 1837/38. годину, који су сачинили порезници Фунтак Антал и Петар Саранда.

Полицијски поручник Карло Исекуц је, 1839. године, поднео тужбу за увреду части и физичку повреду, против књижара Константина Каулиција. За време вршења дужности, када је у крчми „Код зеленог венца” заводио ред забрањујући Циганима да свирају и галаме на дан црквеног празника Богојављења – полицијског поручника Каулици је вређао и напао.

Сенатор Илија Стојановић извештава, 1840. године, да се Јосифу Мачванском може одобрити изградња бране и канала око крчме у близини Дунава, ради заштите од поплаве. Постоји уговор о продаји кафане „Код зеленог венца”, са целокупним инвентаром, за 20.800 форинти, склопљен 1841. године, између Ђорђа Стојковића, продавца, и Ђорђа плем. Коде, купца. Имамо попис гостионичара који не точе вино, из 1843. године: Јован Јаносевић, Теодор Личанин, Раде Вученић, Јован Ђурица, Стефан Ивак, Грегор Балаш и удовица Салаи.

Градски сенатор Гавра Ползовић поднео је Магистрату извештај о инспекцији крчми у Граду, 7. и 8. маја 1845. године, те наводи да је било и новчаних казни за оне који се нису придржавали закона. Не зна се зашто

је 1845. године вршена процена вредности гостионице „Код зеленог венца”. Гостионица је тада процењена на 32.244 форинти, од стране зидара Кристофа Шифмана. Записник Одбора за преки суд у Новом Саду, од 13. новембра 1845. године, обавештава нас о саслушању Михаља Касаша, власника гостионице „Тулипан” у Каменичкој улици, о околностима под којима је у ноћи 9. новембра избио пожар у дворишној шупи и који се, услед јаког ветра, проширио на околне куће, уништивши 67 кућа. Притом је ангажована Команда пука „Дон Мигуел” у Петроварадину да саслуша поједине војнике који су наведеног дана боравили у тој гостионици. Затим имамо записник о раду Одбора за преки суд при Магистрату, из 1846. године. У записнику се налази пријава месног млинара Јозефа Танцера, против млинарског момка Јозефа Гастмана, за нанете му повреде по глави у гостионици „Код три виолине”.

Команда пешадијског пука „Дон Мигуел” – Петроварадин тражи, 1847. године, да се повремено врше лекарски прегледи „јавних жена” у крчмама у Дунавској улици, како би се спречило ширење болести од које је оболео редов Јанош Будаи, у крчми „Бела трешња”. Из записника са седнице Економског одбора Магистрата, сачињеног 1848. године, сазнајемо да је адвокат Андрија Печеновић, у име власника гостионице „Златно сидро”, Франца Нубера, тражио да се смањи годишња акциза на точење вина.

Имамо уговор из 1849. године о издавању под закуп варошке крчме у Брукшанцу, сачињен између Града и закупца, крчмара Петра Христића.

После Буне, 1850. године, обраћа се Георгије Кода Магистрату за уверење о његовом материјалном стању. Магистрат издаје уверење да је он имао кућу број 841 под шилтом „Зелени венац” – у којој су били кафана и дућан – и да је све то за време бомбардовања изгорело. Исте године, Команда Петроварадинске тврђаве тражи да се сруше две крчме у пределу Брукшанца јер представљају опасност за барутану и за одбрану Тврђаве, а уз то се ту скупља и којекакав олош. Магистрат пак тражи да се одустане од захтева за рушење, јер се крчме налазе на територији Града и служе за пријем путника на лађама, а других прихватилишта Град нема. Атанасије Трифковић и Стеван Владисављевић су, 1851. године пописивали, између осталог, и крчме и гостионице. У истој години имамо податак о томе како је вршена обнова здања у којем се налази гостионица „Код црног орла”, у улици Турски хан. Предрачун за ову обнову израдио је градски архитекта Јозеф Касано. Према извештају сенатора Стевана Владисављевића, из 1852. године, купац „Турског хана”, Никола Васиљевић, за ту кафану дугује 1.077 форинти, на име неплаћене кирије. Константин Поповић, 1852. године, обавештава Магистрат о уговорима у вези са закупом прве керске крчме, са Јосифом Мачванским, и друге керске крчме, са Ђорђем Николићем. Исте године, градски капетан Карољ Грегуш извештава да је упознао гостионичаре са уредбом више власти да сваки гостионичар мора имати ове-

рени ценовник услуга, али да цене пића, јела или преноћишта нису ограничене. У следећој 1853. години имамо понуду власника хотела „Код сунца” да се новоподигнута зграда, на парцелама (620, 621, 652, 653) у Футошкој улици, узме за касарну, по цени од 75.000 форинти. Исте године, донета је одлука да се изнајми стаја за 10 коња жандармеријске јединице у крчми „Код златног медведа” Константина Димовића. Крчмар кафане „Код зеленог венца”, Фердинанд Некам, 1853. године моли за пријем у редове грађана Новог Сада.

Из обавештења Магистрата упућеног Окружном начелству 1854. године сазнајемо да је Поштански пут поправљен од Темеринске капије до границе атара – „Белог бирцуза”, као и пут према Темерину, до Јовановићеве крчме. Имамо и понуду гостионичара „Зелени венац”, Антона Бекера, да преузме снабдевање Града месом током целе године, како би се избегле лоше последице слободне продаје меса у Граду, као и молбу трговца дрветом и ђумуром, Михајла Свирчевића, закупца куће бр. 1136, у којој је крчма „Код седам Шваба”, да га приме у редове грађана Новог Сада. Магистрат 1855. године обавештава Окружно начелство, на основу расписа Намесничког већа из Темишвара, да у вароши има 10 гостионица и 32 крчме, са 59 соба, што је довољно за ове прилике, а књиге гостију су вођене само за време постојања полицијског комесаријата. Намесничко веће налаже да пиће, које се у крчмама износи пред госте, не мора бити у баждареној посуди, али је кафеција обавезан да истаче из баждарене посуде. Препоручује се и чешћа контрола.

Филип Баћановић, власник куће „Код златног медведа” (број 679), 1855. године моли да буде ослобођен пореза за точење пића и да се одлука, по његовом захтеву, достави месару Петру Булићу. Исте године, Магистрат је одобрио да удова Марија Лајбрехт може точити вино у својој кући (број 371) и да Петар Летић, точилац пића „Код златног анђела” (у кући Софије Димић), може да настави точење у својој кући (број 822) под називом „Жути анђео”. Из исте године имамо уговор о издавању под закуп куће и гостионице „Код златног сидра”, за 1.800 форинти годишње, између власнице Ане Нубер (преко опуномоћника Фридриха Алвирта) и закупца Антона Шмера. Из следеће, 1856. године, имамо молбу Леополда и Терезије Кукер да на своју кућу (број 1127) у којој точе пиће ставе шилт или фирму под називом „Код штајерског ловца”. Извештај сенатора Франца Луста из 1857. године обавештава да су крчмар кафане „Код црног петла”, Јаков Поповић, и ужар Франц Улиспергер, о свом трошку направили две јавне светиљке – које би требло снабдевати уљем о трошку Града. Из исте године је молба Милоша Димшића да му се одобри подизање куће (број 635) крај гостионице „Гроф Радецки”. Димшићев захтев је Магистрат одобрио. Сада Магистрат тражи од Земаљске финансијске дирекције у Темишвару обавештење о томе ко је обавезан да плати боравак дневничара Регрутне

комисије, Јована Петровића, у гостионици „Бела лађа” Јохана Вајдла. У овој гостионици Петровић је имао плаћен боравак за један дан, а остао је двадесет два дана. Затим имамо молбу Филипа Баћановића да му се отпише порез за точење пића, од 66 форинти, пошто је своју гостионицу „Златни медвед” (број 676) издао под закуп Антону Бекеру. Имамо и обавештење Магистрата, упућено Окружном начелству у Новом Саду, да се Јован Поповић, бивши секретар капетана Кнежевине Србије, Јована Дечија, налази овде и ради као точилац пића у гостионици. Он је син надзорника шума Саве Поповића.

Године 1858, пекар Лудвиг Еди из Петроварадина, власник кућа (број 66, 718 и 1118) у Новом Саду, поднео је молбу да му се одобри да пред гостионицу (у кући број 718) постави фирму, односно шилт „Бело јагње”. Исте године поднео је молбу и Петар Јовичић, гостионичар кафане „Код камиле”, да му се одобре бенефиције за фирму, односно шилт, што доноси нека смањења пореза. Магистрат је одобрио овај захтев. Из исте године постоји и потврда да је Јосипу Матовићу, гостионичару „Код царице Елизабете”, исплаћено 3 форинте и 4 крајцаре за услуге комесару рекламационе комисије Јосефу плем. Рацу.

Следеће, 1859. године, одобрено је Јосифу Матовићу, закупцу хотела „Краљица Елизабета”, да продужи рад од 11 до 12 сати ноћу. Напомиње се да, уколико жели да још више продужи рад, мора да се обрати вишој власти и да плаћа таксу од 15 форинти месечно. Исте године Матијас Јуришић, гостионичар кафане „Код четири белца”, подноси захтев да му се исплати кирија, пошто он дугује 275 форинти и прети му стечај. Из одговора сазнајемо да су уплаћене две рате у износу од 240 форинти, а да за трећу рату не постоји уговор. Јохан Шојхал, гостионичар кафане „Код златног лава” (кућа број 636), моли да му се одобри да ради до 3 сата ујутро. Овај захтев се одобрава, уз надокнаду од 15 форинти месечно, у корист Фонда. Затим Магистрат упућује молбу грађевинској дирекцији „Жени” у Петроварадину да одложи рушење ограде на кући (број 45) Јохана Ајглера плем. Семзеа коју је он, као стару пивару купио од вароши, док не стигне одговор на жалбу Генералној команди. Он је ту отворио хотел „Царица Елизабета” и подигао ограду на месту бивше, која је изгорела 1848. године. Није бесправно подигао нешто што раније није постојало. Магистрат је одлучио да месарима који кољу ситну стоку дозволи продају свежег меса у будама иза гостионице „Царица Елизабета”, а продаја димљеног меса одобрава се као споредна делатност. Магистрат, 1860. године, обавештава Регрутну команду у Новом Саду да је због испада у крчми „Бели коњ” Мартина Волфа (кућа број 2190), притворен војник Лазар Ђокарић, који је на одсуству.

Затим је уследио налог Магистрата варошкој благајни да наплати једну форинту на име таксе за држање музике. Таксе су наплаћене Николаусу

Херману, гостионичару кафане „Код златног плуга”, Андрашу Папу, гостионичару кафане „Виртембершки краљ”, Јозефу Либику, гостионичару кафане „Код 5 бунара” и Чилаг Ференцу, гостионичару кафане „Код 3 круне”. У овој години Магистрат је донео одлуку да се са 5 форинти казни Лудвиг Траутман, гостионичар кафане „Код златне круне”, зато што prima на преноћиште странце (посебно Србијанце) без пријаве, а он се правда тиме да није водио књигу гостију. Затим, Магистрат дозвољава гостионичару „Зеленог венца”, Морицу Мишкоцију, да подигне летњу кухињу на кући број 841, према плану који је доставио. Издата је и потврда Магистрата да Карл Валтер, закупац гостионице „Јегерхорн” (ловачки рог), нема некретнина у вароши. Потврда је издата на захтев Антона Гифингера, власника гостионице.

На основу пријаве Лоренца Шпилера, гостионичара кафане „Бели во” (кућа број 680), сазнајемо да гостионица има три собе за ноћење, да точи годишње 450 акова вина и 50 акова ракије, служи топла јела и тражи да према томе буде опорезована. Из 1860. године имамо пријаву Команде 3. батаљона пешадијског пука гроф Коронини бр. 6 из Новог Сада, да је редов Јожеф Барањи изјавио да је сифилис добио од проститутке Марије Молнар из гостионице „Наполеон” (број 790), која је сада у гостионици „Зелени венац”. Магистрат извештава да проститутка тог имена никад није била у вароши, а да ниједна није заражена сифилисом. Код „Зеленог венца” ради собарица Ана Такач, а она је здрава. Затим, Команда 3. батаљона Пешадијског пука гроф Коронини бр. 6 тражи да се у хотелу „Царица Елизабета” обезбеди смештај за земаљског гувернера генерал-мајора грофа Дауна и за његове ађутанте, пуковнике Прерадовића и Мајерна. Смештај је обезбеђен. Последњи документ из 1860. године јесте молба Штефана Лихтштајнела, да му се изда дозвола за рад, пошто је узео под закуп овдашњи хотел „Царица Елизабета”, након одласка Матовића.

Већ следеће, 1861. године, гостионичар Штефан Лихтеншајндл, закупац хотела „Царица Елизабета”, отказује закуп и о томе обавештава Јаноша плем. Семзеа. Затим постоји извештај сенатора Атанасија Трифковића у коме се тражи да се тесару Андрији Паулићу исплати 219 форинти за поправку варошке крчме број 1, зване „Бели бирцуз”, на Керском путу. Следеће, 1862. године, гостионичар Освалд Хубер, који држи гостионицу „Руски цар”, моли да изађе комисија ради прегледа новоподигнуте куће број 737, у којој се отвара гостионица „Краљ Иштван”. Сенатор Атанасије Трифковић извештава да је осигурао против пожара две варошке крчме на Керском путу, код Пештанског осигуравајућег друштва, преко агента Стевана Адамовића.

Имамо обрачун и сагласност варошког екзактора да се хотелу „Царица Елизабета” и гостионици „Црни коњ” исплати 21 форинта и 30 крајцара, односно 33 форинте и 60 крајцара, за смештај војних лица. Магистрат

обавештава Команду 3. батаљона пешадијског пука надвојводе Леополда Тосканског у Петроварадину да је Магдалена Вајнц, која се налази у гостионици Јосифа Сомборчевића (кућа број 1145), прегледана и да је утврђено да је здрава. Одбила је наводе да је била у било каквом односу са редовом Лудвигом Махачеком, те се он сифилисом заразио на другом месту.

Свештеник Александар Захарић из Новог Сада поднео је молбу Магистрату да се затвори крчма у кући број 1454, пошто се ради о јавној кући, а таквој кући не приличи да се налази у непосредној близини Николајевске цркве која је, пре неколико дана, освећена. Власник куће је Филип Плавшић, а издао ју је под закуп Јовану Крајнцу. Кућа се налази у „тесном шпитаљском сокачићу”. Иначе, у тој кући, пре Буне, никада није била крчма. Наводе се и крађе код тесара Франца Фуксхофера и пушкара Михајла Сито, јер се у крчми скупљају „битанге и неваљали” који су, вероватно, крађу и извршили.

Магистрат је наредио Сузани Чомош како да се понаша држећи јавну кућу (кућа број 1129), постављена су и правила за рад гостионице „Жирафа”, а све због тога што нема мира, по жалби Аугуста Вучковића.

Следеће, 1863. године, уследио је допис Команде 3. пешадијског пука „Гроф Коронини”, стационараног у Петроварадину, којим се захтева од Магистрата Новог Сада спровођење опсежне истраге међу проституткама у Граду, с обзиром на то да је један број војника поменутог пука оболео од сифилиса. Притом се помиње име извесне Марије Дугалић која се, наводно, бави овим занатом у гостионици Александра Лубурића, „Код жирафе”. Градско књиговодство извештава Магистрат Новог Сада о ревизији рачуна власника хотела „Царица Елизабета”, Карла Валтера, са 31 на 33 форинте, за пружање преноћишта војним лицима у току протекле 1862. године. Трошкови падају на терет градске камералне благачне. Одговарајући на писмени захтев Команде 3. пешадијског пука „Гроф Коронини” у Петроварадину, Магистрат саопштава да је у месној гостионици „Код Наполеона”, од 1. августа текуће године, забрањено да запошљава проститутке.

Следеће, 1864. године, Магистрат у Новом Саду послао је Магистрату Баје извештај о томе како је у Новом Саду утврђен годишњи порез на точење вина и ракије и који су власници гостионица у Граду обавезни да плаћају. Градски капетан Давид Кончек извештава Магистрат под којим условима се издаје одобрење Емериху Кишу да у својој кући отвори гостионицу у којој би и младе девојке забављале госте. Кишу се одобрава држање гостионице у којој ће већина запослених девојака радити као келнерице, а биће им забрањено да излазе ван гостионице. Такође му се налаже да премести главни улаз и да зазида прозоре до половине, због тога што се преко пута налази основна школа евангелистичке црквене општине.

Краљевска финансијска дирекција у Новом Саду упутила је ноту Магистрату да се повећа порез за гостионицу „Код мађарског краља”, пошто

је утврђено да објекат поседује још шест соба за издавање. Градски капетан Давид Кончек подноси Магистрату извештај о тешкоћама око примене новог начина опорезивања гостионичара и власника или закупаца пансионера у Граду. Пореска тарифа се одређује на основу броја соба у пансионима или у хотелима, односно на основу броја столица у гостионицама.

Градски сенатор Атанасије Трифковић извештава Магистрат о исходу лицитације за издавање под закуп крчме на Керском путу. Крчма се издаје Стевану Јеленићу на три године, од 1. новембра 1864. до краја октобра 1867. године, за 700 форинти годишње.

Јелисавета Јуришић из Петроварадина (реон Лудвигстал), власница тамошње крчме „Код три круне”, обраћа се Магистрату молбом да јој се омогући отварање гостионице у Граду. На захтев шире публике – која се жалила на стање позоришне сале при хотелу „Царица Елизабета” у Новом Саду (угрожава безбедност), градски капетан Давид Кончек 1865. године обавештава Магистрат о формирању специјалне комисије која ће прегледати ову салу и дати оцену да ли је погодна за позоришне представе. У прилогу овог документа налази се комисијски записник сачињен још 1861. године. Комисија је и тада имала задатак да испита могућност одржавања представа у наведеној сали. У комисији је био и власник хотела Јохан (Јанош) Ајглер.

Градски капетан Давид Кончек, на основу извршених лекарских прегледа двеју проститутки при гостионици „Три руже”, обавештава Магистрат да су обе проглашене здравим. Ово је уследило на основу пријаве војних власти да се један војник, након боравка у поменутом објекту, заразио сифилисом. Следећи извештај градског капетана Давида Кончека Магистрату јесте о спору између Реформатске општине и брачног пара Стевана и Анастасије Ненић који у својој кући држе крчму и, према мишљењу представника цркве, тиме прилично ометају рад цркве. Магистрат прослеђује закључак по коме се супружницима одобрава и даље држање крчме у кући број 972½, уз услов да врата према цркви зазидају и отворе их из друге улице.

1866. године градски капетан Јосип Симић извештава Магистрат да се може издати дозвола за отварање кафане Јозефу Вајнбергеру, према важећим прописима. Кафана може бити отворена најдуже до поноћи и одбија се његова молба за продужење рада. Исте године склопљен је уговор између власнице крчме Розине Лајхтнер и Менцела Гревашића, на основу којег Розина издаје крчму у закуп Гревашићу, на годину дана.

Извештај изаслане комисије (из 1870. године), достављен Магистрату Новог Сада и Управном одбору СНП, обавештава о могућности извођења позоришних представа у кафани „Код царице Елизабете”.

Затим имамо записник Магистрата из 1875. године у коме се помиње кафана „Кампел”. Јохан Шнајдер, 1879. године, подноси молбу да му се уступи простор између католичке цркве, куће Стефановићевих и кафа-

не „Код зеленог венца”, ради подизања нове грађевине. Исте године Габор Пресбургер, градски фишкал, подноси Магистрату Новог Сада мишљење у вези са молбом Јохана Шнајдера за уступање простора у самом центру Града, за подизање гостионице, истичући да са правне стране не постоје сметње да се подносиоцу молбе изађе у сусрет. После тога, забележен је протест групе грађана Новог Сада, на челу са др Емилом Шарићем, због издавања под закуп простора у центру Града Јохану Шнајдеру који, на том месту, намерава да подигне гостионицу. Следеће, 1880. године, Магистрат Новог Сада издаје званично саопштење поводом одлуке да се простор на месту старе градске куће уступи за градњу гостионице. Министарство унутрашњих послова је сагласно да се простор, на месту старе градске куће, изда Шнајдеру ради изградње гостионице која би, након 30 година, постала власништво Града и служила као градска кућа.

Велепоседник Лазар Дунђерски понудио је, 1881. године, Магистрату Новог Сада да подигне зграду поред хотела „Елизабета”. Градски представник, Георг Молнар, уложио је протест Магистрату – по питању продаје простора поред хотела „Ержебет” – наводећи да се на том простору налазе касапнице и да се простор продаје Лазару Дунђерском за 10.000 форинти. Из записника са седнице Магистрата, одржане 1. јуна 1882. године, сазнајемо да је од Лазара Дунђерског тражено да поднесе план парног купатила које жели да изгради поред хотела „Ержебет”. Имамо и молбу Франца Хофмана ради добијања дозволе за градњу гостионице у Каменичкој улици.

Из 1887. године имамо податак да је Градско капетанство Новог Сада одобрило Карлу Крону, власнику кафане „Код зеленог венца”, да прошири локал. Магистрат Новог Сада је добио молбу од Удружења гостионичара, кафација и шанкиста у Новом Саду да им се одобри музика у локалима до два часа после поноћи. Молба је поднета 1892. године. Исте године, брачни пар Мајер, власници хотела „Гранд”, подносе молбу да Магистрат одобри пуштање отпадних вода у градску канализацију. Следеће, 1893. године, Имре и Регина Мајер подносе Градском капетанству молбу којом траже да се изврши технички преглед њиховог новосаграђеног хотела. Уследила је молба Мајерових да се на њихов „Гранд хотел *Мајер*” постави стреха која би пружила заштиту од сунца. Из извештаја Грађевинско-естетског одбора сазнајемо да молби није удовољено, уз образложење да би поменута стреха ометала промет на улици. Магистрат обавештава Министарство унутрашњих послова да се не може издати дозвола Анталу Хебелу, власнику кафане, да у дане вашара ангажује музику у свом локалу. Године 1897, Антал Сајферт, у име Удружења новосадских угоститеља, моли Магистрат за продужење радног времена кафана и гостионица у Граду.

Градско књиговодство 1899. године извештава Магистрат о даљем издавању под закуп кафане „А Dunapart” (дунавска обала) Карољу Запле-

талу. Магистрат града Новог Сада реаговао је на издавање решења „Жени” дирекције у Петроварадину, 1901. године, поводом рушења гостионице „Заплетал” на обали Дунава. Следеће, 1902. године, имамо протест Главне мађарске католичке гимназије Магистрату, због одобрења да Душан Ђорђевић отвори кафану у непосредној близини Гимназије. Из исте године је предлог Грађевинско-естетског одбора Магистрату града Новог Сада да се Гедону Дунђерском изда дозвола за градњу куће са кафаном, у Темеринској улици. Крајем 1902. године, продужено је радно време гостионици „Бела лађа”, а 1903. године, Магистрат града Новог Сада обавештава Гезу Хорвата, власника локала „Код белог вола”, да му се прихвата молба за продужење радног времена гостионице. Следеће, 1904. године, Грађевински одбор Града извештава у вези са обезбеђењем просторија за позоришне и друге представе у дворишту хотела „Ержебет” – који је изграђен финансирањем Лазара Дунђерског. Дирекција Мађарских краљевских државних железница, 1905. године, упућује допис Магистрату града Новог Сада којим налаже обавезно консултовање железнице приликом изградње гостионице на обали Дунава. Хотелијер Имре Мајер подноси молбу Магистрату града Новог Сада ради увођења електрике у хотел и оближњи трг. Молба је поднета 1908. године. Следеће, 1909. године, Густав Речеји подноси молбу Магистрату града Новог Сада за одобрење адаптације кафане хотела „Гранд”.

Јожеф Ковач, закупац хотела „Гранд” (закупио од Мајера), 1912. године уложио је жалбу на одлуку Магистрата. Он тражи да се ускрати грађевинска дозвола за пробијање зида унутар зграде, коју је Грађевински одбор већ издао. Исте године, уследио је предлог Грађевинског одбора Магистрату града Новог Сада у вези са преуређењем кафане на главном тргу, власништва Јожефа Ковача, у оквиру Мајеровог хотела.

Јожеф Мајер, власник кафане „Елита”, упутио је 1913. године молбу Магистрату за добијање дозволе да његова кафана ради целу ноћ. Из исте године имамо извештај градског издавача Милана Тапавице, упућен Магистрату града Новог Сада, о припремама за изградњу хотела поред Јодне бање. Следеће, 1914. године, Деже Биро моли Магистрат да му се дозволи изградња гостионице близу индустријске зоне. Муниципални одбор града Новог Сада расправљао је о изградњи хотела поред Артешке јодне бање. Године 1915, уследила је молба Цигана, упућена Магистрату, у којој они траже да им се изда дозвола да свирају по кафанама до поноћи. Исте године, Муниципални одбор је разматрао допуну Статута града Новог Сада о угоститељству, тачније о држању гостионице и коришћењу права на точење кафе. Следеће, 1916. године, фирма „Фројд и синови” из Новог Сада подноси молбу Магистрату града Новог Сада за добијање грађевинске дозволе за претварање зграде у Дунавској улици број 2, у хотел.

Први документ после Првог светског рата упућен Градском поглавар-

ству у Новом Саду доставило је, 1919. године, Министарство финансија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Одсек за Банат, Бачку и Барању. Достављена је одлука којом се одбија захтев власника „Парк” хотела, „Фројд и синови”, да им се исплати 622 круне за станове у хотелу које су користили аустроугарски официри до ослобођења ових крајева. Постоји и списак тих официра, из 1918. године. Поглаварство је 1919. године прихватило предлог шефа Команде места француске војске да се, због честих инцидената између цивила и француске војске, после два сата затворе кафане „Елит” и „Јелисавета”, као и хотел „Мајер”.

Исте 1919. године имамо решење Народне управе за БББ, Одсека за прехрану и снабдевање, да се хотел Симе Тајковића, „Парк”, уврсти у хотел првог реда. Решење Одбора за станове, из 1922. године, обавештава нас да је Петковић, власник кафане „Елита”, становао на Вилзоновом тргу број 5–7 и 8. Затим, из 1924. године имамо одлуку Савета о продаји земљишта уз, већ купљен, бивши хотел „Фабри”, сада „Српски краљ”, Српској задружној банци д.д. у Новом Саду, за подизање велелепне зграде новог хотела. Наведено земљиште излази и на Дрварски трг.

Године 1924, издато је решење за отварање и вођење кафане Јелисавети Филер, удовици Матије Филера. У прилогу је потврда Удружења хотелијера, кафеџија и гостионичара у Војводини да је она гостионичар. Из исте године је позив Месне добровољачке организације у Новом Саду на крсну славу, 1. децембра, поводом ослобођења и уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, у просторијама хотела код „Три круне”. Савет је 1924. године донео одлуку поводом исплате 3.271 динар хотелу „Слобода” за дочек спортског клуба „Беласица” из Струмице, чији пријем треба да буде срдачан и братски. На основу Решења из 1925. године сазнајемо да је Ђура Зурковић, закупац ресторације „Липа”, добио стан у Милетићевој улици број 7. Савет налаже, 1925. године, Редарственој великој капетанији и градском физику да комисијски прегледа све јавне установе, а нарочито хотел „Краљица Марија” и да се наложи отклањање свих недостатака око спровођења хигијенских мера у њима. Исте године Савет је донео одлуку којом се одобрава Еми Васић, гостионичарки, да убира таксе за преноћишта у кафани, по старом, пошто је реч о свратишту „Херберге” за сиромашне раднике. Затим је Савет издао одобрење „певском” одбору „Глазбене матице” из Марибора да се у хотелу „Слобода” приреди концерт. Поводом овог концерта гости из Марибора позвали су представнике Савета на ову манифестацију југословенства. Следи одлука Савета да се Ђури Зурковићу, власнику хотела „Бела лађа”, исплати 2.660 динара за трошкове банкета приређеног 19. јула 1925. године официрима Француске дунавске флотиле. Одлуком Савета исплаћено је 5.500 динара хотелу „Краљица Марија”, за приређивање банкета приликом отварања Дома народног здравља, у ком су смештене све централне хигијенске установе за Војводину.

Овом приликом отворена је и хигијенска изложба. Удружење хотелијера, кафедија и гостионичара из Новог Сада молило је, 1925. године, да им се дају субвенције за њихову школу. Савет је доделио помоћ од 2.000 динара за Гостионичарску школу.

Следеће, 1926. године, економски и финансијски одбори доносе решења у вези са преношењем јавних кућа из улица Шљукина и Паромлинска, у Нову улицу. Имамо и одлуку Савета о продаји земљишта у тој улици, свим власницима јавних кућа. Затим следи и спор између Савета и власника куће Михајла Сингера и Коломан Фридана. Они траже да им се одобри отварање хотела у бившем блудилишту.

Савет је ослободио Обласни одбор Удружења српских четника за краља и отаџбину „Петар Мркоњић” у Новом Саду плаћања таксе на приређену забаву са игранком, у хотелу „Слобода”.

Савет је известио Окружни уред за осигурање радника у Новом Саду да је заказана лицитација против хотела и кафане „Краљица Марија”, ради наплате од око 80.000 динара преноса за радничко осигурање. Стигла је и молба управника Народног позоришта да се ослободи таксе оперетска представа коју приређује Дилетантско друштво спорт-клуб „Кадима” из Великог Бечкереча, у хотелу „Слобода”. Велико капетанско звање града Новог Сада извештава Савет да је у вили Јелисавете Орбан, у првом полу-годишту 1926. године, преноћило 306 лица. На основу ових података, донета је одлука да се више не може плаћати паушална такса, већ прописани порез. У следећем документу имамо интересантан назив гостионице: Грађевинска дирекција Града тражи податке о дашчари на Дунаву у којој ради гостионица „К празном џепу”. Нагазимо и рачуне Радионице музичких справа Беле Трупела у хотелу „Српски краљ”. Варошком једном купатилу и минерална вода д.д. наложено је, 1927. године, да се градња хотела-санаторијума заврши до 31. децембра 1930. године.

Из 1927. године имамо записник о процени куће Милана Страјковића који је имао ресторан-киоск у парку. Исте године, донето је решење Савета којим се поништава решење из 1926. године о слободном саобраћају аутобуса на Шtrand путу, од угла хотела „Српски краљ”, пошто је пут узан.

Савет је, 1928. године, одредио да градоначелник др Бранислав Борот присуствује свечаном отварању и освећењу нове зграде штампарије дневника „Дојчес Фолксблат”, у Мађарској улици број 76, и банкету у гостиони „Липа”. Решењем Савета из 1929. године одобрено је Гранд хотелу „Слобода” д.д. и Љубомиру Парлаћу, власнику посластичарнице „Сити”, постављање столова испред радњи, под условом да плате одређену таксу. Физикат Града поднео је 1931. године извештај градоначелнику о хигијени у гостионицама и, уопште, у Граду.

Савет је 1927. године издао решење да се дочекају новинари из Немачке и да се у њихову част приреди банкет у гостионици „Бела лађа”. Сле-

деће, 1928. године, рађене су нове скице и коректура за пројектовани хотел-санаторијум у парку Јодног купатила у Новом Саду. Године 1929. уследила је молба Варошког јодног лековитог купатила да се дозволи преуређење старе гостионице и бившег Трен-депоа, за хотел. Преуређење је дозвољено, уз одређене услове. Исте године, Петар Веселиновић добио је дозволу за отварање и вођење кафане, али се не зна како се она звала. Донета је одлука којом се Варошком јдном лековитом купатилу одобрава изградња хотела-санаторијума, на основу нацрта архитектке Ђорђа Табаковића, уз одређене услове.

Имамо записник Грађевинског одбора о прегледу куће Љубице Тоше Гостојића, у улици владике Гедеопа број 21, у коме је наглашено да кућа одговара правилнику о гостионицама. Шеф грађевинског одељка, инжењер Плавшић, извештава да нема препрека да аутобус за превоз путника, Стевана Пинтера из Руме, улази у двориште хотела „Краљица Марија”. Постоје и одлуке Велике капетаније о забрани заустављања аутобуса у Граду, као и одобрење др Гедеопа Дунђерског о улажењу аутобуса у двориште. Издато је решење Великог капетанског звања којим се хотелу „Слобода” дозвољава инсталација електричне централе, за сопствену употребу.

Следеће, 1930. године, издата је дозвола Ивану Кривачевићу, на основу одлуке Савета, да гради зграду за гостионицу у улици цара Душана број 69, као и дозвола Јовану Валуку за доградњу собе за гостионицу на Детелинари, број I/59. Из 1930. године имамо представку новосадске организације келнера због незапослености келнерских радника и запошљавања радника са стране. Следеће, 1931. године, донета је одлука Савета којом се власницима аутомата за коцку у јавним локалима забрањује употреба натписа „У корист сирочадског фонда града Новог Сада”. Наредило је да се такви натписи одмах уклоне у кафанама „Слобода” и „Бели во”. Одлуком Савета, Југословенска национална организација „Карађорђе” у Новом Саду ослобођена је плаћања таксе за приређивање забаве 11. октобра 1931. године, у кафани Задруге Срба занатлија.

Градски начелник је Градском начелству Марибора послао списак пијачних цена и ценовник јела у хотелима првог и другог разреда у Граду. Варошко јодно купатило у Новом Саду добило је 1932. године грађевинску дозволу и дозволу за усељење у двоспратну зграду, хотел и продавницу дувана у парку. Сви објекти се налазе у улици Николе Тесле. Из 1932. године имамо пријаву обуставе гостионичарског обрта Јансен Ристе, под називом „Парк” варошко јодно купатило. Исте године, Начелство издаје дозволу „Гранд хотелу *Слобода*” за угоститељску радњу, на Тргу ослобођења. Савет је 1933. године донео одлуку по којој се Друштво пријатеља музике „Филхармонија” Нови Сад ослобађа плаћања градске таксе за одржавање концерта у хотелу „Слобода”. Исте године, Савет уважава захтев Новосадског евангелистичког женског друштва „Табита” и ослобађа га

плаћања градске таксе на улазнице за дечију представу у хотелу „Хабаг”, у корист деце незапослених и изнемоглих радника.

Савет је ослободио Српско-руско добротворно друштво у Новом Саду плаћања таксе на улазнице за добротворну забаву у башти хотела „Парк”, 2. јула 1933. године. Савет је 1934. године одобрио хотелу „Слобода” проширење, поправку зграде и електричне инсталације. Из исте године постоје подаци о ценама животних намирница, хотелских соба, ценама у ресторанима и хотелима у Новом Саду. Савет је ослободио Месни одбор народне одбране у Новом Саду плаћања таксе на улазнице за концерте које приређују у хотелу „Слобода”, чији приход иде породицама унесрећених рударских породица у Какњу.

Ценовнике гостионица и хотела из 1934. године налазимо за Карла Штолца, „Белу лађу”, „Краљицу Марију” и друге. Исте године, донета је одлука по којој се Руском официрском собрању (Дом) одобрава да може преместити своју угоститељску радњу-крчму из Ђуре Јакшића улице број 13, у Јовановићеву улицу број 7. Затим имамо дозволу-овлашћење за угоститељску радњу Ђоке Дунђерског, кафану и ресторан, са пословођом Стеваном Туканићем, на Тргу ослобођења. Следеће, 1935. године, имамо податке о угоститељским радњама и хотелима у Новом Саду. Израђен је и списак ценовника који су одобрени угоститељским радњама за време одржавања Учитељског конгреса у Новом Саду, од 2. до 5. августа 1936. године. Донета је одлука о привременом престанку рада хотела и ресторана „Српски краљ” Филипа Нуса, у Железничкој улици број 27.

У марту 1935. године, установљен је порез запослених и намештених лица у хотелу „Краљица Марија”. Следеће, 1936. године, поднет је извештај о издатим дозволама за угоститељске радње од стране Градског поглаварства у Новом Саду. Из исте године имамо ценовнике јела и пића у хотелу „Слобода”, „Бела лађа” и ресторану на Железничкој станици. Донета је одлука којом се Фрањи Немешу одобрава да постави куглану у својој гостионици „Франкопан” у Франкопанској улици број 1, у Петроварадину.

Градско поглаварство је 1937. године донело одлуку којом одобрава Руском клубу да премести своју угоститељску радњу-крчму ситног обима, из Милетићеве број 20 у улицу Лазе Телечког број 3. Из те године имамо и ценовник јела и пића хотела „Слобода”, пословни ред за хотел „Парк” и ресторан, као и за Варошко јодно купатило и минералне воде д.д. у Новом Саду.

Године 1937. отвара се питање ревизије дозвола, због недовољно квалификованих конобара у појединим гостионицама. Руски клуб се 1938. године поново сели, сада из улице Лазе Телечког број 3, у улицу Јована Бабунског број 17. Из ове године је и одлука Градског поглаварства о максимирању ценовника за све угоститељске радње за 24, 25. и 26. новембар, током прославе двадесетогодишњице ослобођења и уједињења. Имамо

ценовнике и спискове угоститеља из 1939. године. Следеће, 1940. године, донета је одлука на основу које престаје рад хотела „Краљица Марија”. Градско поглаварство је, 1941. године, пореској управи Града доставило списак хотела и гостионица које издају собе за преноћиште, и одобрило Јовану Лоцу наставак рада његове угоститељске радње.

Јавне куће

У старом Новом Саду, као посебна врста „угоститељских објеката” биле су јавне куће. Подаци о јавним кућама – које налазимо у аналитичком инвентару – датирају од 1837. до 1941. године. Ови подаци су махом дати у тексту о кафанама, а ми овде дајемо податке који се стриктно односе на јавне куће.

Постоји молба члана Општенства, Јована Полита, из 1837. године, да Магистрат испита законски основ за отворену јавну кућу у кући градског комораша, коју води блудница Јуден-Пепа. Полит тражи да се кућа затвори јер сматра да је њено постојање незаконито, а и због ширења неморала и заразе, а треба проверити и дозволе, односно пасоше блудница. Команда 6. пука батаљона 4. гроф Коронини у Новом Саду обавештава Магистрат 1865. године да се редов Јохан Филко заразио од сифилиса, у јавној кући удовице Јулије Одијар, у Темеринској улици. Од Магистрата се тражи предузимање одговарајућих мера на плану заустављања ширења заразе. Градски капетан Новог Сада подноси 1872. године Магистрату извештај о јавним кућама у Граду и даје предлог о изгледу особља запосленог у њима. Војне власти су се, 1883. године, жалиле Магистрату Новог Сада поводом постојања опасности заразе од сифилиса у новосадским борделима. Магистрат налаже Капетанству да се изврши истрага по том питању. Године 1894. донет је Статут града Новог Сада о јавним кућама. Градско капетанство, 1898. године, обавештава Магистрат да је Францишки Силађи одобрено да у Граду отвори јавну кућу. Затим је било и предлога појединих чланова управног одбора Града за измештање појединих јавних кућа. Извештај Градског капетанства Новог Сада из 1911. године говори о прекорачењу овлашћења Државне пограничне полиције. Ради се о неовлашћеном претресу јавних кућа. Градско капетанство издало је 1915. године одобрење Марији Хакер за отварање јавне куће у улици Gőzmalom (Стефана Стефановића) у Новом Саду.

После I светског рата, велики капетан полиције 1919. године обавештава да је Сави Продановићу из Новог Сада одобрено да отвори јавну кућу у Szalonka улици (Арсе Теодоровића) број 21. Исте године, Финансијска дирекција из Сомбора обавештава да је Јелена Писаревић, рођена Ковач, имала јавну кућу од 25. октобра 1915. до 1. јуна 1916. године, у Szalonka

улице (Арсе Теодоровића). Међутим, 1921. године је донета одлука о премештају јавних кућа из Шљукине (Арсе Теодоровића) и Паромлинске улице (Стефана Стефановића) у Нову улицу, која ће се према плану отворити између Каменичке (Алексе Шантића) и Баторијевог улице (Мише Димитријевића). Одлука је донета на захтев пароха Успенске, Реформатске и Евангелистичке цркве, у чијој су близини биле јавне куће. Ову одлуку потврдило је и Министарство унутрашњих дела из Београда.

Велико капетанско звање обавештава Савет, 1924. године, да се Стевану Андричеку може продати парцела уз Нову улицу (Хоповска) за изградњу јавне куће. Следеће, 1925. године, одлуком Савета омогућено је да се прода Сави Продановићу парцела иза Каменичке капије, за изградњу јавне куће. У току 1926. и 1927. године наилазимо углавном на одобрења Савета за куповину парцела (иза Каменичке капије) за градњу јавних кућа. Градска болница је, 1927. године, доставила рачуне које дугује удова Јелена Сили за лечење њених проститутки. Продаја парцела иза Каменичке капије за зидање јавних кућа настављена је и у 1928. години. У 1929. години налазимо десетогодишњи извештај о раду градских звања, међу осталим, и извештај о проституткама и јавним кућама. Донета је, 1931. године, одлука Савета да се одбије молба Кон Саламона и жене му да им се прода парцела поред Каменичког пута, ради изградње јавне куће, јер нема више потребе за отварање такве нове „радње”. Дошло је, 1933. године, до одређивања места за смештај јавних кућа у Новом Саду.

Као што је напред речено, тешко је утврдити које су све биле јавне куће јер су у многим угоститељским објектима постојале такозване „девојке за забаву”. Овде је углавном регистровано само оно што се званично звало „јавна кућа”.

Како се раније писало о кафанама

Сваки озбиљнији рад из историје града Новог Сада морао би бити заснован на чињеницама, односно на архивској грађи. Тако је досадашње писање о новосадским кафанама углавном било засновано на причама, подацима из алманаха, записа, па чак и планова на којима су уцртане кафане. На пример, на Саутеровом плану уцртани су хотели „Елизабет”, „Кранц” и „Фабри”, као и гостионе „Бела лађа” и „Три круне”. У Алманahu из 1909. године уписани су хотели са адресама „Erzsébet” – Kossúth Lajos utca 31, „Grand” – Ferencz Jóseph ter 6, „Feher hájo” – Andrássy utca 7, „Feher okor” – Rákóczy Ferenc II utca 63, „Harom korona” – Temerini utca 1, „Lovag” Rákóczy – Ferenc II utca 130, „Magyar kiraly” – Rákóczy Ferenc II utca 82, „Magyar kiralyne” – Bercsényi Miklós utca 26, „Orient” – Petőfi utca 100, „Petőfi” – Petőfi utca 43, „Teve” – Kenyer utca 63, „Vasut” – Petőfi utca. У

Дунавској улици број 2 постојала је гостионица, али није уписано име. Уписане су кафане „Abbazia”, „Fabry”, „Pannonia”, „Royal” и „Код сокола”.

У Алманаху из 1930. године уписане су гостионице „Америка” – у Краља Петра број 20, „Бели во” на Футошком путу број 49, „Босна” у Дунавској број 9, „Бугарски Милош” у Железничкој број 36, Хотел „Бела лађа” у Његошевој број 7, „Елита” на Вилзоновом тргу, „Липа” (Linde) у Милетићевој број 9, Хотел „Краљица Марија” на Тргу ослобођења, Хотел „Камила” у Милетићевој број 63, „Олимпија” вариете (Славнић) у Бојовићевој број 1, „Официрски дом” на Београдском кеју, „Страхиња Божанић” у Дунавској број 5, Хотел „Слобода” на Тргу ослобођења, „Скопље” у Дунавској број 30, Хотел „Српски краљ” у Железничкој број 37, „Штоле” на Тргу ослобођења, „Велика Србија” (Вујо) у Милетићевој број 3, „Винклеова пивара” у Краља Александра број 18, „Занатлијска задруга” у Змај Јовиној број 18, Хотел „Мали Париз” у Арсе Теодоровића број 15, „Венеција” – Колодворски пролаз број 1, „Дунав” – Мали Лиман, Хотел „Локомотив” – Колодворски пролаз, „Код ратног инвалида” у Владике Гедеона број 21, „Код мачка” у Шумадијској улици, „Марош” – Футошки пут број 71, „Српска круна” у Кисачкој број 11, „Солун” – Колодворски пролаз број 7, „Фрушка гора” у Алмашкој број 4, „Сремац” у Сремској улици, „Стрељана” – Футошки пут број 79, „Бузда” у Његошевој број 3, „Ново доба” (подрум) у Јерменској број 1 и „Ловачки дом” на Футошком путу број 132.

У Алманаху из 1935/36. године уписане су следеће гостионице: хотел „Краљица Марија” на Тргу ослобођења број 3, хотел „Слобода” на Тргу ослобођења број 7, хотел „Парк” код Јодног купатила у парку, кафана „Бела лађа” у Његошевој улици, кафана „Липа” у Милетићевој улици, кафана „Страхиња” у Дунавској улици, код Перка, кафана „Хабаг” у Цара Лазара број 7 и кафана „Трговачки лојд” у Краља Ђорђа број 4.

Из овог периода имамо запис непознатог аутора. Запис нам говори о хотелима, гостионицама и бифеима у Новом Саду, тридесетих година XX века.

У следећим хотелима се састајао елитнији слој новосадског грађанства: хотел „Јелисавета” (данашња „Војводина”), у сезони – са изнетим столовима на улици; хотел „Слобода” (данашња банка); хотел „Елита” (преко пута старе Поште); хотел „Путник”. Неки од ових хотела имали су на располагању и собе за странце. Од виђенијих гостионица тога времена, са добром храном и музиком, била је „Бела лађа”, у Његошевој улици. Гостионица „Код Страхиње” у Дунавској улици била је чувена по добром роштиљу, али без музике. Поред ове, у кући Вујићевих била је гостионица „Топола” (данас кинески ресторан „Сечуан”), преко пута је била гостионица са добрим пићем и храном, такође без музике. Ова гостионица касније се звала „Далмација”. У Футошкој улици се налазила гостионица „Код белог вола”, а на крају улице, са исте стране, налазила се кафана „Марош”,

са одличном мађарском кухињом. Једна бања је у свом пословном саставу имала и гостионицу. На старој Железничкој станици, са десне стране бивше трамвајске пруге биле су, у теренској низини, три гостионице, до којих се долазило дрвеним мостићима. Ове гостионице су имале собе за странце и у њима су постојале музичке дружине. Једна од њих звала се „Плава пећина”. У Улици Арсе Теодоровића налазила се гостионица „Централ”. У Пап Павла улици налазила се гостионица „Код Шоша”. На углу Водникове и Словачке улице налазила се гостионица „Код Атанацковића”. У предњем делу гостионице били су столови за билијар, а у другом делу је било место за госте. На углу Масарикове улице налазила се гостионица „Црвено срце”. Њени власници су били браћа Шпрангари који су имали одлично вино властите производње, те су се због тога ту сакупљали сви грађани Новог Сада који су били љубитељи доброг вина. За то се вино говорило да од њега никада никог није заболела глава. На углу улица Краљевића Марка и Змај Огњена Вука такође се налазила добра гостионица Лазе Грујића (Ђурђевачког), у коју су долазили виђенији људи (адвокати и лекари), на добро домаће вино. У Спомен-дому налазила се гостионица приступачна свим слојевима становништва. У овој гостионици су се сваког 12. фебруара одржавале забаве Радикалне странке и долазили су гости из Бачке, Баната, Срема, Барање и Славоније. Преко пута Танурџићеве палате налазио се бифе „Бановина” који је држао Јоца Милошевић. У улици Лазе Телечког налазила се гостионица Ђуле Кота где се, уз јело и пиће, могло картати и играти билијар. У Милетићевој улици налазила се кафана „Линда” („Липа”) коју је држао Сава звани Голубица. Кафана је била популарна. Гостионица у Занатском дому била је стециште свих новосадских занатлија – ту су се стварала пословна пријатељства и склапали занатлијски послови, а добро се и јело и пило. Ту се сакупљала и занатлијска омладина. Поред Занатлијског дома била је кафана и свратиште „Код Игића”. У ову кафану су навраћали страни посетиоци и продавци робе на Темеринској пијаци. У Темеринској улици била је кафана „Код седам звезда” где се могла сместити и коњска запрега. Кафане у којима су се суботом и недељом одржавале забаве биле су: на Телепу „Код Кракснера” („Ужар”), на Детелинари „Код Мексика” и на Видовданском насељу „Код Гулде”. На углу Милетићеве и Јована Суботића налазила се кафана „Код Славнића” (данас срушена), где се окупљала сељачка младеж и угледни сељаци. Поред ових кафана постојале су, све до 1941. године, мање кафане као што су „Стражилово” у Кисачкој број 5, са девојкама за забаву, „Српска круна” у Кисачкој број 9, „Фрушка гора” у Алмашкој улици, са десне стране, „Пролеће” у Улици Земљане ћуприје, „Код Раје” у шуми, наспрам старе кланице. На углу Железничке и Фрушкогорске улице била је кафана „Српски краљ” и у њој су се суботом и недељом одржавале забаве са игранком. У улици Арсе Теодоровића била је кафана „Славонија”, са девојкама за забаву и музиком. У

Партизанској улици налазила се кафана Жарка Атанацковића, са добром храном и пићем, картањем (пренгле), а увече са музиком, песмом и игранком. У Танурџићевој палати налазили су се бифе „Код мољца” и бифе Мирка Танурџића. У Његошевој улици био је ресторан „Гурман”. У Пашићевој улици била је кафана „Код апостола”, а у кући др Моге налазио се бифе Раде Срђаног. На старом Житном тргу, поред трговине „Деврње”, налазио се бифе „Код Јанока”, у власништву Радосављевића. У Петроварадину је била позната кафана „Код Ефике”, а у Сремској Каменици кафана „Рипарија”, која се налазила на самом пристаништу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Магистрат слободног краљевског града Новог Сада - аналитички инвентар
2. Градско поглаварство Новог Сада - аналитички инвентар
3. План града Новог Сада – израдио Јозеф Саутер 1885. године
4. Новосадски алманаси из 1909, 1930, 1935/36.
5. Записи по сећању непознатог бoема, у поседу аутора
6. Војислав Пушкар, *Улице Новог Сада 1745-2000. године*, Нови Сад, 2001.

П Р И Л О Г – НАЗИВИ НЕКАДАШЊИХ НОВОСАДСКИХ КАФАНА

Неки називи новосадских гостионица евидентирани у архивској грађи од 1751. до 1941. године: „Код три зеца”, „Зелени венац”, „Три круне”, „Енглески краљ”, „Златна круна”, „Турски хан”, „Томпа”, „Крчма код каменичке скеле”, „Код шеве”, „Крчма на Ченеју”, „Златна патка”, „Крчма у Брукшанцу”, „Кафана у Дунавској”, „Кафана на Змајевачком путу”, „Златно јагње”, „Код белог коња”, „Код три рака”, „Код златне девице”, „Златно сидро”, „Златни медвед”, „Код четири крста”, „Код три секире”, „Код три краља”, „Код фазана”, „Код руже”, „Код златног вола”, „Тулипан”, „Код три виолине”, „Бела трешња”, „Код црног орла”, „Код сунца”, „Код златног медведа”, „Бели бирџуз”, „Код 7 Шваба”, „Код златног анђела”, „Жути анђео”, „Код штајерског ловца”, „Код црног петла”, „Бела лађа”, „Бело јагње”, „Код камиле”, „Код царице Елизабете”, „Краљица Елизабета”, „Код 4 белца”, „Код златног лава”, „Код златног плуга”, „Виртембершки краљ”, „Код 5 бунара”, „Јегерхорн” („Ловачки рог”), „Бели во”, „Наполеон”, „Руски цар”, „Краљ Иштван”, „Црни коњ”, „Жирафа”, „Код мађарског краља”, „Три руже”, „Кампел”, „Елизабета”, „Ержебет”, „Гранд” („Гранд хотел *Мајер*”), „Дунапарт” („Дунавска обала”), „Заплетал” и „Елита”.

После Првог светског рата наилазимо на мањи број назива као што су: „Парк”, „Елит” („Елита”), „Јелисавета”, „Мајер”, „Фабри” („Српски краљ”), „Три круне”, „Липа”, „Краљица Марија”, „Слобода”, „Бела лађа”, „К празном цепу”, „Бели во”, „Хабаг” и „Франкопан”.

Важно је напоменути да су се угоститељски објекти, поред званичних назива, називали и по неким нејасним критеријумима, тако да се исти угоститељски објекат могао називати и хотелом и гостионицом и кафаном, а мањи угоститељски објекти су, претпостављамо, називани бирцузима и крчмама.

Гостионица „Код Камиле”

Гостионица „Мађарски краљ”

Хотел „Центар” (стара зграда Поште)

Хотел „Ержебет” (данас Хотел „Војводина”)

Хотел „Фабри”

Хотел „Мауер“

Кафана „3 круне“

Кафана „Бела лађа“ (Његошева улица)

Ресторан „Липа” („Линда”)

VOJISLAV PUŠKAR, HISTORIKER
Novi Sad

DIE GASTSTÄTTEN IN NOVI SAD IM ZEITRAUM 1751-1941 - IN DEN
BESTÄNDEN DES MAGISTRATS UND DER STADTVERWALTUNG

ZUSAMMENFASSUNG: Diese Arbeit ist etwas anders als die bisherigen Arbeiten zum Thema Gaststätten, denn ihr Ziel ist, die in den Beständen des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad erhaltene reiche Dokumentation hervorzuheben. Aus diesem Grunde bilden die in den analytischen Inventaren behandelten Dokumente den größten Teil dieser Arbeit. Darin sind die Archivadokumente verzeichnet, die sich auf die Gaststätten in Novi Sad von 1751 bis 1941 beziehen. Andere Forschungsformen sind auch bescheiden angegeben, weil der Schwerpunkt im Archivgut liegt, das bislang nicht so vollkommen für Arbeiten zu diesem Thema benutzt wurde. Der Wunsch des Verfassers ist, den zukünftigen Autoren zu helfen. Gaststätten oder Wirtshäuser hat es auch vor und nach dem angegebenen Zeitraum gegeben. Aber, die Absicht des Autors war, auf Grund des Archivgutes Ereignisse in den Gaststätten darzustellen. Wir führen nur einige an: dort wurden Soldaten angeworben, Gaststätten wurden in Pacht gegeben, es gab ständig Probleme mit Musik, Soldaten und Prostituierten, mit der Arbeitszeit der Gaststätten, mit der Aufstellung der Schilder, Genehmigungen für deren Eröffnungen und Schließungen, mit Bespitzelungen in Gaststätten usw. Es gab aber noch viele andere interessante Ereignisse, über die man schreiben kann.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, Gaststätten, Gaststättengewerbe, Hotels, Magistrat, Stadtverwaltung, Archivgut, analytisches Inventar, Almanach

ПАВЛЕ Б. ОРБОВИЋ, ИСТОРИЧАР
Нови Сад

ИНВЕНТАР ХРАМА ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У СТАРОМ ВРБАСУ ИЗ 1874. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Након Другог светског рата од цркве је тражен попис тренутног имовинског стања. Приликом слања података, у прилог свом извештају, свештеник из Старог Врбаса је послао стари црквени Инвентар из 1874. године који је убрзо враћен у парохију, са образложењем да није потребан, а да га треба сачувати јер је од велике културно-историјске важности. У Инвентару је дат комплетан опис црквене имовине, са стањем из 1874. године. У опису су обухваћени храм Ваведења Пресвете Богородице и капела Водица.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Српска православна црква, храм Ваведења Пресвете Богородице Стари Врбас, капела Водица, Инвентар, црквена имовина.

У архиви Српске православне цркве у Старом Врбасу налази се бројна документација везана за храм Ваведења Пресвете Богородице, као и документа о пословању и управљању црквом и црквеним добрима. Након Другог светског рата, од стране Државе затражен је попис црквене имовине. За месног пароха у Старом Врбасу 1945. године постављен је јереј Сава Ст. Стефановић¹. На основу документације коју је водио, закључује се да се ради о човеку који је савесно обављао своју дужност. О проналаску Летописа и Инвентара је забележио: „Када сам све пронашао, тражио сам још летопис, за који сам чуо да постоји. Нисам могао да га нађем. Онда сам на табацима бележио поједине важније моменте који треба да уђу у летопис и слагао их, а стално сам претресао све како бих могао наћи летопис да га наставим где је мој предходник стао. Тек 1949. године пронашао сам овај летопис на тавану црквеном у једној гомили старог плеха и покиданих ужа од звона. Кад сам га нашао врло сам се обрадовао и одмах по-

¹ Сава Ст. Стефановић био је свештеник у Старом Врбасу од 1945. до 1958. године.

гледао све, па сам видео да је ту описано све што се односи на цркву.² Поштујући прописе нове власти уредно је достављао о цркви све што је од њега било тражено. Одговарајући на упитник о имовинском стању цркве у Старом Врбасу, као прилог предао је и црквени Летопис и Инвентар из 1874. године у коме је имовинско стање детаљно описано. После кратког времена, у врбаску парохију враћени су црквени Летопис и Инвентар. На документу који је спојен са Инвентаром, написано је следеће:

[Грб Републике Србије]
 Народна Република Србија-Аут.Покрајина Војводина
 Војвођански музеј
 Бр. 1346
 8 sept. 1949.
 Нови Сад
 PJ/Tel.36-06/
 Predmet: Inventar parohijalne crkve

SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVENOJ OPŠTINI

STARI VRBAS

Vraća Vam se priloženi inventar sa tim da je bezpredmetan prepis njegov za naše potrebe, iz razloga toga što je nama potrebno današnje stanje crkve kao i njezina imovina obzirom na kulturno-umetničku vrednost a ne stanje koje je bilo 1874. god. Prema tome molimo Vas da Vi strogo postupite po našem raspisu br.554/49 koji Vam je u celosti dostavljen od starne Epar. Upravnog odbora u N.Sadu. Priloženi inventar dobro čuvajte jer je on dragoceni podatak za imovinu poverene Vam parohije.

S.F-S.n!
 Upravnik

[Печат војвођанског музеја] Rajko Nikolić

На основу овог документа може се закључити да се ради о почетку национализације црквене имовине. Враћени Инвентар из 1874. године, који је до данас сачуван, сведочи о стању цркве након њеног оштећења и обнављања после Револуције 1848/49³. Из њега сазнајемо тачан опис цркве, како је изгледала, као и њено цело покућство. У Инвентару је описана и Капела Водица, као саставни део црквене имовине.

² Летопис СПЦ Ваведења Пресвете Богородице, Стари Врбас

³ Након оштећења које је црква у Старом Врбасу претрпела у време Револуције 1848/49. убрзо се приступило обнови. Почев од 1850.г. па у наредних дванаест година храм је добио свој пређашњи изглед. Израђен је и осликан нови иконостас. Унутрашњост је освежена, а црква споља ограђена и окречена. Од 1852. г. редовно се воде и матичне књиге, пошто су раније књиге и део архиве уништени.

Инвентар

Православне парохиалне цркве Храма с. в[а]веденија во храм пресвете Богородице, в камералном месту С[таром]. Врбасе сушија
 Љта Христова
 1874. 10 – ог Јануарија
 Списан

Описаније

Парохиалне Цркве Светог в[а]веденија у Храм пречисте Б[огороди]це са Црквенима изнутра сопственима и благодјејно получе – нима Утварима, у кастералном Месту Старом врбасу суше љта Христова 1874.10-ог Јануарија учиньено.

I

⊗ Постању зданија Црквеног

Парохијална Црква нашег Гр:Ис: Православнија у Старом врбасу од доброг материјала сазидана 1738. г. и окренута је на восток. Ест ли она буди којим Архијерејем освећена, или је само благословена, о томе нигди не стоји написано; једино је то извијестно, да је преосвештеним Архијерејем вісарионом Павловићем негодашљим Епископом Бачким тронисана, и храму С[ветог].в[а]ведења пречисте Б[огороди]це посвећена 1744.

II

⊗ Звонику Парохијске Цркве

1-во Звоник је сазидан с Црквом заједно. – У виси има 21. хват, којомъ је крста и јабуке. Подигнута нова растова граћа; покривен новим плехом 1868. г. и цео је строј звоников по стилу нашег благочестија.

2-го На звонику је нов од плеха позлатен Крст и позлаћена од плеха јабука.- Окружавају га од четир стране угла више часовника четир позлатене веће, и четир више ових позлатене мале Круне. Окружа и вајуга четир велика прозора код звона па и 4. мања више звона, и један велики прозор спрам тавана, са новим зелено офарбаним шалукатрама.

3-ће Часовника за сада нема, само табле и показалке на звонику; бивши на звонику часовник паде 1848. г. пљеником у Тал.

III

О обновљеном Зданију Црквеном

1-во Парохиална Црква обновљена је собственим трошком црквеним 1868. г. 2-го Цркву спољашње убелјену окружавају II великих прозора са гвозденим решеткама с поља од непогоде закриљених, и три мања прозора ниже на звонику.

3-ће Од јужне стране једна замужески, и од западне, једна за женски пол, двокрилна растова врата, и плаво офарбана.

4-то Унутрашњост дужина Цркве 15 хвати; -ширина 4½ хвати у висини 4½ хвата; до олтара црепом покривена; над олтаром којом нова шиндра црвено офарбана. Грађа на цркви и гредице неке изменуте, а неке остале.

IV

О Числу звона и њиховој тежини

1-во У звонику има три звона:

а, велико звоно 10 центи и 34 (фунте) тешко, изнова преливено 1837. г. са натписом: „Тролаком общества староврбашког Храма с. в[а]веденија пречисте Б[огороди]це посвећено”

б, средње звоно 6 Центи 4 [фунте] тешко, ио нова преливено 1837. г. са горе означеним надписом.

в, а трете Мало звоно 4. центе тешко, свакидашње бес надписа, и означења лета.

V

О унутрашњости Олтара и Цркве муж: и жен:

1-во Света Трапеза, на плочи бивше мраморне Трапезе, назидана је на 4. стуба, и стоји непоколебита.

2-го трапеза је покривена срачицом до земље.

3-ће Антимис врло обветшан на С[светој]. Трапези, дарован бесплатно од блаженоупокојеног свјатејшег Патријарха Самуила Макиревића овој цркви 1868.г. а освећен блаженопочивши високодостојшајшим Митрополитом Стефаном Стратимировићем 11-ог октоврија 1803.

4-во На светој Трапези находи се крст – кивот – Евангелије, службеник и свећници – које туче све по реду на своме месту изложени бити; – находе се на Трапези и три бокала с начињеним од папира цвећем.

5-то Од северне стране Олтара у зиду постоји присномидија бес затвора; на истом месту у зиду под затвором храни се С[вети]. Потир с дарцима; и ту је и умивалница просто исидана.

6-то Од јужне стране у Олтару постоји у зиду место пријеговљено ради ватре кадилница, измигне и тамјана, и ради грејања топлоте. 7-мо У Олтару у горњем месту стоји изображен у целости телесној Спасител наш Исус Христос седети на престолу и држећи намоловану округлост света у левој руци.

8-мо С десне стране у олтару на зиду изображен у целости С[вети]. Илија.

9-то С леве стране у олтару на зиду у целости Мојсеј са 10. заповиједи Божиј.

10-то Над светом Трапезом на своду изображен Свети Дух у виду летећег голуба.

11-то Пред Иконостасом на своду изображен у среди Саваот са 4. около Ев[анге]листа.

12-то Над женском припратом хора нема, него само под звоником, уколико се унутрашњост звоника простире.

13-то Црква је сва изнутра патосана мрамором 1835. и на више места је од пљеника искварен 1848 г.

14-то Под сводом звоника с десне стране сазидана Крстилница, и с плехом покривена.

15-то На пет места с гвошћем црква скопчана, чрез опасности од воде 1873. г.

IV

О Иконостасу и Иконама

Иконостас нов – на мраморном новом камену утврћен; Трон Пречисте Богородице; и АрхЈерејски Стол: с новим пјевницама, и на средини цркве триумфални, Свод – воздвигнут 1862.г.

1 – во На врху иконостаса, т:Е: на горњем тракту:

а) Распятије Христово: и нуз распятије:

в) с десне стране, обрас С[ветог]. Јоана Златоуста, и

г) с леве стране образ Богоматере

д) јошт изображавају Христово успатије 12. Апостола Христових под распятијем;

е) Снятије Христово.

2 – го На средњем тракту:

а) Христос у Светограду са своја три апостола- мољашесл, Богу и отцу свом

в) с десне стране воскресеније и вознесеније, а

г) с леве стране Богојављење и Рождество Христово.

3 – ће На долнем тракту, над Царским дверима:

а, Тајна вечера

в, над десним малим дверима Рождество Б[огороди]це

г, над левим в[а]веденије

д, на великим царским дверима на врху : Око всевидеће и на једној страни усамљена пречиста Дџва читајући- а са друге С[вети]. Архангел Гаврил, који Дџви благовјестује рођењ спаситеља е, на десним малим дврима С[вети]. Георгие на левим и Архангъл Михаил ж, Престолна икона с десна Исус Христа Престол: и леви Прчта Дџва з, под престолном Иконом с десна Искушење Христово и с лева, Христос на Источнику Иаковљевом с самају сенином.

4- то На Трону Бо[городи]це – Богородица Дџва држи на руки Новорођено отрочи. Под Богородичиним изображенъм: Цџлованије Мариино.

5 – то На Архијерејском столу С[вети]. Јован Златоусти изображен.

6-то На триумфалном своду на врху крст с Распетијем и Икона: с једне стране од Олтара: С[вето]. Преображенъ и с друге: Силазак С[ветог]. Духа .;

7-мо Сав је Иконостас с престолом Богородичиним и Епископским Столом, и триумфалним сводом, фино изражен, и свуда лепо позлаћен, с лепим над иконама лепо позлаћеним крунама, и са 8. лепо изображеним и позлаћеним бокалима украсен.

VII

О Одјејанијама Црквеним Епитархиљима, наруквицама, појасима, и прочим утв.

- 1-во један нов од зелена fine свиле Фелон, Епитрахиле, наруквице и проче дарке све од зелене fine свиле и са златном чипком опшивено.
- 2-го два половна свилена Фелона и Епитрахили и дарцима
- 3-ће једна сомотска одежда и Епитрахилеом са златним портом обшивена из Русије поклон.
- 4-то једна од Материје одежда с Епитрахиловом, наруквицама и прочи дарцима.
- 5-то један црн Фелон од Еб[...] с дарцима.
- 6-то један стари црни фелон с дарцима.
- 7-мо три ћачка свилена стихира, један нов и други полован.
- 8-мо два свилена плавети нови епитрахилиа.
- 9-о један црвеносомотски Аналогичални застирач са златним почтиом обшивен.
- 10-о један шарено жути свилени застирач нов и један од платна.
- 11-о три од платна, и један свилени на целиваоници застирач.
- 12-о на прстолу стојећа три од платна и један од материјала чаршав.
- 13-о три од бела платна поповска стихира.
- 14-о шест од бела платна са крагови ћачки стихире и 4. половна- и 7 од платна за пратњу.
- 15-о десет лепи пешкира за просхомидију и друге потребе у цркви.

16-о пред Богородицом два врло фина и фино извезена убруса.
17-о двоје од материје завесе.

VIII

О посуђу сребрном

- 1-во један сребрн Потир позлаћен, поклон из Русије.
- 2-го звездица и два диска сребрна и позлаћена, поклон из Русије.
- 3-ће ужица од сребра и копље сребрно и позлаћено.
- 4-то мали сребрн Ибрик ради топлоте.
- 5-то два сребрна кандила и једно полу сребрно.
- 6-то једна сребрна кадилница.
7. сребрно позлаћени крст на трапези.
8. кивот велики од кина сребра.
9. једна Петохлебница од кини сребра.
10. три круне од сребра? на престолним иконама, и на пречистој Б[огороди]ци.
11. 1. Полијелеј са кадионицом за свеће од кина сребра.
12. на трону Матере Божије на истом Богородичином изобраењу стоје на гајтану три цесарска Дуката и 7. цванциера.

IX

О Плаштаници и Барјацима

- 1-во једна палштаница од беле свиле с положењем Христовим – и унаоколо написан тропар- Балгодарни Јосиф.
- 2-го једна велика Литија на 7. копала и за свако копље по један од црне коже сшвен каиш за ношење Литије. На великом копљу на врху крст пакфонски. и джом над Литијом од гвожђа исцифран и позлаћен венац с круном. Литија дупла од црвене и плаветне на гране fine дупле свиле, около све Литије од фина свилена црвена ибришиша фронтле. велик свилени гајтан око све Литије и три велика од ибришиша квисле. С једне стране Икона са уплетеном чипком С. Георгиј – из друга введеније. тестаментално завјештан и поклонилсја Лазар Секички негда становник С[таро]. Врбашки.
- 3-ће два мала барјака нова на једно копље. на врхови копља по 1. Покфонски крст с јабуком. од дупле црвене и зелене fine свиле на сваком две иконе
1. воскресеније и с. Никола 2. Свети Јован и Апостоли петар и паво
- 4-о два стара барјака на једном копљу с Иконама са старији за погреб.
- 5-о један црни мали барјак без икона за погреб.

X

О на зиду висећим Иконама

- 1-во на присхомидији велико распеће у златном раму.
- 2-о код трона Матере Божије С[вета]. тројица у златном раму.
- 3-ће с десне стране стола тајна вечера у дрвеном раму.
- 4-то 4. висеће без рама иконе у женској припрати: 1. образ Исуса Христа 2. образ Јоана Крститеља с десна 3. образ Матере Божије и 4. Образ С[ветог]. Николе с леве стране
- 5-о На зиду с леве стране с прам туторова стола- С[вета]. Троица у дрв[еном]. раму.
- 6-о Целивајући икона 38. на плеху измоловане.
- 7-о две иконе у олтару 43 личности на једној изображен С[ети]. Сава и Симеон у манастир. Хиландар а на другој изображена Завџа.
- 8-о у икона код крстионице – С[вети]. А[постол]. Паво- С[свети]. Никола и С[света]. тројица на стовлу.

XI

О стакленом посућу

- 1-во један стаклени ситно израђени полијелеј
- 2-го једно стакло за воду ради умивалнице и теплоте, једно и ради вина за причешће. и једно за храњење богојављењске воде. један бајдак за зејтин. и једно стакло за сипањ џелја у кандила.
- 3-ће два стаклена покривала за кивот на престолу.

XII

О утварима од пакфона и плеха

- 1-о један Потир од пакфона позлаћен стари
2. једна кадилница плехови жути
3. петохлебница од плеха жут
4. кивот стари од плеха
5. један мали суд од плеха жут за миросанъ
6. два суца и сосуд од плеха ради сохраниени- С[ветог]. мира за крштень
- 7-о два пакфонова посребрени свећњака на престолу у морским школекама насаћени
- 8-о један талив игли насаћен на морском пужу
9. три туторска ... таса и 1. порцелански
10. једна плехови звездица жута
11. један мали жути свећник на просхомидији
12. једна плехова пиксла пред троном Богородичиним и један лавор.

XIII

О утварима од туча

- 1-во три средњ висине свећнаци на престолу
- 2-го један велики свећњак на престолу
3. два звонцета за оглас достојно.
4. један мали свећњак на десној певници
5. један тасић
- 6-о два камена што су висили на бившем часовнику.

XIV

О утварима од гвожђа

- 1-во два ланца са жутиим куглама о којима висе полијелеји
- 2-го три велика свећњака са три блеуда, лепо израћени
- 3-о два мања свећњака пред Иконостасом
- 4-о троје умаказа
- 5-о једна тигањница за ватру
6. једне меове.
7. једне машице
8. умаказе што гасе полијелеј
9. тако пе[....] што се пали полијелеј
10. један црквени фењер
11. суд што се с ватром меће у кадионицу.

XV

О утварима дрвеним

1. две нове певнице са у свакој по 4. нова Стола.
2. ормар у олтару за храњење протокола – подјejанија
3. 1. столица. један Тетрапои- кутија што се држи тамјан
4. христов гроб
5. једна носила и три астала. један код приснодјенија. један код крестилнице. и један већи у олтару
6. Анвон
7. један дугачки сандук у коме се доноси татор свеће [.....]
- 7-о. мужски столови 30
8. женски столови 26
9. Епитропски орман и кутија што се квасила и кадила
10. код крестилнице један велики двокрилни орман
11. четир чирака ћачки
12. један крст и 4. рипиде проке дрвена са иконама. Жуто офарбане

13. две велике аналогije, и једна мала за читање Апла
14. две целиваонице једна у мушкој, а једна у женској припрати
15. једна дугачка четка за пајање цркве
16. једна ручна мања за чишћење столова
17. Три метле за чишћење цркве
18. један сандук за дрмалъ угля.

XVI

О књигама црквеним

1-во једно С[вето]. Ев[анге]лије на великом колу, црвеним сомотом увијено, и позлаћено сребром оковано. од отварајуће стране, Иконице заковане изражавају 4. Ев[анге]листа а по среди Воскресење Христово. А од друге стране плочице заковане. Поклон из Русије.

2-го 1. стари Ап[осто]л велики.

3. 12. Минеја и 2. октоиха садржавајући 8. неделни гласови, на великом Иолу. Поклон

4. Минеј общтак. Триод, врбљак, Пентихостар, велики и мали Псалтир и Устав на великом колу.

5. Службеника три и Хромологија два. на средњм колу.

6. два нова Часлови, и два стара.

7. требник и собојник на малом колу и један велики требник.

8. Акатист. и књига за освећењ буди буди Каково и једно мало Ев[анге]лије старо.

Књиге после буне пронађене.

1. 4. Минеја за мце 1.Фебр: 2.Апр: 3.Юни и 4. Август.

2. Два тропара 1. Страсно Ев[анге]лие, којеје 1861.г. дао о свом тришку у црни фини сомот везати и у сребро оковати Г[осподин]. Гавра влашкалић мѣштни Бележник.

3. Црквени протоколи крещијенших, венчајеших и умирајущих као и сви прочи од непријател 1848.г. беху уништени.

Само се у вијешећи у Сомбору нашао 5. мали матрикуларни протоколи венчајеших, крещајеших и умирајущих од 1836.и 1837. 1838. и 1839 и 1842.година из којих се копирао све што се у неима нашу, и оригинали послати у Сомбор, а од горе означених година сад су овде од тих година 1836. 1837. 1838 1839 и 1842. овде изводи крещајенших, венчајеших и умирајущих добити могу од 1849. Лета мало ил има Ин протоколирана од 1850 и 1851 имало више. А од 1852. сви се протоколи у овдашњој хранилници наћи могу;који се од 1852. г. све до данас редовно воде. Као и записник окружних посланија.

XVII

О обгради црквеној

1-во Црква је обграђена сва, од Канала зидана од цигля.

2-го Са сокака ступци од цигалја- до полак зид од цигалја, а од полак летве офарбанъ

3.-ће у обгради постоје једна јужна двоклина и једна западна двоклина офарбана врата, и једна на среди од два крила капија.

4. Обграда црквена у дужини има 19½, а у ширини 17. хвати- ограда малтерисана и побељена.

XIII

О Капели

Капела водичина: постање зданија њеног. и унутрашње капелине Утвари

1-во до 1793.г. у С. врбасу није било капеле, доли само чистог извора водичине, који је извор после копањем КАНАЛА, и у њега напуштеном-предпоменуте 1793. г. водом, у баруштини преливен, исти извор осто. -Но преко свега тога, кад се смрзне Каналска бара спроћи сад не поред Капеле водичине исти је извор не смрзнут осто, и јавно се видио и преко највеће зиме потихо извирио.

Исте 1793. г. из истог. Извора, неки страни вјежествени људи, вештином својом изведу из истог извора воду, у садњи водичин бунар, ван Канала, над којим се источником 1794.г. оснује и сазида сад постојећа „Водичина Капела” бес звоника, трошком неког Николића трговца ис Тополе; и трошком неког буњевца ис Суботице, за ког буњевца нико не знаде имена казати, и посвећена је С. Преподобној Матери Параскеви.

На овој су водици, чрес умивање ис истог Источника многи исцелење получили, било од очију страдајући, или од буди какве друге болести. И данас многи свет буди које вероисповести долази и молећи се Богу умива се на истом источнику, и воду са собом носи.

2-го Зданије Капеле није големо, изнутра у дужини има 1½ хват, а тако исто и висином. Изнутра је измолована, с пола чисто убељена, окруживају од истока два соразмјерна округла прозора и један од запада мањи прозор; и једна од северне стране двокрилна врата. Под кровом капелиним од западне стране између два стуба постоји исти водични Источник из ког вјерни сваки дан црпе воду и своје болнике, у име Божије, Мајке Божије, С[вете]. Параскеве, исцелења ради умивају.

3.-ће Зданије капеле од основа сазидано је од доброг материјала на свод, и покривена је црепом, над источником на врху постоки гвоздени крст.

Приход капеле водичине, и расход води дотични плаћени црквени Епитроп.

Приход износи кад више кад мање по по времену – и години но сваке године сигурно није 50 ф од ког доходак репарира се и издржава са свећама и зејтином,- и прочи остатак новчани прпада светој цркви и полаже се под Грабавије,

4.Обграђена је са стубови од печене цигљ до полак обграда исзидана- а више цигалја летвама. Има за улазак у обреду од запада двокрилна врата – пред истолником у обгради дрвени крст са иконицом. – Има соразмерна у обгради шупа- за склањање народа од непогодна времена. У капели постоји и 1. кандило просто- 1. целивница са покривалом 1. свећњак гвоздени и 1. дрвена столица.

Икона има: Образ Мајке Божије на великом колу, која држи на рукама отроча Христа у златном раму.- Образ С[вете]. Петке; и још 12. других мањих иконица- све поклоњене од вјерних.

Примјетити је још и следеће:

1. Цркви приложиво 1: но своју сопственост:

а) три ланца или 4. јутра 4 276/1600 јутро вредно 800 ф, своје сопствене земље коју сваке године издаје под закуп.

в) један поклонњи виноград – повађеније и оресе земља издаје се под закуп величина 1 448/1600 јутар-вреде 200 ф.

г. Црквена два плаца са прошћем ограђена на среди места на роглу преко од сеоског Дома. Издаје под закуп вернима 1549 хвати вреди 620 ф.

2. Воздигнут крст пред самим домом. и један преко канала на раскршћу пути у С[тари]. Бечеј. и 1. ван села на губилишту

3. Три гробља:

а) прво поред села престаро од 1804.г. већ са мртваци напуњено.

в) друго поред истог од 1854. г . већ са мртваци напуњено.

г)треће мало даље од села двадест јутара големо освећено при том издаје се под закуп и у четвртом сахрањује мртваци вредност 800 ф.

Делано у Старом врбасу 10. Јануарија 1874. г.

чрез мене

[Печат] Јереа Максима Миловановић

Пароха

За достоверност

Присутни беху следећи

Обществени црквени чланови:

Аца Милованчевића

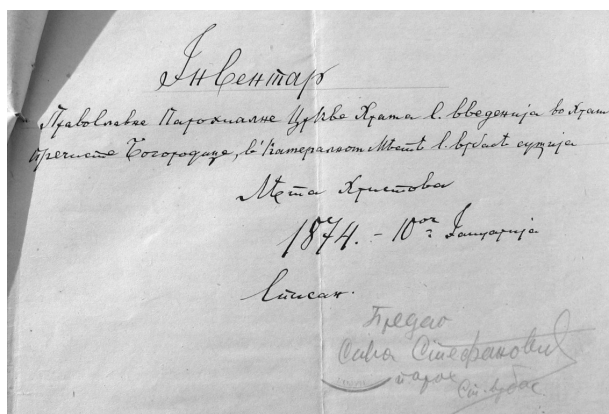
Мирко Радованов турси

Драга Шуваков школски над[зорник].

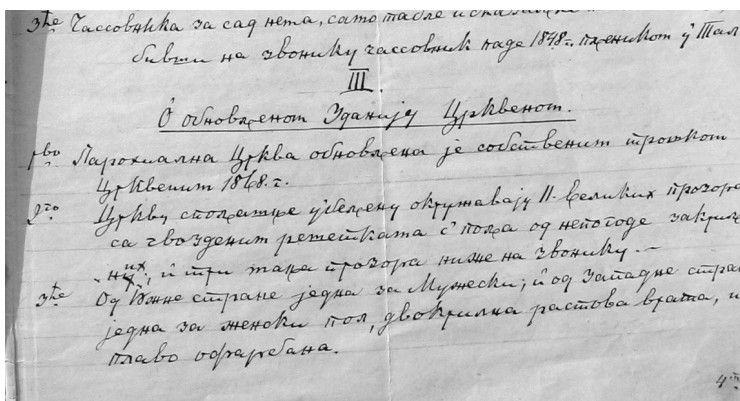
Шандор Стеванов
Мита Мажих
Јоан Аврамов

4. 4-то находеса две сесије парохиијалне:
1- во 50 74/1600 ката: юутара вредних 10000 ф.
2-го Залишни [...] [...]
ради парохиија 50 74/1600 кат: юутара вреди 10000 ф.

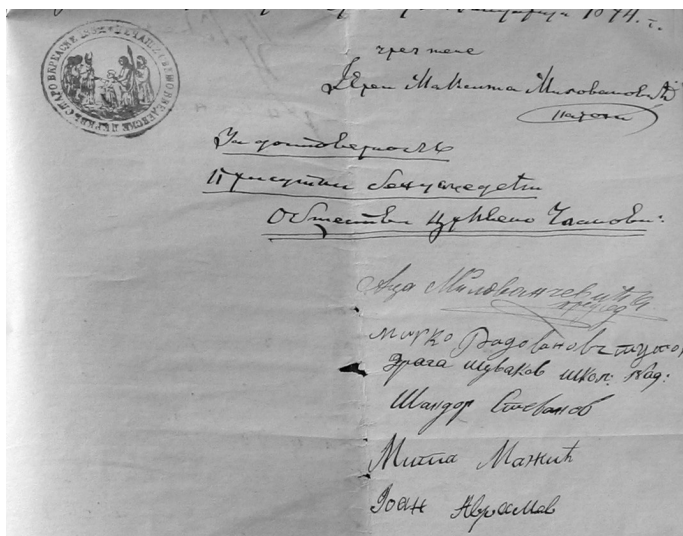
5-то Црквени ктитор у облигацији – 3893 ф во

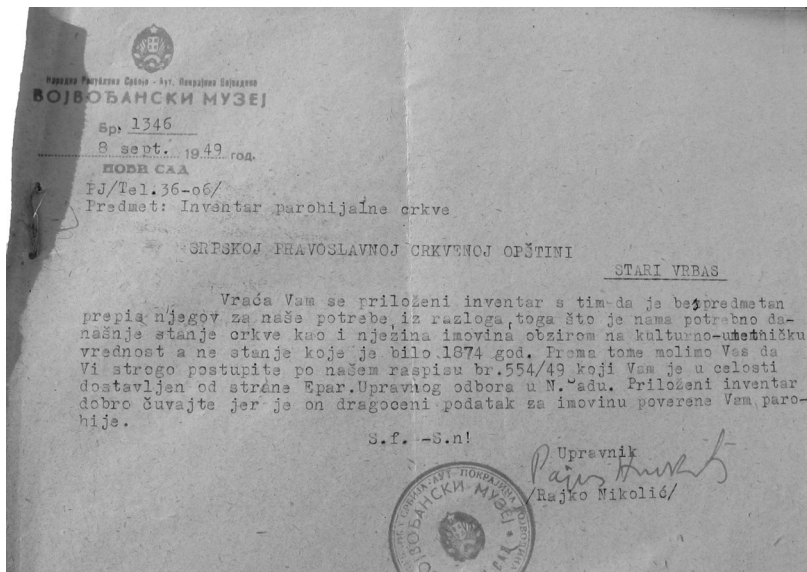
Инвентар - насловна страна

Инвентар - део пописа

Инвентар - потписи и печат

Обавештење Војвођанског музеја о повраћају Инвентара Црквеној општини у Врбасу

PAVLE B. ORBOVIĆ, HISTORIKER
Novi Sad

DAS INVENTAR DER MARIÄ TEMPELGANG-KIRCHE
IN ALTVRBAS AUS DEM JAHRE 1874

ZUSAMMENFASSUNG: Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde von der Kirche ein Verzeichnis des gegenwärtigen Eigentumsstandes verlangt. Bei der Übergabe der Angaben hat der Priester aus Altvrbas als Beleg für seinen Bericht das alte kirchliche Inventar aus dem Jahre 1874 geschickt, das aber kurz darauf in die Parochie zurückgeschickt wurde, mit der Begründung, es wäre nicht nötig, aber man sollte das Inventar aufbewahren, weil es von großer kultur-historischer Bedeutung wäre. Im Inventar ist die komplette Beschreibung des Eigentums mit dem Stand aus dem Jahre 1874 gegeben. Die Beschreibung umfasst die Mariä Tempelgang-Kirche sowie die Kapelle Vodica.

SCHLÜSSELWÖRTER: Serbische Orthodoxe Kirche, Mariä Tempelgang-Kirche, Altvrbas, Kapelle Vodica, Inventar, Kircheneigentum

МИЛУТИН ДРОБЊАК, АРХИВИСТА-ПРИПРАВНИК
Историјски архив града Новог Сада

О БОРАВКУ ФРАНЦУСКЕ ВОЈСКЕ У НОВОМ САДУ 1918. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду је приказан боравак француских војника у Новом Саду током 1919. године, кроз доступна документа Историјског архива града Новог Сада. Циљ није био само предочити извештаје градског савета и депеше војних команданата, већ дати свеобухватну слику процеса који су уследили уласком француске војске у Град и конкретним проблемима са којима су се, у том периоду, суочили градоначелник Јован Живојновић и сами становници. Поред формалних размена лепих речи и поздрава између представника Града и Француске војне команде, овде су изложени и документи који дају реалну слику догађаја који су уследили у Граду – било да је у питању извештај о пренатрпаности болнице која не може сваком да пружи одговарајућу помоћ и негу, било да је реч о заузимању основних школа и њиховом претварању у касарне. Уз то, помињу се и помало комични поступци Француза које локални чувар тужи да краду тачке из винограда, да би се њима грејали, или остају у кафанама до дубоко у ноћ, упадајући у конфликте са становништвом, због чега њихов командант моли за скраћење радног времена тих локала. Посебан део рада чини и списак умрлих Француза сахрањених у Новом Саду, као и списак есхумираних тела послатих за домовину – који на најбољи начин расветљавају ту специфичност и разноликост француске војске и на којем су се, поред Француза, нашли и њени припадници из Марока, Алжира, Сенегала.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, Јован Живојновић, Градски Савет, француска војска, градска болница.

У ноћи, 8. новембра 1918. године, након повлачења последњих немачких војника из Новог Сада, његови становници су организовали страже и заузели положаје на кључним пунктовима у Граду, а чланови новоформираног Српског народног одбора преузели су власт од дотадашњег мађарског Магистрата. Сутрадан, 9. новембра, Новосађани су пошли у сусрет долазећој јединици српске војске под командом мајора Војислава Бугарског која је, и званично, без сукоба, ослободила Град. Био је то почетак

уједињења Срба из Војводине са матицом, који ће и формално бити спроведен у дело 25. новембра када је Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена Баната, Бачке и Барање званично прогласила отцепљење ових крајева од Угарске и њихово присаједињење Краљевини Србији. Том приликом формирана је и нека врста покрајинске владе. Она је у Београд послала делегацију коју је предводио знаменити новосадски политичар Јаша Томић. Делегација је принцу регенту Александру Карађорђевићу пренела одлуку Велике народне скупштине о уједињењу са Србијом, што је прихваћено на обострано задовољство. Вековна настојања Срба са простора Војводине да се прикључе Србији била су само питање времена након што је, после низа пораза на фронту, опстанак Аустроугарске царевине постао практично немогућ. Почетак краја владавине Хабзбуршке државе на Балкану означио је пробој Солунског фронта где се, након четири ратне године пуне исцрпљујућих борби и великих људских губитака, одлучивала судбина Европе. У зору, 15. септембра 1918. године, удружене снаге Антанте су, под вођством француског генерала Франшеа д'Епера, команданта савезничке Источне армије, и војводе Живојина Мишића, начелника српске врховне команде, започеле велике војне операције против бугарске војске. Након вишедневних крвавих борби српских дивизија, потпомогнутих француским, махом колонијалним трупама и инжињеријом, Бугарска је била принуђена на капитулацију, коју је потписала 29. септембра. Тако су Немачка и Аустроугарска остале без важног савезника. Српска војска је, након ових успеха, наставила да ниже победе над немачким и аустроугарским снагама које су се пред њом повлачиле из Србије. У Ниш су српске трупе ушле 12. октобра, док је војвода Петар Бојовић, на челу Дунавске дивизије, 1. новембра ослободио Београд. Аустроугарска се предала 3. новембра, а епилог тог чина био је њен распад и стварање више националних држава. У таквом сплету околности српска влада није губила време, већ је хитро наредила прелазак Дунава и Саве. Тако су се српске трупе 4. новембра обреле у Срему, а након тога њихов улазак у Нови Сад био је само формалност. Немачка је у Компјењској шуми потписала капитулацију 11. новембра, чиме је Први светски рат био завршен. Ратне операције замениле су дипломатске, како би се обезбедило остварење циљева држава победница. Краљевина Србија прикључила је себи територије Бачке, Баната и Барање, а Нови Сад је постао њихов административни центар. Но, то није била једина територијална промена на Балкану. У Београду је 1. децембра 1918. године проглашено уједињење југословенских народа и створена је Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, са династијом Карађорђевић на челу. Тако је српско уједињење, које се деценијама пре Првог светског рата преносило као највећи идеал међу Србима на Балканском полуострву, добило потпуно нови карактер у вишенационалној краљевини каква је била СХС – које ће, током читавог трајања југословенске

државе, бити представљано као највећа препрека и опасност њеном правилном функционисању и постојању.

Убрзо након доласка српске војске у Нови Сад стижу и савезничке француске трупе. Французи су изазивали знатижељу код градског становништва, а посебан утисак остављали су припадници тзв. Афричке армије коју су, већим делом, чинили становници северног дела црног континента: Мароканци, Алжирци, Тунижани и Сенегалци. Међу припадницима ове војне формације нарочито су чувени били „Chasseurs d Afrique” или *Афрички ловци*. То је био назив за припаднике француске лаке коњице основане 1830. године, у Алжиру. Своју славу ова јединица је стекла нижући победе у ратовима које је Француска водила у Европи, Африци и Азији. Њене пукове одликовала је храброст, строга дисциплина, обученост и способност извођења дугих маршева.¹ Српска армија садејствовала је са 1. и 4. пуком ове јединице у заједничком пробоју Солунског фронта. Са девизом „*ma vie est dans l action*” или „мој је живот у акцији”, на својим лаким арапским коњима, пружали су важну подршку Србима при пробоју фронта и ослобађању земље. Поред лаке афричке коњице, по први пут у Новом Саду су се нашли и припадници осталих родова француске војске попут: 17. Division Colonia, састављене углавном од сенегалских бораца, 2. пука инжињераца и осталих. Сви они стављени су под команду француске војске у Новом Саду, „*Bureau de la Place Francaise, Novi Sad*”.

Након почетног одушевљења због краја рата и уједињења са Србијом, Нови Сад је почео живот у новој држави. Сада су, пред првим градоначелником Јованом Живојновићем, иначе професором и директором Српске православне велике гимназије, стајали многи изазови. Пре свега, требало је живот вратити у нормалу: запослити људе, оспособити болнице, а децу након дуго времена послати у школе. Међутим, то није било лако с обзиром да су се савезници из рата, Французи, углавном сместили у новосадске основне школе, преуредивши их у касарне и војне болнице.

У свом обраћању Војној станици Новог Сада, у документу од 1. фебруара 1919. године, градоначелник Живојновић скренуо је пажњу на тај проблем, подсећајући да су зграде школе заузете од разних војних установа већ пет година и да због тога највише трпе деца која већ много заостају са образовањем.

Градоначелник моли војну управу: „*да се што пре испразне све српске основне школе и то оне у Гавранској улици, где има неколико француских војника, затим она на житној пијаци, где је смештена француска болница, која би се могла концентрисати у Трандафилкином сиротишту. Исто тако у школи код Алмашке и Јовановске цркве*”.²

¹ Vojna enciklopedija, 1. Tom (Abadan-Brčko), Beograd 1970, 52

² ИАНС Ф. 150, 3533/1919

Као алтернатива, помиње се Петроварадин у коме се може наћи доста просторија, као и да би се просторије где су болнице могле боље искористити. Убрзо је, међутим, стигао негативан одговор варошког капетана Огњановића, упућен 16. фебруара, у коме се наводи да се, ни после неколико дана тражења, није пронашла „*каква просторија где би се поменути француска одељења могла сместити*”.³ Излазак француских војника из школа морао је да се одложи, до проналаска адекватног смештаја. Француске трупе имале су и знатан број рањених и болесних, чиме су додатно оптеретили иначе скромне болничке капацитете у Граду.

Поред рана од ватреног и хладног оружја стечених у борбеним дејствима, велики број војника је тифус избацио из строја – болест која је уместо метка преполовила српску војску током ратне голготе. У Нови Сад су га донели болесни Французи. Такво стање ствари забринуло је и надлежне лекарске установе, с обзиром да се Французи оболели од ове тешке заразне болести нису налазили под њиховом контролом, а такво стање могло је да проузрокује њено ширење.

Са седнице Савета града Новог Сада, одржане 10. фебруара 1919. године, остало је записано следеће: „*На позив градског намесника др. Карло Вагнер градски физик јавља да је према његовим приватним информацијама у граду Новом Саду било током јануара месеца 1919. код овдашње француске посаде око 8 случајева тифуса пегавца. Вели даље да нема одлуке овдашње француске посаде*”.⁴ Том приликом поднета је молба команди француске војске да о здравственим приликама међу својим припадницима обавештава надлежну лекарску службу у Граду. Одговор Француза био је јасан: „*Заповедништво санитарне службе француске војске у Угарској издало је већ заповест санитарној француској области у Новом Саду да се сви инфекциозни случајеви, утврђени код неких трупа, саопће српским војним санитарним властима*”.⁵

Међутим, већи изазов било је смештање болесника и опремљеност самих болница. У једном документу упућеном градском начелнику износи се да „*градска болница није удешена да би се и оболели од пегавог тифуса могли на лечење примати*”.⁶

Због тога је, на седници градског савета 29. марта 1919. године, одлучено да се једна војничка барака обезбеди за смештај болесника. „*Градски савет поверава управитељу јавне болнице да у једној од постојећих војничких барака 50 постеља смести, те нека извести о томе градског начелника*”.⁷

³ Исто

⁴ ИАНС Ф.150, 9017/1919

⁵ Исто

⁶ ИАНС Ф.150, 6268–1919

⁷ Исто

Таква је била ситуација у јавној болници, а француска војна болница била је смештена у Николајевској школи. Ово велелепно здање, у коме се данас налази Средња економска школа, смештено између порте Николајевске цркве и здања Матице српске, саграђено је 1872. године, када је зграда предата управи српских народних основних школа, а две године потом је почела са радом. Од свог оснивања била је најзначајнија српска школа у Новом Саду.⁸ У друге основне школе сместиле су се француске трупе и то: у Јовановској школи аутомобилска секција 789, у Алмашкој школи аутомобилска секција 676, а у школи у Гавранској улици француска санитарска секција.⁹

Боравак и опхођење стране војске осетили су и сами грађани Новог Сада. Након почетне радозналости коју су испољавали, пре свега према припадницима колонијалних трупа са афричког континента, неколико интересантних докумената нам открива какве су им све муке задавали савезници. Како фебруар у Новом Саду уме да буде прилично хладан, француски војници су морали да нађу све што се могло користити за огрев, макар због тога улазили и на приватне поседе и пустошили винограде. Градском поглаварству је, 6. фебруара 1919. године, упућено писмо у којем стоји следеће: *„Игњат Коларски чувар у Телепу крај Темеринског друма извештава градско поглаварство да су француски војници, који су на Циглани настањени поред осталих досадашњих штета већ почели и Тачке из винограда вадити и ложити. Грађани и поседници винограда умољавају Градско Поглаварство да би код надлежних власти ово бар на даље спречити могло”*.¹⁰ Из овог документа види се како се војници, на помало комичан начин, снадбевају дрветом за огрев, али да су и раније чинили разне штете. О понашању својих војника обавештен је и „Bureau de la Place Francaise”, дописом који је 19. фебруара послао градоначелник Живојновић и у којем стоји следеће: *„Молим Команду Места, да изволи учинити потребна наређења, да се војници који су смештени изван града око циглане Централног Кредитног Завода на путу према Ваш-Кацији и Темерину, забрани вађење тачака у околним виноградима, пошто тиме огромне штете узрокују власницима винограда”*.¹¹

Поред пустошења винограда, на мети Француза нашли су се и камење и шљунак који је Српска војна команда ставила Граду на располагање, и то за оправку *„макадамских путева градских који су ратним прометом веома оштећених, ставила граду на располагање једну лађу камења и једну лађу шљунка који материјал је град са 5000 круна трошка на дунавској*

⁸ Енциклопедија Новог Сада, књига 17, Нови Сад 2001, 133–135

⁹ ИАНС Ф.150, 3533/1919

¹⁰ ИАНС Ф. 150, 2762/1919

¹¹ Исто

обали сместио, да кад наступи пролеће разда за путове”¹² У овом документу, упућеном Команди саобраћаја 19. фебруара, стоји како наведени грађевински материјал Французи аутомобилима односе, те да због тога постоји бојазан да се предвиђени радови неће завршити на време. Због тога „*молимо с поштовањем команду да упозори француску војску да одношење камења и шљунка – у интересу општег промета – обустави*”.¹³

Француски војници су били и чести гости угоститељских објеката у Граду, пре свега кафана. Тако су се често и дешавали инциденти између цивила и војника, што је забринуло и француског команданта који градоначелника, 6. фебруара, обавештава о немилим догађајима за које је сазнао. Како би се стало на пут таквим инцидентима француски мајор предлаже градоначелнику да се ограничи радно време локала које најчешће посећују његови војници, а у питању су кафане „Елит” и „Јелисавета” и хотел „Мајер”, до 21 час.

Како сматра француски командант – „*La fermeture des cafes faciliterait la rentree des soldats francais au cantonnement et eviterait le retour d incidents regrettables*”¹⁴, односно, затварање поменутих локала олакшаће повратак француских војника у базу и спречити понављање несрећних догађаја. Такође, даље се наводи да ће, ако се инциденти понове, захтевати за починоце најстроже казне.

Година 1919. била је за један део француских војника, смештених у Новом Саду, уједно и последња. Тифус, ране из рата и преоптерећеност градских болница узимали су свој данак. Периферија Новог Сада за неке је постала последње коначиште, далеко од родног краја. Народна управа за Банат, Бачку и Барању, тачније повереник за народну одбрану, Душан Попов, 1. јануара 1919. године извештава савет Града да: „*повереништво за Народну одбрану ни у каквом контакту, нити у предпостављеном, нити у подчињеном одношају не стоји са француском војном командо, те из тога разлога не може обрачун градске болнице Француској команди поднети*”.¹⁵ Уз ову депешу послат је и списак умрлих Француза, њих 101. Након пар година, Краљевина СХС почела је са ексхумацијом њихових тела и транспортовањем у Француску.

Године 1923, када се на челу Града налазио др Жарко Стефановић, отпремљен је велики број посмртних остатака Француза сахрањених у Новом Саду. У документу који је поднео Савет града Новог Сада, 19. марта 1923. године, стоји: „*Лешеви у Новом Саду 210 преминулих, Француских војника су по пропису у сандуке стављени и отпремају се ради сахране из*

¹² ИАНС Ф. 150, 3614/1919

¹³ Исто

¹⁴ ИАНС Ф. 150 3212/1919

¹⁵ ИАНС Ф.150, 214/1919

*Новог Сада жељезницом у Београд. Пошто је отпремање ових лешева дозвољено, то се умољавају све власти кроз чије ће подручје пролазити, да отпремању њиховом никакве сметње не чине*¹⁶.

Уз ово обавештење ишао је и списак 210 војника, разних родова, годишта и народности, етнички мешовите француске армије. Уз име војника стоји година његовог приступања војсци, датум смрти и назив јединице у којој је служио. На списку су се нашли, поред осталих, *MARCEL Joseph*, телефониста, *TRAUB Jean* и *LEQUEUX Pierre*, афрички ловци, затим инжењерац *MERONNEAU Marcel* и *PARO Joseph* из 17. Колонијалне дивизије.¹⁷ Подаци из документа показују да је већина војника са списка умрла 1919. године, вероватно по градским болницама. Коначно, њихови посмртни остаци могли су да се врате у домовину. Био је то крај путовања које су ти војници започели 1914. године – стварајући историју Великог рата преко битака у Француској, северној Африци и на Солунском фронту.

¹⁶ ИАНС Ф.150 11658/1923

¹⁷ Исто

PLACE DE NOVISAD
-0-0-

Liste nominative des militaires français ^{exhumés} dans le cimetière de
NOVISAD du 13 au 16 Mars 1923
pour regroupement à Belgrade

N° des tombes	Noms & Prénoms des défunts	Grade	Classe	Date du décès	Corps de Troupe
1	Folard Jean Marie				Restitution
2	id				Restitution
3	id				Restitution
4	id				Restitution
5	id				Restitution
6	id				Restitution
7	id				Restitution
8	id				Restitution
9	id				Restitution
10	id				Restitution
11	id				Restitution
12	id				Restitution
13	id				Restitution
14	id				Restitution
15	id				Restitution
16	id				Restitution
17	id				Restitution
18	id				Restitution
19	id				Restitution
20	id				Restitution
21	id				Restitution
22	10. MARCEL Joseph	1er Cl.			1er I.C.
23	11 LE alexis	2e Cl.		1.12.18	1er I.C.
24	12 FROCHI Henri	2e Cl.	1914		1er I.C.
25	13 LEQUEUX Pierre	2e Cl.	1912		27er I.
26	14 GRANDOU Clément				4e Chasseurs d'Afr.
27	15 MONICHON Denis				
28	16 ABRY Edouard				1er I.C. - T.P.
29	17 BOSSARD Félix				29e Dragons
30	18 MAUPIN Joseph		190		1er I.C.
31	19 FALCONNET JeanLouis			18	
32	20 ROIS Alfred				1er I.C.
33	21 FALCINES Guillaume		1916		1er I.C.
34	22 VERGES Louis Achille				
35	23 MONICHON André	Capte		7.12.18	E.M. 2e groupe de divis.
36	24 POTIER Aimé	Capte	1911	5.12.18	227er I.
37	25 TRAU Jean		1912	13.12.18	1er I.C.
38	26 BERTIN Isidore		1916	3.12.18	4e Chas. d'Afrique
39	27 MOUCAMAD KAVOUSSAU		1911		1er I.C.
40	28 PELLER Claudius Bric	M. des	1907	4.12.18	4e Chas. D'Afrique
41	29 HUO Jules	Logis	1903	14.12.18	274e Artil. G.E. 76
42	30 BILLON Francis		1916	4.12.18	
43	31 BILLON Francis		1916	14.12.18	227er I. 1er I.C.
44	32 MONIN Georges		1911	15.12.18	227er I. C.H.R.
45	33 MONIN Georges		1911	14.12.18	1er I.C.

Verifications complètes

Попис француских војника умрлих у Новом Саду

- 2 -

N° des tombes	Noms et prénoms des défunts	Grade	Classe	Date du décès	
52			1908		
53	COLLIN Albert		1909	6.12.18	29°Dragons
54	31 MANCOLLA Lucien		1911	16.12.18	29°Dragons C.G.76
55	32 LABOREY Jean Paul				
56	33 RAT Hubert				
57	34 MARCOUX		1910	15.12.18	2°R.A.M. 25°Bie.
58	MARCOUX			8.12.18	274°
59	35 CAPEVILLE Jenn Bt. Brig.		1901	17.12.18	15°T.E.M. 22°Cie
60	36 PLESSON Vincent		1912	29.12.18	-A-2°Bie
61	CAPEVILLE Jenn		1912	19.12.18	A.M. 25°Bie
62	37 VINCENT Jean		191-	8.12.18	76°
63					
64	38 BURIE Albert	Cap.	1918	7.12.18	227°R.I. 23°Cie
65	39 BASSET Jules Ernest		1908	17.12.18	45°R.A. 5°Bie.
66	40 PINCHON Alfred		190-	- 12.18	227°R.I. C.H.R.
67	GUILLAUD Jules		1913	2.12.18	
68	41 BROSSEAU Prudent				
69	BROSSEAU Constant		1905	22.12.18	2°Génie
70	42 HAF Maurice		1910	9.12.18	145°R.A. 3°Cie
71	HAF Maurice			22.12.18	
72	43 GLACE Pierre			9.12.18	
73	MARCOUX Ernest			23.12.18	
74	44 DUJARDIN Henri		1909	10.12.18	2°R.A.M.
75	45 MONGODIN Arsène		1913	10.12.18	145°Art. 3°Bie
76	46 SALAZAR PEDRE Jean		1910	26.12.18	1°R.I.C. 2°C.M.
77	47 DOGNETON Pierre			23.12.18	1°R.I.C. 7°Cie
78	48 PARE Edouard		1916	11.12.18	145°Art. 3°Bie
79	49 MERONNEAU Marcel	2°Cl.	1904	30.12.18	8°Génie
80	ROCHER Raymond		190-	- 12.18	145°R.A.L. 9°Bie
81	50 MOLLIERE Julien		1903	29.12.18	2°Génie
82	MOLLIERE Daniel		1904	11.12.18	227°R.I. C.H.R.
83	51 MERINO Bastien		1911	30.12.18	274°R.A.
84	52 LAURENT Eugène	2°cl.	1913	30.12.18	157°R.I.
85					2°R.A.M. 22°Bie
86					
87	MARCOUX Eugène		1917	1.1.19	145°R.A.
88	53 RANA		1915	-.-.19	4me R.A.M.
89			1907	25.1.19	4° B.T.M. 3°Cie
90	54 RAMANANSCHINO		1915		4° B.T.M.
91	55 RAFAELLY		1915		4° B.T.M. 3°Cie
92	56 AMELARD Pierre			5.1.19	145°R.A.L. 2°Bie
93	57 CEROY Alexandre		1911	26.1.19	21°R.A.C.
94	58 SAURAT Ernest	1°Cl.	1911	6.1.19	1°R.A.C. 6°Cie
95	59 LOUISSET Gaston		1903	1.1.19	34°R.A.C. 23°Cie
96	LOUISSET Gaston	Serg.		9.1.19	17°Division Colon
97	MARCOUX François Peyret				14°T.E.M. 57°Cie
98					
99	60 RAVELO		1915	3.1.19	Amb. Alpine 2/57
100	GUILLAUD Marcel	M.A.M.		4.2.19	1°B.T.M.
101	61 BOISSI				227°R.I. 12°Cie
102	62 PARO Joseph		1915		17°Division Colon
103	PARO Joseph	Payeur		10.1.19	4° B.T.M. 3°C.M.
104	63 MANOBIKY		1917		C.B.D. 76
105	MANOBIKY	Serg.	1914	10.1.19	2°R.A. 22°Bie
106	MANOBIKY			9.1.19	
107	64 DANIEL Désiré		1904	14.1.19	1°R.I.C. 7°Cie
108	65 MARCHAND Constant				1°R.I.C.
109	66 BODE Julien				227°R.I.
110	67 AVILLE Achille				

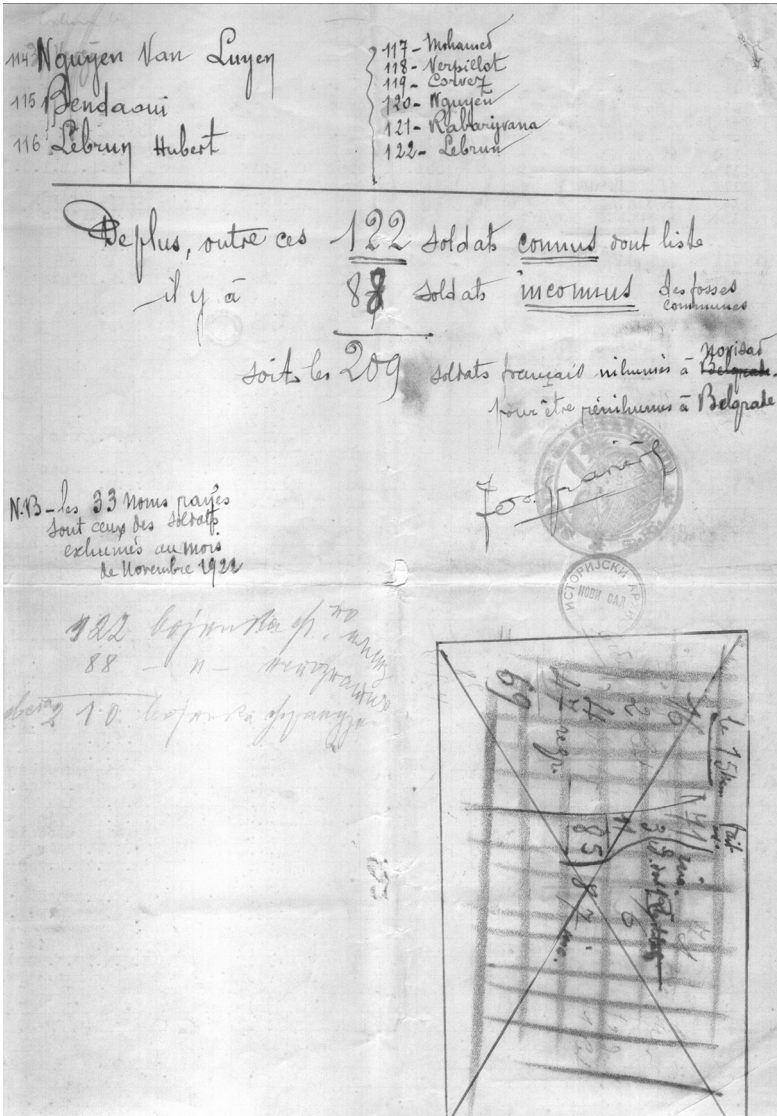
Попис француских војника умрлих у Новом Саду

- 3 -

5

N° des tombes	Noms et prénoms des défunts	Grade	Classe	Date du décès	
110	66 AVILLE Achille				227°R.I.
111	DESVIENNES Marius	Cap.	1915	1.1.19	8°Cie S.I. D.I.C.
112	69 BONHOMME Victor				
113	70 VINCENT Jean Marie			9.12.18	Gendarme Préfète
114	71 FROMENT Hubert		1915	26.1.19	227°R.I. 21°Cie
	ROSE Oscar			16.1.19	
115	72 RABARI SAVANIT		1915		4°B.T.M.
116	73 RAKOTOVA				
117	74 VERDIER Pierre		1916	16.1.19	227°R.I. 19°Cie
118	75 HOANG DINH HIEU			10.2.19	
119	76 ROSE Jean		1916	19.1.19	15/18 T.E.M.
120	77 PATTINORE Jean			17.2.19	Cie 4/17
121	78 BAUDELOT Jules		1914		
122	79 CONCOUDER Victor				
123	80 VERREUX David		1902	23.1.19	
124	81 LAFFAIRE Jean		1914	18.2.19	
125	82 MILATO			22.-	
126	83 LEBOUZ Emile			17.2.19	
127	84 RAMASY			21.6.19	4°B.T.M. 1°Cie
128	85 TROTIER Henri		1912	20.2.19	
129	86 IDRAGA			24.6.19	1°B.T.M. 5°Cie
130	87 HOPLIN Armand		1902	21.2.19	1°R.I.C.
131	88 DUCAM Jean		1915	4.7.19	T.M. 911
132	89 DJELALI Mohamed		1918		
133	90 RAKOTOMANTY		1915	27.6.19	1°B.T.M. 2°Cie
134	91 CUYTON Maurice		1915	24.2.19	227°R.I. 15°Cie
135	92 VELEMODY	Cap.	1903	5.7.19	1°B.T.M. 3°Cie
136	93 GUERRE Joseph		1910	27.2.19	5°R.I.C. 17°Cie
137					
138	94 PIOLAT Alfred		1908	27.2.19	18°T.E.M.
139	95 IMAINDRY		1913	28.2.19	4°B.T.M.
140	96 HOBATTE Edouard		1910	2/3.19	227°R.I. 44°Cie
141	97 MORIN Eugène		1908	6.3.19	2°Génie Cie 15/24
142	98 BRASSE				
143					13°R.A.C.
144	99 MAHARSALETTA			21.3.19	4°B.T.M.
145	100 MLOPKINE			19.3.19	15°B.russe J.A.D. 20
146	101 RAHIZANIMAVO			8.3.19	13°R.A.M.
147	102 VILIS Stanis			2.-.19	15°T.E.M.
148	103 BERGHEMIN Ben Paton			9.4.19	4°Sphais marocain
149	104 AMAD Ben Rahel			10.4.19	2°Sphais mar. 2°Esc.
150	105 INGINIOVA			11.4.19	B.T.M. 3°Cie
151	106 BERSANT Georges			13.4.19	35°R.I.C. 23°Cie
152	107 LOSEN Ben Abdem			13.4.19	1°Sphais marocain
153	108 RAHIALOHOPSY			28.4.19	4°B.T.M. 1°Cie
154	109 ROMIEU Pierre		1912	15.5.19	15°T.E.M. T.M. 736
155	110 BRASSE Etienne			15.5.19	Gendarme
156	111 ELZAFINDRALALA			17.5.19	1°B.T.M. 3°Cie
157	112 LUTHIE Elie		1914	22.5.19	34°R.I.C. Dét. C.I.A.
158	113 BOTO Pierre	2°Cl		22.5.19	art.
159	114 THILLAUME Gabriel			2.6.19	21°R.A.C. 22°Bie
160	115 ABDOUL Oumou	2°Cl.		7.6.19	15°T.E.M. (T.M. 700)
161	116 DJALALI Ben Tanni			11.6.19	Rt. Sphais Mar. 3°Esc.
162	117 AMED Ben Haumal	2°Cl.		19.6.19	" " " "
163	118 SAID Ben Fettah			13.6.19	" " " "
164	119 MOHAMED Ben Ali	2°Cl.		19.6.19	2°Génie Cie 29/33
165					
166					
167	120 LAFAYETTE Francois	Lieut.	1904	7.5.19	T.M. 684

Попис француских војника умрлих у Новом Саду

Попис француских војника умрлих у Новом Саду

MILUTIN DROBNJAK, ARCHIVREFERENDAR
Historisches Archiv der Stadt Novi Sad

ZUM AUFENTHALT DER FRANZÖSISCHEN ARMEE IN NOVI SAD 1918

ZUSAMMENFASSUNG: Mit dem Ende des Ersten Weltkriegs hat das Königreich Serbien, das sich auf der Siegerseite befand, seine jahrhundertlange Bestrebung verwirklicht und die Territorien von Banat, Batschka und Baranja seinem Staatsgebiet angeschlossen. So haben sich die Serben von beiden Ufern der Donau und der Save in einem gemeinsamen Staat gefunden. Die serbische Armee ist in Novi Sad, zur Freude der Einwohner, am 9. März einmarschiert. Auf dem Territorium Serbiens befanden sich im Laufe des Kriegs, aber auch nach dessen Ende, Soldaten der Verbündeten. Nach der Befreiung der Stadt sind auch französische Truppen in Novi Sad einmarschiert. Sie waren an mehreren Lokalitäten untergebracht, meistens in Grundschulen, und es wurde auch ein französisches Oberbefehlskommando eingerichtet. Ihre Ankunft brachte die Vertreter der Stadt vor ernste Herausforderungen. Da die Soldaten in Grundschulen untergebracht waren, die zu diesem Zwecke in zeitweilige Kasernen verwandelt wurden, hat man deren Öffnung und die Aufnahme der Schüler verschoben, was, wie in den Dokumenten ersichtlich ist, dem Bürgermeister Jovan Živojnović Sorgen bereitet hat. Deshalb hat er alternative Lösungen für den Umzug der Soldaten nach Peterwardein angeboten, aber ohne Erfolg. Ein Problem waren nicht nur die besetzten Schulen, sondern auch die vollen Krankenhäuser, die auch eine große Anzahl von französischen Verwundeten und an ansteckenden Krankheiten erkrankten Soldaten aufnehmen mussten. Der Stadtrat hat Informationen über die ungenügende Zahl von Betten in Krankenhäusern bekommen, wie auch über das Unvermögen, allen Kranken adäquate Hilfe zu leisten. Dem Hauptphysikus der Stadt Karl Wagner haben besonders diejenigen Franzosen Sorge bereitet, die an Typhus erkrankt waren und in Kasernen ohne ärztliche Kontrolle untergebracht waren. Die Angehörigen der multiethnischen französischen Armee haben in einzelnen Situationen keinen allzu großen Respekt vor ihren Gastgebern gezeigt. Wie in den Dokumenten steht, haben sie das Baumaterial, welches das serbische Militärkommando für die Reparatur der Straßen im Stadtzentrum gesichert hatte, weggebracht und es für den eigenen Bedarf genutzt. Mangels Brennholz sind sie in Weingärten eingefallen und haben Weinrebenpfähle genommen, die sie später als Heizholz nutzen, wie es in der Klage des Wächters Ignjat Kolarski stand. Franzosen waren auch häufige Gäste in lokalen Hotels und Gaststätten, wo sie mit Zivilisten in Konflikt kamen. Deswegen bat der französische Kommandant den Bürgermeister, die Öffnungszeiten der Lokale zu verkürzen, in denen seine Soldaten meistens verkehrten. Für viele von ihnen war Novi Sad der letzte Aufenthalt-

sort. Eine große Zahl von Verwundeten ist gestorben, und ihre Namen waren im Verzeichnis des städtischen Krankenhauses zu sehen, dazu auch ein Gesuch um die Bezahlung der Behandlungskosten. Sie wurden in gemeinsamen Gruften am Stadtrand begraben, und ihre sterblichen Überreste wurden nach ein paar Jahren exhumiert und mit Zügen nach Frankreich gebracht. So endete für sie eine im Jahre 1914 begonnene Reise, die sie durch die Kampffelder Afrikas und Europas führte und die Geschichte eines großen Krieges niederschrieb.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, Jovan Živojnović, Stadtrat, Französische Armee, städtisches Krankenhaus

ДУШКО ПАНТЕЛИЋ, АРХИВСТА
Историјски архив града Новог Сада

ПОПИС ПРОФЕСОРА „ЈОВИНЕ” ГИМНАЗИЈЕ¹

У години великог јубилеја новосадске Гимназије „Јован Јовановић Змај”, више установа дало је свој допринос обележавању два века постојања и рада ове значајне образовне установе. Једна од манифестација којом је јубилеј прослављен била је и изложба о професорима „Јовине” гимназије, у организацији Историјског архива града Новог Сада. Као саставни део каталога изложбе публикован је, у сарадњи са Гимназијом, попис професора који су у протекла два века радили у Гимназији. Пописи професора објављивани су и раније у споменицама штампаним поводом неких ранијих јубиларних годишњица, па смо, и овог пута, желели да дамо имена свих људи који су својим радом допринели стварању угледа новосадске Гимназије. Због великог интересовања, тираж каталога изложбе брзо је подељен, те, овом приликом, поново дајемо попис професора, сада допуњен годинама које су провели радећи у Гимназији. Извори података о професорима и раздобљу које су провели у Гимназији су раније споменице „Јовине” гимназије: *Новосадска гимназија (1810–1960) – споменица, Гимназија „Јован Јовановић Змај” и Новосадска гимназија (1810–1985) – настанак и развој*, као и матична књига запослених у Гимназији, која нам је послужила као извор података за најновији период рада.

Неизмерну захвалност дугујемо директору Гимназије др Радивоју Стојковићу и пријатељу и колеги Петру Ђурђевићу, професору историје.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: професори, Српска православна гимназија, Државна реална гимназија „Краљ Александар I”, Мађарска краљевска гимназија српског наставног језика, Гимназија „Јован Јовановић Змај”.

¹ Током свог двовековног постојања, Гимназија је више пута мењала назив, те смо се определили да у наслову овог рада, као и наслову изложбе, употребимо колоквијални назив којим ову знамениту школу данас зову њени ученици, као и највећи број грађана. У попису професора навели смо неке раније називе Гимназије, у складу са периодизацијом коју смо применили.

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ГИМНАЗИЈА 1810–1920.

- Стефановић Димитрије 1816/17
 Магарашевић Ђорђе 1816–1830
 Маринковић Константин 1816–1844
 Костић Јован – без података
 Ђорђевић Ђорђе 1817–1853
 Видаковић Милован 1817–1825
 Јовановић Игњат 1818–1853
 Шафарик Јосиф Павле 1819–1833
 Јовановић Петар 1824–1849
 Теодоровић Танасије 1824–1833
 Кузмановић Димитрије 1829 г.
 Лазаревић Лазар 1830–1846
 Николић Танасије 1832/33 г.
 Костић Александар 1832–1834
 Исаковић Нестор 1832–1857
 Савић Никола 1833–1836
 Романовић Урош 1834–1841
 Јефремовић Платон 1834–1846
 Јанковић Димитрије 1835–1837
 Визи Самуило 1835/36
 Чокор Јован (Јулијан) 1836–1843
 Миодраговић Симеон 1841–1842
 Исаковић Константин 1842–1848
 Вуковић Ђорђе 1842–1847
 Андрејевић Григорије 1842–1845
 Захарић Александар 1845–1848
 Кондороши Ђорђе 1846–1848
 Георгијевић Мојсеј 1846–1848
 Јовановић Лазар 1852–1855
 Ђорђевић Јован 1852–1857
 Нинковић Петар 1852–1865
 Крстић Никола 1853–54
 Натошевић Ђорђе 1853–1857
 Илић Стеван 1853–1859
 Монашевић Андрија 1855–1871
 Гавриловић Александар 1856–1871
 Поповић Јован 1857
 Вукадиновић Јефтимије 1857–1862
 Стојадиновић Љубомир 1859–1864
 Јовановић Ђорђе (доцније Герман)
 1859–60
 Оберкнежевић Филип 1860–1903
 Секулић Ђорђе 1862–1863
 Подградски Јосиф 1863–1872
 Туроман Јован 1864–1875
 Пушибрк Ваца 1865–1910
 Савковић Светозар 1865–1900
 Петровић Јован 1865–1867
 Костић Лаза 1866–1867
 Грујић Јован 1866–1869
 Сандић Александар 1866–1900
 Вујић Ваца 1866–1868
 Ђурђевић Ваца 1867–1872
 Дера Ђорђе 1867–1872
 Димитријевић Милан 1867–1870
 Барусковић Григорије 1867–1876
 Поповић Јосиф 1867–1871
 Вујић Ваца 1866–1868
 Лекић Стеван 1869–1905
 Ђорђевић Милан 1871–1872
 Костић Симеон 1871–1875
 Поповић В. Александар 1871–1877
 Николић Бранко 1873–1875
 Јовановић А. Милан–Баба 1873–1918
 Недељковић Стеван 1873–1878
 Матић М. Андрија 1875–1918
 Савић Милан 1876–1881
 Грчић Јован 1877–1901
 Кречаревић Мирко 1877–1889
 Миловановић Стеван 1878–1920
 Магарашевић Ђорђе 1881–1885
 Бранчић Благоје 1885–1908
 Јакшић Милутин 1890
 Остојић Тихомир 1890–1911
 Миловановић Младен - Михаило
 1891–1920
 Вујаклија Ђорђе 1898–1907
 Живојновић Јован 1900–1920
 Марковић Петар 1900–1904
 Ђисаловић Веселин 1901–1910
 Бајић Исидор 1901–1915
 Бошњак Живојин 1903–1906
 Јанкулов Борислав 1903–1904
 Шилић Димитрије 1904–1920
 Богдановић Петар 1904–1905
 Вилић Марко 1904–1920

Замуровић Александар 1904–1910	Милутиновић Љубомир 1911–1920
Увалић Небојша 1905–1906	Југа Владимир 1912–1920
Мирковић Глигорије 1905–1920	Баница Светислав 1912–1920
Јованов Душан 1906–1920	Малетин Марко 1913–1918
Радић Душан 1906–1910	Стефановић Велимир 1913–1920
Петровић Бошко 1906–1913	Летић Петар 1916–1920
Петровић Милан 1906–1919	Прешић Богољуб 1916–1920
Суботин Славко 1906–1911	Јанкулов Владислав 1917–1918
Ђечермић Радивој 1907–1908	Сланкаменац Првош-Петроније 1917–1920
Замуровић Станко 1909–1920	Балубџић Мирко 1918–1920
Вукићевић Ненад 1909–1911	Бакиш Јован 1918–1920
Ковачевић Божидар 1910–1920	Продановић Никола 1918–1920
Маргетић Стеван 1910–1920	

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА „КРАЉ АЛЕКСАНДАР I” 1920–1941.

Замуровић Станко 1920–1929 и 1932–1940	Манојловић Милева 1922–1923
Шилић Димитрије 1920–1922	Поповић Борислав 1922–1923
Мирковић Глигорије 1920–1932	Царева Филева 1922–1923
Петровић Милан 1920–1925	Дзубан Стеван 1922–1923
Јованов Душан 1920–1941	Часар Јулије 1922–1924
Ковачевић Божидар 1920–1924	Богдановић Петар 1922–1927
Маргетић Стеван 1920–1927	Стајић Васа 1922–1928
Милутиновић Љубомир 1920–1932	Богичевић Јован 1922–1928
Баница Светислав 1920–1929	Матковић Евген 1922–1929
Стефановић Велимир 1920–1929	Курочкин Владимир 1922–1930
Летић Петар 1920–1929	Енђел Фрања 1922–1924 и 1926–1930
Прешић Богољуб 1920–1924 и 1926–1930	Пашћан Надежда 1922/23 и 1930–1936
Сланкаменац Првош-Петроније 1920–1923	Бранковић Драгољуб 1923–1925
Балубџић Мирко 1920–1926	Галогача Милан 1923–1925
Бакиш Јован 1920–1930	Николић Драгољуб 1923–1925
Милованов Стеван 1920–1928	Њул Јосип 1923–1941
Мико Владислав 1921–1923	Пашћан Светолик 1923–1940
Стојановић Илија 1921–1922	Даљев Павле 1923–1941
Џвејановић Константин од 1921–1925	Јовановић Видосава 1924–1927
Маршал Јован 1921–1929	Симоновић Мирко 1924–1941
Међеши Фрања 1921–1930	Велендерић Михаило 1925–1927
Прокопец Јосип 1921–1936	Драгин Александар 1925–1929
Варади Коломан 1921–1941	Обрадовић Јованка 1925–1933
Марић Светислав 1921–1941	Кићовић Миращ 1925–1933
Кочић Михаило 1922–1923	Николић Коста 1925–1933
	Вуковић М. Стјепан 1925–1941
	Ћатовић Василије 1925–1941
	Јаковљевић Марко 1926–1930

- Роде Клавдија 1926–1941
 Илић Ђорђе 1926–1941
 Поповић Александар 1926–1933
 Грујичић Мирослав 1927–1933
 Поповић Жарко 1927–1941
 Талевић Фанија 1928–1930
 Поповић Бранка 1928–1933
 Рева Феодор 1928–1941
 Шуваковић Миленко 1928–1941
 Радмановић Живан 1928–1941
 Клер Лоран 1928–1941
 Булић Бранимир 1929/30
 Лазић Симка Милица 1929/30
 Симић Добрила 1929/30
 Ризнић Миодраг 1929–1931
 Завратник Петар 1929–1932
 Јакаша Петар 1929–1937
 Драгојлов Милорад 1929–1941
 Јовановић Сергије 1929–1941
 Првановић Божидар 1919–1941
 Веснић Радослав 1930/31
 Јаковљевић Милан 1930–1933
 Костић Марица 1930–1933
 Првановић–Девеић Десанка 1930–1941
 Адамовић Петар 1930–1932 и 1934–1941
 Ђурић Драгољуб 1930–1941
 Јерков Мирослав 1930–1933 и
 1934–1941
 Костић Борислав 1930–1941
 Максимовић Боривој 1930–1936
 Твртковић Павле 1930–1941
 Матић Вера 1931–1932
 Аранђеловић Панта 1931–1933
 Трифковић Коста 1931–1935
 Бодеј Евгеније 1931–1937
 Работин Владимир 1932–1933
 Чеховић Ема 1932–1936
 Радосављевић Олга 1933–1934
 Божовић Владимир 1933–1941
 Милићевић Александар 1933–1934
 Грба Невинка 1933–1935
 Георгијевић Крешимир 1933– 1941
 Лесковац Младен 1933–1941
 Марјановић Дрена 1933–1935
 Јанковић Димитрије 1934–1941
 Предојевић Душан 1934–1941
 Симић Ружица 1934–1935
 Шошкић Марко 1934–1936
 Калинић Жарко 1935–1941
 Крстић Угљеша, лекар 1935–1941
 Вујадиновић В. Стеван од 1938–1941
 Бојанић В. Миливој 1935
 Вукотић М. Милан 1937–1941
 Георгијевић Светозар 1937–1941
 Димитријевић Димитрије 1937–1938
 Јолић Б. Петар 1937
 Јовичић Стојан 1935–1938
 Јосифовић С. Стеван 1938–1941
 Југовић М. Миодраг 1937–1938
 Катурић М. Ђуро 1935–1941
 Лучић С. Милош 1935–1941
 Марковић Ј. Боривој 1936–1937
 Милутиновић др Коста 1937–1941
 Медић Иван 1938–1941
 Нешић М. Војислав 1937–1941
 Петровић Ђ. Милан 1937–1941
 Продановић Никола 1920–1941
 Суђић М. Јово 1935–1936
 Чиплић Ж. Богдан 1936–1941
 Черевитски Теодор 1938–1941
 Грујић Миодраг 1936–1937
 Скринченко Димитрије 1936–1937
 Шпаковски Анатолиј 1937–1941
 Боришев Ваца 1939–1941

МАЂАРСКА КРАЉЕВСКА ГИМНАЗИЈА СРПСКОГ НАСТАВНОГ ЈЕЗИКА 1941–1944.

- Аника Ђула 1941
 Даљев Павле 1941
 Лучић Милош 1941–1944
 Маргетић Стеван 1941
 Петровић Милан 1941–1944
 Њул Јосип 1941–1944
 Вуковић Стјепан 1941
 Драгојлов Милорад 1941–1944

Ач Јожеф 1941/42
 Боршан Карорљ 1941–1944
 Бошков Милена р. Вујичић 1941– 1944
 Чепчањи Амалија 1941/42
 Чиплић Ж. Богдан 1941 –1944
 Гепхарт Ирена 1941–1944
 Хуђеџ Ђорђе 1941–1944
 Хвала Марије 1941–1944
 Јованов Душан 1941–1944
 Калманечи Золтан 1941/42
 Прша Андреј 1941–1944
 Петровић Емилија р. Живановић
 1941–1944

Шафрањ Илона 1941–1944
 Шандор Јулија 1941/42
 Секе Клара 1941–1944
 Такач Иштван 1941–1944
 Веленрајтер Пал 1941/42
 Бељански Милица 1942–1944
 Болемањи Карољ 1942–1944
 Јагић Павле 1942–1944
 Калмар Илона 1942–1944
 Лерик Јован 1942–1944
 Прашак Маргита 1942–1944
 Видак Шимон 1942–1944
 Вираг Јожеф 1942–1944

ГИМНАЗИЈА „ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ” 1945–1985.²

Алексић Марија 1979–1982
 Анастасовска Јелена 1961–1975
 Андрић Нада 1982–2001
 Араницки Даница 1945/46
 Арсић Зоран 1977/78
 Аршинов Ђока 1952–1954
 Асталош Људевит 1944/45
 Атлас Иван 1973–1977
 Ачаи Золтан 1981/82
 Ачански Поповић Биљана 1979/80
 Ашћерић Душица 1982. и данас
 Бабић Милева 1971–1979
 Бакоч Владо 1976/77
 Балоковић Коста 1949–50
 Балоковић Феликса 1948–1950
 Банић Царић Вера 1959–1963
 и 1989–1991
 Бељански Надбантић Милица 1945–1953
 Берар Слободан 1961–1969 и 1982–1984
 Бећаревић Јелена 1945/46 и 1953–1956
 Бећин Александар 1953–1957
 Беце Мирјана 1980–1982
 Бићанин Снежана 1983/84
 Блажић Милица 1974/75

Богдановић Радмила 1944–1956
 Бодулић Љутовид 1945–1958
 Божа Пал 1981/82
 Божовић Владимир 1949–1966
 Бокшан Загорка 1945/46
 Боришев Васа 1948–1974
 Боснић Младен 1950–1958
 Ботић Милорад 1950/51
 Бошков Милена 1945/46
 Бракус Марија 1973/74
 Бубњевић Остоја 1981. и данас
 Будаков Александра 1978–1983
 Будински Марија 1957–1969
 Бујандрић Зоран 1977–1980
 Булатовић Николина 1952–1960
 Бута Славица 1948/49
 Братић Владимир 1953–1956
 Вадерна Стеван 1971/72
 Вакањац Милан 1946–1952
 Варга Јудит 1976/77
 Вареника Радојка 1959–1963
 Васиљев Марина 1962/63
 Васић Радојка 1952–1959
 Венер Иван 1950–1972

² Називи гимназије после 1945. били су: *Мешовита виша гимназија*, *Прва мешовита гимназија*, *Друга мешовита гимназија* (од 1952. добијају имена „*Светозар Марковић*” и „*Јован Јовановић Змај*”), од 1959. спојене су у једну школу под садашњим називом.

- Веселинов Велимир 1945/46 и
 1962–1977
 Веселинов Љубиша 1957–1968
 Веселинов Милица 1945–1960
 Вла Јован 1982–1989
 Влајковић Јелена 1980/81
 Влаховић Бранка 1983–2006
 Војновић Бранка 1959/60
 Вранешевић Бранислав 1945–1950
 Вранешевић Љубица 1945–1971
 Вујић Љубица 1945–1958
 Вујков Сава 1947–1949
 Вујовић Ђурђа 1974/75
 Вујовић Марта 1961–1991
 Вуксан Радослав 1954–1957
 Гава Алексеј 1958/59
 Гавранић Гојко 1975/76
 Гавриловић Вера 1977/78
 Гајинов Анка 1977/78
 Гајинов Славка 1979/80
 Галамбош Ержебет 1982/83
 Гаћеша Никола 1958–1966
 Георгијевић Војислав 1983–1991
 Георгијевић Светозар 1946–1949
 Георгијевић Смиља 1956/57
 Гепхарт Ирена 1950/51
 Гикић Ратко 1973/74
 Гојков Злата 1945/46
 Грба Невенка 1948–1954
 Гргинчевић Михаела 1978–1980
 Грујичић Војислав 1955/56
 Гршић Стаза 1982–1997
 Давидовић Миладин 1975/76
 Даничић Савица 1968–1997
 Дејановић Анђелија 1977–1984
 Делић Драгана 1983/84
 Дивјаковић Савета 1969–2004
 Дивјаковић Стеван 1982/83
 Диклић Видосава 1955–1990
 Диклић Милета 1961–1963 и 1983–1993
 Динуловић Милена 1958–1969
 Добановачки Слободан 1973/74
 Дорошки Мила 1970–2010
 Драгојлов Милорад 1945–1999
 Драгосављевић Ђура 1975–1979
 Дражић Гордана 1966–1976
 Дражић Стеванка 1978–2010
 Дрезгић Љубица 1977/78
 Ђаков Ружа 1950/51
 Ђаковић Мирјана 1955–1977
 Ђорђевић Радмила 1955/56
 Ђукић Србинка 1958–1970
 Ђурђевић Вид 1975/76
 Ђурђевић Јелица 1945–1949
 Ђурић Бранислав 1982/83
 Ђурић Бранко 1945–1947
 Ђурић Вида 1945–1956
 Ђурић Марија 1945–1953
 Ђурић Радмила 1957–1961
 Ерцеган Милица 1949/50
 Жижич С. 1948/49
 Затезало Гизела 1954–1971
 Зекавица Димитрије 1956–1988
 Зеленовић Душан 1945–1951
 Зличич Жарко 1948–1950
 Иванић Милена 1945/46
 Иванчевић Никола 1945/46
 Иванчевић Милош 1950–1956
 Ивић Звонимир 1965–1969
 Ивић Стојан 1969–1976
 Ивковић Ракић Ксенија 1946–1969
 Илијин Милица 1945/46
 Илић Даница 1945–1949
 Јакобс Немет Илона 1982–1985
 Јаковљевић Радојко 1975/76
 Јандрић Стоја 1974/75
 Јанчић Власта 1974–1987
 Јанчић Коста 1945–1948
 Јанчић Милета 1945–1948
 Јеремић Душанка 1978/79
 Јерковић Драгица 1945–1950
 Јовановић Владислава 1945–1950
 Јовановић Далибор 1953–1955
 Јовановић Јованка 1962/63 и 1972–1977
 Јовановић Томислав 1978–1982
 Јовичић Стојан 1947–1957
 Јојкић Марија 1963–1965
 Јосифовић Стеван 1945–1951
 Јошанов Борислав 1978/79
 Јухас Геза 1980/81

- Кајзер Тибор 1945/46
 Калбрић Бранка 1973/74
 Калем Јадранка 1983/84
 Каливода Рудолф 1946–1948
 Кантарцић Сава 1945/46
 Капор Дарко 1970–1980
 Каракашевић Божана 1946–1959
 Карановић Олга 1954/55
 Каролић Игњат 1945/46
 Качар Илија 1980–1985
 Керекеш Марија 1983/84
 Кершић Фридрих 1968–1978
 Кечић Оливера 1959–1977
 Киш Јулијан 1945–1977
 Кипранов Божидар 1950/51
 Клашња Жарко 1976/77
 Кнежевић Јелена 1971/72
 Ковач Драгица 1959–1976
 Ковач Зора 1977–1983
 Ковач Јован 1962–1968
 Ковач Карло 1951–1955
 Ковач Милорад 1978–1981
 Ковачев Светозар 1977/78
 Кодрин Радмила 1970/71
 Козић Стојанка 1974/75
 Кокот Војна 1948/49
 Коларић Миливој 1956–1958
 Кондратјев Рајса 1959–1961
 Копривица Нада 1978–1983
 Комар Љубо 1975/76
 Костић Десанка 1944/45
 Костић Јованка 1945–1959
 Крварушић Ана 1968–1991
 Крајиновић Павле 1975/76
 Кромпић Љиљана 1977/78
 Крстић Шешеља Олга 1974/75
 Крстоношић Зора 1956–1958
 Крунић Загорка 1971–1973 и 1977–2001
 Крунић Радојка 1981/82
 Кузмановић Добривој 1944/45
 Кукин Мирослава 1971–1974
 Куманов Божидар 1950–1959
 Кунц Виктор 1945–1950
 Кунц Ружица 1945–1975
 Курјачки Ђурђина 1956–1988
 Лазић Верица 1973–1977
 Лазић Даринка 1945–1980
 Лазић Зорка 1973–2002
 Лазић Милисав 1949/50
 Лесковац Смиља 1950–1958
 Ликавец Јеролим 1977/78
 Литричин Весна 1972–2001
 Литричин Гена 1972. и данас
 Ловрић Веселин 1977–1996
 Ловрић Славица 1982–2010
 Лучић Милош 1944/45
 Љаврошка Зузана 1972–1978
 Љуботин Радислав 1984–2005
 Макарић Стеван 1974/75
 Максимовић Боривој 1945–1947
 Малешевић Мира 1973/74 и 1983–2009
 Малешевић Радмила 1947/1948
 Мамула Јован 1956–1991
 Мандић Миодраг 1978–2000
 Манојлов Наталија 1978–1999
 Манојловић Димовски Јелена 1983–1987
 Маринковић Мирослав 1962–1973
 Маринчев Нада 1978–2001
 Марјановић Ката 1977–1984 и 1992
 Марјановић Нада 1975/76
 Марков Миленко 1962/63
 Марковић Душанка 1971/72
 Марковић Зорица 1962–1982
 Марковић Радмила 1971–2006
 Марковићан Јон 1983/84
 Маркуш Тула 1982–1985
 Маслаћ Слобода 1957–1977
 Матић Зоран 1983–1990
 Матицки Милица 1952–1973
 Махач Паљо 1969–1978 и 1983–2009
 Мацедонић Вера 1953–1977
 Машановић Звездана 1982–1987
 Машић Латинка 1952–1957
 Меденица Олга 1945–1951
 Меркулов Љиљана 1979–1981
 Мијушковић Јован 1950–1960
 Милинков Нада 1979–1981
 Милински Никола 1961–1962
 Милић Ђорђе 1944–1945
 Милићев Викентије 1977–2009

- Милков Јасмина 1983–1993
 Милованов Славинка 1946–1948
 Милорадов Мирко 1975/76
 Милошев Велимир 1977–1979
 Милошев Душанка 1974/75
 Милошев Славица 1974/75
 Миљуш Миодраг 1983–1985
 Мирковић Радојка 1974/75
 Миросављевић Вера 1945–1971
 Митровић Велемир 1975/76
 Мицић Дејан 1944–1952
 Михаилов Јасмина 1983/84
 Михаиловић Нада 1974–2001
 Михајловић–Домић Оливера 1956–1960
 Мојзеш Едита 1946/47
 Мрдаковић Верица 1975/76
 Мудрох Олга 1954/55
 Мургашки Романа 1971–1985
 Мургић Нада 1945–1948
 Мухи Хорват Габриела 1982–1992
 Нађ Бела 1982–1991
 Нараи Ференц 1978/79
 Недељковић Милош 1950–1953
 Недељковић Слободанка 1983–1999
 Нејгебауер Гордана 1971–1974
 Никачев Јован 1948–1959
 Николић Божидар 1975–1977
 Николић Живојин 1957–1961
 Николић Зора 1957/58
 Николић Нинослава 1980–1982
 Нинков Србинка 1955/56
 Нићин Ђорђе 1973–1976
 Новаковић Милан 1952–1960
 Новаковић Далибор 1950–1953
 Окановић Мирјана 1971/72
 Олар Корнелија 1973/74
 Орлић Љубица 1945–1973
 Остојић Љубомир 1967–1994
 Отовић Владимир 1954–1970
 Павловић Немања 1977/78
 Пајевић Душан 1952–1955
 Панић Ђорђе 1962–1964
 Панић Станка 1947/48
 Пантелић Бранка 1978–2007
 Пантовић Будимир 1978–1983
 Парађанин Олга 1948–1950
 Паришки Мирко 1971/72
 Паунић Станислав 1955–1958
 Пејовић Дејан 1968–1977
 Петковић Ђорђе 1947–1951
 Петрић Иванка 1945–1949
 Петров Слободан 1969–1978
 Петровић Бошко 1944/45
 Петровић Драгослав 1978/79
 Петровић Емилија 1949–1951
 Петровић Зорица 1982–2001
 Петровић Милан 1945–1948
 Петровић Ненад 1969–1972
 Петровска Славица 1973/74
 Пећанин Радмила 1947/48
 Пецин Вера 1948–1960
 Пешикан Бранко 1962–1965
 Ползовић Александар 1969–1971
 Попара Наталија 1977/78
 Поповић Биљана 1983–1998
 Поповић Владимир 1954/55
 Поповић Жарко 1945–1949
 Поповић Марко 1978/79
 Прерадовић Владислава 1944–1951
 Продановић Јованка 1950–1953
 Проле Стоја 1968–1990
 Прша Андреј 1945/46
 Пупавац Мирјана 1983–1993
 Пушчин Јелена 1948/49
 Радишић Милева 1975–1976
 Радишић Павле 1948–1951
 Радмановић Живан 1951–1962
 Радовановић Ђорђе 1960–1962
 Радовић Хвала Мирослава 1950–1955
 Радојчин Зоран 1974/75
 Радоњић Радуге 1948–1950
 Радоњић Цвета 1954–1971
 Радосављевић Љубица 1978/79
 Радосављевић Светлана 1978/79
 Радотић Десанка 1950–1954
 Радуловић Љиљана 1978–1983
 Рајић Грга 1974/75
 Рајковић Ружица 1978–1982
 Ракић Васиљка 1947/48
 Ракић Нада 1952–1960

- Рандељ Оливера 1977–1979
 Ранковић Злата 1945/46
 Рушкуц Веселин 1948–1950
 Савин Ержебет 1973/74
 Савић Меланија 1960/61
 Савков Љубица 1977/78
 Сакач Јанко 1977–1982
 Самарцијевић Маријета 1983. и данас
 Самојлик Милада 1977/78
 Севдић Јован 1945/46
 Секереш Јулијана 1983–1997
 Сентин Чедомир 1977/78
 Серђуков Александра 1950–1952
 Скенцић Марица 1973–1989
 Славнић Марија 1947–1949
 Слијепчевић Даница 1978/79
 Смоле Невенка 1945/46
 Спасић Анђелка 1983/84
 Станисављев Милан 1946–1950
 Старовић Радомир 1977–1984
 Стефановић Анђелија 1948–1950
 Стефановић Будимир 1944/45
 Стефановић Слободан 1955–1958
 Стојановић Елеонора 1974/75
 Стојановић Радомир 1979/80
 Стојковић Илија 1948–1950
 Стојковић Мирослава 1957/58
 Стојменов Иван 1979/80
 Стокин Тадија 1952–1954
 Суботички Милена 1962/63
 Танасин Јован 1951–1969
 Тангл Олга 1952–1968
 Татаи Карољ 1982/83
 Татић Илона 1977/78
 Твртковић Павле 1947–1952
 Тодоровић Радомир 1945/46
 Томић Бошко 1945/46
 Томић Драган 1979–1981
 Томић Павле 1971–1974
 Топалов Анђелка 1978/79
 Трбовић Ђура 1945–1952
 Тубић Буда Драгица 1974/75
 Ћирић Божидар 1964–1966
 Ћирић Татјана 1947/48
 Ћосић Марија 1955/56
 Ћулум Јован 1952/53
 Ћурко Кармела 1974/75
 Ушчумлић Нешко 1974/75
 Ференци Фрања 1952–1960
 Федорова Евгенија 1950–1959
 Филиповић Добрила 1954–1971
 Фланђа Теодора 1948–1950
 Форкапић Љиљана 1970–2003
 Фратуцан Милица 1948/49
 Фундуруља Миленко 1958–1978
 Харпањ Ана 1970–2005
 Хацијевић Димитрије 1964/65
 Хацић Батрић 1945–1947
 Хацић Даринка 1948–1950
 Хвала Марије 1945–1952
 Херцег Марија 1979–1982
 Хорват Габор 1966–1975
 Царић Слободан 1953–1955
 Цветковић Јелена 1984–1986
 Цвијовић Марија 1978/79
 Церовић Ранка 1982–1985
 Цеснак Станислав 1975–1999
 Цицмил Марко 1970–2002
 Чанадановић Мирјана 1982/83
 Чанковић Ангелина 1975/76
 Челић Георгије 1982/83
 Ченејац Бранко 1945/46
 Черевички Теодор 1945–1954
 Чонкаш Емил 1964–1966
 Џафердановић Велизар 1976/77 и
 1983–2003

ГИМНАЗИЈА „ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ” 1985–2010.

- Алексић Владимир 2003
 Алимпић Софија 2007/08
 Анђелић Слободан
 Андрић Нада 1982–2001
 Арђелан Шрак Едит 1988–1992
 Ацић Вера 2000

- Ашћерић Душица 1982. и данас
 Бајић Татјана 1997–2002
 Бајрамовић Мара 1992. и данас
 Бањац Слободанка 1995/96
 Баришић Татјана 1994/95
 Барјактаревић Марко 2009. и данас
 Бауер Имре 2003. и данас
 Билиновић Ана 2009/10
 Бизумић Сања 2007/08
 Бодулић Марко 2005–2008
 Бојанић Слађана 1996/97
 Будимир Нагаша 2008. и данас
 Буљчик Михаило 1988–2001
 Бунчић Наталија 2001–2005
 Вагић Селимир 2009. и данас
 Васић Марија 2002. и данас
 Влајнић Олгица 1996/97
 Влашић Дијана 2007. и данас
 Влаховић Бранка 1987–2006
 Вукановић Ивана 2004
 Вукмировић Ивана 2002
 Вукмировић Јелена 2001–2003
 Вулетић Јелена 1981. и данас
 Вулетић Слободан 1997–1999
 Вулић Драган 2008. и данас
 Вуков Маријан 2009. и данас
 Вучинић Оливера 1996/97
 Гавранов Јелена 2003/04
 Гагић Звездан 2009
 Гагић Тања 2000–2003
 Говедарица Верица 2003. и данас
 Голушин Димитријевић Љиљана
 1998–2007
 Гроздановић Јасмина 1988–2004
 Лазић Зорка 1973–1992
 Главашки–Глишић Ева 1999–2010
 Говедарица Верица 2003. и данас
 Голушин Димитријевић Љиљана
 1988–2007
 Голушин Иван 2007/08
 Грдинић Мирјана 2002. и данас
 Грујић Данијела 2009. и данас
 Гуцуња Марија 2006. и данас
 Дангубић Љиљана 1992. и данас
 Добрић Мирослава 2001. и данас
 Домазет Нада 2001. и данас
 Доловац Миленко 1988/89
 Доротић Драгана 2009/10
 Доротић Зорана 2008. и данас
 Ђекић Јелица 2008. и данас
 Ђујић Драгана 2009
 Ђукић Јасна 2002–2004
 Ђукић Рачић Ивана 2005. и данас
 Ђураш Миодраг 1985–1992
 Ђурђевић Петар 2007. и данас
 Ђуричић Татјана 1989–2002
 Ђуричић Софија 2002–2004
 Ђурковић Нада 1993/94
 Живковић Силвана 2003–2007
 Ивановић Ђорђе 1989–1998
 Илин Миленко 2008/09
 Илић Јован 1991/92
 Јагер Стеван 1991–2002
 Јовичић Драгослава 2005/06
 Јосић Јелена 2003. и данас
 Казимић Видосава 1987–2010
 Кнежевић Дејан 1994/95
 Кнежевић Душан 2007. и данас
 Кнежевић Ружа 2002. и данас
 Красић Милкица 1988. и данас
 Ковачевић Драган 2009
 Ковачевић Жељка 1995/96
 Којић Петар 1998. и данас
 Кокић Ђурђина 1996/97
 Комленов Живана 2005–2010
 Лакић Рима 1989. и данас
 Лакета Божо 1986
 Летић Драгослава 1996–2007
 Латинковић Жељко 2002 и данас
 Лисица Слободан 1993–2001
 Ловрић Славица 1982–2010
 Лозић Сања 2007. и данас
 Лукић Тања 1991
 Љуботин Радислав 1984–2005
 Љуштина Невена 2008. и данас
 Љуштина Хермина 2009. и данас
 Малетин Светлана 2003. и данас
 Малетин Снежана 2002. и данас
 Малешевевић Мира 1973/74 и 1983–2009
 Мандић–Херцег Вера 2004. и данас

- Мараш–Линхан Зорица 2009. и данас
 Маринчев Нада 1987–2000
 Марковић Борко 1991–2003
 Марковић Даниел 1995
 Медић Душанка 1995/96
 Микић Душан 1993. и данас
 Милинковић Слађана 2001–2008
 Милосављевић Стојанка 1988–1966
 Миљановић Бранко 2002
 Милошевић Марија 2007. и данас
 Милошевић Мирјана 1992
 Миоковић Елеонора 1985–1994
 Миленковић Јасмина 2007
 Милутиновић–Јевђевић Маја 1999.
 и данас
 Микић Душан 1993. и данас
 Митровић Татјана 2002–2005
 Михаиловић Нада 1998–2001
 Мухи Хорват Габријела 1990–1993
 Недељков Сениша 1992–1997
 Ненадов Бошко 1992. и 2005–2006
 Нешковић Јасмина 1984. и данас
 Нидерлендер Леа 1992/93 и 1997–2002
 Николић Александар 1989/90
 Николић Неда 2000. и данас
 Остојић Бојан 2007. и данас
 Павловић Ненад 2008. и данас
 Пандуров Бранка 2000. и данас
 Пантелић Бранка 1996–2007
 Пантић Јелена 2003
 Пашћан Олга 1990–1995
 Перић Сандра 1997–1999
 Перуничкић Јелица 1989/90
 Перуновић Љиљана 1994–1996
 Песирац Маја 1991/92
 Петре Сенка 1994. и данас
 Петровић Јовковић Мирјана 1987.
 и данас
 Пешић Тепавчевић Душка 1994. и данас
 Пивнички Јасмина 2010. и данас
 Пилић Розалија 1999–2001 и 2006/07
 Планчак Еуген 1986/87
 Поповић Јелена 1990. и данас
 Поповић Љубица 1997. и данас
 Поповић Димитријевић Зора
 Провчи Снежана 2004. и данас
 Пушић Даница 2003/04
 Радишић Радмила 1993. и данас
 Радовић Снежана 1994–1999
 Радовановић Биљана 2002–2004
 Радосав Никица 2002. и данас
 Радуловић Бранка 2009/10
 Радуловић Димитров 1995. и данас
 Радуловић Данијел 2001/02
 Радуловић Јелена 2004/05
 Радумило Драгица 1991–2001
 Рађеновић Јелена 1989
 Ранчић Ивана 2008/09
 Ристић Мирјана 2002
 Ристић Натали 2008. и данас
 Ромић Јасмина 1993/94
 Рудовић Јелена 2004/05
 Сабљак Маријан 2002–2009
 Самарџијевић Маријетица 1983. и данас
 Самарџић Поповић Јагода 2001. и данас
 Сарван Татјана 1991–1999
 Сич Мирослав 2008/09
 Смиљковић Адријана 2003–2005
 Средојевић Рајка 1993/94
 Стајчић Јелисавка 1994/95
 Стаменковић Бранко 2001. и данас
 Станишић Александар 1995
 Станковић Јован 1993/94
 Старчевић Срђан 1999–2000
 Стојисављевић Ђорђе 2009/10
 Стојковић Радивоје 1997. и данас
 Стојић Драган 2002–2004
 Ступар Мирослав 1991/92
 Суботић Боривој 1988–2003
 Сунзер Драгана 2004. и данас
 Татар Јелена 1991. и данас
 Тешић Бранислав 2002–2004
 Тодоровић Госпава 1986/87
 Томов Јасмина 1991. и данас
 Торњански Светлана 2003
 Тодоровски Нада 1994/95
 Травица Јован 2008. и данас
 Тркуља Еуђенија 1990/91
 Ћеран Зоранка 1993/94
 Ћоровић Рената 1991. и данас

Ћук Милена 2005	Џветинов Мирослав 2007
Ћук Љиљана 1993/94	Џвијановић Милорад 1996
Ћулум Слободан 2007–2009	Џрногорац Рада 1991/92
Ћурчић Љиљана 2010	Џикић Стеван 1990–1996
Ћурчић Софија 2002/03	Џолић Јелена 2007. и данас
Угљешић Снежана 1994/95	Џубрило Марко 2001. и данас
Угреновић Љубица 1990–2003	Џелебџић Јелена 1990–1994
Умићевић Љубица 1993. и данас	Џаранчић Драгана 2004
Урошевић Милош 1994–2002	Џарчев Ћебић Мелита 2007. и данас
Урошевић Зорица 1992/93	Џево Софија 1991/92
Форкапић Андреј 2001–2003	Џел Естер 1991/92
Хорват Мирјана 1988/89	Џљука Љубица 2000–2003.
Хорњак Весна 2002/03	Џтрбац Златко 2005. и данас

ОСНОВНА ШКОЛА ПРИ ГИМНАЗИЈИ

Алексић Јелена 2008/09	Мандић Херцег Вера 2007. и данас
Булајић Снежана 2007. и данас	Пилић Розалија 2007/08
Будимир Наташа 2007/08	Остојић Бојан 2007. и данас
Вагић Селимир 2009. и данас	Ћошковић Сања 2007
Влашић Дијана 2007. и данас	Џолић Јелена 2007. и данас
Ђурђевић Петар 2007. и данас	Травица Јован 2008. и данас
Илин Миленко 2008/09	Пешић Тепавчевић Душка 2007/08
Кнежевић Душан 2007. и данас	Поповић Љубица 2009. и данас
Кокар Ивана 2007/08	Провчи Снежана 2007. и данас
Летић Љубинка 2007. и данас	Сабљак Маријан 2009/10
Лозић Сања 2007. и данас	Сич Мирослав 2008/09
Љуштина Хермина 2008. и данас	Томов Јасмина 2007. и данас
Милошевић Марија 2007/08	Ћулум Слободан 2007–2009
Малетин Светлана 2007. и данас	Францер Ромина 2008. и данас
Малетин Снежана 2007. и данас	

СПОЉНИ САРАДНИЦИ 1985–2010.

Арсић Лидија	Дорословачки Раде
Бодрожа Олга	Ђапић Петар
Вејнштајн Владимир	Илић Душан
Видаковић Милан	Јовановић Петар
Гајић Љиљана	Јовичић Владимир
Гарић Маја	Кирћан Маријана
Гогољев Татјана	Ковачевић Душанка
Грбић Татјана	Комленов Живана
Гут Имре	Купусинац Александар

Лукић Светлана
Лужанин Зоран
Машуловић Драган
Мијатовић Зоран
Милић Миодраг
Мудрински Небојша
Недовић Љубо
Никић Јованка
Николић Александар
Овцин Зоран
Обрадовић Милан
Павков Милица
Пантић Милан
Петровић Војислав
Петровић Драгана
Поњавић Маја
Радојев Горан
Ракић Срђан
Ралевић Небојша
Рацковић Милош

Росић Јованка
Сабљак Марјан
Савић Игор
Скубан Соња
Стојановић Маја
Стојић Драган
Такачи Ђурђица
Тошић Ратко
Тошић Саша
Унгар Мирна
Херцег Драгослав
Херцег Ђорђе
Црвенковић Синиша
Чешљевић Валерија
Ћиришан Михаел
Ћурчић Софија
Шкрињар Марио
Шобот Борис
Штрбац Горан
Штрбоја Мирјана

DUŠKO PANTELIĆ
Historisches Archiv der Stadt Novi Sad

DAS VERZEICHNIS DER LEHRER DES „JOVA“-GYMNASIUMS¹

ZUSAMMENFASSUNG: Im Jahre des großen Jubiläums des Novisader Gymnasiums „Jovan Jovanović Zmaj“ haben mehrere Institutionen ihren Beitrag zur Feier des zweihundertjährigen Jubiläums des Bestehens und der Tätigkeit dieser bedeutenden Bildungsanstalt geleistet. Eine der Jubiläumsmanifestationen war auch die Ausstellung über die Lehrer des „Jova“-Gymnasiums in Organisation des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad. Als Bestandteil des Ausstellungskatalogs wurde in Zusammenarbeit mit dem Gymnasium das Verzeichnis der Lehrer veröffentlicht, die in den zwei vergangenen Jahrhunderten im Gymnasium tätig waren. Auch früher wurden schon Verzeichnisse der Lehrer veröffentlicht, in Gedenkschriften, die anlässlich von früheren Jubiläen gedruckt wurden, und so wollten auch wir dieses Mal die Namen aller Personen anführen, die durch ihre Arbeit ihren Beitrag zur Schaffung des guten Rufes des Novisader Gymnasiums geleistet haben. Wegen dem großen Interesse wurde die ganze Auflage des Katalogs schnell verteilt, und bei dieser Gelegenheit geben wir wieder das Verzeichnis der Lehrer, das jetzt mit den Jahreszahlen, die die Lehrer im Novisader Gymnasium verbracht haben, ergänzt wurde. Die Quellen für die Angaben über die Lehrer und Zeiträume, die sie im Gymnasium verbracht haben, waren früher veröffentlichte Gedenkschriften des „Jova“-Gymnasiums: „Novisader“ Gymnasium (1810–1960) – Gedenkschrift des Gymnasiums „Jovan Jovanović Zmaj“ und Novisader Gymnasium (1810–1985) – Entstehung und Entwicklung, sowie das Stammbuch der Angestellten im Gymnasium, das uns als Angabenquelle für die neueste Tätigkeitsperiode gedient hat.

SCHLÜSSELWÖRTER: Lehrer, Serbisches orthodoxes Gymnasium, Staatliches Realgymnasium „König Alexander I“, Ungarisches königliches Gymnasium mit serbischer Unterrichtssprache, Gymnasium „Jovan Jovanović Zmaj“

¹ Während seines zwei Jahrhunderte langen Bestehens hat das Gymnasium seinen Namen geändert. Darum haben wir uns im Titel dieser Arbeit sowie im Titel der Ausstellung dazu entschieden, den kolloquialen Namen zu gebrauchen, welchen für die Benennung dieser berühmten Schule deren Schüler sowie der größte Teil der Einwohner von Novi Sad benutzen. Im Verzeichnis der Lehrer haben wir einige von den früheren Namen des Gymnasiums angeführt, im Einklang mit der angewandten Periodisierung.

DR ÓZER ÁGNES
Újvidéki Városi Múzeum

ÉRDUJHELYI MENYHÉRTŐRŐL, ÚJVIDÉK TÖRTÉNETÍRÓJÁRÓL

ÖSSZEFOGLALÓ: A Zentán született Érdujhelyi Menyhértet a magyar történetírás története és mai közvélemény Újvidék történetírójaként tartja számon. A szintén zentai születésű Dudás Gyulával, a szabadkai Iványi Istvánval, zombori Thim Józseffel a 19. és 20. század fordulóján Bács-Bodrog vármegye történeti kutatásainak kiemelkedő alakja és különleges személyisége volt. Érdujhelyi Menyhért 1887–1894 között tevékenykedett segédlelkészként és hitoktatóként Újvidéken. Újvidéki tartózkodása alatt történeti kutatásokkal is foglalkozott, számos tanulmányt írt Pétervárad és Újvidék történetéről, amelyeket az *Újvidék története* című monográfiában összegezett. A Bács-Bodrog Vármegye Történeti Társulatának tevékeny tagjaként a vármegyei monográfiák megírásában is részt vett. Helytörténeti kutatásai mellett egyháztörténeti tanulmányokat is írt. Ez a tanulmány Érdujhelyi Menyhért Újvidékről szóló monográfia megszületésének körülményeivel foglalkozik.

KULCS SZAVAK: segédlelkész, hitoktató, történetírás, helytörténet, vármegyei monográfiák, egyháztörténet

A Zentán született Érdujhelyi Menyhért a tudományos és mindennapi köztudatba Újvidék történetírójaként van jelen. A szintén zentai születésű Dudás Gyulával, a szabadkai Iványi Istvánval és a zombori Thim Józseffel a 19. és a 20. század fordulóján Bács-Bodrog vármegye történeti kutatásainak kiemelkedő alakja és különleges személyisége.

Érdujhelyi Menyhért 1860. január 4-én született Zentán, Ellinger néven, és az Amerikai Egyesült Államokban, a pennsylvaniai Allentownban hunyt el 1925 szeptemberében. Ellinger-Érdujhelyi Menyhért iskoláit Zentán, Szegeden és Kalocsán végezte, az utóbbiban fejezte be teológiai tanulmányait.¹ 1882-ben szentelték pappá, ezt követően több bácskai helységben segédlelkészként tevék-

¹ Bővebben: Agneš Ozer, *Melhor Erdujhelji prvi istoriograf Novog Sada. Sveske za istoriju Novog Sada, Novi Sad, 1986*

enykedett. Vezetéknevét 1885-ben magyarosította Érdujhelyire, amelynek okát ő maga politikai elkötelezettségével magyarázta.

Pappá szentelését követően már nyilvánvalóvá vált, hogy Érdujhelyi Menyhért teológusi pályafutása nem a szokványos papi pályafutás lesz. Papi pályafutásának a kezdetén, 1885-ben, érseki feljelentést tettek ellene, mert az országos képviselőválasztások alkalmával – szántovai káplánként – tevékenyen részt vett a korteskedésben, amit úgy értékelték, hogy kormányellenes üzelme-
ket folytatott. A feljelentésben úgy fogalmaztak, hogy tevékenységével „a község nyugalmát aláássza, és házról házra járva a lakosokat a kormány és a megye ellen drasztikus kifejezésekkel bujtogatja”.² Az Amerikában eltöltött éveiről érkező Kovács Márton szerint „Érdujhelyi már fiatalon is nagyon határozott volt, erősen ragaszkodott nézeteihez”. Káplánkodása folyamán a családot, így Érdujhelyit is jól ismerő pap, Opitz Sándor azt állította róla, hogy meggyőzése külön erőfeszítést igényel, „mert konokul ragaszkodik föltevéséhez”. Érdujhelyi jellemének leírása mellett az idősebb papnak feltűnt ifjú paptársának a történelmi kutatások iránti fokozott érdeklődése és rendkívüli munkabírása. „Privát kiképzéssel – oláh nyelvtanulással és a múzeumok búvárlásával és breviáriumoszással vagy meditációval foglalkozva, míg azokat be nem végezte nem csak a házrend követelte időben az asztalnál nem jelent meg, hanem bármely funkcióban is várakoztatott magára...”³

Érdujhelyi Menyhért 1887-től segédlelkészként és hitoktatóként Újvidéken tevékenykedett, és történetírói munkásságának fénykorát is itt érte meg. Egyházi teendői mellett az újvidéki ipariskolában szerbhorvát nyelvet is oktatott. Újvidéken töltött évei során inkább történészi és tanári tevékenysége jutott kifejezésre, nem pedig lázadó és a papi életmódot megszegő, feletteseinek jellemzése szerint teológusi szerepre alkalmatlan személyisége. Ez a „csiszolatlan gyémánt” Újvidék város történelmi monográfiájának és a város történetével foglalkozó számos, kisebb történelmi tanulmány szerzőjeként vált közismertté. Újvidékről 1894-ben Kiskőrösre ment, onnan 1897-ben költözött vissza Zentára, ahol képzettsége és történetírói tevékenysége ismét háttérbe szorulni látszott, és állandóan lázadó, politizáló egyénisége – bizonytalan pénzügyi ügyletekkel párosulva – papi pályájának megszűnését és 1908-ban Amerikába való távozását idézték elő.

Minden jel szerint Érdujhelyi Menyhért történetírói munkásságának kezdetei szorosan összefonódtak Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának működésével. Első történelmi tárgyú dolgozata, amely Újvidék művelődéstörténetével foglalkozott, a Társulat Évkönyvében jelent meg 1888-ban, majd 1890-ben. Érdujhelyi Menyhért, úgy látszik, jól érezte magát a túlnyomórészt szerb

² Kovács Márton: Egyház, politika és etnikum a kanadai prérin. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv, Budapest, 1984. 225–256.

³ Ibid. Opitz Sándor jellemzése 1883-ban, a kalocsai érseknek Adáról írt leveléből származik, 232.

lakosságú városban, mert Újvidék történetével foglalkozó dolgozatait nemcsak magyar, hanem szerb nyelven is megjelentette. 1891-től az Ilija Ognjanović⁴ szerkesztette Javor című folyóirat közölte írásait.⁵ Az újvidéki határőrvidék megszüntetéséről szóló írását először szerb nyelven tette közzé, nem úgy, mint a többi dolgozatát, amelyek először magyar nyelven, majd szerb fordításban láttak napvilágot. 1892-ben a Naše doba című lapban látott napvilágot dolgozata a szerb egyházi kongresszusról.⁶ 1891 és 1893 között a német nyelven megjelenő Bács-Bodrogher Presse is közölte írásait.

A legnagyobbbrészt Újvidék történetével foglalkozó dolgozatai, kutatásainak eredménye és annak fogadtatása, úgy látszik, annyira felbátorították Érdujhelyi Menyhértet, hogy 1892 februárjában felajánlotta a városi közgyűlésnek, hogy megírja Újvidék történetét.⁷ Egy későbbi törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv kivonatából kiderül, hogy a város történetének megírása hivatalosan először 1892. február 1-jén merült fel, az ötletet pedig a városi közgyűlés 1892. április 7-én hagyta jóvá.

Újvidék város törvényhatósági bizottsága 1892 májusában „elvben elhatározta”, hogy elfogadja Érdujhelyi javaslatát, és a polgármesterrel egyetemben hat tagból álló bizottságot nevezett ki. Ez a bizottság „kellő szakértőkkel kiegészítve” arra volt hivatott, hogy a „folyamodó által beszerzett és város történetének alapjául szolgáló adatokat és okmányokat behatóan áttanulmányozza”. „Amennyiben azokat a város történetének megírására felhasználhatónak és elégségesnek találná, úgy a munka mikénti megírása valamint folyamodónak a város által leendő anyagi támogatása tekintetében folyamodóval állapodjék meg s minderről, annak idején véleményes jelentést tegyen a törvényhatósági bizottságnak.” A város által kinevezett bizottságot a határozat értelmében a következő szakértőkkel bővítették: Korény-Scheck Vince róm. kath. főgymnasiumi tanár, Patek Béla kereskedelmi iskolai tanár, Jovánovits Milán szerb Főgymnasiumi tanár, Sakrak Szerbia szerb consistoriumi jegyző, Hadzsits Antal (Szrpszka Maticza titkára).⁸ Ezzel a határozattal Újvidék Szab. Kir. Város történetének megírása elvben elhatározott, és ennek szerzője Érdujhelyi Menyhért lett.

Minden jel szerint ekkor már Érdujhelyi Menyhértnek nagy mennyiségű adatot sikerült begyűjtenie, de az sem kizárt, hogy a mű jelentős része már

⁴ Ilija Ognjanović-Abukazem (1845–1900) újvidéki orvos, író, szerkesztő

⁵ Melhior Erdujhelji: Imenik novosadskih graničara od 1772, Javor, 26–27, Novi Sad, 1891; Od kuda je postalo ime Petrovaradin, Javor, 42, 1891; Stari cevovni pečati u Novom Sadu, Javor, 50, 1892; Ukidanje novosadske granice, Javor, 43, Novi Sad, 1891; Molba, Javor, 30, Novi Sad, 1892

⁶ Srpski narodni crkveni sabor u Novom Sadu 1722, Naše doba, Novi Sad, 1892

⁷ IA NS F.1. Kig. 6378/1892 Érdujhelyi Menyhért újvidéki lakos kérvénye Ujvidék Szab. Kir. Város történetének megírhatása iránt (1892, IV/5).

⁸ IA NS F.1. Kig. 11 249/892.

elkészült, mert 1893. január 23-án a város tizenkét tagú monográfiabizottsága már értékeltte Érdujhelyi munkáját.

Érdujhelyi Menyhért 1892 és 1893 között megírt műve, Ujvidék története⁹ a szerencsés városi monográfiák közé tartozott és tartozik ma is. Nemcsak azért, mert szerzője a maga bevallása szerint „bő anyagban duskálhatott”, nemcsak azért, mert Ujvidék mindenkor fontos szerepet játszott a történelemben, hanem szerzőjének nem mindennapi jelleme és szemléletmódjának köszönhetően: „mint határ, átkelő és a vidék empórium, réges-régi időktől fogva egyike volt a déli Duna-mellék legkiválóbb pontjainak. Az ősi hajdanban nomád népek viaskodásának színtere; a középkorban egy országos drámának emlékével fűződik együvé; hazánk múltjának legszomorúbb emlékű korszakában itt dől el az ország sorsa. Az enyészet után üde ébredés, pártját ritkító gyors fejlődés keletkezik; Ujvidék főhelye lesz a grancsárok, vármegyei székváros; a Bácska első szab. kir. városa. A mint nemzetiségi ellentétek kiélesedtek hazánkban, Ujvidék felé irányul az ország figyelve, hol az izgalmak tűzlángja először csap fel és elárad a déli részeken. A legújabb korban az ipar, kereskedelem és kultúra életerős fejlődését szemléljük itt: erő és tevékenység tárul a figyelő szemek elé. Megannyi tanulságos momentum, mely a historikusnak teméntelen anyagot szolgál”.

Művének előszavában Érdujhelyi nemcsak felsorolta történelmi forrásainak lelőhelyét, hanem szükségesnek találta megmagyarázni kutatási és történetírói módszerének lényegét is. Saját bevallása szerint „óvakodott a sablonok és előírások szolgálai követésétől”, tehát nem tartotta magát a Magyar Történelmi Társulat 1872-ben kiadott szabályzatához, mely előírta nemcsak a vármegyék, hanem a szabad királyi városok monográfiájának megírásához szükséges adatok feldolgozásának módját is. Ezeket Érdujhelyi túlzottnak és céltalannak ítélte meg. De kitért magának az újvidékieknek a jellemzésére is: „egyébiránt oly finomult ízlésű közönséggel állok szemben, mely a lényegyet keresi, s erősen hiszem, hogy azért sohasem fog elítélni, hogy a merev sablonokhoz nem ragaszkodtam...” „Ujvidék múltjának hű képét akartam festeni, hogy azt gyönyörrel szemlélhesse mindenki, a ki hajdanunk iránt érdeklődik. Azt akartam, hogy művemét élvezettel és haszonnal olvashassák a szakférfiak épp úgy, mint a nagyközönség, hogy fejtegetésemnek tudományos értéke mellett tetszetős formája is legyen.” Oknyomozó történetet volt szándéka írni, a dolgok mozgatóerejét, az események szülőökának felfedését tartotta céljának, melyet szigorú kritikának vetett alá.

Arról is vallott, hogy miért szentelt különös figyelmet a szerbség történetének. Úgy tartotta, hogy Ujvidék város történetében két dologra kell odafigyelnie. Először nem tudta szem előtt tévesztetni, hogy a város a magyarországi szerbség szellemi középpontja, másodsor pedig, hogy „épp ezen nemzetiség szereplésének és irodalmának története a legkevésbé ismeretes a magyar közvéleménynél”.

⁹ Érdujhelyi Menyhért: Ujvidék története. Ujvidék, 1894

Majd, talán politikai nézetei ellenére a következőképpen vallott: „Pedig mindkét részről óhajtható volna, hogy ismerjük egymás múltját s megértsük egymást, a történelem a magistra vitae megtanítana bennünket arra, hogy érdekeink közösek, tehát előzékenységgel s atyafiságos indulattal kell egymáshoz közelednünk. Akár a balkáni szerbséggel való szomszédságunk, akár a hazánkban élő szerb nemzetiség tekintetéből vesszük szemügyre a dolgot, reánk nézve a magyarországi szerbség középpontjának históriája fölöttébb érdekes. Újvidéken élnek a legeminensebb szerbek, vagyonuk is erősen aránylik értelmiségükhöz.”

Újvidék történetét Erdújhelyi Menyhért három fő korszakban írta meg: ókor (8 alcímbe foglalva – a magyar honfoglalásig), középkor (a honfoglalástól a szabad királyi városi rang megszerzéséig, 23 alcímbe) és az új-kor (1748-tól a kiegyezés utánig, 23 alcímbe). A város újkori történetének ismertetésében a szerző elrugaskodik a történetírás talajától és a történelmi események ismertetésétől. A 19. század második felében sajátos társadalmi körképet ír az általa is megélt Újvidékről. Központi helyen foglalkozik az újvidéki szerbségnek az életmódjával, szokásaival, kulturális intézményeivel, valamint művelődési és oktatási intézményeivel. Annak ellenére, hogy a terjedelem bizonyos aránytalanságokra utal, a könyv függelékében közzétett 1748-as szabadalomlevelé közlésével a mű kerek, megkomponált egységként hat. Újvidék 1748-as szabadságlevelét ő fordította latin eredetiből magyar nyelvre, majd ebből a változathoz fordították szerb és német nyelvre is.

Erdújhelyi a bőséges eredeti forrásanyagban és az akkor magyar, német és szerb nyelven megjelent történelmi irodalmon kívül, az általa folytatott régészeti ásatások eredményét is felhasználta az akkor még nyitott és megválaszolatlan kérdések bizonyításához. Művének 5. fejezetében, Ó-Péterváradjáról értekezve, a következőket írja: „A jelzett történelmi nyomokon indulva, ásatásokat rendeztem az újvidéki határban, a temerini országút mindkét oldalán, hol a löporostorony áll, mely hely hajdan a Duna partját képezte...” „Hozzáálltam a domb átvizsgálásához s a kutatás feltevésemet sokban megerősítette. Az ásatások kétségtelenné tették, hogy e helyen valaha község létezett. Körülbelül a mostani talaj alatt középkori téglák törmelékei sűrűn találhatók...” A helyet, ahol az ásatásokat végezte, egyértelműen az egykori Vásáros-Váraként határozta meg. Ezek az ásatásokon Erdújhelyi Menyhértet Vulkó Sándor¹⁰ újvidéki városi főmérnök kísérte.¹¹ Erdújhelyi Menyhért Újvidéken végzett ásatásairól Takács Miklós régész összehasonlításai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a szerző 19. századi megállapításai, a kisebb eltéréseket nem számítva, ma is helytállóak.¹²

¹⁰ Vulkó Sándor – Aleksandar Vulko városi földmérő.

¹¹ Erdújhelyi Menyhért nemcsak Újvidéken és környékén folytatott ásatást, hanem a Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának megbízásából Titelen (1903-ban), lásd Káich Katalin, Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata (1883–1918). Újvidék, 1980, a zentai Oromon (1902).

¹² Takács Miklós: A bélakuti/péterváradai ciszterci monostor. Újvidék, 1989. 8.

Az Érdujhelyi Menyhért életművének számító Újvidék története 29 ívnyi terjedelmű lett.

1893. február 3-án a város törvényhatósági bizottsága elfogadta a városi monográfiabizottság jelentését, melyet a Magyar Királyi Belügyminisztérium 1893. április 23-án hagyott jóvá. A határozat szerint Érdujhelyi Újvidék történetét „szakértőleg megbírált-a”. A városi törvényhatósági bizottság ekkor, Újvidék szabad királyi város közönsége nevében, a művet „tulajdonjogilag is elfogadta, és a kizárólagos kiadási és elárúsítási jogot” a város részére „fenntartotta”. Ugyanakkor utasította a városi tanácsot, hogy a város monográfiáját szerb és német nyelven is kinyomtassa. Ennek a munkának a felügyeletére egy háromtagú állandó városi bizottságot alakítottak.

A törvényhatósági bizottság Érdujhelyi Menyhért munkáját fáradtságosnak, költségesnek és szakértelmet igénylőnek értékelte, s ezért a jegyzőkönyvi elismerésen és köszöneten kívül 1000 forint tiszteletdíjat szavaztak meg, amelyet a városi „költségelőirányzat előre nem látható kiadások rovatából” fedeztek.¹³

Az állandóan anyagi gondokkal küszködő Érdujhelyi Menyhért úgy látszik, elégedetlen volt a számára megítélt honoráriummal, mert a hozzá közelálló Molnár György és Bruck Ferenc városi tanácsstagok a javasolt 1000 forint helyett a városi tanács értekezletén azt 1500 forintra emeltették. Molnár György javaslatát azzal indokolta, hogy „a monographia szerzőjének, tekintettel arra, hogy a szükséges adatgyűjtés neki tetemes anyagi áldozatába került”, a megítélt 1000 helyett 1500-ra emeljék tiszteletdíját. Bruck Ferenc pedig azt javasolta, hogy a város a munka tulajdonjogának formaszzerű megszerzésére szerződést kössön a szerzővel, s a kinyomtatott könyvből 100 példányt adjon neki. A városi tanács a javaslatot az idézett kiegészítésekkel elfogadta. 1893. február 3-án a város törvényhatósági bizottsága Érdujhelyi Újvidék történetét „szakértőleg megbírált-a és elfogadásra dícsérőleg ajánlott-a, azzal a kitéttel, hogy az idézeteket a szerző azon a nyelven közölje, amelyen eredetileg íródtak, nem pedig fordításban”. Az Érdujhelyi Menyhért által megírt városmonográfia „kizárólagos kiadási és elárúsítási joga” Újvidék város közönségét illette meg. Ugyanezen az értekezleten intézkedtek afelől is, hogy a művet szerb és német nyelvre lefordítsák, s az ne a kéziratból, hanem a kinyomtatott szövegből történjék.

Úgy látszik azonban, hogy rövidebb ideig tartott Érdujhelyi Menyhértnak a monográfia megírása, mint annak könyv alakban való megjelenése, mert a kötet csak 1894 második felében jelent meg magyar nyelven.

Újvidék történetét a város a helybeli Popovits testvérek nyomdájában nyomtatta, melynek leszállításakor a nyomdatulajdonos számlát állított ki. Az 500 darab magyar nyelven nyomtatott mű nyomtatása és szállítása Újvidék városának 913 forint 50 koronájába került. Ezt a számlát a város 1894 augusztusa és novembere között fizette ki, a városi számvevőség előírása alapján havi

¹³ IA NS F.1. Kig. 2284/1893.

kiadások formájában. Az erről szóló végleges nyugtát a városi pénztár 1895. január 22-én adta ki.

Érdújhelyi Menyhért Újvidék történetét szerb nyelvre Milan A. Jovanović, az újvidéki szerb gimnázium tanára fordította le 1894 októberében, amiért 580 forint honoráriumot kapott a városi pénztárból.¹⁴ A könyv német változata majd csak a következő évben, 1895-ben jelent meg.

A millenniumi vármegye-monográfiákban Újvidék története az Érdújhelyi Menyhért által összegyűjtött forrásanyagból került be, de minden más nem tudományos jellegű publikációba is az általa megszövegezett várostörténet lett Újvidék „hivatalos” története.

Újvidék város történetének megjelenését Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata – amelynek Érdújhelyi Menyhért 1890-től volt tagja – örömmel fogadta, a monográfia három nyelven való megjelenését a Társulat Évkönyvében Dudás Gyula méltatta. Szerinte nemcsak azért kell megdicsérni Újvidék város törvényhatóságát, mert a „legtöbb vidéki törvényhatóságot megelőzve, megjelentette millenáris monográfiáját”, hanem azért is, hogy azt három nyelven adta ki. „Ekként nem magyar ajkú honfitársainknak is alkalma nyílik e város és e vidék történelmének tanulmányozására és megértésére.” Véleménye szerint Érdújhelyi nemcsak hogy „derekasan megfelelt a rábízott nagy és szép feladatnak, mert műve nemcsak a legszélesebb körű kutatások alapján s a legnagyobb szakavatottsággal készült, hanem egyúttal oly tárgyilagosságról és kiváló judiciumról tesz tanúságot, amely szerzőjét immár a hazai elsőrangú monografia íróink sorába emeli”.¹⁵

Érdújhelyi Menyhért életrajzi adataiból úgy tűnik, hogy Újvidékről való távozását követően nemcsak a nehezen beilleszkedő, lázadó pap, kiváló kutató és történetíró sorstörténete lett, hanem az anyagiakkal küzdő helyét nem lelő emberé is. Életrajzi adatai szerint 1894-ben távozott Újvidékről, 1897-ig Kis-kőrösön volt, míg a kutatásairól szóló jelentések alapján arra lehet következtetni, hogy a Történelmi Társulat megbízásából 1896-ban a római levéltárakban is kutatott.¹⁶ Egyháztörténeti kutatásainak eredményeit a Történelmi Társulat Évkönyvében jelentette meg.¹⁷

Érdújhelyi neve Újvidék történetének megírását követően állandóan jelen volt a magyar történészek között. 1894-ben a Karlócai pátriárkátus és a boszniai

¹⁴ Milan Jovanović honoráriumát „pogodbom” állapította meg a fordító és Petzy Popovits István, a polgármester, IA NS F.1. Kig. 18588/894.

¹⁵ Dr. Dudás Gyula: Újvidék monografiája. Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának Évkönyve, IV, Zombor, 1894

¹⁶ Érdújhelyi Menyhért: Kutatásaim a római levéltárakban. Évkönyv, Zombor, 1896

¹⁷ A dersi prépostság (1898), A gediri prépostság (1899), Bátormonostori apátság (1899), Ferencrendűek a Bácskában a mohácsi vész előtt (1900), Dömötör, választott kalocsai érsek (1900), A garábi apátság székhelye (1900), Utolsó szavam a garábi apátság ügyében (1903), A kalocsai-bácsmegeyi klérus honvédelmi tevékenysége a mohácsi vész előtt (1903) stb.

görög-keleti egyház című dolgozatát olvasta fel a Magyar Történelmi Társulat választmányi gyűlésén, majd 1898-ban Szilágyi Sándorral levelezett a választmányi ülésen való újabb felolvasásról.¹⁸ Munkájának elismeréseként a szintén zentai Dudás Gyulával és a szabadkai Iványi Istvánnal 1898-ban az Akadémia levelező tagjává való megválasztásáról döntöttek.¹⁹

Érdújhelyi Menyhért a vármegye Történelmi Társulatának Évkönyvében 1903-ig közölte rendszeresen tudományos dolgozatait, s ismét aktívan kezdett politizálni. A papi szolgálatból 1908-ban szuszpendálták, majd 1911-ben papi státusát teljesen megszüntették (suspensione absolutus). Az első ideiglenes szuszpenzió alkalmával 1908-ban, hirtelen elhatározástól vezérelve, Kanadába, majd onnan Amerikába, majd ismét Kanadába költözött, ahol a kanadai magyarok első szélesebb körű társadalmi mozgalmában vállalt szerepet.²⁰

Újvidék első modern történelmi monográfiájának szerzője, a zentai születésű Érdújhelyi Menyhért emberi jelleme megkeserítette és hányatottá tette életét, ezzel ellentétben jó és termékeny hatással volt történészi alkatára, történeti kutatásainak pedig a javát szolgálta. Erről legjobban az Újvidéken eltöltött évei és az életműnek számító Újvidék története című műve tanúskodik, mely teljes fényében csillogó gyémántja a 19. századi magyar monográfiáírás mozgalmának.

Мелхиор Ердујхелји седи први с лева

¹⁸ OSzK Kt Érdújhelyi Menyhért Szilágyi Sándornak, IX/174.

¹⁹ Pejtin Attila: A Dudás család krónikája. Zenta, 2006. 40.

²⁰ Lásd Kovács Márton i. m.

Др АГНЕСИ ОЗЕР
Музеј града Новог Сада

О МЕЛХИОРУ ЕРДУЈХЕЉИЈУ, ПИСЦУ *ИСТОРИЈЕ НОВОГ САДА*

САЖЕТАК: Мелхиора Ердујхељија мађарска историја историографије сматра историчарем локалне историје, у првом реду историје Новог Сада. Он је са Ђулом Дудашем, такође родом из Сенте, Иштваном Ивањијем из Суботице и Јожефом Тимом из Сомбора, истакнути истраживач историје Бачко-Бодрошке жупаније. Ердујхељи је у Новом Саду боравио у периоду између 1887–1894. године где је био помоћни жупник, предавач теологије и учитељ мађарског језика. За време свог боравка у Новом Саду бавио се истраживањем историје и написао бројне прилоге из историје Петроварадина и Новог Сада, који су сажети у монографији *Историја Новог Сада*. Као активни члан Историјског друштва Бачко-Бодрошке жупаније, активно је учествовао и у писању монографија Жупаније. Поред рада на истраживању локалне историје, интересовао се и за питања црквене историје. Овај рад се бави околностима настанка Ердујхељијеве монографије *Историја Новог Сада*, на основу архивске грађе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: помоћни жупник, учитељ веронауке, историографија, локална историја, монографије жупанија, историја цркве.

ДРАГИЦА ВУЛИН, ВИШИ АРХИВИСТА
Историјски архив „Срем”, Сремска Митровица

ВЕТЕРИНАРСТВО У СРЕМСКОЈ ЖУПАНИЈИ 1897–1912.

САЖЕТАК: У раду је приказано ветеринарство у периоду од 1897. до 1912. године, на основу Извештаја о пословању Управног одбора Сремске жупаније. Ветеринарство је у овом периоду имало изузетан значај у Сремској жупанији, јер се становништво претежно бавило сточарством, па је постојала потреба развоја ветерине као посебне гране медицине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сремска жупанија, ветеринарство, котар.

Сремска жупанија

Жупаније су биле територијалне и административно-судске јединице у мађарској средњовековној држави. Представљале су феудални партикуларизам мађарског ситног и средњег племства и њихово оличење отпора према аустријској царској власти и бечком централизму. Имале су локалну самоуправу, али их је бечки двор контролисао преко великог жупана који је био аустријски царски чиновник. Царица Марија Терезија је, 1723. године, донела Закон којим је регулисан рад у жупанијама.

На територији данашње Војводине прва је обновљена Бачка жупанија, 1699. године, затим Бодрошка – којој од самог почетка нису додељене јасне границе, па се ускоро утопила у Бачку, под називом Бачко-Бодрошка жупанија (1699–1730. године). На територији данашњег Баната, крајем 18. века (1779) обновљене су Тамишка – са седиштем у Темишвару и Торонталска жупанија – са седиштем у Зрењанину. Од територије Тамишке жупаније, данашњем Банату припадао је само Вршачки округ, а Торонталска је покривала већи део Баната, осим њеног најисточнијег дела који се данас налази на територији Румуније.¹

¹ Др Душан Ј. Поповић, Срби у Војводини, Нови Сад, 1990. стр. 8.

Од преосталог дела Срема, изван Војне границе, 1745. године је створена цивилна провинцијална област – Сремска жупанија, чије је седиште првобитно било у Илоку, а затим у Вуковару.

Сремска жупанија – у којој је Срем простор између Дунава и Саве – формирана је одлуком Хрватско-славонско-далматинског сабора и потврђена од стране аустријског цара Фрање Јосифа I, 5. фебруара 1866. године.

На основу наведеног Закона, Сремска жупанија се састојала од „старе” жупаније Срем (из 1874. године, са две поджупаније и четири среза у њима) и бивше Петроварадинске регименте са четири среза – Земун, Митровица, Стара Пазова и Шид, односно градовима Земун, Карловци, Митровица и Петроварадин. Из бивше Бродске регименте, у њен састав су ушли срезови и насељена места Винковци и Жупања. Територија Сремске жупаније, са седиштем у Вуковару, била је организована у 10 (десет) срезова: Винковци, Жупања, Вуковар, Шид, Илок, Митровица, Рума, Ириг, Стара Пазова и Земун; чинили су је и градови: Земун, Митровица, Карловци, Петроварадин и трговиште Рума. Тако формирана, Сремска жупанија је обухватала површину од 6.865 квадратних километара, на којој је живело 296.878 становника.² Становништво Сремске жупаније бавило се сточарством, што је захтевало бригу о здрављу домаћих животиња и развој ветерине као посебне гране медицине.

Током 1897. године стање здравља домаћих животиња у Сремској жупанији није било најповољније. Услед великих киша и поплава појавила се метиљавост међу говедима и овцама.

Влададе су заразне (кужне) и обичне болести (приљепчиве). Кужне болести биле су: слинавка и шап, сакагија, бедреница (свињска пошаст), свињска зараза, врбанац и овчије оспице.

Слинавка и шап међу говедима појавила се у илочкиком, иришском, старопазовачком, румском, митровачком и земунском котару. Унета је била из Угарске, преко купљене и кријумчарене стоке.

Бедреница се појавила на једном коњу и четири говеда, а свињска зараза је била скоро у свим котарима. Од те болести оболеле су и старије свиње, од којих је угинуло 20%, а оболели су и прасићи, од којих је угинуло 40%.

Врбанац међу свињама био је присутан у више места Сремске жупаније, али није се ширио, па није било знатне штете.

Овчије оспице установљене су код оваца у четири места Сремске жупаније, али је штета била мала.

Од обичних болести појавила се метиљавост на говедима и овцама, а посебно је овцама нанела огромну штету. Међу коњима се појавио ждребећак, од којег је скоро трећина ждребади угинула.

² Сборник законах и наредбах ваљаних за краљевину Хрватску и Славонију, год. 1886, Загреб 1887, стр. 19.

Коњогојство је у Сремској жупанији 1897. године било све више у успону. За бољи развој коњогојства било је размештено 70 (седамдесет) земаљских пастула, а осим тога, лиценцирани су приватни пастули и то:

у котару вуковарском 26 (двадесет шест);
у котару илочком 7 (седам);
у котару шидском 19 (деветнаест);
у котару румском 28 (двадесет осам);
у котару иришком 11 (једанаест);
у котару винковачком 25 (двадесет пет);
у котару жупањском 25 (двадесет пет);
у котару митровачком 10 (десет);
у котару земунском 25 (двадесет пет)
у котару старопазовачком 45 (четрдесет пет).

Укупно 221 (двеста двадесет један).

Године 1897, у Винковцима је обављено награђивање коњогојника за целу Сремску жупанију. Дана 8. августа 1897. године, од стране Високе краљевске владе за награђивање коњогојника, било је утрошено 47 (четрдесет седам) дуката. Код овог награђивања такмичили су се коњогојници из вуковарског, винковачког, жупањског и шидског котара. У такмичењу је укупно учествовало 47 (четрдесет седам) кобила са сисајућом ждребади, 28 (двадесет осам) ждребица и 13 (тринаест) пастула. Од њих је награђено: 13 (тринаест) кобила са сисајућом ждребади – 21 (двадесет једним) дукатом и са 2 (две) дипломе; 12 (дванаест) ждребица са 22 (двадесет два) дуката и 1 (једном) дипломом и 3 (три) пастула са 6 (шест) дуката.

Промет стоке (марве), а посебно свиња, био је добар у току 1897. године. Углавном се продавало у Угарску. За утовар марве, у Сремској жупанији су постојале утоварне железничке станице, у којима се могло само након ветеринарског прегледа марва товарити и отпремати.

У котарима, ветеринарске послове су обављали котарски ветеринари. У сваком котару био је постављен по један ветеринар. Поред тога, при улазу у Земун био је постављен један погранични ветеринар, а у краљевској жупанијској области био је постављен жупанијски ветеринар.

ТАБЕЛА I: Сумарни изказ о цјелокупној пашахој марви у жупанији сриемској.³

Котар (град)	Прегледано			
	говеда	коња	оваца	коза
Вуковар	5293	5137	14276	80
Илок	4125	3383	11211	695
Шид	7446	7209	15762	240
Рума	6055	7482	28384	136
Ириг	3361	2187	7625	133
Винковци	10021	8426	17380	—
Жупања	20165	12216	7766	—
Митровица	5740	6829	21022	196
Земун	9229	12102	43229	—
Ст. Пазова	11565	12519	30618	177
Град Петроворадин	482	700	—	—
Град Карловци	416	211	23	47
Град Митровица	678	816	1795	—
Укупно	84574	79217	209091	1704

Године 1898, због појаве метиљавости код говеда и оваца, стање здравља домаћих животиња у Сремској жупанији није било најповољније, али је коњогојство било у успону.

Краљевска земаљска влада подстицала је развој коњогојства и вршила награђивање успешних коњогојника. Године 1898. награђивање најбољих коња вршено је у Шиду и Инђији.

У Шиду је награђивање обављено 22. октобра 1898. године, а у награђивању су учествовале 44 (четрдесет четири) кобиле са сисајућом ждребади, 18 (осамнаест) трогодишњих ждребица и 22 (двадесет два) пастула. Било је награђено 12 (дванаест) кобила са сисајућом ждребади, 10 (десет) ждребица и 4 (четири) пастула.

У Инђији је награђивање одржано 23. октобра 1898. године, а у награђивању су учествовале 38 (тридесет осам) кобила са сисајућом ждребади, 24 (двадесет четири) трогодишње ждребице и 37 (тридесет седам) пастула. Од њих је награђено 13 (тринаест) кобила са сисајућом ждребади, 9 (девет) трогодишњих ждребица и 4 (четири) пастула.

На основу наредбе Високе краљевске владе, од 10. децембра 1898. године, број 76097, извршено је награђивање коњогојника за држање лиценцираних пастула. Награде су биле додељене следећим коњогојницима:

³ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897–1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1897, стр. 306 – 310, Вуковар, 1898.

Мишки Лајку из Чаковаца	50 форинти;
Луки Јаковљевићу из Борова	35 форинти
Живку Манојловићу из Трпиње	30 форинти
Фрањи Раку из Ловаса	35 форинти
Томи Дретвићу и Томи Јовановцу из Градишта и Мирку Манцу из Жупање	60 форинти
Андрији Ширадовићу из Ердевика и Петру Лаћарачком из Великих Радинаца	35 форинти 50 форинти
Луки Стипановићу из Новог Сланкамена и Лазару Тепићу из Војке	40 форинти

Године 1898. промет са стоком био је добар. У Сремској жупанији постојале су железничке утоварне станице у: Вуковару, Винковцима, Ивановку, Ђелетовцима, Товарнику, Шиду, Кукујевцима, Митровици, Вогњу, Руми, Инђији, Земуну, Старој Пазови, Бешки, Карловцима, Петроварадину, Шамцу и Врбањи.

ТАБЕЛА II: И з к а з пашаће марве у години 1898.⁴

Котар (град)	говеда	коња	оваца	коза	свиња
Вуковар	5896	3768	14.666	79	8301
Илок	4191	3625	9831	564	4981
Шид	7911	7048	12.136	161	14.766
Рума	7748	7519	18.946	226	14.482
Ириг	3384	1266	7113	136	2849
Винковци	11.497	9384	14.818	—	16.620
Жупања	18.885	12.434	5126	—	30.080
Митровица	6320	7202	21.285	210	12.319
Земун	9694	10.579	31.635	28	14.381
Стара Пазова	11.464	12.401	26.533	—	12.614
Град Петроварадин	606	143	—	—	—
Град Карловци	427	474	30	70	—
Град Митровица	982	873	1560	—	—
Укупно	89.005	76.716	163679	1474	131393

Године 1899. климатски услови нису били најповољнији. Било је много кише, па су пашњаци већим делом били под водом. Затим је настала суша, што је све довело до мањка хране за стоку.

⁴ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897–1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1898, стр. 309 – 319, Вуковар, 1899.

Услед влажног времена, од метиљавости су оболеле овце и говеда, а једино је коњогојство напредовало.

Висока краљевска влада одредила је награђивање коња, које је одржано 24. септембра у Земуну и 27. септембра 1899. у Дреновцима.

У Земуну је учествовало 46 (четрдесет шест) кобила са сисајућом ждребади, 28 (двадесет осам) ждребица и 12 (дванаест) пастула. Било је награђено: 12 (дванаест) кобила са сисајућом ждребади – са 16 (шеснаест) дуката и 78 (седамдесет осам) круна; 11 (једанаест) ждребица – са 19 (деветнаест) дуката и 72 (седамдесет две) круне, а 7 (седам) пастула предложено је краљевској влади на субвенцију.

У Дреновцима је учествовало 49 (четрдесет девет) кобила са сисајућом ждребади, 18 (осамнаест) ждребица и 21 (двадесет један) пастул. Било је награђено: 12 (дванаест) кобила са сисајућом ждребади – са 20 (двадесет) дуката и 75 (седамдест пет) круна; 10 (десет) ждребица – са 15 (петнаест) дуката и 75 (седамдесет пет) круна, а 7 (седам) пастула је предложено краљевској влади на субвенцију.

Дана 17. септембра 1899. године одржана је, први пут у Сремској жупанији, трка коња, у атару трговишта Инђије, са почетком у 13 (тринаест) часова.

Прва трка је била за коње разног пола и разне старости, до 158 cm (сто педесет осам) висине. У првој трци је учествовало 25 (двадесет пет) коња.

Прву награду, у износу од 50 (педесет) форинти, добио је Јосип Бланц из Новог Сланкамена. Другу награду, у износу од 30 (тридесет) форинти, добио је Срета Јовановић из Руме. Трећу награду, у износу од 20 (двадесет) форинти, добио је Лука Чиш из Новог Сланкамена, а четврту награду, у износу од 10 (десет) форинти, добио је Лазо Алексић из Крчедина.

Друга трка била је за коње разног пола и разне старости преко 158 cm (сто педесет осам) висине. У другој трци учествовало је 25 (двадесет пет) коња.

Прву награду, у износу од 80 (осамдесет) форинти, добио је Никола Контић из Инђије. Другу награду, у износу од 50 (педесет) форинти, добио је Павле Старчевић из Бешке. Трећу награду, у износу од 30 (тридесет) форинти, добио је Херман Ваје из Инђије, а четврту награду, у износу од 20 (двадесет) форинти, добио је Петар Крац из Инђије.

Трећа трка била је за кобиле и пастуле од 3 (три) године, без обзира на висину. У трећој трци учествовао је 21 (двадесет један) коњ.

Прву награду, у износу од 90 (деведесет) форинти, добио је Михајл Герингер из Инђије. Другу награду, у износу од 60 (шездесет) форинти, добио је Алекса Филиповић из Нових Карловаца. Трећу награду, у износу од 40 (четрдесет) форинти, добио је Јосип Поепшил из Инђије, а четврту награду, у износу од 20 (двадесет) форинти, добио је Пајо Обрадовић из Инђије.

Висока краљевска влада, својим дописом од 29. децембра 1899. године, број 80134, за добро држање лиценцираних пастула наградила је новчаном наградом у износу од 50 (педесет) форинти следеће коњогојнике: Николу Станисављевића из Пећинаца, Јована Станисављевића из Добановаца, Душана Дроњка из Сурдука, Луку Стипановића из Новог Сланкамена и Миливоја Јовичића из Брестача.

За обављање ветеринарских послова у котарима, за сваки котар је био постављен по један ветеринар. Котарски ветеринар за котар вуковарски био је премештен, почетком месеца новембра 1899. године, у Божјаковићу. Висока краљевска земаљска влада одредила је да ветеринарске послове у вуковарском котару обавља жупанијски ветеринар.

Табела III Сумарни изказ пашаће марве у години 1899.⁵

Котар (град)	говеда	коња	оваца	коза
Вуковар	6174	4362	15400	71
Илок	4018	4154	9845	514
Шид	7712	7302	7612	138
Рума	7692	7872	24172	137
Ириг	2845	—	6798	—
Винковци	11400	9692	8088	—
Жупања	19692	13072	2051	—
Митровица	7288	7305	21061	167
Земун	9312	9305	31313	—
Ст. Пазова	10766	11854	19647	—
Град Петроворадин	669	250	—	—
Град Карловци	465	476	40	71
Град Митровица	982	863	2852	—
Укупно	86015	76507	148879	1098

Климатски услови у 1900. години нису били повољни за здравље домаћих животиња јер прелази из хладног доба године у кишовито и топлије време нису се дешавали постепено, него је иза кишовитог времена наступило хладније, а затим топлије време. Месеца августа 1900. године настала је велика жега која је, без капи кише, трајала пуна два месеца. Касније, после жеге, наступиле су силне падавине, тако да су пашњаци изгледали као мочваре. Касније, жега их је осушила, а народ – сретан да су пашњаци осушени – пуштао је стада оваца и говеда на пашу, па су се стада за кратко време заразила метиљем.

⁵ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сремске за управну годину 1899, стр. 345–356, Вуковар, 1900.

Од заразних болести владала је шуга међу коњима – у Дечу, Михаљевцима, Карловчићу, Крњешевцима, Черевичу, Визићу и Љуби.

У 1900. години, сакагија на коњима се спорадично појављивала. Углавном се појављивала на циганским коњима, а преко циганских коња се преносила на сеоске коње, тако да су била заражена три коња у Бошњацима, два коња у Дечу, граду Митровици, Јаску, Руми, Павловцима, Буђановцима, Кувеждину и Нерадину.

Од заразних болести код преживара, појавила се бедреница у Дечу, Сотину, Никинцима, Великим Радинцима, Гргуревцима, Адашевцима и Обрежу. Сва оболела говеда су угинула.

Код оваца су се биле појавиле овчије оспице у Павловцима и Чортановцима, али су вакцинацијом успешно сузбијене.

Што се тиче осталих заразних болести, у 1900. години били су учести случајеви беснила код паса. Бесни пси ујели су много особа које су биле лечене у Пастеровом заводу у Будимпешти. Беснило код паса појавило се у следећим местима: Вуковару, Круshedолу, Стејановцима, Иригу, Товарнику, Старој Пазови, Нуштру, Илачи, Инђији, Лаћарку, Новом Сланкамену, Руми, Мартинцима, Илоку и Миклушевцима, а у Купинову се појавила на свињама.

С обзиром да се беснило појавило у многим и различитим местима, Краљевска жупанијска област, својим дописом број 19776, од 22. августа 1900. године, наредила је свим котарским областима и градовима да најстрожије морају да спроводе Статут о држању паса и да се мора вршити плаћање пореза на псе, јер још ниједне године нису у толиком броју учестили случајеви беснила на скитајућим псима без марке и без господара. То је једини начин да се постигне да беснила буде што мање.

Од свих заразних болести које су владале у Сремској жупанији, свињска зараза је изазвала највећу штету. Године 1900. свињска зараза је владала у Вуковару, Чаковцима, Опатовцу, Адашевцима, Моровићу, Илоку, Обрежу, Ашањи, Бољевцима, Бежанији, Угриновцима и Крњешевцима. Иако је много свиња угинуло, ипак штета није била тако огромна, као у прошлим годинама, јер су од свињске заразе углавном оболевали прасићи, док су старије свиње ретко оболевале.

Значајно је поменути још „шумску болест” која се била појавила у Обрежу и Витојевцима, међу говедима. Услед узимања веће количине пупољака храстовог грмља, долазило је до тровања говеда танином. Приличан број говеда је угинуо због зачепљења пробавног тракта.

У сваком већем месту била је кланица у којој су се говеда клала, а ситна марва се клала код куће. Постојеће кланице у Вуковару, Винковцима, Жупањи и Иригу биле су дотрајале и требало је градити нове.

Промет коњима и говедима на сајмовима је био добар, док је промет свињама био веома слаб, у односу на претходне године, јер је граница са

Угарском била затворена (што се тиче папкара). Код трговања је долазило до повећања трошкова јер, уместо да се говеда и свиње претерају пешке преко границе, морао се плаћати превоз железницом. Тако је дошло до смањења извоза, а и цена свиња је јако падала.

У Сремској жупанији, за утовар и истовар домаћих животиња била су одређена следећа места: Вуковар, Винковци, Иванково, Товарник, Шид, Кукујевци, Митровица, Вогањ, Рума, Путинци, Инђија, Земун, Стара Пазова, Бешка, Карловци и Петроворадин. Пролаз стоке (марве) из Србије био је дозвољен у Земуну и Митровици, и то за даљи превоз железницом, у Будимпешту. За преглед стоке, која се товарила на железници, били су надлежни стручни ветеринари.

Дана 6. јуна 1900. године била је одржана, у Вуковару, седница коњо-гојственог одбора Сремске жупаније. Констатовано је да коњогојство стално напредује. Код народа је расла жеља за поседовањем лепих и добрих коња. Посебну вољу народу, за узгој бираних и племенитих коња, давала је одредба Високе краљевске земаљске владе која је предвиђала да се коњогојницима добрих пастула додељују награде.

Године 1900, награде су добили следећи коњогојници: Јосип Илијашевић из Штитара, Велимир Поповић из Крњешаваца, Љубомир Мирковић из Бољеваца, Павле Драгичевић из Прхова, Мате Феринц из Товарника, Младен Мирјанић и Живко Манојловић из Трпиње, Иван Вир из Грабоваца, Лазар Вуксан из Крчедина, Јован Видовић из Голубинаца и Мија Кордолуп из Нових Карловаца. Сваки од наведених су добили награду по 100 (сто) круна.

Стеван Новаковић из Угриноваца, Лаза Јовић из Купинова и Раја Узелац из Јакова добили су награду по 60 (шездесет) круна.

Габор Пожар из Тординаца, Мартин Клаић из Церића, Јоза Лозановић из Мирковаца и Јаков Мартин из Старих Јанковаца добили су, као награду, сваки по 50 (педесет) круна.

За напредовање коњогојства, веома успешном се показала наредба Високе краљевске земаљске владе, донета дана 19. маја 1886. године, број 22000, којом је одобрено узимање земаљских пастула од стране поузданих приватних коњогојаца.

Дана 16. септембра 1900. године, у Руми је одржана трка коња, за коју је Висока краљевска земаљска влада издвојила 1.000 (хиљаду) круна, а Општинско поглаварство трговишта Рума 300 (три стотине) круна. Од пријављених 83 (осамдесет три) коња, трчало је 80 (осамдесет) коња.

Трка је започела у 13 (тринаест) часова, на пашњаку атара трговишта Руме. Прва трка је била за коње разног пола и разне старости, до 158 cm (сто педесет осам) висине. Награде су износиле: првом 100 (сто) круна, другом 60 (шездесет) круна, трећем 40 (четрдесет) круна и четвртм 20 (двадесет) круна

Друга трка је била за коње разног пола и разне старости, преко 158 cm (сто педесет осам) висине. Награде су биле: првом 160 (сто шездесет) круна, другом 100 (сто) круна, трећем 60 (шездесет) круна, а четвртм 40 (четрдесет) круна.

Трећа трка је била за кобиле и пастуле од 3 (три) године, без обзира на висину. Награде: првом 240 (двеста четрдесет) круна, другом 180 (сто осамдесет) круна, трећем 140 (сто четрдесет) круна, четвртм 100 (сто) круна и петом 60 (шездесет) круна.

У првој трци учествовало је 40 (четрдесет) коња, а следећи власници су добили награду:

1. Павле Старчевић из Бешке, I награда
2. Јосип Бланз из Новог Сланкамена, II награда
3. Гојко Лацковић из Крчедина, III награда
4. Лука Чиз из Новог Сланкамена, IV награда.

У другој трци учествовало је 20 (двадесет) коња, а награђени су следећи власници:

1. Тоша Богдановић из Руме, I награда
2. Јосип Шме из Инђије, II награда
3. Иван Тор из Бешке, III награда
4. Груја Литавски из Старе Пазове, IV награда.

У трећој трци учествовало је 20 (двадесет) коња, а следећи власници су добили награду:

1. Михајл Герингер из Инђије, I награда
2. Паја Радојчић из Нових Карловаца, II награда
3. Меда Лукић из Петроваца, III награда
4. Живан Зорић из Старих Бановаца, IV награда
5. Душан Поповић из Чортановаца, V награда.

Висока краљевска земаљска влада, ради напредовања коњојства, у 1900. години одредила је награђивање коња у Ердевику – 2. септембра, а у Нуштру – 9. септембра.

У Ердевику је учествовало 30 (тридесет) кобила са сисајућом ждребади и 37 (тридесет седам) трогодишњих ждребица – које су награђене са по 50 (педесет) дуката и 100 (сто) круна.

У Нуштру је учествовало 79 (седамдесет девет) кобила са сисајућом ждребади, 28 (двадесет осам) трогодишњих ждребица и 10 (десет) пастула, од којих су, награду од 50 (педесет) дуката и 100 (сто) круна, освојиле 24 (двадесет четири) кобиле са сисајућом ждребади и 13 (тринаест) трогодишњих ждребица.

Висока краљевска земаљска влада је у 1900. години набавила 85 (осамдесет пет) бикова за Сремску жупанију. Земаљском субвенцијом набављено је 83 (осамдест три) бика, а земаљским трошком 2 (два) бика. Висока краљевска земаљска влада набавила је: за господарску подружницу у Земуну једног нераста; за општину Моровић два; за општину Лаћарак једног и за општину Сурчин једног нераста. Од свих набављених, угинуо је један нераст у Моровићу.

У погледу унапређења овчарства, у Старој Пазови је учињен значајан напредак. Висока краљевска влада набавила је 16 (шеснаест) овнова *shorlshire* расе од господина А. Веселиновића, за оплемењивање домаћих оваца. Овце наведене расе пуно су веће и знатно су развијеније, а и вуна им је знатно финија и квалитетнија од оваца које су гајене у Сремској жупанији.

Није било много промена код ветеринарског особља у 1900. години. Фебруара 1900. године, у Старој Пазови је умро вредан ветеринар Јоцо Турјачанин. Уместо њега, ветеринарску службу је обављао ветеринар котара румског, Роберт Кинг. Почетком месеца септембра, за општинског ветеринара у Вуковару именован је Васлав Богослав Херман. Такође, у свим осталим котарима су именовани општински ветеринари.

Табела IV Исказ пашаће марве у 1900. години⁶

Котар (град)	говеда	коња	оваца	коза	свиња
Вуковар	16192	5087	14748	72	13383
Илок	4443	4050	10960	496	6647
Шид	8480	7908	10598	270	14086
Рума	8473	7790	25264	—	16158
Ириг	3047	653	7917	—	4260
Винковци	11906	10155	7057	—	30562
Жупања	20048	15155	1237	—	50794
Митровица	7222	6803	22160	226	14860
Земун	10382	10247	33207	—	21203
Стара Пазова	12558	9550	24324	139	13615
Град Петроворадин	541	491	—	—	—
Град Карловци	483	475	60	72	—
Град Митровица	962	816	2340	—	—
Укупно	104737	79180	159872	1275	184568

Године 1901. климатски услови нису били најповољнији. С пролећа је било много кише, па су пашњаци већим делом били под водом. Због то-

⁶ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1900, стр. 225 – 230, Вуковар, 1901.

га су, у неким местима – а посебно у митровачком, жупањском и винковачком котару – овце оболеле од метиља. Много кише било је у јуну и јулу 1901. године, у градовима доњег Срема, док је у Вуковару и околним местима владала таква суша, да је помањкало зелене хране за стоку. Цела јесен и зима су биле топле, тако да је стока боравила на паши и тиме је господарима приштеђено много хране.

У току 1901. године, од заразних болести владале су: сакагија, шуга, бедреница, свињска зараза и беснило код паса.

Сакагија је била установљена у пет градова и то у: Вуковару, Шиду, Руми, Старој Пазови и Земуну, али се само местимично појављивала. Ова опасна болест, како за коње тако и за људе, одмах у почетку је била сузбијена, док се још није била раширила. Коњи на којима је сакагија била установљена, прописно су уништени.

Шуга код коња установљена је у следећим градовима: Илоку, Руми, Иригу, Земуну и Старој Пазови. Шугом заражени коњи лечени су по упутствима ветеринара, па су и оздравили. Лековима, али и спровођењем ветеринарских мера, ова болест је била успешно сузбијена.

Бедреница је била установљена у Вуковару, Руми и Митровици. Појавила се углавном местимично, али се раширила и на Инђију и Гргуревце, где је утврђена код више говеда. Иако су предузете све ветеринарске мере, сва оболела говеда су угинула.

Свињска зараза, која је у Сремској жупанији већ годинама владала, појавила се и 1901. године у Вуковару, Илоку, Винковцима и Земуну. При уништавању свињске заразе, показало се да су благовремене ветеринарске мере најбољи превентивни поступак против ове заразе.

Посебно је значајно придржавање и примена наредбе од 8. јула 1900. године, број 46663, која је предвиђала обавезу одвајања болесних, здравих и сумњивих свиња и дезинфекцију стаја, дворишта и предмета с којима су свиње биле у додиру.

Ширењу свињске заразе знатно је доприносило и то што се болест тајила од стране власника свиња, а угинуле свиње су се закопавале по двориштима и баштама. Због тога је 27. августа 1888. године донет Ветеринарски закон, а његов члан 23. предвиђао је обавезу за сваког власника свиња да, чим приметити појаву заразе, има обавезу да одмах пријави надлежном органу.

Од беснила је у 1901. години оболело много паса, тако да су и све домаће животиње које су биле угрижене, побеснеле. Беснило је било утврђено у следећим градовима: Вуковару, Илоку, Руми, Иригу, Винковцима, Жупањи, Митровици, Земуну и Старој Пазови. Краљевска жупанијска област предвидела је најстрожије мере за непридржавање наредби о држању и опорезивању паса. Без обзира на строге мере, за често појављивање беснила код паса криви су били власници, јер су мало водили рачуна о храни и нези паса за време летњих жега.

Краљевска жупанијска област утврдила је да честа појава беснила код паса доводи до великих штета, па је због тога наредила свим краљевским котарским областима и градовима да најстрожије морају спроводити Статут о држању и опорезивању паса.

Годишњих сајмова је у Сремској жупанији било деведесет четири. На већим сајмовима промет коњима и говедима био је добар, док је промет свињама био доста слабији, због забране извоза у иностранство.

Угарска је и 1901. године била затворена за извоз говеда и свиња, утолико што су трговци морали купљена говеда и свиње железницом превозити у Угарску, што је за њих био велики трошак. Марва, пре него што пређе границу, морала је бити прегледана од стране ветеринара, а њихови власници су морали поседовати сточни пасош (марвинску путницу). Ако је трговац купио мршаве свиње, морао их је четрнаест дана држати у оборима, под ветеринарским надзором, и само у случају да су све време биле здраве, могао их је утоварити за Аустрију.

Висока краљевска земаљска влада је посебно бринула о коњогојницима, па је коњогојство у Сремској жупанији постепено напредовало. Много штете даљем ваљаном развоју коњогојства нанели су трговци који су за Енглезе куповали коње. Трговци су из Сремске жупаније однели најлепши подмладак ждребица које су биле темељ даљег развоја коњогојства. Сремска жупанија је добила доста новца за продате коње, али је било потребно више година да се коњогојство развије до нивоа који је имало пре ових продаја.

Дана 29. маја 1901. године одржана је седница коњогојственог одбора. Награђивање коња у Вуковару обављено је 25. августа 1901. године. Пред комисијом за награђивање учествовале су 32 (тридесет две) кобиле са сисајућом ждребади, 14 (четрнаест) трогодишњих ждребица и 6 (шест) лиценцираних пастула. Од свих који су учествовали у награђивању, награђено је 15 (петнаест) кобила са сисајућом ждребади – са 27 (двадесет седам) дуката и 60 (шездесет) круна, 9 (девет) ждребица – са 23 (двадесет три) дуката и за 4 (четири) лиценцирана пастула било је подељено 40 (четрдесет) круна. Награде коњогојницима биле су подељене у Митровици и Вуковару и за ту сврху је одређено 100 (сто) дуката и 200 (две стотине) круна. Затим је, 1901. године, одржана трка коња у Старој Пазови и за награде је издвојено 1.000 (хиљаду) круна.

Висока краљевска влада је, за добро држање лиценцираних пастула у приплодне сврхе, коњогојницима додељивала новчане награде. На основу дописа од 12. јануара 1901. године (број 78054), од 22. јануара 1901. године (број 84467) и од 11. фебруара 1901. године (број 10766), доделила је новчану награду по 100 (сто) круна следећим коњогојницима: Младену Мирјанићу и Живку Манојловићу из Трпиње, Мати Феринцу из Товарника, Ивану Виру из Грабоваца, Мији Кордолупу из Нових Карловаца, Лазару Вуксану из Крчедина и Јовану Видовићу из Голубинаца.

По 60 (шездесет) круна било је додељено следећим коњогојницима: Јоци Азлену из Старе Пазове, Стипи Мазињану из Белегиша и Павлу Стакићу из Нештина.

Краљевска земаљска влада набавила је 1901. године, земаљском субвенцијом, 15 (петнаест) пинцгавских и 16 (шеснаест) подолских бикова.

У погледу свињогојства, број свиња је знатно повећан 1901. године у односу на претходне године, јер је свињска зараза – у местима у којима се појавила – била знатно мањег интезитета него претходних година.

У Сремској жупанији овчарство је све више назадовало, јер су овце биле подложне метиљу. Због поделе пашњака, власници оваца су одустали од даљег гајења оваца.

Табела V И з к а з пашаће марве у години 1901.⁷

Котар (град)	говеда	коња	оваца	коза	свиња
Вуковар	6194	5494	13267	—	9465
Илок	4249	3783	13021	362	8094
Шид	8104	7446	10985	119	18188
Рума	8819	7786	25080	—	22110
Ириг	2745	840	7410	—	3310
Винковци	11736	8893	6725	—	15093
Жупања	19674	13682	906	—	39992
Митровица	8280	6949	22121	274	14473
Земун	10329	10060	33518	—	22925
Стара Пазова	12407	7600	24132	146	12225
Град Петроворадин	544	512	—	—	—
Град Карловци	466	476	72	91	—
Град Митровица	980	820	2200	—	1864
Укупно	94527	74341	160437	992	167739

Пролеће 1902. године било је јако кишовито, па је метиљавост код говеда и оваца била изражена у свим котарима. Овце су од тог паразита јако страдале у посавским пределима, а нарочито у котару вуковарском, шидском, жупањском, земунском и митровачком. У митровачком котару од метиља је угинуло 50% оваца, што је била велика штета.

Године 1902. од заразних болести су, у Сремској жупанији, нарочито владали свињска зараза и псеће беснило.

Свињска зараза је била унета из суседне Босне, преко кријумчарених свиња. Краљевска жупанијска област употребила је сва расположива сред-

⁷ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1901, стр. 207 – 212, Вуковар, 1902.

ства да би се спречило кријумчарење свиња, а тиме и уношење свињске заразе, али је све то давало слабе резултате. Без обзира што се велики број свиња одузимао и продавао, а кријумчари који су били ухваћени новчано кажњавани (глобљени су), кријумчарење свиња је било тешко зауставити. Било је и општинских органа који су издавали сточне пасоше (марвинске путнице) за кријумчарене свиње и тиме помагали кријумчарима, али су зато строго кажњавани.

Свињска зараза била је установљена у котару вуковарском у девет општина, у илочкиком у једној, винковачком у три, жупањском у две и земунском у три општине. Током 1902. године од свињске заразе било је оболело укупно 1.732 свиње, од којих је 1.369 угинуло (скапало), 332 су оздравиле, док су остале делом поклане, а делом убијене (утамањене).

Промет свињама из околних котара и градова Митровице и Карловаца био је обустављен. Искључиво дебеле свиње могле су се извозити у Аустрију, али уз сваки поједини транспорт морала се поседовати специјална дозвола.

Псеће беснило је, у 1902. години, било установљено у 36 (тридесет шест) случајева. Бесни пси ујели су неколико људи и доста разних домаћих животиња.

Висока краљевска земаљска влада донела је, 15. октобра 1900. године, наредбу број 70799, која се односила на обавезу што тачнијег пописивања паса и наплаћивања (побирања) псетарине.

На основу наведене владине наредбе, било је пописано 23.216 кућних, 183 ловачка, 1.498 чобанских и 118 такмичарских (раскошних) паса – укупно 25.015 паса за које је била наплаћена псетарина, у износу од 26.733 круне.

Пошто су заразне болести у Сремској жупанији наносиле велике штете, у 1902. години извршено је вакцинисање (цијепљење) домаћих животиња. Вакцинисана су говеда у свим местима где су владале слинавка и шап, у циљу да се здрава марва заштити и да се сузбије ширење болести у месту. Вакцинисано је укупно 6.570 говеда, тако да је већи број тек оболеле марве брзо оздравио.

Против бедренице вакцинисано је у котару вуковарском 270 оваца, а у котару румском 646 оваца. Ово заштитно вакцинисање је користило, јер се међу марвом која је вакцинисана у тој години није појављивала бедреница, која се раније у истим местима сваке године појављивала.

Такође успешно, вакцинисано је у котару румском 774 свиње, против врбанца. На једном властелинству у Вуковару извршено је вакцинисање 208 приплодних (расплодних) говеда леком против туберкулозе-туберкулином, да би се установило колико су вакцинисана говеда подложна туберкулози. Успех тог вакцинисања је био доста повољан, јер од вакцинисаних крава, јуница и бикова сасвим незнатан број је показао знакове на туберкулозу. Таква су говеда искључена од приплода.

У Сремској жупанији одржавали су се недељни и годишњи сајмови. Недељни сајмови одржавали су се у следећим котарима: вуковарском – у Вуковару и Ловасу, илочком – у Илоку, Ердевику, Черевиху и Сусеку, шидском – у Моровићу и Шиду, иришком – у Иригу, румском – у Руми, Инђији и Хртковцима, винковачком – у Винковцима и Отоку, старопазовачком – у Старој Пазови, Бешки, Голубинцима, Сланкамену и градовима Карловцима и Митровици.

На годишњим сајмовима – где је био присутан велики број разне врсте марве – ветеринарски надзор обављала су два ветеринара, у складу са наредбом Сремске жупаније, од 10. новембра 1901. године, број 2574. Ветеринарски надзор на сајмовима састојао се у томе да дотерана марва буде чиста, а њихови власници су морали поседовати уредне марвинске путнице.

На подручју Сремске жупаније, током 1902. године јавну ветеринарску службу вршили су следећи ветеринари: један жупанијски, један котарски – додељен Краљевској жупанијској области, десет котарских и два општинска, укупно четрнаест ветеринара.

Поред напред наведених ветеринара, приватном праксом су се бавили један пензионисани градски ветеринар у Земуну и један коњски видар у Винковцима.

Промене у ветеринарском службеном особљу настале су када је, крајем 1902. године, краљевски жупанијски ветеринар Драгутин Лазић, по службеној дужности, премештен из Вуковара у Вараждин, а Фран Ж. Лисак из Вараждина у Вуковар. Премештен је и погранични ветеринар Никола Бадовинац, из Митровице у Кореницу, а на његово место дошао је из Вараждина краљевски жупанијски ветеринар Фрањо Шулиц, у својству пограничног ветеринара који је обављао уједно и службу котарског ветеринара.

У Сремској жупанији коњогојство се и даље интезивно развијало. Висока краљевска земаљска влада допринела је томе, јер је давала субвенције и награђивала добре коњогојнике.

На основу наредбе Високе краљевске земаљске владе, од 28. августа 1902. године, број 55304, извршено је награђивање приплодних (расплодних) коња – 5. октобра 1902. године у Инђији, а 12. октобра у Шамцу. У Инђији и Шамцу подељено је, на име награда за расне ждребице и кобиле, по 100 (сто) круна у злату и сребру.

У Инђији је било награђено 27 (двадесет седам) коњогојаца за кобиле и 28 (двадесет осам) за трогодишње ждребице. Награду за кобиле добили су, у злату: један 50 (педесет), двојица по 40 (четрдесет), један 30 (тридесет), четворица по 20 (двадесет) и један 10 (десет) круна, а остали су добили по двадесет, петнаест, десет и пет круна у сребру. За трогодишње ждребице награду у злату су добили: један 60 (шездесет), један 50 (педесет),

двојица по 40 (четрдесет), двојица по 30 (тридесет), десеторица по 15 (петнаест), а остали у сребру по 10 (десет) круна.

У Шамцу је било награђено: за кобиле 30 (тридесет), а за трогодишње ждребице 15 (петнаест) коњогојаца. За кобиле, у злату су добили: један 50 (педесет), четири по 40 (четрдесет), један 35 (тридесет пет) и један 30 (тридесет) круна, а остали су добили 2 (два) по 35 (тридесет пет), један 30 (тридесет), три по 20 (двадесет), један 15 (петнаест) и 16 (шеснаест) по 10 (десет) круна.

За трогодишње ждребице добили су у злату: један 60 (шездесет), један 50 (педесет), два по 40 (четрдесет), један по 35 (тридесет пет) круна, а у сребру један 30 (тридесет), два по 25 (двадесет пет), три по 15 (петнаест), три по 10 (десет) и један 5 (пет) круна.

Промет коњима је био добар и 1902. године. Извозило се за Италију која је била најбољи и најсталнији купац коња.

У погледу поткивања коња, примењивала се наредба Високе краљевске земаљске владе од 7. марта 1889. године, број 46651, којом је било предвиђено да поткивање коња могу вршити само поткивачи који су за то овлашћени, односно, који имају завршену поткивачку школу.

Табела VI И з к а з пашаће марве године 1902. у жупанији сриемској.⁸

Котар (град)	говеда	коња	оваца	коза	свиња
Вуковар	6105	8318	13513	43	10278
Илок	4048	3828	11114	348	4607
Шид	7500	7758	11117	135	16913
Рума	9001	7618	25022	165	15930
Ириг	4012	2903	8634	—	3675
Винковци	12367	11139	9707	—	15026
Жупања	19500	13496	669	—	32358
Митровица	8575	7482	21650	222	21520
Земун	10277	9244	38460	—	23058
Стара Пазова	12497	8580	27032	193	14826
Град Митровица	950	760	2500	—	—
Град Карловци	472	428	96	87	—
Град Петроварадин	402	270	182	—	—
Укупно.	95706	81824	169696	1193	158191

⁸ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1902, стр. 279 – 304, Вуковар, 1903.

Године 1903. време је било повољно, што се добро одразило на здравље домаћих корисних животиња.

Од заразних (кужних) и обичних (приљепчивих) болести (по Закону о уређењу ветеринарства у Краљевини Хрватској и Славонији, од 27. августа 1888. године, спадале су у посебне ветеринарске мере) осим шуге, псећег беснила и свињске заразе, ниједна друга није у великој мери владала.

Године 1903. у 14 (четрнаест) општина било је оболело укупно 297 (двеста деведесет седам) коња, од којих је излечено 258 (двеста педесет осам), док је пет угинуло (скапало), а 34 (тридесет четири) је због неизлечивости било убијено (утамањено). Општински органи предузели су све потребне мере да се болесни коњи што пре излече. Међутим, власници болесних коња нису хтели ни под општинским надзором да своје коње лече. Тај крајњи немар власника коња довео је дотле да се у неким местима шуга задржала током целе године. Кривицом власника, неизлечени коњи су били утамањени, јер су представљали опасност за друге, здраве коње.

Од псећег беснила побеснело је, у 20 (двадесет) општина, двадесет два пса и једна мачка. Тако бесне животиње су ујеле 17 (седамнаест) људи, већином деце, затим 6 (шест) говеда, више разне живине (перади)и много паса.

Краљевска жупанијска област је утврдила да се у Сремској жупанији догађало пуно случајева псећег беснила јер се Статут о држању паса мањкаво примењивао, како од стране општинских поглаварстава, тако и од стране власника паса. Због тога је, дана 23. марта 1903. године, донела строгу наредбу број 3412, а у сврху да се убудуће такви нереди спрече. Наведена наредба је допринела да је у 1903. години било знатно мање појава псећег беснила, у односу на претходну годину.

У 1903. години у Сремској жупанији је пописано укупно 25.509 паса. Од њих је било: кућних 23.854, чобанских 1.353, ловачких 197 и такмичарских (раскошних)105. За наведене псе била је прописана псетарина у укупном износу од 27.233 куне. Пси, за које псетарина није плаћена, били су утамањени.

Код пописивања паса, није се правила разлика између кућних и раскошних паса, па су и раскошни пси пописивани као кућни пси. Због тога је 9. јула 1903. године донета наредба (број 15762) којом је утврђено који се пси сматрају кућним, а који раскошним.

Свињска зараза ни 1903. године није заобишла Сремску жупанију. И даље се наставило кријумчарење свиња из Босне, без обзира на све мере које су употребљене, а тиме се и даље ширила свињска зараза. Кажњено је много чиновника код којих је било доказано да су издавањем марвинских путница ишли на руку кријумчарима. Ни то није много помогло јер су кријумчари и даље добијали марвинске путнице на кријумчарене свиње.

Краљевска жупанијска област предложила је Високој краљевској земалској влади да, онима који ухвате кријумчаре свиња, добију награду.

Висока краљевска земаљска влада издала је своју Високу одредбу дана 23. маја 1903. године, број 27808, којом дозвољава свакоме (стражару, оружану или приватнику) који кријумчаре ухвати или пријави, награду у износу једне десетине од вредности заплених животиња.

Краљевска жупанијска област је Високу одредбу прогласила огласом дана 8. априла 1903. године, број 12867. Оглас је достављен свим краљевским котарским областима и градским поглаварствима.

Да би се спречило разношење свињске заразе од стране штројача свиња, краљевска жупанијска област донела је наредбу (20. јуна 1903. године, број 11124) којом је обновљена наредба Високе краљевске земаљске владе од 28. августа 1898. године, број 39919 и наређено је било да се мора строго примењивати. Такође је донета наредба (22. јуна 1903. године, број 14466) да се морају надzirати торови и салаши у којима се држе трговачке свиње. Истом наредбом је одређено да су се свињска товаришта морала строго држати под ветеринарским надзором.

У 1903. години свињска зараза је владала у следећим котарима: илочком, митровачком, старопазовачком, шидском, вуковарском, земунском и у граду Митровици. Укупно је било оболело 1.171 (хиљаду сто седамдесет једна) свиња, од којих је излечено 287 (двеста осамдесет седам), убијено 14 (четрнаест), а угинуло је 897 (осамсто деведесет седам) свиња.

Постојале су велике тешкоће код сузбијања свињске заразе јер су власници оболелих свиња тајили да су свиње болесне. Болесне свиње су пуштале на пашу с другим свињама, или, када уоче да су свиње болесне, брзо су их продавали да их се што пре реше. Због тога се свињска зараза стално ширила и било је тешко сузбити је у потпуности.

Коњогојство је нарочито напредовало у подунавским котарима, док се у посавским котарима слабије развијало. Висока краљевска земаљска влада је знатно помагала развој коњогојства.

Године 1903. није се одржавала трка коња у Сремској жупанији, али је Висока краљевска земаљска влада расписала оглас (3. септембра 1903. године, број 68159) за награђивање кобила племкиња, са ждребадима која још сисају и трогодишњих ждребица и то: 25. септембра у Жупањи, а 27. септембра 1903. године у Руми.

У Жупањи је учествовало укупно 65 (шездесет пет) кобила са ждребадима и 49 (четрдесет девет) трогодишњих ждребица. Награђено је укупно 49 (четрдесет девет) коњогојаца, а за трогодишње ждребице њих 16 (шеснаест), укупним износом од 750 (седамсто педесет) круна.

У Руми је учествовало 84 (осамдесет четири) кобиле са ждребадима и 32 (тридесет две) трогодишње ждребице. Награђено је 49 (четрдесет девет) коњогојаца, у износу од 494 (четирсто деведесет четири) круне, а за трогодишње ждребице, њих 10 (десет), у укупном износу од 256 (двеста педесет шест) круна – што чини укупно 750 (седамсто педесет) круна. У

Жупањи и Руми, за награђивање успешних коњогојаца укупно је утрошено 1.500 (хиљаду пет стотина) круна.

Поткивање коња могли су обављати само овлашћени поткивачи. Дана 7. марта 1889. године донета је наредба број 46651 којом је регулисано да се поткивањем коња могу бавити ковачи само зато овлашћени, који су имали дозволу (обртницу) за вршење ковачког заната, издату пре 1. јануара 1890. године, а после тога они који су завршили поткивачки течај.

Крајем 1903. године било је укупно 128 (сто двадесет осам) овлашћених поткивача у Сремској жупанији.

Табела VII И з к а з пашаће марве године 1903. у жупанији сриемској.⁹

Тек. број	Котар (град)	говеда	коња	оваца	коза	свиња
1.	Илок	4011	3678	13284	254	4428
2.	Ириг	4266	2825	8029	—	4202
3.	Митровица	7817	1037	19346	233	17594
4.	Рума	9184	7770	25269	59	16013
5.	Стара Пазова	13941	7354	27579	110	14019
6.	Шид	8697	7504	14065	194	13516
7.	Винковци	14773	10266	13341	—	15494
8.	Вуковар	6685	8963	18945	43	7766
9.	Земун	11489	9659	42083	28	22454
10.	Жупања	19986	12822	874	—	25723
11.	Град Карловци	796	303	—	62	—
12.	Град Митровица	956	450	3000	—	—
13.	Град Петроварадин	586	423	—	—	—
	Укупно	103187	73054	185815	983	141207

Године 1904. владала је дуготрајна летња жега и суша, што је довело до слабе испаше, а у неким пределима и до недостатка питке воде. Без обзира на те потешкоће, здравствено стање домаћих корисних животиња било је повољно. Ветеринари су болесним животињама с успехом пружали помоћ. Без обзира на то, 1904. године угинуло је укупно 639 коња, 425 говеда, 669 оваца и коза и 755 свиња. Угинуле животиње вределе су око 130.871 круну.

Да би се домаће животиње заштитиле од заразних болести, вршено је њихово вакцинисање (цијепљење). Вакцинисање животиња се обављало

⁹ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1903, стр. 136 – 171, Вуковар, 1904.

као заштитна и дијагностичка мера. У котару румском, у заштитну сврху било је вакцинисано против бедренице 655 (шесто педесет пет) говеда и 192 (сто деведесет два) коња; против врбанца 1.260 (хиљаду двеста шездесет) свиња и против свињске заразе 784 (седамсто осамдесет четири) свиње. У котару старопазовачком вакцинисано је 46 (четрдесет шест) свиња против свињске заразе, а у котару жупањском, вакцинисано је против бедренице 30 (тридесет) говеда и 21 (двадесет једна) свиња, против свињске заразе.

У дијагностичке сврхе, туберкулином је вакцинисано, у вуковарском котару, код властелинства грофа Елтза, 80 (осамдесет) крава, јуница и бикова. Дијагностичко вакцинисање говеда туберкулином код вуковарског властелинства било је повољно.

Број годишњих сточних (марвинских) вашара увећан је за два, јер је општина Черевих добила два нова годишња вашара и то 7. 8. и 9. маја и 18. 19. и 20. октобра. У току 1904. године, настале су промене у одржавању годишњих вашара. Наредбом Високе краљевске земаљске владе од 14. марта 1904. године, број 1129, Врбањи је било дозвољена промена годишњег сточног вашара, са дана „Име Маријино”, на петак, пред „Име Маријино”. Наредбом Високе краљевске земаљске владе од 5. октобра 1904. године, број 73630, дозвољено је општини Чалма да други годишњи сточни вашар од 5. 6. и 7. новембра премести на 6. 7. и 8. новембар. Наредбом Високе краљевске земаљске владе од 20. августа 1904. године, број 45025, били су премештени годишњи сточни вашари у Голубинцима, од 19. 20. и 21. маја на 20. 21. и 22. мај, затим од 8. 9. и 10. септембра, на 6. 7. и 8. септембар. Наредбом Високе земаљске владе од 31. августа 1904. године, број 61447, дозвољено је граду Карловцима да свој други годишњи сточни вашар од 1. 2. и 3. децембра премести на 2. 3. и 4. децембар сваке године. Годишњи и недељни вашари надзирани су од стране ветеринара, а за веће годишње вашаре била су ангажована два ветеринара.

У Срему је владао лош обичај да посетиоци доводе своје псе на вашаре. То је било забрањено чланом 16. Статута о држању паса за Сремску жупанију, па су власници паса били кажњавани на вашарима.

Ветеринарску јавну и приватну службу у Сремској жупанији вршило је, 1904. године, 15 (петнаест) ветеринара и 1 (један) општински коњски видар и то: 1 (један) краљевски жупанијски, 1 (један) жупанијској области додељен котарски ветеринар, 10 (десет) котарских, 2 (два) општинска и 1 (један) градски ветеринар.

Коњогојство у 1904. години добро је напредовало, како у подунавским, тако и у посавским местима. Народ је са задовољством прихватио сваку подршку Високе краљевске земаљске владе која се, углавном, састојала у томе да држи што више припусних постаја, а у њима што боље племените пасмине пастула.

Године 1904, у Сремској жупанији је било 32 (тридесет две) припусне постаје, са 80 (осамдесет) земаљских пастула. Осим тога, 7 (седам) земаљских пастула је било у приватној нези и 4 (четири) у закупу. Поред земаљских пастула, за приплод су кориштена и 232 (двеста тридесет два) приватна лиценцирана пастула.

Укупно је кориштено 320 (триста двадесет) пастула на 41.865 (четрдесет једну хиљаду осамсто шездесет пет) кобила и ждребица способних за приплод, при чему је дошло око 130 (сто тридесет) кобила на једног пастула. За ваљано и трајно држање добрих пастула били су награђени са по сто круна Нићифор Коларевић из Врдника и Марко Николић из Крњешеваца.

Коњогојствени одбор, на Скупштини одржаној 12. јуна 1904. године, донео је закључак да се организује трка коња у Вуковару или Винковцима, а награђивање коња у Врбањи или Сурчину. Висока краљевска влада наведени закључак је одобрила и одредила за трку коња 1.000, а за награђивање коња 1.500 круна. Трка коња није одржана, а награђивање коња је одржано, 24. септембра 1904. године у Врбањи, а 26. септембра 1904. године у Сурчину. Награда је била подељена за прво и друго место, на једнаке делове.

На основу дописа Високе краљевске земаљске владе број 7730, од 26. децембра 1904. године, додељене су биле бронзане медаље Стјепану Никољачићу из Врбање и Стевану Медићу из Старих Бановаца, као ваљаним и напредним коњогојницима. Сајам за куповину коња у војничке сврхе одржан је 14. марта 1904. године, у Винковцима, а 15. марта 1904. године у Старој Пазови. У Винковцима је био купљен само један коњ, а у Старој Пазови четири коња. Промет коњима је био у 1904. години већи у односу на претходне године. Било је продато 15.051 коњ у вредности од 1.171.681 круна, а купљено је 71.007 коња, у вредности око 496.303 круне.

Дана 7. марта 1889. године донета је владина наредба у погледу ковача овлашћених за поткивање коња. Поткивачи, који су крајем 1904. године завршили поткивачку школу, по котарима су:

1. у котару илочком	12 (дванаест);
2. у котару иришком	10 (десет);
3. у котару митровачком	5 (пет);
4. у котару румском	8 (осам);
5. у котару старопазовачком	18 (осамнаест);
6. у котару шидском	4 (четири);
7. у котару винковачком	24 (двадесет четири);
8. у котару вуковарском	22 (двадесет два);
9. у котару земунском	3 (три);
10. у котару жупањском	18 (осамнаест);

11. у граду Карловцима	3 (три);
12. у граду Митровици	6 (шест);
13. у граду Петроварадину	1 (један).

Укупно 134 (сто тридесет четири)

На основу дозволе добијене пре 1890. године, било је 211 поткивача овлашћених за поткивање коња. За школовање у Краљевској земаљској поткивачкој школи у Загребу, стипендије су добили Веселин Војновић из Голубинаца и Стеван Пурић из Ривице. Исту школу су похађали, али о свом трошку, Славољуб Кудић из Карловаца и Леополд Двојковић из Богданаваца.

Говедарство у Сремској жупанији није напредовало у погледу квалитета, а што се тиче бројности, из године у годину се повећавало. У 1904. години било је 61.200 за приплод способних крава и јуница. За оплодњу наведених крава и јуница било је кориштено 712 лиценцираних бикова, што значи да је на једног бика дошло око 86 крава. За оплемењивање домаћег говедарства набављено је (1904. године) 63 бика, за око 31.500 круна.¹⁰

Без обзира што су пролеће и јесен 1905. године били кишовити, здравствено стање домаћих корисних животиња било је доста повољно.

На позив странака, ветеринарска помоћ је била доступна свим болесним животињама, на време. Од заразних и обичних болести, у току 1905. године угинуло је 667 коња, 397 говеда, 463 овце и козе и 446 свиња. Укупно је угинуло 1973 животиње, а њихова вредност је била око 121.814 круна.

Краљевска земаљска влада донела је наредбу (8. августа 1905. године, број 50805) којом је одобрено одржавање годишњег сајма у Кленку.

Сајмишта за одржавање годишњих сточних сајмова била су сва добро уређена, осим у Иригу, Кукујевцима, Моровићу и Товарнику. У Старим Јанковцима, Ловасу, Сотину и градовима Митровици, Карловцима и Петроварадину сајмишта су била само делимично уређена.

Свињска сајмишта за недељне свињске сајмове била су прописно уређена. Годишњи и недељни сајмови били су контролисани од стране ветеринара. Према потреби, на већим сајмовима надзор су вршила два ветеринара.

Пре изгона на заједничку пашу, у пролеће 1905. године, прегледано је и пуштено на пашу: говеда 111.028 (више 3.522 него претходне године), коња 79.861 (више 408), оваца 201.453, коза 392 (11.459 више оваца и коза) и свиња 182.166 (више 16.893, у односу на претходну годину). У

¹⁰ ИА „Срем“ Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну годину 1904, стр. 214 – 232, Вуковар, 1905.

Сремској жупанији, број стоке се 1905. године, у односу на претходну годину, знатно повећао.

Јавну и приватну ветеринарску службу вршило је укупно шеснаест ветеринара и један општински коњски видар и то: један краљевски жупанијски, један котарски ветеринар додељен жупанијској области, десет котарских, два општинска и два градска ветеринара.

Године 1905, у Сремској жупанији је коњогојство добро напредовало. Коњогојствени одбор Сремске жупаније одржао је своју редовну седницу 1. јуна 1905. године. На седници је закључено да се трка коња одржи дана 27. септембра 1905. године, у Руми, а награђивање приплодних коња 8. септембра, у Вуковару и 10. септембра 1905. године у Ердевику.

За трку коња у Руми Краљевска земаљска влада обезбедила је 1.000 (хиљаду) круна, а трговиште Рума 300 (три стотине) круна. У трци је учествовао 51 (педесет један) коњ.

Прво су учествовали коњи испод 158 cm (сто педесет осам), без обзира на пол. Од њих 14 (четрнаест) први је добио награду 100 (сто) круна, други 70 (седамдесет), трећи 40 (четрдесет) и четврти 20 (двадесет) круна.

Затим су се такмичила 23 (двадесет три) коња изнад 158 cm (сто педесет осам), без обзира на пол. Први је добио награду 200 (две стотине) круна, други 180 (сто осамдесет) круна, трећи 150 (сто педесет) и четврти 130 (сто тридесет) круна.

Коњској трци у Руми и награђивању коња у Вуковару присуствовао је господин велики жупан Имбро пл. Хидегхети који је награђеним коњогојницима, након завршене трке, поделио награде.

На предлог коњогојственога одбора Сремске жупаније и на основу дозволе Краљевске земаљске владе, од 8. августа 1905. године, број 50232, одржано је награђивање приплодних коња, 8. септембра у Ердевику, а 10. септембра 1905. године у Вуковару.

У награђивању приплодних коња у Ердевику учествовало је 68 (шездесет осам) кобила са жебадима и 28 (двадесет осам) трогодишњих ждребица.

Од њих, награђене су 4 (четири) кобиле по 50 (педесет) круна, 5 (пет) по 30 (тридесет), 6 (шест) по 20 (двадест) и 7 (седам) по 10 (десет) круна. Затим су награђене 4 (четири) ждребице по 30 (тридесет) круна, 30 (тридесет) по 20 (двадесет) круна и 2 (две) по 10 (десет) круна, што је укупно износило 740 (седамсто четрдесет) круна.

У Вуковару, у награђивању су учествовале 63 (шездесет три) кобиле са жебадима и 23 (двадесет три) трогодишње ждребице.

Од њих је награђено: 1 (једна) кобила по 50 (педесет) круна, 3 (три) по 40 (четрдесет) круна, 11 (једанаест) по 20 (двадесет) и 14 (четрнаест) по 10 (десет) круна. Затим су награђене три трогодишње ждребице по 30 (тридесет) круна, 1 (једна) по 20 (двадесет) и 3 (три) по 10 (десет) круна,

што је укупно износило 760 (седамсто шездесет) круна. За награђивање коњогојника у Ердевику и Вуковару укупно је подељено 1.500 (хиљаду пет стотина) круна.

Сајам за куповину коња за потребе војске одржан је септембра месеца 1905. године у Винковцима, Ердевику и Старој Пазови. На сајам у Винковцима доведено је 46 (четдесет шест) коња, у Ердевику 58 (педесет осам) и у Старој Пазови 29 (двадесет девет) коња. Купљена су, само у Старој Пазови, 3 (три) коња и то: 2 (два) по 650 (шест стотина педесет) круна и један по 600 (шест стотина) круна.

Године 1905. промет коња био је знатно мањи у односу на прошлу годину. Продато је укупно 11.260 коња, у вредности од 1.235.760 круна, а купљено је 9.773 коња, у вредности око 951.335 круна.

Дана 7. марта 1889. године донета је владина наредба у погледу ковача овлашћених на поткивање коња. Поткивачи који су крајем 1905. године завршили поткивачку школу по котарима су:

1. у котару илочком	15 (петнаест);
2. у котару иришком	11 (једанаест);
3. у котару митровачком	6 (шест);
4. у котару румском	8 (осам);
5. у котару старопазовачком	16 (шеснаест);
6. у котару шидском	6 (шест);
7. у котару винковачком	27 (двадесет седам);
8. у котару вуковарском	24 (двадесет четири);
9. у котару земунском	3 (три);
10. у котару жупањском	21 (двадесет један);
11. у граду Карловцима	3 (три);
12. у граду Митровици	6 (шест);
13. у граду Петроварадину	1 (један).
Укупно	147 (сто четрдесет седам) ¹¹

Упркос кишовитом и ветровитом пролећу, а и доста хладној јесени у 1906. години, здравствено стање домаћих животиња било је доста повољно.

Због велике количине кише пашњаци су били влажни, што је проузроковало појаву метиљавости, нарочито код оваца.

Због тога је, у току 1906. године, угинуло 1.160 оваца, 571 коњ, 383 говеда, и 374 свиње – укупно је угинуло 2.488 домаћих корисних животиња. Вредност угиналних животиња била је око 136.437 круна.

¹¹ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну 1905. годину, стр. 209 – 228, Вуковар, 1906.

У погледу одржавања годишњих и недељних вашара, наступиле су промене током 1906. године.

Наредбом краљевске земаљске владе од 23. маја 1906. године, број 27423, дозвољен је вашар у Шиду, сваке суботе, за сву стоку осим за свиње.

Управни одбор Сремске жупаније дозволио је одржавање недељног вашара за свиње сваке друге недеље.

Ваширишта за недељне свињске вашаре нису била добро уређена у Иригу и граду Митровици, док су у осталим местима Сремске жупаније била прописно уређена. Сви годишњи и недељни вашари контролисани су од стране ветеринара. На већим вашарима, према потреби, било је присутно два или три ветеринара.

Пре изгона на заједничку пашу, у пролеће 1906. године, ветеринари су извршили преглед стоке. После извршеног прегледа, на пашу је пуштено: 77.957 коња, 106.779 говеда, 216.259 оваца, 934 козе и 175.896 свиња.

Коњогојствени одбор Сремске жупаније одржао је своју редовну седницу 22. јула 1906. године. На тој седници било је закључено да се награђивање приплодних коња одржи 8. септембра у Винковцима, а 9. септембра у Старој Пазови.

Краљевска земаљска влада издала је 12. августа 1906. године обавештење (број 2512/1) да је у септембру месецу, у Загребу, одржано награђивање коња, па због тога није било довољно новчаних средстава за награђивање коња у Винковцима и Старој Пазови.

Године 1906. промет коња је био много повољнији у односу на претходну годину. Продато је 16.940 коња, у вредности од 2.068.990 круна, а купљено је 8.173 коња, у вредности од 1.029.199 круна.

Наредба краљевске земаљске владе од 7. марта 1889. године, број 46651, примењивала се на овлашћене поткиваче коња. Крајем 1906. године било је укупно 163 поткивача коња који су завршили поткивачку школу и били овлашћени за поткивање коња.

Говедарство је било слабо развијено – с обзиром на услове који су постојали за узгој говеда у Сремској Жупанији. Становништво је углавном пуштало говеда на пашу, док су за зиму прибављали мало хране, углавном кукурузовине и сламе – тако да већи број говеда, због слабе хране и болести, током зиме угине.

Године 1906. у Сремској жупанији је било 64.706 за приплод способних крава и јуница. За оплођивање крава и јуница коришћено је 784 бика, што значи да би на једног бика дошле 82 краве и јунице.¹²

¹² ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о пословању Управног одбора и о стању управе жупаније сриемске за управну 1906. годину, стр. 231 – 254, Вуковар, 1907.

Године 1907. здравствено стање домаћих, корисних животиња било је доста неповољно. То се посебно односило на оне делове Сремске жупаније који су у пролеће и почетком лета били изложени великим поплавама реке Саве.

Само у митровачком котару од заразних (кужних) болести угинуло је: 68 коња, у вредности од 13.207 круна; 307 говеда, у вредности од 35.860 круна; 817 оваца у вредности од 6.244 круне и 200 свиња, у вредности од 3.400 круна. Укупно је угинуло 1.392 домаће корисне животиње, у укупној вредности од 57.711 круна.

Од обичних болести, током 1907 године угинуло је: коња 490, говеда 670, оваца и коза 1.275 и свиња 559. Укупно је угинуло 2.994 домаћих корисних животиња, а њихова вредност је била око 183.216 круна. Од псећег беснила оболело је и убијено (утамањено) 40 паса, 4 мачке и 3 свиње. Осим тога, убијен је велики број паса и мачака, угрижених од бесних паса. Од бесних животиња угрижено је више особа – од којих су две особе у Привлаци умрле, а угрижено је и више разних домаћих животиња. Угрижене особе биле су упућене на лечење у Пастеров завод, у Будимпешту. Угрижене животиње су посебно одвајане и биле су под ветеринарским надзором.

Године 1907. у Сремској жупанији је било 26.992 пса. Било је 24.699 кућних, 1.823 чобанских, 263 ловачких и 207 паса од раскоши. За све наведене псе била је прописана укупна псетарина у износу од 28.748 круна. Цела прописана псетарина је била наплаћена, у наведеном износу.

У погледу одржавања годишњих и недељних сајмова, током 1907. године су настале значајне промене. Наредбом Краљевске земаљске владе дозвољен је био сајам у Церни, од 26. до 29. септембра, сваке године. Затим је наредбом Краљевске земаљске владе од 22. јула 1907. године, број 1156/1, обустављено одржавање годишњих сајмова у Ловасу, Сотину и Старим Јанковцима, из разлога што наведене општине нису своја сајмишта прописно уредиле. Током 1907. године била су прописно уређена сајмишта у Моровићу, Товарнику, Кукујевцима, Ердевику и свињска пијаца у граду Митровици. Сви годишњи и недељни сајмови контролисани су од стране ветеринара. На већим сајмовима, и на сајмовима са више улаза, вршена је контрола од стране двојице или тројице ветеринара.

Јавну и приватну ветеринарску службу у 1907. години вршило је 11 краљевских котарских, 1 краљевски жупанијски, 2 општинска и 1 градски ветеринар – укупно 15 ветеринара.

Коњогојствени одбор Сремске жупаније одржао је седницу 11. јуна 1907. године. На тој седници закључено је да се коњска трка одржи у Старој Пазови, дана 22. септембра 1907. године, а награђивање приплодних коња 20. септембра у Жупањи и 21. септембра у Шиду.

У трци сељачких коња у Старој Пазови – која је одржана 22. септембра 1907. године – такмичила су се 74 коња. У првој групи, такмичили су

се коњи испод 158 cm висине. Првом је припала награда од 120, другом 70, трећем 50 и четвртм 30 круна.

У другој групи такмичила су се 33 коња изнад 158 cm висине. Првом је припала награда од 150, другом 100, трећем 60 и четвртм 44 круне.

На предлог коњогојственог одбора Сремске жупаније, а на основу дозволе Краљевске земаљске владе од 9. августа 1907. године, број 2138 /1, одржано је награђивање приплодних коња 20. септембра у Жупањи, а 21. септембра у Шиду.

У награђивању приплодних коња у Жупањи учествовало је укупно 215 младих пастула, трогодишњих ждребица и кобила са ждребадима, а награђено је 56. За награде је утрошено 980 круна.

У награђивању приплодних коња у Шиду учествовало је укупно 210 кобила са ждребадима, трогодишњих ждребица и младих пастула, а за награде је утрошено 1.020 круна. Краљевска земаљска влада издвојила је 2.000 круна за награђивање приплодних коња у Жупањи и Шиду.

Промет коња 1907. године био је већи у односу на претходне године. Продато је укупно 13.261 коњ, у вредности 1.900.394 круне, док је купљено 5.519 коња, у вредности око 699.292 круне.

Наредба Краљевске земаљске владе од 7. марта 1889. године, број 46651 – која се односила на поткивче коња – спроводила се строго и 1907. године. Крајем 1907, у Сремској жупанији било је укупно 360 поткивача.

Свињогојство у Сремској жупанији је у току 1907. године добро напредовало, због велике потражње свиња за извоз у иностранство. У 1907. години продато је 65.186 свиња – 8.618 више у односу на претходну годину – што значи да се свињогојство добро развијало и да су постојали добри услови за узгој свиња. Скоро свако село је имало велике пашњаке, а постојале су довољно простране шуме и ритови значајни за узгој свиња.¹³

Године 1908. здравствено стање домаћих животиња било је задовољавајуће, упркос великој суши која је владала. Приликом сузбијања заразних болести, оболелим животињама је увек пружена ветеринарска стручна помоћ, па се тако успевало спречити даље ширење заразе. Спровођењем прописаних ветеринарских мера заразна болест се углавном ограничавала на заражено место, а често и на заражено двориште.

Од бедренице је оболело и угинуло 60 домаћих животиња. Од шуге је оболело 68 коња, од којих је 54 оздравило, а 14 је угинуло. Од свињске заразе је оболело 1.736 свиња од којих је оздравило 319, а угинуло 1.407. Од псећег беснила оболело је 45 животиња и то: 42 пса, 1 мачка, 1 свиња, 1 теле. Од бесних животиња угрижено је више особа, а све су биле упућене на лечење у Пастеров завод. Без обзира на све предузете мере које су

¹³ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о стању јавне управе у жупанији сремској за годину 1907, стр. 235 – 261, Вуковар, 1908.

биле прописане, током 1908. године угинуло је: коња 466, говеда 322, оваца и коза 234 и свиња 324 – укупно 1.346. Вредност угинулих животиња била је око 112.214 круна.

Године 1908. било је у Сремској жупанији 24.460 кућних, 1.579 чобанских, 262 ловачка и 173 раскошна пса, укупно 26.474 паса. За све наведене псе прописана је била укупна псетарина у износу од 27.949 круна и 66 филира. Прописана псетарина наплаћена је без тешкоћа. За сузбијање кужних болести примењиван је Закон од 27. августа 1888. године о уређењу ветеринарства у краљевинама Хрватској и Славонији.

Године 1908. вршено је вакцинисање домаћих корисних животиња као заштитна, дијагностична мера и у сврху лечења. У току 1908. године, на подручју Сремске жупаније вакцинисано је 1.009 говеда, 115 телади, 323 коња, 684 овце, 1.153 свиње – укупно 3.284 домаће животиње.

Јавну и приватну ветеринарску службу вршили су: један редовни ветеринар жупанијске области, дванаест котарских, два општинска и један градски ветеринар – укупно шеснаест ветеринара.

На основу закључка коњогојственог одбора Сремске жупаније од 14. јула 1908. године и дописа Краљевске земаљске владе од 17. августа 1908. године, број 2602/2, одржано је награђивање коња. Награђивање коња одржано је у Руми 6. септембра, 7. септембра у Земуну и 8. септембра у Винковцима.

За награђивање приплодних коња у Руми учествовала је четрдесет једна кобила са сисајућом ждребади, седамнаест трогодишњих ждребица и три пастула. Награђено је седамнаест кобила са сисајућом ждребади и то: две са 60 (шездесет) круна; десет са 30 (тридесет) и пет са 20 (двадесет) круна. Затим, седам трогодишњих ждребица и то: једна са 70 (седамдесет) круна; једна са 60 (шездесет); једна са 50 (педесет); једна са 40 (четрдесет); једна са 30 (тридесет); једна са 20 (двадесет) и једна са 10 (десет) круна. Награђена су и три млада пастула и то: два са 20 (двадесет) круна и један са 10 (десет) круна. У Руми је награђено укупно 27 (двадесет седам) приплодних коња и потрошено је укупно 850 (осамсто педесет) круна.

У награђивању приплодних коња у Земуну, учествовало је седамдесет кобила са сисајућом ждребади, двадесет шест трогодишњих ждребица и четрнаест младих пастула. Награђено је петнаест кобила и то: две са 60 (шездесет) круна; једна са 50 (педесет); једна са 40 (четрдесет) и једанаест са 30 (тридесет) круна. Затим, шест трогодишњих ждребица и то: три са 40 (четрдесет) круна; три са 30 (тридесет), а четири млада пастула са по 20 (двадесет) круна. Укупно је награђено 25 (двадесет пет) приплодних коња и потрошено 830 (осамсто тридесет) круна.

За награђивање приплодних коња у Винковцима учествовале су сто двадесет две кобиле са ждребадима, шездесет пет трогодишњих ждребица и тридесет пет младих пастула. Награђено је седам младих пастула и то:

један по 30 (тридесет) круна; три по 20 (двадесет); два по 10 (десет) и један по 4 (четири) круне. Затим је награђено осам трогодишњих ждребица и то: једна са 40 (четдесет) круна, једна са 30 (тридесет) и шест по 20 (двадесет) круна. Награђене су двадесет две кобиле са ждребадима и то: једна са 70 (седамдесет) круна; једна са 60 (шездесет); једна са 50 (педесет); једна са 40 (четдесет); три по 30 (тридесет); седам по 20 (двадесет) и седамдесет са по 10 (десет) круна. Укупно је награђено 37 (тридесет седам) приплодних коња у Винковцима, а за награде је издвојено 804 (осамсто четири) круне. У току 1908. године продато је 11.132 коња у вредности од 1.514.817 круна, док је купљено 5.751 коњ, у вредности око 710.532 круне.

Крајем 1908. године било је у Сремској жупанији 160 (сто шездесет) поткивача који су завршили поткивачку школу.

Године 1908. говедарство у Сремској жупанији није било напредно у погледу квалитета. Становништво је било немарно у исхрани говеда: држали су говеда на пашњацима кад није било довољно хране, а у стајама су, уз лошу храну и у неприкладним условима, држали већи број говеда него што су могли прехранити.

У 1908. години било је 62.812 за приплод способних крава и јуница. За њихов приплод кориштено је 839 лиценцираних бикова. Према томе, на једног бика ишло је око 75 крава, што је у потпуности одговарало потребама. Од укупног броја бикова било је: општинских 267, господарских подружница 12, набављених уз помоћ Краљевске земаљске владе 236 и приватно лиценцираних 361 бик.

Свињогојство у 1908. години се развијало и напредовало повољно, јер су на подручју Сремске жупаније постојали сви услови за ваљано и уносно узгајање свиња. Узгајале су се свиње црне и беле сремске расе (пасмине), и мангулица. Током 1908. године здравствено стање свиња било је добро јер није владала свињска зараза, па је товљен знатно већи број свиња, у односу на претходне године. Промет свиња је такође био повољан, јер је за иностранство отпремљено 66.317 свиња, за 1.131 свињу више него 1907. године.

Овчарство је у Сремској жупанији било слабо развијено, јер због мокрих и поплавлених пашњака овце су често оболевале од метиљавости – од које је мали број оваца излечен, а већи број је угнуо. Узгајана је само домаћа врста овце, због меса и вуне. За оплемењивање оваца набавила је Краљевска земаљска влада, крајем 1907. године, три овна меримо расе (месната раса, са добром вуном). Краљевска земаљска влада поделила их је добрим гајитељима оваца, у приплодне сврхе.¹⁴

Захваљујући добрим климатским условима здравствено стање домаћих животиња 1909. године било је повољно. Кужне и некужне болести

¹⁴ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о стању јавне управе у жупанији сремској за годину 1908, стр. 247–267, Вуковар, 1909.

појављивале су се углавном у појединачним случајевима.

1909. вакцинисање домаћих корисних животиња вршено је већином код велепоседника и то у заштитну, дијагностичку сврху и у сврху лечења.

Током 1909. године настале су промене у одржавању сајмова. Краљевска земаљска влада дозволила је општини Черевих да сајам од 7, 8. и 9. јуна помери на 22, 23. и 24. август, сваке године. Сајам у Старим Бановцима укинут је наредбом Високе краљевске земаљске владе од 30. априла 1909. године, број 20919. Током 1909. године уређена су сајмишта за одржавање сајмова у Ердевику, Руми и Инђији, а граду Митровици додељена је дозвола за одржавање једног накнадног сајма.

Промет стоком био је на годишњим сајмовима добар, а нарочито је био добар промет свињама које су продаване у Аустрију и Угарску. Током целе године долазили су трговци из Италије, који су куповали коње и говеда.

Коњогојство је добро напредовало у целој Сремској жупанији. Успеху унапређења коњогојства доприносио је довољан број пастула који су били размештени у многим местима. Тако размештене земаљске пастуле становништво је гајило са посебном вољом, па је и успех био повољан.

Године 1909. у Сремској жупанији је било 56 земаљских пастула, у приватну негу је било смештено 143, а поред њих, за приплод је кориштено 337 лиценцираних пастула. Укупно је кориштено за приплод 536 пастула, на 46.748 за приплод способних кобила и ждребица, тако да је дошло око 87 кобила на једног пастула.

Промет коњима је у 1909. години био много бољи, у односу на 1908. годину. Продато је 15.316 коња, док је купљено 6.657 коња.

Говедарство је стагнирало у погледу квалитета говеда јер становништво није било заинтересовано за узгој, иако су природни услови то омогућавали.

Што се тиче броја говеда он је, из године у годину, растао. Године 1909. било је 62.296 за приплод способних крава и јуница. За њихов приплод кориштено је 778 лиценцираних бикова, а то значи да је на једног бика дошло око 80 крава.

Свињогојство је напредовало јер су постојали добри услови за узгој свиња – велики пашњаци и шуме. Године 1909. здравствено стање свиња било је повољно, а и промет свиња је био добар, тако да се гајење свиња исплатило. Промет свиња у 1909. години био је повољан, јер је извезено у иностранство 68.620 свиња.

Овчарство је било слабо развијено, јер су услови за гајење оваца били доста неповољни. Недостајали су велики пашњаци, па се од оваца узгајала само домаћа врста, и то ради вуне и меса.¹⁵

¹⁵ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897–1917. – Извештај о стању јавне управе у жупанији сриемској за годину 1909, стр. 269 – 287, Вуковар, 1910.

Здравствено стање домаћих корисних животиња је 1910. године било неповољно, услед појаве свињске заразе, слинавке и шапа, а и климатски услови су неповољно утицали на здравље домаћих животиња. Од некужних болести угинуло је, на подручју Сремске жупаније, 559 коња, 375 говеда, 408 оваца и 398 свиња, у укупној вредности од 138.544 круне.

Свињска зараза је владала скоро на читавом подручју Сремске жупаније. Установљена је била у 66 места, где је оболело укупно 5.434 свиње, а од њих је угинуло 4.694 свиње.

Слинавка и шап су се појавиле крајем 1910. године у румском котару. Вероватно је унета из Угарске, па се, за кратко време, осим жупанског и винковачког котара, проширила на цело подручје Сремске жупаније. Појавила се на говедима, овцама и свињама. До краја 1910. године била је установљена у 88 места, на 6.038 домаћих животиња.

Беснило паса констатовано је у 38 места, на 53 оболела и угинула пса. Од бесних животиња угрижено је више особа које су биле упућене у Будимпешту на лечење. Године 1910. било је у Сремској жупанији пописано 27.499 паса од којих је било 25.632 кућних, 1.456 чобанских, 284 ловачких и 127 за забаву. За наведене псе прописана је укупна псетарина у износу од 29.060 круна, која је уредно била наплаћена.

У првој половини 1910. одржани су сајмови без потешкоћа и били су веома добро посећени, али у другој половини године сајмови су били обустављени, услед појављивања заразних болести.

На сајмове су долазили трговци из Италије који су углавном куповали коње, а трговци из Аустрије су куповали марву за клање. Граду Митровици и општини Шимановци додељена је дозвола за одржавање једног накнадног, припомоћног сајма, јер због кишовитог времена сајмови се нису могли користити. Сајмишта су, у свим местима где су се сајмови одржавали, била прописано уређена и редовно је вршен ветеринарски надзор.

Заједничка паша била је, за кратко, обустављена у појединим местима, због појаве свињске заразе, слинавке и шапа. Пре изласка на заједничку пашу прегледана је била сва марва од стране ветеринара и само здрава марва је пуштана на пашу.

Прегледано је и пуштено на пашу:

1. коња	68.690	(у односу на прошлу годину мање 2.359)
2. говеда	94.359	(у односу на прошлу годину мање 10.723)
3. оваца	196.952	(у односу на прошлу годину више 18.234)
4. коза	827	(у односу на прошлу годину више 182)
5. свиња	157.718	(у односу на прошлу годину мање 16.657)
6. магараци	332	(у односу на прошлу годину више 88)

Укупно 518.888 (у односу на прошлу годину мање 11.225)

Јавну и приватну ветеринарску службу обављало је петнаест ветеринара и то: један жупанијски, једанаест котарских, један градски и два општинска ветеринара. 1910. дошло је до промене у ветеринарском особљу. Краљевски котарски ветеринар Милош Север – који је службовао у Вуковару – премештен је у Војнић, а краљевски котарски ветеринар Јосип Штраус премештен је из Војнића у Вуковар. Краљевски котарски ветеринар Срећко Јухн премештен је из Ирига у Вараждин, док је краљевски котарски ветеринар Душан Марковић из Вараждина премештен у Ириг.

Сремска жупанија је, у погледу пасмине коња, била подељена на два узгојна подручја. У Жупањи, Шиду, Митровици, Руми, Старој Пазови и Земуну гајили су се коњи арапске и липицанске пасмине, а у осталим котарима гајили су се коњи енглеске пасмине.

Коњогојство је напредовало у Сремској жупанији јер је становништво имало користи од коњогојства, а и Краљевска земаљска влада доприносила је унапређењу коњогојства додељивањем добрих земаљских пастула бољим коњогојницима.

Године 1910. било је у Сремској жупанији 52 земаљска пастула, а у приватном узгоју налазило се 140 земаљских пастула. Поред тога, у приплодне сврхе је кориштено 276 лиценцираних пастула. Укупно је кориштено 468 пастула, на 43.459 за приплод способних кобила и ждребица, значи, 93 кобиле на једног пастула.

Промет коњима је 1910. године био добар, нарочито у првој половини године, док је у другој половини године промет био смањен због забране одржавања годишњих сајмова. Продато је 16.846 коња (1.530 више у односу на прошлу годину), у вредности од 2.666.234 круне – 390.855 више него претходне године, док је купљено 7.365 – 708 више у односу на протеклу годину, у вредности од 1.177,023 круна (390.855 круна више).

Наредба Краљевске земаљске владе од 7. марта 1889. године у погледу овлашћених поткивача строго је била примењивана, тако да су кажњени поткивачи који су се неовлашћено бавили поткивањем коња.

Крајем 1910. године 212 поткивача је завршило поткивачку школу, а овлашћених поткивача, на основу дипломе стечене пре 1890. године, било је 132. Крајем 1910. године на подручју Сремске жупаније било је укупно 344 овлашћена поткивача.

У Сремској жупанији говедарство је слабо напредовало, с обзиром да су постојали повољни климатски услови за развој говедарства. У погледу пасмине, узгајала се подолска и шарена пасмина. Подолска пасмина узгајала се у земунском, румском, шидском и митровачком котару, а шарена пасмина узгајала се у вуковарском, винковачком, илочкиком, жупањском и старопазовачком котару.

Године 1910. било је укупно 62.184 за приплод способних крава и јуница. За њихов приплод кориштено је укупно 700 лиценцираних бикова

(око 88 крава и јуница на једног бика). Током 1910. године набављено је, посредством Краљевске земаљске владе, 79 бикова и 22 јунице за приплод. За набавку бикова и јуница утрошено је око 3.500 круна.¹⁶

Здравствено стање свих домаћих животиња 1911. године било је неповољно. Владале су слинавка и шап, које су се, током фебруара и марта, рашириле невероватном брзином. Епидемија је била широких размера, па су оболели сви папкари: говеда, овце, козе и свиње. Климатски услови су били доста повољни што је и допринело да се епидемија рашири по читавој средњој Европи. Током 1911. године од некужних болести угинуло је, на подручју Сремске жупаније, 435 коња, 298 говеда, 14 телади, 510 оваца, 2 козе, 442 свиње и 5 магараца, у укупној вредности од 167.876 круна.

Вакцинисање корисних домаћих животиња било је дијагностичко, заштитно и у сврху лечења.

Дијагностичко вакцинисање вршено је у илочким котару – 149 говеда против туберкулозе, вакцином нарученом из Минхена. У винковачком котару 4 бика за приплод вакцинисано је против туберкулозе, вакцином из Бактериолошког завода у Крижевцима. У вуковарском котару 610 говеда за приплод вакцинисано је против туберкулозе вакцином из Пастеровог завода у Будимпешти.

Заштитно вакцинисање против бедренице вршено је у илочким котару (121 говече и 831 овца), вакцином из Пастеровог завода у Будимпешти. У жупањском котару 50 говеда и 2 коња је такође вакцинисано против бедренице, а у вуковарском котару, 1868 говеда.

У сврху лечења, у жупањском котару је вакцинисано 3 говечета и два коња против бедренице, а у вуковарском котару 15 говеда и 11 коња. Затим, вакцинисано је око 150 телади против упале плућа, а у румском котару 490 говеда, 236 коња и 1650 свиња против бедренице, односно свињске заразе.

Недељни и годишњи сајмови нису се одржавали у првој половини 1911. године због слинавке и шапа, али су се почели одржавати у другој половини године, и то само местимично. То су били накнадни припомоћни сајмови у оним местима која су испуњавала услове за одржавање сајмова. Краљевске жупанијске области издавале су дозволе за такве сајмове, на основу наредбе Краљевске земаљске владе број 49714, од 19. јула 1911. године.

Због појаве слинавке и шапа заједничка паша у многим местима била је обустављена. Пре изгона на заједничку пашу била је сва марва прегледана. Приликом прегледа установљено је да је од слинавке и шапа било оболело око 3.000 папкара. На пашу је, након обављеног прегледа пуштено:

¹⁶ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о стању јавне управе у жупанији сремској за годину 1910, стр. 270–292, Вуковар, 1911.

1. коња	68.944	(у односу на прошлу годину више 254)
2. говеда	101.888	(у односу на прошлу годину више 7.529)
3. оваца	236.968	(у односу на прошлу годину више 40.016)
4. коза	830	(у односу на прошлу годину више 3)
5. свиња	214.005	(у односу на прошлу годину више 56.287)
6. магараца	380	(у односу на прошлу годину више 48)

Укупно 623.015 (у односу на прошлу годину више 104.127)

Јавну и приватну ветеринарску службу обављало је петнаест дипломираних ветеринара и то: један жупанијски, једанаест котарских, један градски и два општинска. Поред њих, постојала су три коњска видара у Винковцима, Инђији и Новој Пазови који су обављали преглед марве и меса за јавну потрошњу.

Током 1911. године извршене су промене у ветеринарском особљу. Краљевски котарски ветеринар Јосип Штраус премештен је у Загреб, а Фердо Штроухал, на основу његове молбе, премештен је из Ирига у Вуковар. Никола Кнежевић је из Загреба премештен у Стару Пазову. Емил Штејнер је из Делница премештен у Ириг, а Фрањо Хорак из Старе Пазове – у Делнице.

Године 1911. у Сремској жупанији је било 64 земаљска пастула и 143 земаљска пастула које су гајили приватници. У приплодне сврхе је кориштено (приватно) 291 лиценцирани пастул и 4 пастула набављена субвенцијом земље. Према томе, у приплодне сврхе је кориштено 502 пастула, на 44.634 за приплод способних кобила и ждребица (око 88 кобила и ждребица на једног пастула).

Дана 6. децембра 1911. године одржано је награђивање коња у граду Митровици, за котар Митровицу. Учествовале су тридесет две кобиле са сисајућим ждребадима, а награђено је двадесет пет коњогојника и то: првом наградом, по сто круна – десеторица, а другом наградом, по четрдесет круна – петнаесторица. У награђивању су учествовале и двадесет две трогодишње ждребице, а награђено је двадесет два коњогојника и то: првом наградом, по сто круна – један, а другом наградом, по четрдесет круна – двадесет један. У награђивању је учествовало и осамнаест трогодишњих младих пастула, а награђено је шест коњогојника: првом наградом, по две стотине осамдесет четири круне – двојица и другом наградом, по сто педесет круна – четворица. За награђивање добрих коњогојника Краљевска земаљска влада издвојила је пет хиљада круна, на лицу места награђенима је исплаћено три хиљаде седам стотина осам круна, а остатак је враћен земаљској благајни.

У првој половини 1911. године сајмови су били затворени, јер су владале слинавка и шап. Тек у другој половини године промет коњима је био

добар – коњи су куповани на сајмовима и отпремани за Италију. Продато је 16.402 коња, у вредности од 3.253.330 круна, док је купљено 7.633, у вредности од 1.339.015 круна.

Наредба Краљевске земаљске владе од 7. марта 1889. године, број 46651 – у погледу овлашћених поткивача коња – строго се спроводила. Сваки ковач, који се неовлашћено бавио поткивањем коња, био је строго кажњен. Године 1911. било је укупно 346 овлашћених поткивача коња.

Свињогојство се повољно развијало, јер су велики пашњаци и про- страни ритови стварали добре услове за напредак свињогојства. Промет свињама био је слаб због слинавке и шапа, тако да је 1911. године продато 40.335 свиња.¹⁷

У току 1912. године здравствено стање домаћих животиња, осим свиња и оваца, било је повољно. Међу свињама је владала свињска зараза, а на овцама овчије оспице. Некужне болести владале су код свих врста домаћих животиња, а посебно је долазило до обољења органа дисања.

Од некужних болести током 1912. године угинуло је, на подручју Сремске жупаније, 453 коња, 267 говеда, 181 овца и 403 свиње, у укупној вредности од 176.098 круна.

На основу Закона (ветеринарског) од 27. августа 1888. и наредбе од 20. децембра 1888. године, број 46063, биле су спроведене све ветеринарске мере чија је сврха била да се спречи и ограничи ширење заразних болести.

Вакцинисање домаћих корисних животиња било је дијагностичко, заштитно и у сврху лечења.

У дијагностичке сврхе вакцинисан је, у винковачком котару, један пастул против сакагије, вакцином из Бактериолошког завода у Крижевцима. У граду Митровици вакцинисано је десет бикова против туберкулозе. У вуковарском котару је против туберкулозе вакцинисано 485 крава и јуница.

Ради лечења, у жупањском котару је вакцинисано четири говечета и један коњ (против бедренице), вакцином из Пастеровог завода у Будимпешти.

Заштитно је, у илочком котару, вакцинисано 178 говеда (против бедренице), вакцином из Пастеровог завода у Будимпешти, а у румском котару – 775 говеда и 237 коња (против бедренице), 223 свиње (против врбанца) и 11.128 оваца (против овчијих оспица). У старопазовачком котару вакцинисано је 194 овце против овчијих оспица, а у котару винковачком – 230 оваца против овчијих оспица, и 55 свиња против свињске заразе. У земунском котару вакцинисано је 17.215 оваца против овчијих оспица, а у

¹⁷ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о стању јавне управе у жупанији сремској за годину 1911, стр. 253–274, Вуковар, 1912.

котару жупањском – 42 говечета против бедренице. У вуковарском котару вакцинисано је 980 свиња против врбанца и 1.352 свиње против свињске заразе.

Године 1912. сточни сајмови су били добро посећени јер је отворен промет марве са Угарском, након престанка слинавке и шапа, које су, током 1911, владале скоро на целом подручју Сремске жупаније. Сајмишта су била прописно уређена, а ветеринарски надзор је вршен на законити начин.

Краљевска земаљска влада, наредбама од 3. јула 1912. године, број 37621 и од 17. јула 1912. године, број 37013, дозволила је одржавање по-времених (покусних) вашара у Суботишту и Вуковару, на две године.

Године 1912. укупно је извезено 65.853 домаћих животиња. Промет говедима, овцама и коњима је био добар, а највише свињама – које су већином извезене у Аустрију.

Пре изгона на заједничку пашу, од стране ветеринара прегледана је сва марва. Након обављеног прегледа пуштено је на заједничку пашу:

1. коња	51.827
2. говеда	91.634
3. оваца	196.610
4. коза	790
5. свиња	191.306
6. магараца	344
Укупно	532.520 ¹⁸

¹⁸ ИА „Срем” Сремска Митровица, З. Бр. 1196, 1897 – 1917. – Извештај о стању јавне управе у жупанији сремској за годину 1912, стр. 225 – 240, Вуковар, 1913.

DRAGICA VULIN

Historisches Archiv „Srem“, Sremska Mitrovica

TIERMEDIZIN IM KOMITAT SREM 1897-1912

ZUSAMMENFASSUNG: Im Einleitungsteil der Arbeit wird der Begriff und die Formierung der Komitate dargestellt, mit besonderer Berücksichtigung des Komitats Srem. Durch den Beschluss des kroatisch-slowenisch-dalmatinischen Landtags wurde das Komitat Srem gegründet und am 5. Februar 1866 vom österreichischen Kaiser Franz Josef I bestätigt.

Da sich die Bevölkerung des Komitats Srem mit Viehzucht beschäftigte, waren die Sorge für die Gesundheit und die Behandlung der Haustiere notwendig. Deswegen hat es ein Bedürfnis nach der Entwicklung der Tiermedizin als einen besonderen Zweig der Medizin gegeben. Auf Grund des Berichts über die Arbeit des Verwaltungsausschusses im Komitat Srem wird in dieser Arbeit die Tiermedizin im Komitat Srem von 1897 bis 1912 chronologisch dargelegt.

Am Anfang jedes Jahres wurde der allgemeine Gesundheitszustand der Haustiere, die Arten von Krankheiten dargelegt, mit besonderer Berücksichtigung von einigen ansteckenden und gewöhnlichen Krankheiten, sowie die zur Bekämpfung von Krankheiten unternommenen Maßnahmen. Besonders wichtig waren die Maßnahmen, die von der Hohen Kaiserlichen Regierung getroffen wurden, denn ihre Durchführung war von großer Bedeutung für die Bekämpfung von Krankheiten und für eine erfolgreiche Entwicklung der Viehzucht im Komitat Srem.

Mit Hilfe von Tabellen wurde die Gesamtzahl von Rindvieh, Pferden, Schafen und Ziegen verfolgt, was zu einer präzisen Erkenntnis über die Entwicklung der Viehzucht im Komitat Srem beigetragen hat.

Besonders wichtig war die Belohnung der Pferdezüchter seitens der Hohen Kaiserlichen Regierung. Das hat dazu beigetragen, dass sich die Pferdezucht von Jahr zu Jahr immer mehr entwickelt hat. Bezüglich der Schweinezucht waren diejenigen Maßnahmen wichtig, die gegen die Verbreitung der Schweineepidemie unternommen wurden, die sich wegen dem Schweineschmuggel schnell verbreitet hatte. Im Komitat Srem war die Vieh- und Schafzucht im Vergleich zur Pferde- und Schweinezucht weniger entwickelt.

SCHLÜSSELWÖRTER: Komitat Srem, Tiermedizin, Viehhürde

ГОРДАНА БУЛОВИЋ, КУСТОС ИСТОРИЧАР
Музеј града Новог Сада

ДР АНДРИЈА МИРКОВИЋ

САЖЕТАК: Време у коме је живео и стварао др Андрија Мирковић било је преплављено великим историјским догађајима. Први и Други светски рат донели су велике промене у којима је требало наћи своје место у заједници и допринети њеном просперитету. Од одабира позива, школовања и стручног усавршавања – не само у области фармације – потом његовог рада, до последњег тренутка живота, др Андрија Мирковић је био посвећеник овог светог и узвишеног занимања – ARTIS PHARMACEUTICAE PHARMACIE

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Андрија Мирковић, школовање, Народна управа за Банат, Бачку и Барању, Министарство народног здравља у Београду, педагошки рад, Фармацеутски факултет Универзитета у Београду, Историја фармације, Музеј фармације.

Богата архивска грађа из историје фармације – која се налази у Музеју фармације, депандансу Музеја града Новог Сада (у даљем тексту МГНС) – чува драгоцене податке о историји здравствене културе на територији Војводине. Тиме нам је омогућен научни приступ проучавању развоја класичне фармације од половине XVIII века до половине XX века, изучавање развоја војвођанских апотека у том периоду, као и увид у биографије многих фармацеута који су својим радом усавршавали струку и доприносили бољитку заједнице у којој су живели.

Овај прикупљени и сачувани архивски материјал чинио је приватну збирку др Андрије Мирковића која је, као легат, 1968. и 1970. године предата МГНС и чини саставни део-окосницу Музеја фармације.

Рад је урађен, искључиво, на основу музеолошки обрађене архивске грађе која се чува у депандансу Музеја града Новог Сада, Музеју Фармације, а односи се на живот др Андрије Мирковића. Уочљиво је са коликом је педантношћу и осећајем за историјску важност појединих докумената проналазио, чувао и бележио историју фармације.

Андрија Мирковић је рођен на самом крају XIX века, у Куману, тада Торонталска жупанија, 24. септембра 1894. године. Носио је име свога деде по оцу, Андрије Мирковића, српског народног учитеља из Кумана.

Извод

Књига _____ Лист _____

Титул бр.	199
Од кога рођена крштена и матрокована	1894 Великидошар 12/24 16/28
Крштена	Андрија
Овај, врста или месеца	септембар
Браћуност или избраницост	Браћуност
Крштена крштена	Андрија Мирковић, унуча Андрија рођ. Андрија
Матрокованост	Има крва
Место крштења и крсна бр.	Кумана
Име, презиме, звање или занимање	Владислав Степановић, отац
Име, презиме и место крштења батне	—
Својеручни потпис свате-лица који је крстен и матрокован и њихово звање	Стеван Андријинић, отац
Примеча	—

Да се овај извод из протокола крштених православног источне српске крпе, храма *Св. Арх. Час. и Твр.* у *Кумана* са својим подносиоцима у свеску сагледава, потписом својег имена и припадном означеном печата потврђује.

у *Кумана* дана *13. септембра* год. *1934*

Владислав Степановић

Извод из матичне књиге рођених Андрије Мирковића¹

Његов отац Душан (10. јун 1866. Лежмир – 28. април/8. мај 1911. Велика Кикинда), био је српски народни учитељ у Великој Кикинди. Он је, након завршене Гимназије у Сремским Карловцима, похађао и завршио Српску учитељску школу у Сомбору. Мајка Милева, прозвана Смиља, рођ. Којић (7. октобар 1861. – 21. април/4. мај 1913. Велика Кикинда) потицала је из занатлијске породице. У браку, склопљеном 1889. године, имали су деветоро деце од којих је само троје – Сава, Андрија и Невенка, преживело. Остала деца умирала су након две до три године по рођењу.²

Оставши веома рано без родитеља, бригу о Андрији преузео је стриц Стеван А. Мирковић.³

¹ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-98.

² Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-23

³ Прота Стеван А. Мирковић (1857, Лежмир – 15. октобар 1934 Кумана), кумански парох, стриц Андрије Мирковића. Са супругом Анком није имао деце, те се тако старао о Андрији и Невенки након преране смрти њихових родитеља.

Породица Мирковић фотографисана 1908. године
Андреја стоји, последњи са десне стране фотографије

Школовање Андрије Мирковића

Основну школу и шест разреда гимназије Андрија Мирковић је завршио у Великој Кикинди. Након тога је, од 1912. до 1915. године обављао апотекарску праксу у апотеци „Код Спаситеља” апотекара Ваги Шандора, у Великом Бечкерекy. Ова пракса била је обавезна и представљала је законски основ да би се могао уписати факултет⁴. Пре него што је добио уверење о успешно завршеној пракси⁵ Андрија Мирковић полаже тироцинални, пријемни испит у Будимпешти, 23. новембра 1914. године, са оценом довољан, те је тако стекао звање апотекарског помоћника, што му је омогућило да се упише на Универзитет.

Пошто налазимо да је до 29. августа 1916. године и даље радио у апотеци апотекара Ваги Шандора у Великом Бечкерекy, можемо претпоставити да је новац за студије сам обезбедио.

Фармацију је студирао у Коложвару – Клужу (1916–1918), где је 10. маја 1918. промовисан за магистра фармације. За време студирања, а како је био без родитеља и сиромашног материјалног стања, радио је у приватној апотеци професора универзитета др Тибора Секија.

⁴ Пропис о обуци апотекарских приправника §16 Правилника, који је одобрен одлуком Његовог царског и апостолско-краљевског Величанства од 3. августа 1912. и прописаном наредбом Мађарског краљевског министарства вера и просвете бр.105597/1912. О школовању апотекара види: Гордана Буловић, *Дипломе из збирке фармације у Музеју града Новог Сада*, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, бр.4, 2010, стр.137–142.

⁵ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-32. и инв.бр. МФ-34.

Након завршених студија, током ратне 1918. године, обављао је апотекарску праксу у апотеци Гарнизонске болнице № 1 у Бечу, а након тога је радио у апотеци Гарнизонске болнице № 21 у Темишвару, као војни апотекар.

Андрија Мирковић као војни апотекар,
1918. године (стоји)

Тежећи свестранијем образовању, школске 1922/23. завршава, приватно, седми и осми разред, те полаже испит зрелости, односно „виши течајни испит“ у Државној великој гимназији у Великом Бечкерекy. Исте године апсолвира на Правном факултету у Суботици, након три године студија. Потом, 1926. уписује Правни факултет у Сегедину и слуша предавања два семестра.

Године 1928/29. уписује се на Филозофски факултет у Загребу, где му је решењем бр.1136/1930. признато четири семестра студија у Коложвару, три семестра филозофских студија у Загребу и један семестар Правног факултета. Тиме је добио апсолуторијум, те стекао право на полагање доктората⁶. Ове стечене услове није користио све до године 1960, када је одбранио докторску тезу „Фармација у Срему од 1750. до 1810. године“ на Фармацеутском факултету у Београду и стекао звање доктора фармацеутских наука.

За време окупације није имао право на рад у апотеци, иако је диплому фармацеута стекао на мађарском универзитету. Тражећи излаз из такве

⁶ Индекси наведених факултета налазе се у Архивској грађи Музеја фармације, инв.бр. МФ-47. до инв.бр. МФ-51.

ситуације, школске 1943/44. године уписује Медицински факултет на Универзитету у Сегедину⁷, где је одслушао један семестар.

Приватни живот

Доласком у Нови Сад, 1919. године, мр Андрија Мирковић настањује се у Лебарски сокак, данас Милетићева улица. Ту је живео и када се, 26. јуна 1920. године, оженио мр Октавијом Југовић⁸, ћерком мр Владе Југовић и Викторије Југовић, рођ. Рисаковић, у римокатоличкој жупи св. Марка у Виници.⁹ Чињеница да је Октавија ћерка тако угледног фармацеута и историчара фармације даје јаснију слику о креирању утицаја фамилијарних интереса на затворену мрежу фармацеутске професије. У овом браку рођене су ћерке близнакиње Викторија и Октавија Мирковић, 19. јула 1921. године, у Новом Саду.

Млади родитељи са ћеркама 1921. године

1925. године, са својом четворочланом породицом сели се у кућу на углу Трга Косте Трифковића 1, Лазе Телечког 34 и Милетићеве 43, купљену од апотекара Бранивоја Поповића.

Седам година након што је у авионској несрећи 1926. године Октавија Мирковић изгубила живот, мр Андрија Мирковић склапа брак са мр

⁷ Индекс Андрије Мирковића као слушаоца медицинских наука у Сегедину, Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-52.

⁸ Мг рп Октавија Југовић, удато Мирковић (1896. Винковци – 28. август 1926. Винаца, Вараждин), супруга Андрије Мирковића, држала апотеку код „Анђела чувара” у Суботици, „У Новом Саду где је покојница стално живела, уживала је завидан углед у свим круговима друштва.” Страдала је у авионској несрећи. Видети текст: *† мр. Октавија Мирковић*, др Владимира Шифера, Глас апотекатства, бр. 7–8, Београд – Нови Сад – Сарајево, 1926, стр.208–211. инв.бр.МФ П-69

⁹ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ- 41.

Бориславом Мирковић, рођ. Шумановић, фармацеутом из Шида. У овом браку није имао деце.

Кућу на Трифковићевом тргу продали су 1935. године и селе се у нову, у улици Николе Тесле 28. У њој остају до 1943. године, када купују стан и селе се на Вилсонов трг 19/1 (данас Трг младенаца бр.5). На тој адреси остају до своје смрти.

Кретање у служби

Ратне прилике с краја Првог светског рата, као и Вилсонових 14 тачака које су чиниле основу начела народа о самоопредељењу у којој ће држави да живе, довело је до Велике народне скупштине народних изасланика из Баната, Бачке и Барање, 25. новембра 1918. године, у Новом Саду. Тада је донета одлука о непосредном припајању Војводине Кнежевини Србији како би, заједно са осталим југословенским земљама, ушли у састав нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Поред овога, Скупштина је донела одлуку којом се територија Баната, Бачке и Барање, у границама које повуче антантина балканска војска, сматрају отцепљеним од Угарске – како у државноправном, тако и у политичком погледу. Због тога је Народна скупштина поставила Народни савет – са циљем да доноси потребне уредбе и наредбе, и Народну управу, над којом врши надзор.¹⁰

Народна управа за Банат, Бачку и Барању организована је 27. новембра 1918. и одмах је почела са радом. Имала је 11 одсека, а на челу сваког стајао је повереник са замеником и потребним особљем. Посебне тешкоће Народне управе причињавао је недостатак стручног кадра.

Организовањем 10 одсека за народно здравље и апотекари су добили свог представника у Народној управи. Тако је, 10. јануара 1919. године, мр Андрија Мирковић, као државни чиновник, заузимао положај апотекарског референта – односно повереника Народне управе за Банат, Бачку и Барању, у Одсеку за народно здравље. Први задатак је био одређивање надлежности овог Одсека. Раније, брига око народног здравља била је поверена Министарству унутрашњих дела у Будимпешти. Потом, требало је средити тржиште лекова на ком је владала несташица, а увоз медикамената из страних држава био је отежан. Велики проблем за народно здравље били су шпекуланти који су владали у трговини „ратним лековима”, а који су могли бити опаснији, па чак и погубнији и од саме несташице.

¹⁰ Љубомирка Кркљуш, *Војводина у време присаједињења Краљевини Србији 1918. године*, Зборник – Присаједињење Војводине Краљевини Србији, Музеј Војводине, 1993, стр. 13–24.

Убрзо, поводом селидбе овог Одсека из Новог Сада у Београд, мр Андрија Мирковић добија намештење у Министарству народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као референт Здравственог одсека за Банат, Бачку и Барању, у Новом Саду. Главни задатак био му је да успостави рад и врши контролу над апотекама и дрогеријама на овој територији.

Са укидањем Здравственог одсека у Новом Саду 1923. године, мр Андрија Мирковић прелази у Министарство народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као референт за апотекарство у Инспекторату за београдску, бачку и сремску област. Потом је радио као инспектор Министарства народног здравља у Београду, затим као вршилац дужности начелника апотекарско-хемијског одељења у Министарству народног здравља у Београду, а потом и као шеф апотекарско-хемијског одељења у Министарству народног здравља и социјалне политике у Београду.

Када је 3. октобра 1929. промењено име државе Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевина Југославија, а територија подељена на девет бановина, центар Дунавске бановине постаје Нови Сад. Тада је мр Андрија Мирковић, кратко време, радио као здравствени виши саветник Дунавске бановине у Новом Саду, док није отворио своју апотеку.

Поред апотека и дрогерија, вршио је инспекцију над: трговинама које имају право држања и продаје отрова, фармацеутских и козметичких производа; радњама које врше посредништво за продају хемикалија и других фармацеутских препарата, као и хемијским фабрикама на целој територији Краљевине.

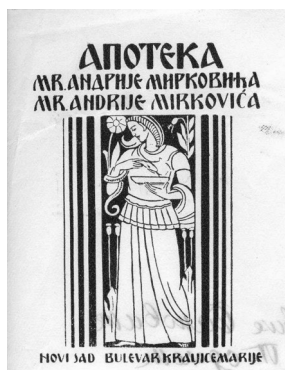
У Министарству социјалне политике и народног здравља, централна комисија за оцењивање службеника, одлуком бр.10448 од 28. априла 1930, рад Андрије Мирковић оцењен је као одличан¹¹. Овакве извештаје комисија је давала сваке године.

Године 1932. подноси оставку на државну службу и добија дозволу за отварање јавне апотеке у Новом Саду. Том приликом, градски физик, др Петар Ј. Адамовић, упућује Савету Града мишљење да постоје сви услови за отварање IX апотеке, пошто је број становнока у Новом Саду већи од 56.000.

Једну од најмодерније уређених апотека у Југославији, „Код сокола”, отворио је мр Андрија Мирковић на Булевару Краљице Марије, данас Булевар Михајла Пупина. „Уређај ове апотеке запажен је у стручним и научним круговима који су се о њему најласкавије изразили, одајући њеном оснивачу пуно признање.[...] Споља је апотека украшена са рељефом који представља ’Хигију’ у вештачком камену. Рад М. Каре. Изнад овог рељефа је електрична лампа смештена у кутији која се осветљава када је апотека дежурна. Над апотеком је натпис ћирилицом и латиницом ‘апотека’. Ова

¹¹ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-172.

су слова урађена по скици уметника Каре Михајла, а израђена у металу по узору слова миросављевог еванђеља. Наравно ту се налази и звоно које је осветљено приликом дежурства.”¹² Апотеку је држао до 1933. године када је продаје мр Јоци Дивилду, апотекару из Србобрана. На ово су га присиле здравствене тешкоће, као и незавидна материјална ситуација у којој се нашао.

Лого апотеке ¹³

У овој апотеци десио се и један интересантан догађај. Записник од 12. јуна 1932. године, састављен у апотеци мр Андрије Мирковића, говори о помирењу два новосадска апотекара, Карла Гросингера и Душана Илина. Њих двојица су се, четири дана раније, посвађала на јавном месту, у засебним просторијама ресторана код „Два анђела”. Том приликом је, поред вербалног вређања, дошло и до физичког напада на г. Гросингера. Помирење ова два угледна грађанина и апотекара организовано је уз посредовање колега апотекара Николе Машића, Јулија Михелса, а у присуству Ђоке Паланачког, Ђорђа Коде, Светозара Аларгића и Андрије Мирковића. Том приликом је „на частан начин за обе стране окончан овај инцидент [] те је г. Илин у присуству горе наведених изјавио следеће *жалим случај и молим да ми мој чин опростиш.*”¹⁴

Због несређеног и ратом разореног тржишта лековима, како након Првог, тако и након Другог светског рата, мр Андрија Мирковић ради на оснивању предузећа за снабдевање и промет лековима.

Од 1931. до 1941. године био је управник апотекарске произвођачке задруге „Неопланта” у Новом Саду, те технички руководилац „Славија”

¹² Архив за фармацију XIII година гласа апотекарства, год 1933, свеска 4, Београд-Нови Сад, *Узорна апотека*, стр. 126–131. Часопис се налази у библиотеци Музеја фармације у МГНС под инв.бр.МФ П-248.

¹³ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-212.

¹⁴ Исто, инв.бр. МФ-203.

д.д. Дрогерије, на велико, у Новом Саду. Ова предузећа припремала су терен за оснивање домаће фармацеутске индустрије. У исто време, ангажован је као секретар Секције апотекарске коморе Дунавске бановине.

После ослобођења, од 1945. до 1948. године био је оснивач и директор „Санитарије”, предузећа за промет лековима, те фармацеутски саветник-директор „Југокамомиле”, предузећа за промет лековитим биљем, у Новом Саду.

Оснивач је „Сајлова”, поља за огледне и селекцијске станице лековитог биља (1949), као и огледног имања у бечејском атару, од 817 катастарских јутара.

Године 1951. стиче право на пензију, после 35 година рада у служби и 55 година живота. И када је изгледало да ће животна прича др Андрије Мирковића ући у мање бурне, пензионерске воде, он није тако мислио. Одлазак у пензију омогућио му је да се бави просветним радом, као и радом на остварењу давнашње замисли да отвори Музеј фармације.

Друштвена делатност

Андрија Мирковић је био члан Савеза апотекара за Војводину који је основан у Новом Саду 15. јула 1919. године, „са задатком да чува и унапређује интересе фармације; да негује и научно и практично фармацију; да се стара о прибављању и потрошњи свих оних дрога и осталог потребног материјала апотекарског, који се у нашој Отаџбини набавити може; да се створи централа за набавку лекова и материјала, чиме би се припомогло да се до истих јефтиније дође, да се ради споразумно са осталим корпорацијама и тиме приуговори терен за једну нераздвојну заједницу; са свима апотекарима у земљи да ради на оснивању апотекарске коморе; да се оснује апотекарски фонд за изнемогле апотекаре, удовице и сирочад истих.”¹⁵

Реализујући идеју да апотекари формирају своје сталешко, апотекарско удружење на територији – сада нове државе Краљевине СХС-Југославије, мр Андрија Мирковић активно учествује на конститутивној скупштини Југословенског друштва апотекара, 1919. године, у Загребу.

Временом, постао је члан Фармацеутског друштва Војводине и Србије и председник Историјске секције Савеза фармацеутских друштава ФНРЈ и Научног друштва за историју здравствене културе Југославије. У управи Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва и Југословенског друштва историчара медицине, фармације и ветеринарства, заузимао је веома значајно место.

¹⁵ *Наш двадесетогодишњи рад*, Фармација III, свеска 11–12, Нови Сад, 1938, стр. 370.

Био је учлан комисије за израду јединствене фармакопеје за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, 1925. године.

Значајан период за мр Андрију Мирковића био је од 1926. до 1931. године када је представљао Југословенску фармацију у Међународном фармацеутском друштву. Сходно томе, учествовао је на састанцима фармацеута у Прагу, Будимпешти, Берлину, Паризу и Штокхолму.

Од 1953. године редован је члан Међународног друштва за историју фармације.

За свој рад у струци одликован је сребрном медаљом Друштва Црвеног крста и орденом Св. Саве четвртог реда.

Сребрна медаља
Друштва Црвеног крста¹⁶

Орден Св. Саве
четвртог реда¹⁷

Друштвена делатност ван струке

Године 1926. изабран је за члана књижевног одбора Матице српске, а касније и за члана књижевног савета. Од 1933. био је члан управног одбора Друштва Српског народног позоришта у Новом Саду, а 1934. године постаје добротвор и утемељитељ Историјског друштва у Новом Саду.

Био је истакнути члан Друштва за заштиту деце у Новом Саду, а потом и члан Савезне стрељачке дружине у Новом Саду.

¹⁶ Сребрна медаља Друштва Црвеног крста, Инв.бр. МФ 1605.

¹⁷ Орден Св. Саве четвртог реда, Инв.бр.МФ-1604.

Педагошки рад и рад у Музеју за историју фармације

По завршетку Првог светског рата, док је био на служби у Народној управи за Банат, Бачку и Барању, у Новом Саду је организовао и управљао течајем за апотекарске приправнике (1921–1923), а све под окриљем Савеза апотекара за Војводину. У исто време, на овом течају, био је и предавач органске и фармацеутске хемије, ботанике, практичне фармације, физике и закона у фармацији.¹⁸

У својој радној соби, 1939. године

Након Другог светског рата био је управник Курса за фармацеутске помоћнике и лаборанте – који је основао Главни извршни одбор покрајине Војводине у Новом Саду, 1946. године. На овом Курсу радио је и као предавач фармацеутске технологије.

У Средњој медицинској школи у Новом Саду радио је као предавач школске 1948/49, на наставном предмету фармакологија.

Решењем Савета за просвету, науку и културу Владе Народне Републике Србије бр.2555, од 8. октобра 1951. године, Андрија Мирковић је постављен за хонорарног наставника на предмету историја фармације, на Фармацеутском факултету Универзитета у Београду¹⁹. На овом послу остао је до 1963. године.

Решењем Савета за просвету, науку и културу Владе Народне Републике Србије бр.3188, од 6. априла 1954. године, Андрија Мирковић је по-

¹⁸ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-123.

¹⁹ Исто, инв.бр. МФ-1819.

стављен за управника Музеја за историју фармације на истом факултету.²⁰ Основа музејских експоната овог Музеја послужила је приватна збирка Андрије Мирковића, коју је сам сакупио у периоду од 1921. до 1951. године.²¹

Званично је био овлаштен да може, као стални научни сарадник Завода за заштиту споменика културе АП Војводине, на територији Покрајине вршити истраживања споменика културе у име Завода, те вршити интервенције у циљу заштите споменика.²² У ту сврху му је и Фармацеутски факултет издао овлашћење да, на територији ФНРЈ, врши све послове на истраживању и прикупљању споменика фармацеутске културе, у име Факултета.

Одлуком Музеја града Новог Сада бр.01–157, од 11. марта 1964. године, Андрија Мирковић постављен је за спољњег научног сарадника са задатком да у Музеју формира одељење за здравствену културу, специјално фармације. За овај рад добио је овлашћење да, на територији АП Војводине, може вршити истраживање и прикупљање споменика културе, специјално фармације, у име Музеја.²³ Мало је недостајало да се реализује почетна идеја да се, у оквиру МГНС, отвори депанданс Музеј апотека „Код златног орла”, но, то се до данас није десило.²⁴

Од веома вредног и раритетног материјала који је сакупио, мр Андрија Мирковић организовао је изложбе. Повода за то увек је било.

Прву изложбу приредио је 1949. године приликом одржавања годишње скупштине Удружења фармацеута Србије у Београду, излажући експонате *Из историје фармације* који су сачињавали његову збирку, дуги низ година стварану.

Потом је реализовао изложбу *Лековито биље у Војводини*, приређену у сарадњи са Војвођанским музејом у Новом Саду, 1950. године.

Четири године касније, 1954, приредио је изложбу при Фармацеутском друштву Војводине, *Из прошлости фармације*, у част посете колега из Белгије.

Тематску изложбу *Из прошлости фармације* приредио је у Сремским Карловцима 1955, приликом посете директора Британског музеја у Лондону.

Тематску изложбу *Фармацеутских старина Музеја за историју фармације Фармацеутског факултета у Београду* приредио је 1956. године, у част прославе десетогодишњице постојања Факултета.

²⁰ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-1826.

²¹ Фармацеутски факултет Универзитета у Београду 1945–1955, Музеј за историју фармације, Просвета, Београд, 1956, стр.152–155.

²² Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-1821.

²³ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-1842, инв.бр. МФ-1843

²⁴ Гордана Буловић, *Историја настанка Збирке фармације у Музеју града Новог Сада*, Годишњак МГНС, бр.3–4/2007–2008, стр.124–127.

Изложба *Приказ Музеја за историју фармације Фармацеутског факултета у Београду* приређена је приликом одржавања конгреса Међународне организације војне медицине и фармације у Београду, 1957. године.

Исте године, 1957,²⁵ ради сличан *Приказ Музеја за историју фармације Фармацеутског факултета у Београду*, приликом посете учесника на годишњој скупштини Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветерине.

Многи новински чланци 50-тих и 60-тих година XX века писали су о овој драгоцену приватној Збирци.²⁶ У њој је др Андрија Мирковић сачувао разно апотекарско посуђе, дрвене и стаклене стојнице из XVII, XVIII и XIX века, апотекарске апарате, затим рукописне и штампане стручне књиге, рецепте, писане документе и све оно што је било кориштено у апотекама, првенствено у Војводини, а потом и у Србији, Славонији, Босни.

Публицистички радови

Веома плодан био је и његов публицистички рад. Објавио је мр Андрија Мирковић преко 300 радова и издао је шест посебних дела, сва из области фармације. Значајан је и његов рад на изради *Споменице Фармацеутског факултета у Београду 1945–1955*, поводом десетогодишњице његовог оснивања.

Уређивао је фармацеутске часописе који су излазили на територији Војводине, односно у Новом Саду, између два светска рата: *Глас апотекарства*, *Aescular*, *Архив за фармацију* и *Фармација*, који се чувају у депандансу Музеја града Новог Сада, у Библиотеци Музеја фармације.

У периоду 1926–1930. године био је члан редакције и одговорни уредник листа *Архив за целокупну хемију и фармацију*, као и *Анали хемије и фармације*.

²⁵ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-108.

²⁶ Новински чланци о раду др Андрије Мирковића:

Занимљива збирка новосадског апотекара Андрије Мирковића; читао један музеј апотекарства, Ђ.Б. Дуга, 26. август 1951.

Деценије упорног рада, Д. Бућан, Дневник, 20. фебруар 1960.

Стекао докторат наука у шездесет седмој години живота, П. Трајковски, Политика, 22. јул 1961.

Као пре 200 година, М. Смајић, Дневник, 5. јули 1963.

Хоће ли Нови Сад добити Музеј апотекарства, Раде Обреновић, Политика експрес, 15. јули 1964.

Помада из века-улазница за апотеку, Душанка Тешић, Дневник 26. август 1965.

Топови од авана, Георгије Ботичевић, Дневник, 9. децембар 1965.

Отвара се музеј апотека у Петроварадину, Сб. Кисић, Политика, 17. април 1966.

Отвара се апотека „Златни орао”, Боривој Миросављевић, Недељне Новости, 15. јануар 1967.

Апотека код „Златног орла”, Бранислав Купусинац, Дневник, 14. јануар 1968.

Од 1926. до 1937. године члан је редакције *Bulletin de le Federation internationale pharmaceutique – Revue Internationale de Farmacio*.

Радови су му публиковани у многим страним часописима у Немачкој, Енглеској, Пољској, Аустрији и Мађарској.

Највећи број радова објавио је у домаћим часописима: *Глас апотекарства*, *Фармацеутски вјесник*, *Вјесник љекарника*, *Апотекарски вјесник*, *Архив за фармацију – Нови Сад*, *Фармација*, *Медицински преглед – Београд*, *Архив за фармацију – Београд*, *Фармацеутски гласник*, *Медицински преглед – Нови Сад*, *Хемијски преглед – Београд* и другим.

Др Андрија Мирковић

Др Андрија Мирковић је умро у Новом Саду, 16. августа 1970. године. Сахрањен је на Успенском гробљу.

Интересантна СВЕДОЦБА

Међу сачуваном архивском грађом која је кориштена у овом раду о др Андрији Мирковићу, налази се и једна Сведоцба од 5. марта 1916. године²⁷. Као двадесетдвогодишњак, пре одласка на студије фармације, имао је интересантно момачко искуство.

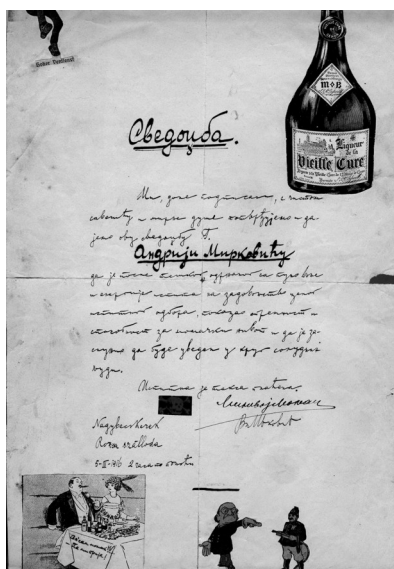
²⁷ Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-101.

Сведоцба је писана у два сата по поноћи, у *Rozsa szallado* (хотел „Ружа”), у Великом Бечкерекy. Текст Сведоцбе гласи: „Ми доле потписани с чистом савешћу и мирне душе потврђујемо и дајемо ову сведоцбу Г Андрији Мирковићу да је после тешког, одржаног са пуно воље и енергије, испита на задовољство целог испитног одбора, показао спремност и способност за момачки живот и да је заслужио да буде уведен у круг солидних људи.

Испитна је такса плаћена.”

Миливој Миљца

В. Ивковића.

Сведоцба из 1916. године

Са апотекарером мр Миливојем Мољцем из Зрењанина, вероватно од тада, остао је у присним и пријатељским везама, до краја живота. Њихова преписка чува се у Архивској грађи Музеја фармације у МГНС.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Буловић, Гордана, Историја настанка Збирке фармације у Музеју града Новог Сада, Годишњак МГНС, бр.3-4/2007-2008.
2. Буловић, Гордана, Дипломе из збирке фармације у Музеју града Новог Сада, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, бр.4, 2010.

3. Закон о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда, Београд, 1923.
4. Мирковић, др Андрија, Енциклопедија Новог Сада бр. 15, 2000, стр. 199-201.
5. Мирковић, Андрија, Фармација у Срему од 1750. до 1850. године, докторска дисертација, Београд, 1960.
6. Ново санитарско законодавство, Београд, 1928.
7. Правила Задруге Југословена Привредника Neoplanta у Новом Саду, Нови Сад, 1932.
8. Споменица - Фармацеутски факултет Универзитета у Београду 1945-1955, Просвета, Београд, 1956.
9. Статут Фармацеутског факултета, Београд, 1956.
10. Udruženje farmaceuta u Kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1938.

ИЗВОРИ:

1. *Глас апотекарства*, бр. 7-8, Београд – Нови Сад – Сарајево, 1926.
2. *Архив за фармацију* XIII година гласа апотекарства, свеска 4, Београд-Нови Сад, 1933.
3. *Фармација* III, свеска 11-12, Нови Сад, 1938.
4. Музеј града Новог Сада, Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-22 до инв.бр.МФ-233.
5. Музеј града Новог Сада, Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-1604 до инв.бр. МФ-1605.
6. Музеј града Новог Сада, Архивска грађа Музеја фармације, инв.бр. МФ-1702 до инв.бр. МФ-1848.

GORDANA BULOVIĆ, KUSTODIN HISTORIKERIN
Museum der Stadt Novi Sad

DR. ANDRIJA MIRKOVIĆ

ZUSAMMENFASSUNG: Die Zeit, in der Dr. Andrija Mirković gelebt und geschaffen hat, war von großen historischen Ereignissen überflutet. Der Erste und Zweite Weltkrieg brachten große Veränderungen, in denen man seinen eigenen Platz in der Gemeinschaft finden und zu ihrer Wiederherstellung beitragen sollte. Von seiner Berufswahl, Ausbildung und seiner fachlichen Fortbildung, nicht nur auf dem Gebiet der Pharmazie, über seine Arbeit, ganz bis zum letzten Moment seines Lebens war Dr. Andrija Mirković diesem heiligen und großartigen Beruf – ARTIS PHARMACEUTICAE PHARMACIE – gewidmet.

Der Lebensweg von Dr. Andrija Mirković ging durch die stürmischsten historischen Ereignisse des 20. Jahrhunderts. In Zeiten, als Kriege viele Verheerungen hinter sich ließen, beharrte Dr. Andrija Mirković auf der Verwirklichung des Ideals, dass die allgemeine Gesundheit nicht nur das größte, sondern auch das einzige Kapital einer Nation sei. Er war bestrebt, bei dieser wichtigen Frage der allgemeinen Volksgesundheit eine Zusammenarbeit aller Fachleute, relevanten Wissenschaftsanstalten, sowie der dafür zuständigen Behörden zu errichten. Dass seine Bemühungen einen sichtbaren Erfolg hatten, beweist auch dieser Text.

Die langjährige unermüdliche und fruchtbare Arbeit von Professor Mirković hat verdiente Anerkennungen bekommen, nicht nur in unserer, sondern auch in der ausländischen fachlichen Öffentlichkeit. An der Spitze dieser Verdienste, Anerkennungen und kreativen Tugenden steht vielleicht die Gründung des ersten Lehrstuhls für Geschichte der Pharmazie an der Pharmazeutischen Fakultät Belgrad, sowie die Gründung des ersten Museums für diesen Zweig unserer pharmazeutischen Wissenschaft.

Dieser angesehene Pharmazeut aus Novi Sad, der mit seiner Arbeit zur Stärkung des intellektuellen Korpus der Stadt beigetragen hat, hat seine Prägung auch außerhalb des Gebiets seiner Berufsinteressen hinterlassen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Andrija Mirković, Ausbildung, fachliche Tätigkeit, Volksverwaltung für Banat, Batschka und Baranja, Ministerium für Volksgesundheit in Belgrad, pädagogische Tätigkeit, Pharmazeutische Fakultät der Universität Belgrad, Geschichte der Pharmazie, Museum der Pharmazie

ГОРАН ЈОВИЧИЋ, ПРОФЕСОР ИСТОРИЈЕ
Средња техничка школа „Милева Марић Ајнштајн”
Нови Сад

СВЕТОЈОВАНСКА ШКОЛА У НОВОМ САДУ – ОСНОВНА ШКОЛА „ИВО ЛОЛА РИБАР”

САЖЕТАК: У раду се даје кратак приказ оснивања првих основних школа у Хабзбуршкој монархији у 18. веку када је донет закон да сва деца, оба пола, и свих народа у држави, обавезно морају да се упишу у основну школу. Основно образовање се стицало у оквиру цркве, зато што тадашња држава није водила рачуна о нижим школама. Прве основне школе на овим просторима настају почетком 18. века, али њих не похађају сва деца. Често се дешавало да родитељи, после уписа, радије остављају децу за помоћне послове код куће, или их дају „на занат” где су, уз учење заната, савладали основно читање, писање и рачун. Већи део текста говори о школи основаној почетком 19. века која, до данас, није мењала своје место. Настала је код цркве Светог Јована, у делу града који се звао Роткварија. По цркви, звали су је Јованска, или Светојованска школа. Током више од два века постојања она је рушена и обнављана, мењала је свој изглед и проширивала се, била дом првих учитеља који су деци тог краја давали основна знања. Током ратова, била је касарна и војни магацин. Данас носи назив „Иво Лола Рибар”. Овај рад прати оснивање и најзначајније периоде рада ове школе, до данашњих дана.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Основне школе, учитељи, Јованска црква, Јованска школа, ученици, Нови Сад, школа „Доситеј Обрадовић”, школа „Иво Лола Рибар”.

Прве основне школе

Први период у стицању основног образовања и стварању првих школа на овим просторима слободно може да се назове „клерикални школски период”. Тада држава није водила рачуна о нижим школама и васпитању омладине, већ је то била дужност цркве. Била је то прва половина 18. века, време насељавања јужних делова Панонске низије. Основно образовање стицало се у оквиру цркве, што је било заступљено код свих народа који

се насељавају у ове крајеве. Насеља која су постала слободни царски градови, између осталог, прописују упутства за рад својих школа и учитеља. То су била правила која су се односила на учитеље и родитеље. У тим упутствима, учитељу је наређено да редовно долази у школу, да сву децу гледа подједнако, да пази на понашање својих ученика – како у школи, тако и ван ње. Забрањено је било мешати се у рад учитеља, а свака примедба морала је да се саопшти управитељу школе или, како су га звали, „префекту”, који је надгледао рад учитеља.

Четрдесетогодишњи период владавине царице Марије Терезије (1740–1780) од великог је значаја за историју школа свих народа некадашње аустријске царевине, па и за историју школа српског народа. У то доба отворене су основне школе које су сва деца, оба пола, била обавезна да похађају. Средином 18. века, српске основне школе још су биле организоване према старом систему – како су га звали, „грчком” типу основних школа – који је био заступљен на већем делу Балканског полуострва, у којем се настава састојала, готово искључиво, у читању и учењу црквених текстова и књига. О отварању и издржавању ових школа бринуло се становништво краја где је школа отворена и тамошња црквена општина. Учитељских школа и стручног образовања учитеља није било. Како записи из тог времена кажу, „учитељска спрема била је различита”. Највећи број учитеља били су свештеници који су, у оквиру своје парохије, учили децу. Један број учитеља завршио је само основну школу. Постојао је обичај да се ђаци, који су се у школи највише истицали, прогласе за учитељског помоћника и они би помагали учитељима у раду. Када би научили све оно што је њихов учитељ знао, постајали су и сами учитељи. Чак су и називи учитеља били другачији, звали су их *даскал* (по грчкој речи за учитеља), *мештер* или *магистер*. Јасно је да су на просторима тадашње јужне Аустрије учитељи имали скромно образовање које се састојало од неколико најосновнијих предмета: читања, писања и појања.

Како је црква имала значајан утицај у учењу деце основних школа, тако су и учитељи имали разне црквене обавезе, па су многи служили као појци, или као звонари, а понеки су чак држали и опело. Плата учитеља била је у разним облицима, како се тада говорило – у новцу, стану, оделу и у животним намирницама.

План и програм наставе био је различит у основним школама. Само се читање учило у свим школама, а остали предмети (писање, појање и рачун) учени су тек у неким. Тако, „у Карловачкој школи учило се читање, писање и појање, а рачун се није учио. Поједини учитељи који су учили децу и писању, добијали су од сваког детета по грош, на име награде.”

Ученици првог разреда који су тек учили писање, слова и азбуку напамет, звали су се „начинатељи” – почетници. Учење слова у то време било је много теже и компликованије, него данас. Свако слово је имало своје име:

А се звало аз, слово Б – буки, В- вједи, Г- глагол и тако даље. После учења имена слова, учило се читање: прво такозвано срицање слогова, речи, а касније и реченица. Углавном су се читале различите молитве. То касније учење звало се „наусница”. Читање се изводило заједнички – у хору. Учитель је почињао наглас да чита, а за њим, то исто, наглас читају сви ученици. Поједини ученици, који још нису добро савладали сва слова, само су пратили по слуху учитељево излагање и тако текст учили напамет. На учење следећег текста прелазило би се када би већина деце стари текст успела да савлада. Слабији ученици морали су, уз нови текст, стално да понављају и онај стари. Учитель би и прозивао поједине ученике да самостално прочитају текст, да би се утврдило колико га је ко савладао. Они ученици који ни после доста времена нису били у стању да текстове и молитве науче, остављани су обично, како се тада говорило, „за догодине”. Тако су многи ученици, две или више година, учили наусницу. Поједини су, после неколико година научивши наусницу, тиме и завршили своје школовање.

Јачање грађанске класе и филозофско-моралног покрета рационализма, доводи до схватања да држава мора да преузме образовање и школство у своје руке. У Аустрији је, 1770. године, донет закон о образовању, касније назван Прва реформа школства. Направљени су први планови и програми по разредима. Дозвољено је оснивање школа које би биле под управом државе, односно Министарства просвете, које је тада основано.¹

Јовански крај, Јованска црква

Средином 18. века Нови Сад се повећава и шири. Добијањем статуса слободног краљевског града створени су услови за убрзан развој. Почине насељавање шароликог становништва са Балкана, али и из других делова аустријске царевине. Област иза данашњих улица Лукијана Мушицког и Војводе Шупљикца била је ненасељена и ту настаје православно гробље. Негде у то време, сазидана је и црква, мада постоје и тврдње да је храм подигнут још 1700. године, што би значило да је то најстарија црква у тадашњем Петроварадинском Шанцу.² Посвећена је Светом Јовану Претечи, а народ ју је назвао Јованска црква. Сасвим извесно, по њој цео крај добија назив Јовански крај. Тврдњу да је то најстарија црква у Граду поткрепљује чињеница да се у цркви налазило сребрно кандило које, по изгледу, води

¹ Андрија Огњановић, *Новосадске народне основне школе и њихови учитељи 1703–1940*, стр. 8,10,12,13

² Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, стр. 143–146

порекло из средњовековне Србије, што значи да су га донели калуђери, приликом сеобе Срба крајем 17. века.

Поред гробља и цркву су, вероватно, својим прилозима саградили становници овог краја који су имали породичне гробнице на тадашњем гробљу. Она није била парохијска црква, али се у њој служба одржавала на велике црквене празнике. У бомбардовању 1849. године срушена је Јовановска црква, као и већи део Новог Сада.³ Обновљена је прилозима верника који су, поред значајне суме новца, даривали и велики број икона и предмета. Према опису савременика, црква је била дуга петнаест метара, широка пет, а висока до шест метара. Зидови су били дебљине до једног метра. Колико је био висок звоник не може тачно да се каже, али се зна да је у њему било само једно звоно тешко 120 килограма, које је поклонио новосадски трговац Панта Анђелић.

На гробљу поред Јованске цркве, током 18. и 19. века, сахрањен је значајан број познатих Срба који су живели у Новом Саду, или су донети из других места. Ту је сахрањен Јован Обреновић, брат кнеза Милоша, Јован Хацић, оснивач Матице српске, сликар Димитрије Аврамовић, уредник првих српских новина Павле Стаматовић и многи други. Како се Град ширио, отворена су два нова гробља, Алмашко и Успенско, тако да је престало да се користи Јованско гробље. Оно је затворено 1873. године, а већина гробова је пресељена.

Током Првог светског рата, Јованска црква је опљачкана и руинирана, а како је и гробље било пресељено, донета је, 1921. године, одлука да се она поруши. Део Града настао у 18. веку око Светојованске цркве у народу је назван Јовански крај. Како се налазио на крају вароши, ту се насељавају баштовани, сточари, ратари. Један број њих тек долази у Град, али било је и оних породица које су се делиле – из већ насељених делова Града, Салајке и Подбаре – и насељавале у Јовански крај. Баштовани су гајили разно воће и поврће, али је крај назван Роткварија, највероватније по ругању тадашњим становницима „да се гаје само роткве”.

Према записима Магистрата из тог времена, овде су подигнути и обори за гајење свиња, а насељава се и један број становника из Влашке, који долази са стадима оваца. Јовански крај је, нешто касније, у народу назван и „трећи фртал”.⁴ Према урбанистичком плану Града то је био трећи квартал, „фртал” или „бецирк”, по немачком. Границе Јованског краја ишле су од Казанцијске улице (Јована Суботића), Кисачком улицом до Алмашког гробља, а са друге стране данашњом Масариковом (тада Црвеног крста), Руменачком (тада Пирошком), до градске капије, поред које се налазио ђерам. Поред ратара, становници Јованског краја углавном су би-

³ Енциклопедија Новог Сада, књига 10, стр.124

⁴ Исто, стр.129

ли надничари који су се окупљали на крају насеља и чекали да прихвате посао код неког газде.

У целом крају било је доста подземних вода, бара и канала, како су их тада звали – јендека. Све то је највероватније задавало велике проблеме становницима Јованског краја, и са тим проблемима нису успели да се изборе током целог 19. века. О томе говори податак да се, средином 1892. године, група грађана овог краја обраћа Магистрату и градоначелнику са молбом да градска управа уради нешто на затрпавању јендека (канала) који се простирао од Житног трга дуж Касаринске улице (данас Војводе Бојовића).⁵ Он се у пролеће изливао у околне баште, а увек је постојала и опасност да се у њему неко од деце удави, што, како су у молби записали, „овој славној вароши никако не би служило на част и дикy”. Занимљиво је да становници овог краја нерадо прихватају узгајање нових биљака. Избегавало се гајење кромпира, па чак и кукуруз дуго није прихваћен као замена за пшеницу. Тек у другој половини 19. века, када су у Хабзбуршкој монархији због револуције и ратова дошле гладне године, почиње узгој ових пољопривредних култура. Многе породице Јованског краја спасле су се баш захваљујући качамаку од кукурузног брашна. Ипак, Јовански крај је био највише познат по бостану и бостанцијама. Они су своје производе продавали на зеленој пијаци у Новом Саду, али и у другим варошима Бачке и Срема.

Једна од попречних улица Јованског краја била је Пејићева улица, названа по њеним првим становницима, породици Пејић. После Првог светског рата, названа је Краљевића Марка. У овој улици и данас се налазе куће од набоја са тршчаном кровом. На углу Пејићеве и Касаринске улице, уз Светојованску цркву, настаје прва зграда основне школе која у различитим облицима деловања и називима постоји до данас⁶.

Настанак и развој Светојованске школе

Почетком 18. века, око 1703. године, у Петроварадинском Шанцу, казнијем Новом Саду, основана је прва школа. Звала се Српска вероисповедна школа и налазила се у порти Саборне цркве. Први учитељ био је „Мештер Сава”. Нешто касније насељавају се Немци који, 1726. године, оснивају своју Римокатоличку народну школу. До краја 18. века основане су и школе православних Грка и Цинцара, јеврејска основна школа, реформаторска и словачко-немачка евангелистичка школа.⁷ Све ове школе издржавале су

⁵ Историјски архив града Новог Сада. Ф.1 1460–1873.

⁶ *Енциклопедија Новог Сада*, књига 10 стр. 125

⁷ Васа Стајић, грађа, стр.76–77

се и биле под управом верских заједница. У овим школама, поред матерњег језика, учили су се, у почетку, латински и немачки, а касније и мађарски језик. Од осталих предмета учило се читање на матерњем језику, рачун и веронаука.

Српске народне школе имају три учитеља и катихету. Учители су били Тодор Милошевић, Теодор Скаулић и Јован Стојановић, а вероучитељ је био Јован Поповић⁸.

Велики број деце није се школовао. Царица Марија Терезија доноси закон о обавезном похађању основних школа, али се тога многи не придржавају. Било је случајева уписивања деце, а потом, под разним изговорима, избегавања да се деца шаљу у школу током године. Деца школског узраста била су потребна родитељима за помоћне послове – било у пољопривреди и сточарству, или у радионици. Родитељи из околине Града, са салаша, врло ретко су децу слали на школовање. Ако би се и одлучили за тако нешто, радије су децу слали „на занат” у Град, код неког мајстора у цеху. Поред учења заната дете би, још као шегрт, научило од мајстора да чита и пише, можда и рачун, што се сматрало довољним образовањем. Мишљење да у школе треба да иду „само деца госпде” – остаје код већине становништва Новог Сада све до краја 18. века. Крајем 18. века, донет је закон по којем све градске главне школе треба проширити и отворити женска одељења. Почетком 19. века, Нови Сад добија још две основне школе. Према новодонесеном закону „Ratio educationis”, поред већ постојеће Главне основне школе, 1809. године се отварају још две четворогодишње, у другим деловима вароши. Код Алмашке цркве, у истоименом крају (данас Подбара), основана је Српска народна основна школа. Исте године, основана је и Српска народна школа код Светојованске цркве. Као и Главна основна школа, и новоосноване школе подигнуте су од прилога верника из оних крајева где ће се школе градити.⁹

План и програм није се мењао. У новим школама се такође уче најосновнији предмети, у трајању од четири године. У народу је заживео назив „филијалне школе” које су, са Главном, чиниле једну целину. У све три школе је постојало по једно одељење у сва четири разреда. Број ученика је био различит и мењао се сваке године, у зависности колико је деце било уписано. Учитељ је био један за све разреде. То је обично био ђакон цркве поред које се налазила школа.

Прва зграда школе поред цркве Светог Јована била је изграђена од чврстог материјала, претпоставља се од цигле, дужине око 20 метара. Висина није прелазила три метра. Школа није имала двориште, нити свој бу-

⁸ Андрија Огњановић, *Новосадске народне основне школе и њихови учители 1703–1940*, стр. 31

⁹ Исто, стр.33

нар. Постојала је само једна учионица у којој су наставу имали сви разре-ди.¹⁰ Према неким изворима, поред редовних ђака, учитељи су примали и децу предшколског узраста „да би растеретили мајке са много деце”. Ови, како су их звали, „мали ђаци”, присуствовали су настави и пратили је, тако да су могли нешто и да науче и запамте. Према записима и сећањима ученика школе, током 19. века учитељи су били строги, али правични. За недолучно понашање често су дељене пацке, а једна од редовних казни за незнање било је повлачење за уво. Тако је, рецимо, учитељ Л. Јовановић, у другој половини 19. века, имао необичне васпитне методе. Наиме, када неки старији ђак нешто не би знао, а млађи одговорио на то исто питање, онда би овај морао да ухвати за уво оног старијег и да га води по учионици говорећи : „Учи брате, док је време!”¹¹

Обавеза учитеља била је да посматра ученике и кад се заврши настава, тј. када би они изашли из школе и пошли кући – да не трче, не гурају се и не туку. Ученици свих разреда су уређивали двориште и простор око школе. Школа је имала свој алат за који је био одговоран учитељ. На пролеће и у јесен организовани су радови кошења траве и сакупљања лишћа и грања. Учитељи су старију децу учили да орезају воће и уређују башту. Како се радило о крају у којем је свака кућа имала башту и воће, деца је то било изузетно значајно и корисно.¹²

Стални надзор у школи и надзор рада учитеља обављао је парох Светојованске цркве и управитељ школа, који је имао улогу сличну данашњем директору, али је био само један за све основне школе у округу. Повремене надзор вршили су државни школски надзорници који су, бар једанпут годишње, обилазили школе и контролисали да ли се законски воде дневници, са евиденцијом о редовном похађању наставе и учењу деце. За што успешнији рад у школи, аустријско намесничко веће издало је строга упутства за извођење наставе и дисциплинска правила за све учитеље у држави. У дисциплинском погледу, сви учитељи су били под надзором сенатора, кога је постављао Магистрат. Управитељ основних школа из округа редовно је сенатору подносио извештај о раду учитеља.

Као и остале школе у некадашњој Војној граници и у јужним крајевима Аустрије, тако је и Јованска школа имала потешкоће са проналажењем квалитетног учитељског кадра. Када су почеле да се отварају учитељске школе за обучавање стручног учитељског кадра за рад у народним основним школама, Магистрат града Новог Сада, у договору са Министарством просвете, доноси одлуку о слању два младића да се оспособе за учитеље, у Учитељској школи у Сомбору. Град је обезбеђивао стипендију

¹⁰ Историјски архив града Новог Сада, Ф.1. фасц 9 2303 -1813.

¹¹ *Енциклопедија Новог Сада*, књига 9. стр.45

¹² Исто, стр.46

од 20 форинти за свакога. Услов је био да имају 20 година, да су успешно завршили најмање три разреда основне школе, да су „исправно владања и понашања” и да им њихов парох потврди да су способни да на време заврше учитељску школу. Уз кандидата, учитељској школи је требало до- ставити личне податке: вероисповест, имовинско стање, брачно стање, знање и вештине (свирање, певање), здравствено стање, телесни изглед и које језике говори.¹³

Из Новог Сада, први стипендисти полазе у Учитељску школу око 1820. године. Велики проблем за многе полазнике био је, у почетку, што је са, не баш великом стипендијом, требало обезбедити пут до Сомбора и смештај. Да ли је неки од прве двојице школованих учитеља предавао у Јованској школи, тешко је утврдити. Према извештају о основним школа- ма из 1840. године, у овој школи наставу још увек изводи ђакон Јованске цркве Јован Марковић, а школу похађа 41 ученик.¹⁴

Питање исплаћивања плата учитељима основних школа још није би- ло потпуно регулисано. Према закону који је донело Намесничко веће, учи- тељи добијају плате из градске благајне, као и остали градски службеници, а њена висина није била прецизно регулисана, него је зависила од могућ- ности Града. Што се тиче свештенства које је држало наставу, плата је за- висила од прилога верника или помоћи „добротвора” школи и учитељу.

У марту 1848. године престао је сваки рад у школству и просвети. Целу аустријску државу захватају потреси и покушаји буржоазије да пре- узме власт. То користе остали народи у држави да прогласе самосталност. Српски народ, као већински у јужној Аустрији, проглашава Војводство Срба или Српску Војводину у коју улазе: Срем (граничарски и цивилни), Барања, Бачка с потиским дистриктом и шајкашким батаљоном и Банат са кикиндским дистриктом. Проглашење ових области, које признају власт Хабзбуршке монархије, директно их доводи у сукоб са Мађарима и Угар- ском која нелегално пороглашава самосталност. У јуну 1849. године, суд- бину многих градова тадашње аустријске државе доживљава и Нови Сад. У њега улази одред војске одане цару. Угарска војска са Петроварадинске тврђаве отвара артиљеријску ватру по Граду. Варош која је један век ра- није добила статус слободног града и која је постала најјачи трговачки и занатски центар јужне Аустрије, доживљава најтеже разарање. У Граду је, до овог бомбардовања, живело око 20.000 становника од којих је остало 8.000, а од 2.812 кућа, остало је 808. Преживело становништво се разбе- жало, у страху од пљачке и освете. У следећих 20 година, Град се полако обнављао. Тек у октобру 1849. уведена је нова цивилна власт која је тре-

¹³ Андрија Огњановић, *Новосадске народне основне школе и њихови учитељи 1703–1940*, стр. 37

¹⁴ Исто, стр.40

бала да регулише нормалне токове у обнови градског живота. Током бомбардовања, страдале су све новосадске школе. Рад на поправкама школских зграда почео је 25. новембра 1849. године, када је војни управник града Новог Сада, мајор Петар од Дуке, сазвао скупштину свих старешина домаћинстава, свештеника, службеника и грађана, на којој је позвао на обнову порушеног Града и сређивање прилика у свакодневном животу. На овом скупу, одмах је основан одбор грађана који треба да руководи овим послом. Један од чланова био је и Дамјан Милетић, новосадски учитељ, који је поставио питање обнове, првенствено најстарије школе код Саборне цркве, а касније и остале две, Алмашке и Светојованске. Одбор доноси одлуку да се обнови једна школска учионица основне школе код Саборне цркве, како би се у њој што пре организовала настава са децом која већ другу годину нису ишла у школу због сукоба у држави, а на пролеће наредне године, да почне обнова остале две школе.¹⁵

За организовање радова на обнови школе код Светојованске цркве одређена су два угледна земљорадника из Јованског краја, Евтимије Медурић и Григорије Андрејевић. У пролеће 1850. године почиње обнова школе која се гради од чврстог материјала, на месту данашњег дела школе, према Житном тргу. Изграђене су две учионице, тако да у јесен почиње прва школска година у обновљеној школској згради. Забележени су и први учитељи тих година : Јован Јовановић, који је уједно био и ђакон Светојованске цркве, Георгије Продановић, Коста Стефановић и Павле Балта. Катихете су били Георгије Нешковић, Андрија Монашевић и Јован Марковић.¹⁶

Нема прецизних података о томе који је учитељ предавао у којој основној школи – постоји чак и могућност да су се смењивали, по завршетку школске године. Директор све три српске основне школе у Граду био је Илија Стојановић. Надзор над радом и организацијом основних православних школа у Војводству поверен је школском намесништву, које се налазило у Темишвару, седишту новооснованог Српског војводства и Тамишког Баната. Како се повећавао број становника и како се Град обнављао, тако се и Јовански крај ширио. Школске 1854/55. године, школа у Јованском крају имала је 133 ученика. Већина деце, по завршетку четири разреда основне школе, није настављала школовање него је одлазила да изучава неки занат код мајстора, или да се бави земљорадњом.¹⁷ Учионице у школи Јованског краја нису се много разликовале од учионица других народних основних школа са ових простора. Под је био покривен даскама, ученици су седели у скамијама, табла је стајала на посебном сталку, а уз

¹⁵ Исто, стр.43

¹⁶ Историјски архив града Новог Сада, записник варошког магистрата. Зап. т. бр. 32, 36, 62 -1852.

¹⁷ Историјски архив града Новог Сада, Ф.1 фасц. суп. 4040- 1854.

њу обавезна рачунаљка. Учитељ је имао посебан сто, звани катедра, од исте грчке речи која значи „узвишено седиште”, а представља место одакле је учитељ држао предавања. Обе учионице имале су металне пећи које су служиле за грејање, зими. У почетку, сам учитељ или ђакон би, пред први час, заложиио пећ, а тек касније одређен је домар. Током наредних часова, дежурни ученици су, између осталог, одржавали ватру, а тиме и топлоту у учионици. Какав је био спољашњи изглед обновљене школе није остало забележено, али се претпоставља да се она није разликовала од осталих кућа у овом делу Града. Не може поуздано да се каже ни да ли је уопште постојало неко двориште, ни колико је оно могло бити.

Какав је био наставни план и програм тадашњих основних српских народних школа може се најбоље видети по распореду за целу недељу који је, у то време, називан „расположеније учебних предмета”, а он је гласио: „Пре подне – од 8 до пола 9 сати – сви се заједно Богу моле, после броје до 100 и таблицу умноженија изговарају сви скупа. Од пола 9 до 9 сати прегледају се и поправљају с вечера задани и код куће рађени рачуни и упражненија у течној писању. Од 9 до пола 10 сати читатељи читају, а остали пишу рукописна слова с кредом по табли. Писменци седе на миру и внимају на писање. Од пола 10 до 10 сати преписују се са табле лекције из граматике за сутра, сриче се буквар и преслишава се. Од 10 до пола 11 сати, рачун из главе, сви учествују, данас неколико, сутра неколико, док се сви не изређају. Од пола 11 до 11 сати рачун с цифрама на табли, један по један док се сви не изређају. Пауза, ученици одлазе кући. После подне од 2 до пола 3 сата сви пишу пропис. Од пола 3 до 3 сата прегледају се прописи и поправљају. Од 3 до пола 4 сата чита се и сриче немачки буквар и пишу се на табли цифре. Од пола 4 до 4 сата сриче се српски буквар, ученици излазе један по један и преслишавају се. После 4 сата задаје се рачун и диктантно писање, које деца морају код куће да израде и сутрадан на прегледање и поправљање доносе. Примјешчаније – катихизација бива вторником од 2 до 3 сата после подне и суботом од 10 до 11 сати пре подне. Суботом после подне од 2 до 3 сата подучавање старијих ученика црквеном пјенију, од 4 до 5 сати посјеђивајет вечерња. Недељом и празником обучавају се старији ученици од пола 9 до пола 10 сати изјутра у пјенију црквеном након јутарње службе”.¹⁸

Према овом распореду види се да се настава одвијала сваки дан пре и после подне, осим недељом. Ученици су за време паузе одлазили кући. Већина их је становала у близини, а по оне из даљих улица долазила су углавном старија браћа или сестре, пошто су родитељи радили на пољу, башти или занатској радионици. У тој паузи ученици су „имали обед, а и у кући помоћи родитеље којим послом”.

¹⁸ Историјски архив града Новог Сада. Ф.1 15037–1855.

Крајем 50-тих и почетком 60-тих година 19. века, основну школу поред цркве Светог Јована у више наврата обилази, као школски надзорник, знаменити реформатор система школства и борац за просвећивање српског народа, др Ђорђе Натошевић. Још као професор новосадске Гимназије, Натошевић се посветио српској основној школи на простору тадашње Аустрије. Пише два упутства за српске народне учитеље. Баш у једној од две учионице обновљене школе, Натошевић је 1858. године одржао предавање учитељима Новог Сада, о извођењу наставе.

Према подацима школског надзора града Новог Сада из 1861. године, у свим српским основним народним школама има укупно 568 „школских обвезника оба пола” – како се тада називала школска омладина. Школа код Јовановске цркве имала је 37 ученика, а учитељ је био Георгије Лучић.¹⁹ Учитељ Георгије Лучић рођен је 1822. године у Новом Саду, где је завршио српску народну основну школу, нижу гимназију у Пожну (данас Братислава, Словачка), Богословију у Сремским Карловцима, а Учитељску школу у Сомбору, 1846. године. У раздобљу од 1856. до 1875. године био је учитељ у школи код Јованске цркве. До краја живота остаје у Новом Саду.

Већ 1863/1864. школске године школа код Јованске цркве има 48 мушких и женских ученика. Према овим подацима, види се да становници Јованског краја „као мање више и у осталим деловима Новог Сада, нису радо слали децу у школу” па су им, из разних разлога, оправдавали честе изостанке.²⁰ У свом извештају градском Магистрату из 1863. године, управитељ српских народних основних школа, Андрија Монашевић, моли помоћ Града да запрети родитељима да ће, у случају неслања деце у школу, бити новчано кажњавани. Рад наставничког особља основних школа био је све живљи. Тако је 30. новембра 1866. године, у Српској народној основној школи у Новом Саду одржан први учитељски збор. На њему су узели учешће сви новосадски учитељи. Расправљано је о више тема: о предметима који су се изучавали, дисциплини у школама и методама кажњавања, увођењу краснописа као предмета и оснивању библиотека по школама. Већ следеће, 1867. године, школа код Јованске цркве добија библиотеку са преко 100 књига.

После неколико војних пораза и жестоких потреса унутар државе, унутрашња политика бечког двора почиње да се мења. Царство доживљава велику политичку прекретницу 1867. године, када је склопљена нагодба Аустријанаца и Мађара – названа „Аустроугарска нагодба” – којом је предвиђен јединствен политички систем у којем би Мађари имали сопстве-

¹⁹ Историјски архив града Новог Сада. Ф.1 2559–1862.

²⁰ Андрија Огњановић, *Новосадске народне основне школе и њихови учитељи 1703–1940*, стр. 56

ни Устав, али би прихватили хабзбуршког цара. Царство добија три владе: царску (која се састојала од три заједничка министарства: спољних послова, финансија и оружаних снага), те аустријску и мађарску. По нагодби, и Аустријанци и Мађари имали би свој парламент. Тако је новонастала Аустроугарска представљала „двојну монархију”, државу са два парламента и две владе. Све ове промене захтевале су да и српско становништво регулише своја црквено-школска аутономна права.

Како се после нагодбе српски народ нашао у угарском делу државе, по такозваном Угарском народном закону, 1868. године Србима су се (у првом параграфу 9. члана Закона) гарантовала сва ранија права у области просвете и цркве. Министарство просвете Угарске доноси низ нових закона везаних за основне школе. Одлуке Министарства прихвата Црквени сабор, у јулу 1872. године, који доноси „Уредбе за српске народне школе”. На основу ове Уредбе уведена је обавезна настава за сву децу од шест до 12 година старости. Учење у основној школи продужено је на шест разреда, тако да су уведени пети и шести разред. За децу која, из неког разлога нису завршила ранију основну школу, основана је обавезна недељна или „пофторна” школа у трајању од три године, коју су морали да заврше дечаци до петнаесте, а девојчице до четрнаесте године старости. Ову школу су требала да заврше и деца која су завршила само занат или учење трговине. Уредба доноси још низ значајних одредби: ако у одређеном крају града или у селу има најмање 30 деце спремних за школу, она је морала да се отвори; одељења у којима има ученика из разних разреда могла су да се одрже ако је учитељ могао да остварује наставни план, али тај број није могао да прелази 80 ученика – чим се број ученика повећа, општина је дужна да узме још једног учитеља. Донет је пропис о изгледу школе који је наглашавао да у свакој школи, поред простране, светле и здраве, једне или више учионица, мора бити и ђачко игралиште, простор за гимнастику и школска башта. Одређено је да управу школе чине управитељ школе и месни школски одбор.

По први пут у званичном документу Министарства просвете помињу се предмети који морају да се изучавају у свим српским народним школама, свих шест година школовања. Прописани предмети били су: наука хришћанска, српски језик и црквенословенско читање, земљопис, отачественица са повесницом српског народа, рачун и геометријски облици, природопис и физика, права и дужности грађана, наука о чувању здравља, практично упутство о пољопривредству, вртларству, свиларству и пчеларству, појање и певање, краснопис и цртање, обична гимнастика за све, војничка гимнастика за дечаке, ручни радови за девојчице.²¹

²¹ Исто, стр.59

Када је донета Уредба за српске народне школе, у Новом Саду је већ било око 1000 деце обавезне да пођу у школу.

Здравствено стање у новосадским основним школама се поправљало, што се види из извештаја Министарству просвете у Будимпешти у којем се каже да је, од новоуписаних 610 школских полазника, у првом разреду умрло само 9 ђака. Број ученика се повећавао и Магистрат доноси одлуку о премештању Српске народне основне школе – која је до тада била поред Саборне цркве, на трг поред сточне пијаце (данашњи Трг Марије Трандафил, преко пута Матице српске). Ту је изграђена зграда на спрат која је завршена 1879. године и у којој почиње са радом премештена Српска народна основна школа. Школске 1879/80. године школа код Јованске цркве први пут има преко 100 ученика. У њој, исте школске године, почиње са радом Пофторна школа са 48 ученика.²²

Иницијатива за изградњу нове школске зграде основне школе код Јованске цркве покренута је 1887. године. Житељи Јованског краја обраћају се Магистрату са образложењем да постојећа школа може да прими само 70 ученика, али да деца нису одвојена у клупама ни један метар. Дотадашње учионице више нису биле одговарајуће величине. Како није било могуће клупе довољно размакнути, сматрало се да зграду школе треба проширити.

Занимљиво је да је, уз постојећу школу, постојао и такозвани учитељски стан са две просторије, кухињом, спајзом и подрумом. Уз то, у дворишту је био још један спајз и штала, за бар два грла стоке. Све то било је двориштем одвојено од постојећег дела школе.

У јулу 1892. године почињу радови на проширењу школе. Пројекат за проширење израдио је пројектант Сотин Марић, архитекта до тада мало познат у Новом Саду.²³ Део новца за потребне радове добијен је од Магистрата, који је имао обавезу да помаже све основне школе на простору Новог Сада. Други део добијен је од Православне црквене општине, а трећи део скупљен је од верника Јованског краја. Према пројекту, требало је изградити још две учионице, димензија 10x4m и висине 3m. Поред тога, требало је изградити ходник који спаја учионице и једну засебну просторију која би служила као библиотека. Све просторије требале су да имају пећи за загревање, као и прозоре одговарајуће величине, да би просторије биле довољно осветљене. Дограђене просторије требале су да буду у наставку постојећих, уз данашњу улицу Војводе Бојовића, према Житном тргу, све до тадашње цркве, на почетку Јованске улице. Тиме је школа добила основну, данашњу структуру.

²² Исто, стр.66

²³ Историјски архив града Новог Сада. Ф.1 370–1892.

Извођачи радова нису познати, али се зна да су посао завршили до краја 1894. године. Пројектант Сотин Марић, нешто по завршетку радова на Јованској школи, добија посао на проширењу и надоградњи спрата на Занатској школи у Новом Саду која се тада, као самостална, одваја од Трговачке школе, у посебну зграду. Магистрат одобрава да се испред школе ископа бунар. У околини, бунари су били на Житном тргу, на крају Пејићеве улице (данас улице Краљевића Марка) и на излазу из Града, на почетку Руменачке улице (тада Пирошке). Дозволу за копање бунара поред једне школе Магистрат први пут издаје баш за бунар испред школе код Јованске цркве. Бунар, за потребе пре свега ученика школе, ископан је 1894. године. Злонамерници из других делова Града, пре свега Салајке и Подбаре, говорили су да је тај бунар добијен зато што су се становници Јованског краја, и њихова деца, већином бавили повртарством и земљорадњом, „те су увек били мусави и прљавих руку”.

Поред доградње нових просторија, школа први пут добија домара који је највероватније живео у близини школе и имао задатак одржавања учионица (поправљање црепова на крову, поправку врата, „малање живим кречом зидова” и, током зимских месеци, чишћење снега и ложење ватре). За те послове, добијао је плату од градске управе.

Плате учитеља одређивало је Министарство. Разликовале су се од осталих плата државних службеника у томе што су учитељи добијали одређени додатак. Пред крај 19. века, учитељи су имали плату 800 форинти и додатних 200, за смештај, 710 „за јело” и од 300 до 800 за могуће награде.²⁴ Школа је могла да се обрати Министарству или Магистрату за куповину наставних средстава. Школа код Јованске цркве се 1895. године обраћа Магистрату с молбом за добијање 10.000 форинти за куповину карата, шема, слика, геометријских тела од дрвета и нешто књига. У молби се наводи да су израђене нове учионице које би требали опремити. Није се пропустило навести да су основне школе код Саборне и Алмашке цркве већ добиле одређену суму новца за опремање наставним средствима.

Књига евиденције, данас звана *Дневник*, такође се променила. На самом почетку 19. века, у време отварања народних основних школа, на крају школовања учитељ или ђакон цркве уписао је име и презиме ученика у Матичну књигу. Касније, ту је додат и кратак коментар са каквим знањем је ученик завршио четири разреда основне школе. Тек крајем 19. века почиње да се придаје значај вођењу евиденције о ученицима током школовања. Почиње евидентирање предмета који се уче по разредима, од првог до четвртог, као и са каквим их је успехом ученик савладао. Називи рубрика за оцене, али и за евиденцију свих осталих података, писани су двојезично, на српском и мађарском језику. Завођени су основни подаци о уче-

²⁴ Историјски архив града Новог Сада, Ф.1 15035–1894.

нику (датум и место рођења, име родитеља, занимање родитеља, адреса). У посебном делу бележено је, описним оценама, уредност похађања наставе и владање ученика. Посебне рубрике биле су и: здравље током школовања, бистрина, пажња и прилежност (вредноћа), и ту су оцене биле описне, а све то улазило је у крајњу оцену. Тако је владање оцењивано са: похвално, добро, рђаво, а вредноћа са: вредан и лењ. Крајњи успех оцењивао се са: врло добар, добар, довољан и недовољан. Ово последње је значило да је ученик „пофторан”, односно да понавља разред.

Вођена је и евиденција о здрављу ученика. Како тада није било систематских прегледа ни амбуланти, родитељи су морали доставити податке о томе „је ли дете успешно калемљено против богиња, да ли је одлежало богиње и које?” – односно, да ли је дете вакцинисано и да ли је већ боловало од богиња.

У случају да ученик није становао код родитеља, евидентирано је код кога живи и на којој адреси. Већина ученика Јованске школе ипак је живела у улицама Јованског краја.

На крају сваког разреда, постојала је рубрика у којој се потписивао учитељ када је предавао сведочанство о завршеном разреду, и, поред, рубрика у коју се потписивао родитељ када је лично враћао сведочанство. Касније је сведочанство дељено ученицима на крају школске године, али уз напомену да га морају вратити у року од 14 дана, са потписом родитеља, чиме потврђују да су упознати са учењем детета.

Почетком 20. века број ученика у основној школи поред Јованске цркве се смањује. Према подацима из 1905. године, у школи има 62 ученика, а 1911. године 54 ђака, мушких 32 и женских 22. У оба пописа, као учитељ спомиње се Ђорђе-Ђока Михајловић. Број ученика се смањује зато што се и број становника Јованског краја смањило. Повртарство и земљорадња, најзаступљеније делатности житеља овог краја, полако замиру у градској заједници која се убрзано развија. Пољопривредници Јованског краја или се селе изван Града – на село или салаше – или почињу да се баве послом из друге делатности²⁵.

Месни школски одбор града Новог Сада, у септембру 1913. године, доноси одлуку о стварању школских реона из којих би се деца уписивала у народне основне школе, у свом делу Града. Основана је нова школа на Салајци (данашња салајачка основна школа „Вук Караџић”). Рачунало се да ће део деце – која су требала да похађају школу код Алмашке цркве – да се упише у новоосновану школу чиме би се, донекле, уједначио број ученика у ове три основне школе.

²⁵ Историјски архив града Новог Сада, Записници месног школског одбора бр.43–1905 бр.40–1911.

Почетком Првог светског рата, у јулу 1914. године, почињу тешки дани за целокупно српско становништво Аустроугарске монархије. Рад у школама сведен је на минимум. Српске школе су затворене, а велики број учитеља је мобилисан и упућен на фронт. Дигнута је права хајка на про-светне раднике у српским основним школама, тако да је доста учитеља одведено у заробљеништво. Школске зграде претворене су у касарне. У јесен 1915. године, када је планирана друга велика офанзива на Србију, у Јованској школи боравило је око 100 аустроугарских војника. По пробоју Солунског фронта и продору српске војске, једно време у школи се налазио магацин муниције, а затим, око зграде школе смештена је и једна артиљеријска чета која ће се касније повући према северу. Црква Светог Јована и зграда школе дочекују ослобођење у доста руинираном стању.²⁶

За њих почиње нови период рада.

Основна школа између два светска рата

Када је, у новембру 1918. године, српска војска ушла у Град и када је 25. новембра Велика народна скупштина донела одлуку о присаједињењу Војводине Краљевини Србији – и са њом уједињење у нову државу, Краљевину СХС – Нови Сад се, после више од два века постојања, нашао у новој држави. У новембру 1918. године капитулирала је Аустроугарска и њене границе и правно-административни систем више нису постојали. У новој држави, Нови Сад представља привредни, административни и културни центар области Бачке, Баната, Барање и Срема, некадашњег Војводства.

Током друге половине 19. и почетком 20. века Нови Сад доживљава нагли развој који је створио институције од прворазредног значаја за друштвени и привредни живот: Матицу српску са *Летописом*, као најстаријим књижевним часописом, богатом библиотеком и галеријом слика, Гимназију и Српско народно позориште. Од индустријских објеката, највећи значај има свилара, али и развијено модерно занатство које представља озбиљну привредну грану Града. У новонасталој држави, Нови Сад је био један од привредно најразвијенијих градова Краљевине. У тако економски јаком средишту, које се и даље развијало, логично је било да се обнављају старе и отварају нове школе.

Школска 1918/19. година, прва у новој држави, почела је са великим закашњењем. Тек у децембру 1918. године створени су какви-такви услови за одвијање наставе. Школске зграде и учioniце, које су годинама служи-

²⁶ Андрија Огњановић, *Новосадске народне основне школе и њихови учитељи 1703–1940*, стр. 87,88

ле за потребе војске, биле су доста оштећене, а многи учитељи задржани у војсци, или су током рата постављени на неке друге дужности у државној администрацији. Нова градска управа бира нови школски одбор од 10. чланова, за све школе у Новом Саду. За школског управитеља свих српских школа у Граду изабран је Глиша Мирковић, наставник Српске велике гимназије.

Према новом плану и програму уведена је полудневна настава, по сменама, прва – пре подне, од 8 до 12 и друга смена – после подне, од 2 до 6 часова. По новом закону, учитељ може да предаје само у једној смени. Од предмета, избачени су немачки и мађарски језик, а земљопис и историја су прилагођени условима нове државе.

Услови за нормализацију наставе побољшавају се следеће, 1919. године. Школске 1919/20. године, према извештају месног школског одбора, у Јованску школу уписује се 50 ученика, а према исказу управитеља српских народних основних школа, од 1. маја 1920. године Јованска школа има мешовито одељење са 56 ђака.²⁷

И овог пута становници Јованског краја највише доприносе обнови школе. Поправљају све оно што је током рата оштећено. Прозори и врата се обнављају, а купују се нове клупе и столице. Учитељски стан је у рату служио као магацин војне опреме, тако да је релативно добро сачуван. Околина школе била је другачија од околина других школа у Граду. Како је Јовански крај још увек био „крај Града”, а његови становници још увек се углавном бавили пољопривредом, и зграда школе је била окружена баштама и воћњацима. Изглед Јованског краја донекле се променио рушењем старе цркве Светог Јована и измештањем гробља. Црква дуго није обнављана, а у ратним годинама је и опљачкана. Деловала је тужно и оронуло, а гробље запуштено. Црквена општина је давно, још пре почетка рата, престала да помаже одржавање и чишћење гробља, а донета је и одлука о престанку сахрањивања на њему. Преостали предмети из цркве и нешто књига поклоњени су новооснованој српској православној цркви у Сантову, у данашњој Мађарској. Средином маја 1921. године црква је срушена, а део гробља пресељен на Успенско гробље. Једна од одлука месног школског одбора била је да одреди до којег разреда ће се настава одвијати и у којој основној школи. Тако је Јованска школа, по окончању Првог светског рата, имала само први и други разред. Тек десетак година касније, од школске 1930/31. године, уведен је трећи, а годину дана касније и четврти разред. Ученици су, по завршетку другог разреда, школу настављали у згради код Саборне цркве, која се и даље сматрала „централном”. Према извештају месног школског одбора, Јованска школа школске 1922/23. године у првом разреду има 31 ученика (мушких 18, женских 13) и у другом

²⁷ Историјски архив града Новог Сада, Ф.22. књ.52 1919–20.

разреду 49 ђака (мушких 30, женских 19). Коју годину касније, школске 1928/29. године, у првом разреду има 60 ученика (мушких 33, женских 27), а у другом 47 (мушких 23, женских 24). Укупно у оба разреда, први пут од рата, школа има више од 100 ученика.²⁸

У првим послератним годинама, у школи наставу држи учитељски, али и брачни пар Гајин. Учитељица Сидонија-Сида Јовановић је била ћерка старог учитеља Лазара Јовановића, који је предавао у овој школи још од краја 19. века. Сидонија је завршила Учитељску школу-Препарандију у Сомбору, а на „хоспитовање” је, највероватније, ишла на очеве часове. Она се удала за учитеља Ђорђа Гајина и обоје су добили учитељску службу у Јованској школи и у њој остали до краја свог радног века. Учитељ Гајин је једно време био постављен за среског школског надзорника, а као велики љубитељ музике и певања, оснива школски хор и са својим ученицима приређује концерте и гостује у другим школама.

Средином тридесетих година, када су уведени виши разреди (трећи и четврти), број учитеља се повећава па у школи предају Десанка Ракић, Васа Стакић, Панта Стефановић и Глигорије Загорчић. Учитељи у Јованску школу (како се у њој повећавао број деце) долазе са разних страна. Учитељица Десанка Ракић била је на служби у селу Александрово код Суботице, а потом на салашкој основној школи на Клиси. Васа Стакић долази из основне школе у Падеју, а Панта Стефановић из Жабља, док Глигорије Загорчић долази 1929. године из Силбаша. Од школске 1930/31. године у Јованској школи постојало је и словачко одељење којем је први учитељ био Андреа Стрехарски.²⁹ Тако Јованска школа први пут добија „већи” учитељски колектив.

Предмети који су се предавали ученицима током четири разреда су: наука о вери са моралним поукама; народни језик (српскохрватски, словачки); народна повест (историја) с најзнаменитијим догађајима из опште повести; земљопис наше државе с основним познавањем других земаља; рачун с основама геометрије и геометријског цртања; познавање природе; практична привредна знања и умења према потребама краја; хигијена; домаћинство; ручни рад са нарочитом применом народних мотива; цртање; лепо писање; певање; телесне вежбе по соколском систему.³⁰

Закон о народним школама издат од Министарства Краљевине Југославије 1929. године регулисао је све односе и правила у основним школама. Према општим одредбама, народне основне школе су државне установе, чији је задатак:

²⁸ Историјски архив града Новог Сада, Ф.22 1928–29.

²⁹ Историјски архив града Новог Сада, Ф.150 1397–1931.

³⁰ Историјски архив града Новог Сада, Ф.22 књ. 78.

- да наставом и васпитањем, у духу државног и народног јединства и верске трпеливости, спремају ученике за моралне, одане и активне чланове државе, народа и друштвене заједнице;

- да шире просвету у народу непосредно и посредно сарадњом са културним установама за народно просвећивање.

Закон је регулисао да се држава стара о отварању народних основних школа, поставља и плаћа све наставнике у њима. Држава се бринула да је:

- настава у народним основним школама бесплатна. Ученици народних основних школа не плаћају ни уписнину ни школарину;

- речи: наставници, учитељи и ученици, у смислу овог Закона обухватају и наставнице, учитељице и ученице;

- индустријска предузећа дужна су помагати у подизању школских зграда и учитељских станова;

- зграде народних школа морају бити на подесним и здравим местима, морају бити суве и светле и имати довољно простора за ученике. Министар просвете, у споразуму са Министарством грађевина и Министарством социјалне политике и народног здравља, прописује уредбе о подизању школских зграда и учитељских станова, о намештају, о уређењу школских вртова, дворишта и друго;

- свака школа мора имати у близини онолико прописаних станова за наставнике колико има посебних одељења, као и стан за једног послужитеља. Без прописаног броја ових станова са потребним припадностима, не може се отворити школа, нити ново одељење. У варошима и варошицама може општина, уместо стана, давати месечну станарину.

Према овом Закону, народна основна школа, са школским двориштем и евентуалним пратећим објектима, чини такозвану „школску општину”, са посебним „месним школским фондом”. У једном члану се каже да „имовину једне школске општине сачињавају:

1. све школске зграде и целокупно непокретно школско имање
2. сав школски намештај
3. збирке учила и школске књижнице
4. месни школски фонд
5. готовина од разних прихода.”

У месни школски фонд иду сви поклони, задужбине и други приходи намењени тој сврси. Месни школски фонд служи:

1. за помагање сиромашних ученика, нарочито оних без родитеља
2. за помагање ученичких излета и утакмица
3. за школску књижницу
4. за школску кухињу
5. за потребе народног просвећења уопште.

Занимљив је био и део Закона који је регулисао изостанке и њихово правдање. Месни школски одбор је био дужан да преко поглаварства општине позове родитеље или старатеље у року од 14 дана и да они оправдају изостанке. Ако оправдања није било, месни школски одбор је изрицао казну која је могла бити опомена или новчана казна, од 10 до 20 динара за један дан изостајања. Телесне казне су биле забрањене, а друге казне су се могле употребљавати, али „само у мери која неће убијати вољу ученика”. За учитеље је постојало правило да се морају пристојно владати у служби и изван ње, „како доликује образованим људима и васпитачима омладине”.³¹

Прва надоградња школе

Почетком тридесетих година 20. века Нови Сад, као административно средиште Дунавске бановине, почиње убрзано да се развија. Број становника се повећава, поред занатства, развија се и индустрија, тако да Нови Сад добија све више индустријских постројења. Поред трамваја, у градски превоз укључују се и аутобуси који повезују све делове Града. Јовански крај се полако укључује у развој Града. Његови житељи и даље се баве углавном повртарством и земљорадњом, али један број, нарочито млађих, укључује се у занатски и индустријски развој. Електрично осветљење добијају улице око Јованске школе, али њихови становници још увек, по навици, на прозоре својих кућа, када падне мрак, стављају петролејску лампу или свеће – као осветљење улица. Власници кућа око некадашње цркве Светог Јована 1930. године шаљу допис градском савету у којем траже одобрење за бушење дубинског бунара за питку воду у њиховом крају, а то би уједно био једини јавни бунар у околини. Таквих дубинских бунара било је у свим крајевима Града, а као један од разлога копања бунара био је да би га могли користити и ученици и запослени у народној основној школи, која је имала свој бунар, али се показало да он није довољан. Почетком тридесетих година, у сличном допису градској управи се предлаже попличавање Јованског трга и попречних улица, као и простора испред школе. У допису се између осталог наводи да би запослени, ученици и родитељи до школе могли долазити попличаном улицом. Град прихвата захтеве из Јованског краја и до 1933. године цео крај има попличане улице по којима се иде до школе.

Планови о проширењу Јованске школе и промена њеног имена донети су негде у исто време, почетком тридесетих година. Школа која је нешто више од једног века носила назив по цркви Светог Јована, која сада више није ни постојала, почиње да се зове „Доситеј Обрадовић”. У народу

³¹ Закон о народним школама, *Службене новине* бр. 289.-9.12.1929.

краја око школе, још дуго се школа назива Јованска. Градски савет на својој седници 30. јануара 1933. године³² разматрао је предлог о доградњи школе на тргу Светог Јована, која би од следеће школске године носила назив „Доситеј Обрадовић”. Ко се тачно залагао за доградњу школе, тешко је прецизно утврдити, највероватније се радило о одборницима градског савета из Јованског краја. У свим извештајима и дописима нигде се не спомиње било ко из школе, тако да она нема великог удела у пословима доградње. У наредном периоду градска управа на основу овог предлога саслушала је мишљење економског, финансијског и правног градског одбора и донела одлуку о доградњи „три школске дворане, једним станом за послужитеља, нужником за стари и нови део грађевине, те водоводом и канализацијом”.³³

Планове градње и прерачуна требало је да донесе градско грађевинско одељење, с тим да грађевински, водоинсталатерски радови, увођење електричног осветљења, као и целокупан материјал не смеју да прекорачују суму од 348.360 динара – колико је Град обезбеђивао. Градски савет добија овлашћење да распише јавну лицитацију за извођаче радова који би са радом требали да почну одмах, по добијању средстава. Градска управа обраћа се Министарству финансија Краљевине Југославије које, у јулу 1933, одобрава Граду зајам у договореном износу, са 6 % годишње камате, и одређује рок од 25 година за враћање зајма. Почетком септембра на лицитацији је одређен предузимач из Суботице, Видаковић Коломан, за извођење грађевинских радова. Електричарски радови поверени су Кох Људевиту из Новог Сада, који је имао радионицу у Јеврејској улици, док су радови на водоводу и канализацији поверени фирми „Хидротерма”, власништво Јан Петера из Новог Сада. Сви они су на лицитацији поставили одређену суму новца, као депозит и гарант да ће радови квалитетно и у року да се обаве. Рок довршетка преузетог посла био је 90 радних дана, у случају прекорачења рока, предузимач је дужан да послодавцу, то јест Граду, плаћа суму од 500 динара по дану кашњења. Предузимач се обавезао да ће новоизграђени простор имати једну годину гарантног рока и да се, током тог периода, предузимачу неће враћати положена кауција као „јамчевина за солидан рад и добар материјал”.³⁴

За инжењера који ће надгледати радове, градски савет поставља грађевинског инжењера Славка Косановића. Колико се озбиљно приступило овој доградњи школе, говоре и изводи из неких чланова уговора склопљеног са извођачем радова. Ту се наглашава да дубину темеља одређује градски надзорни инжењер, у договору са предузимачем. И материјал је

³² Историјски архив града Новог Сада, Ф.150. 53821–1933.

³³ Исто

³⁴ Историјски архив града Новог Сада, Ф.150. 65211–1933.

био посебно одређен. „Цигла новог формата, рађена према новим правилима, треба да буде добро печена, са добрим ивицама, без шалитре и кречних груменова”. „Креч мора бити првокласан, тако да се после гашења потпуно раствори”. „Речни песак мора бити чист, оштар, без примесе иловаче или других земљаних састојака” „Шљунак такође треба да је чист, без примеса, иловаче, угља или других земљаних састојака. Шљунак пљоснатог облика може бити најмање 15 % и треба да је претежно кегластог и коцкастог облика”. „Ма који материјал се може уградити само након претходног прегледа и одобрења градског надзорног инжињера. У случају градње са непримљеним материјалом дужан је предузимач такву градњу порушити и са добрим материјалом на свој трошак наставити”.³⁵

Извођач радова се обавезао да ће током целог посла водити грађевински дневник и уносити у посебне рубрике све радове, радно време потребно за обављање појединих послова, кратак опис посла који се радио и евентуалну примедбу на извођење посла. У посебну рубрику уписивало се и какво је време било тога дана. Свечано полагање камена темељца за нови део зграде школе било је 23. априла 1934. године. Поводом тога издата је и свечана повеља са свечаним текстом. Да је овај догађај имао велики значај, не само за Јовански крај него и за град Нови Сад, говори присуство већег броја значајних људи Града и Дунавске бановине. Радови су завршени у року, до краја лета, и нова школска 1934/35. година несметано почиње у проширеној згради.

У јесен 1935. Основна школа „Доситеј Обрадовић” добија новог управитеља, Георгија Загорчића, врсног учитеља и педагога, човека који је оставио дубок траг не само у овој школи, него и као учитељ у Граду уопште. Пре намештења на место управитеља школе „Доситеј Обрадовић” Загорчић је радио као учитељ у Риђици крај Сомбора и на Ченеју, а од 1925. године премештен је у Нови Сад, за учитеља у Основној школи „Светозар Милетић”. Као управитељ Основне школе „Доситеј Обрадовић” постаје активан члан Југословенског учитељског удружења и учествује на учитељским конгресима у Новом Саду, Скопљу, Загребу и Бањалуци. У својим излагањима често критикује Владу и Министарство просвете због недовољних средстава намењених основним школама у појединим деловима тадашње Краљевине.³⁶ Нови управитељ почиње упорну борбу за проширење постојеће зграде школе. Сматра да школа мора да прати развој Града и као једина основна школа у овом крају мора да се проширује исто као и њена околина. У другој половини тридесетих година Јовански крај више није био „трећи фртал” или „кварт на крају града”. Нови Сад се шири, а у

³⁵ Исто

³⁶ Андрија Огњановић, *Новосадске народне основне школе и њихови учитељи 1703–1940*, стр. 156

улицама око школе ничу куће „на спрат”. Према плановима новог управитеља, школа је требала да добије први спрат и тиме, после Основне школе „Светозар Милетић” (данас други објекат Средње економске школе, на тргу Марије Трандафил), постане друга основна школа са спратом у Граду.

Градски одбор прихвата иницијативу и подноси предлог градској управи – која доноси одлуку да се постојећој згради дозидају три учионице у приземљу (које би улазиле у плац уз улицу Краљевића Марка) и три на спрату, дограђеном на постојећи део према Житном тргу. Градски савет се поново обавезује да распише јавну лицитацију, што је и урађено 25. маја 1936. године. За доградњу школе пријављује се пет предузимача, а радове добија Сич Фрања са својом фирмом „Зидарско-тесарска и кровопокривачка”. Уговор између градске управе и извођача радова склопљен је 29. јула 1936. године. Према уговору, рок за завршетак радова био је 90 радних дана. План градње био је подељен у три фазе. Прво је требало изградити три нове учионице према улици Краљевића Марка, потом проширити постојећу зборницу и у трећој фази изградити надоградњу три учионице.³⁷ Радови почињу у августу 1936. године, са планираним завршетком до краја полугодишта. Када су радови већ поодмакли, ствар почиње да се компликује. Наднице за зидарске и тесарске послове се повећавају у целој Краљевини, што одобрава и Министарство индустрије, трговине и предузетништва. Извођач радова, Сич, средствима која одређеном динамиком добија од Града, не може да подмири потребне трошкове за радну снагу и материјал, и послови стају. Како на то повећање нису рачунали ни у градском савету, расположивих средстава за ту годину није било. Потребна помоћ је могла да се очекује тек почетком следеће године. Градски савет предлаже градској управи да уважи, као оправдано, ово кашњење и да се не придржава дела уговора који говори о року завршетка радова, и да повећа раније планирану суму за доградњу школе – како би се надокнадили трошкови због повећања надница радницима. Градња је обновљена на пролеће 1937. године и завршена 25. маја 1937. године. У јуну, комисија одређена од градског поглаварства извршила је технички преглед зграде и обавестила школски одбор и управитеља о исправности.

Школа у Другом светском рату

Када је 6. априла 1941. почео напад на Југославију, већ истог дана бомбардован је и Нови Сад. У Новом Саду, у околини, неколико дана раније, расписана је мобилизација. Војска је распоређена између осталог и по школама. У Основној школи „Доситеј Обрадовић” врло кратко борави једна

³⁷ Историјски архив града Новог Сада, Ф.150. 45804–1936

чета војске, а потом је у њој смештен магацин војне опреме. Током неколико наредних дана, непријатељски авиони надлећу Нови Сад и бомбардују војне објекте. Најближи циљ бомбардовања били су касарна и аеродром на авијатичарском насељу, данас делу Детелинаре. Од детонација бомби, на већини кућа у Јованском крају, па и на основној школи, разбијени су прозори. Када 11. априла 1941. године мађарска фашистичка војска улази у Нови Сад, школу „Доситеј Обрадовић” проглашава за једну од својих касарни. Управитељ школе, Георгије Загорчић,³⁸ жестоко протестује и тражи од нових власти да омогуће даље извођење наставе. Још раније, одмах по уласку непријатељске војске у Град, многи су упозоравали управитеља Загорчића да напусти Бачку – која је сада ушла у састав мађарске државе. Као активан члан Југословенског учитељског удружења и једно време члан Градског одбора, Загорчић је био велики борац и заговорник државе Јужних Словена, као и противник било каквог једнопартијског режима. Још пре капитулације државе, 14. априла, мађарска окупациона војска извршила је претечаину његовог стана и ухапсила управитеља и све чланове његове породице. Одведени су до Дунава, где је Загорчић стрељан, док су жена и двоје деце пуштени. Управитељ Загорчић био је први директор једне новосадске школе који је стрељан од стране окупатора. Становници Јованског краја, али и целе Роткварије, па и суседне Салајке и Подбаре, тешко су подносили окупацију. Поједини житељи ових делова Града једноставно су нестали, прикључивши се покрету отпора у Бачкој, или одлазе преко Дунава у Срем. У појединим кућама прикупља се оружје, а у близини Алмашког гробља основана је прва штампарија за новине и летке. Почетком јесени, мађарска полиција и војска почињу са претресима и хапшењима у Јованском крају. Почетком октобра, група устаника из шајкашке области илегално улази у Град и борави у Роткварији, прикупљајући оружје и храну за наставак устанка током зиме. Највероватније, примећени и потказани од многобројних ухода, 5. октобра 1941. године, поред школе, на почетку улице Краљевића Марка, долази до оружаног обрачуна устаника и окупационе војске. У сукобу је страдао један од покретача оружаног устанка у шајкашком крају, Радивој Ћирпанов, касније проглашен за народног хероја.

Школа после Другог светског рата

После ослобођења Новог Сада 23. октобра 1944. године убрзано се ради на нормализацији живота у Граду. Међу првим акцијама градских власти била је и одлука о отварању школа и организовању наставе.³⁹

³⁸ Историјски архив града Новог Сада, „Службени лист април 1941. година”

³⁹ Историјски архив града Новог Сада, Ф.259 2614 -1944.

Док су се у западним деловима Југославије још водиле борбе за ослобођење земље, у Новом Саду почиње нова школска година у слободном Граду. Још увек се у појединим школама налазила војска или војни магацини. Све до марта 1945. године и у школи „Доситеј Обрадовић” налазила се једна јединица југословенске армије. Током окупације, однет је сав намештај из учионица, зборнице и канцеларија, тако да школа по одласку војске делује опустошено. У мају 1945. године, нове градске власти доносе одлуку да се школа обнови, тако да у септембру може да се одвија настава, барем у једној смени. Обновљају се прозори, врата, полако почињу да се доносе клупе и столови у учионице. Табле су још „стојеће” на ногарима, тек за коју годину оне почињу да се постављају на зид. Уџбеника и свесака није било, тако да се првих школских година радило делимично из предратних, али се и записивало све што је учитељ причао. Одлуком градске управе школа добија назив „Основна школа број 3”. Школа је била у трајању од четири године, након чега су ученици могли да уписују нижу гимназију у трајању од три године, средњу стручну школу у трајању од четири године или занатску и индустријску школу у трајању од три године. Четворогодишње основне школе замењују „осмољетке”-основне школе са осам разреда, после којих ученици могу да уписују гимназије или средње стручне школе.

Одлуком градског одбора од 1. септембра 1953. године школа носи назив „Иво Лола Рибар”,⁴⁰ по народном хероју погинулом у Другом светском рату.

Како се број ученика повећавао, почетком 1954. године управа школе и директор Петар Пламенац подносе захтев грађевинској секцији новосадског среза о потребама проширења школе.⁴¹ Школа је до тада имала осам учионица, а наставу је похађало 599 ученика. Одлуком средског секретаријата за образовање, у делу школе окренутом према улици Краљевића Марка, почиње са радом и једно забавиште са 30 деце. Забавиште је имало посебан улаз и две просторије, али храну деца добијају у истој трпезарији као и школска деца.⁴²

Школска 1954/55. година почиње редовно, у септембру. Међутим, већ првих дана приметан је недостатак простора за одвијање наставе. То убрзава иницијативу за проширење школе. У извештају Народном одбору и Секретаријату за просвету и културу, у марту 1955. године, директор износи лоше стање у школи. Између осталог, наводи да школа има само једну просторију која служи као кабинет и то за предмете: хемију, физику, биологију и математику. Школа није имала физкултурну салу, тако да су, по

⁴⁰ Архив ОШ „Иво Лола Рибар” 1953.год.

⁴¹ Исто, 1954.год.

⁴² Исто.

лошем времену, коришћене сале других осмогодишњих школа, а по лепом времену, ученици су били у дворишту. Поједине учионице су и при дневној светлости доста мрачне, тако да је неопходно упалити светло. Директор износи потребу за надоградњом школе, већ пре почетка наредне школске године. Предлаже оснивање кабинетске наставе, а редовне учионице остају за ниже разреде.⁴³

Народни одбор Града прихвата све примедбе и одобрава средства за надоградњу једног спрата. Већ 26. маја 1955. године склопљен је уговор са грађевинским предузећем „Трудбеник” које би требало да обави све потребне спољне и унутрашње радове. Градски одбор предлаже завршетак школске године у овој школи већ првог јуна. Током лета грађевински радови би требали да буду готови. У школи је формиран посебан одбор, на челу са директором, који би надгледао радове који почињу средином јуна.

Радови, међутим, нису завршени током распуста, тако да наредна школска година почиње са закашњењем, 26. септембра. Ученици су због грађевинских радова смештени у 10 учионица и у библиотеку. Школску годину почиње 750 ученика, у 20 одељења, од првог до осмог разреда.⁴⁴ Велики проблем био је недостатак школског дворишта, тако да ученици током одмора нису имали простор за игру и за окупљање пред почетак наставе. Уместо школског дворишта заграђена је улица Краљевића Марка у дужини школске зграде. Ништа мањи проблем није било стање у ходницима, где није било врата, а и прозори нису били довршени, тако да је кроз њих стално дувао ветар. Школа није могла да купи потребне количине угља за огрев, јер није било одговарајућег места за његово одлагање. Велики број деце већ првих недеља се поразболевао и није долазио у школу.

Крајем 1955. године радови су обустављени, а настављени су у марту 1956. године. Почетком маја радови на надоградњи су завршени и техничка служба Секретаријата за грађевинарство одобрава употребу новог спрата. Школа добија 12 нових кабинета и учионица, радионицу за ручни рад и просторије за „друштвени рад” – слично данашњем продуженом боравку.⁴⁵

Током лета 1956. године у подруму школске зграде постављен је парни катао, који је грејао радијаторе постављене у свим просторијама. Пећи се избацују из просторија, а школа добија – за то време модеран начин загревања. Наредне 1957. године директор Петар Пламенац одлази у пензију, а замењује га Невенка Тедић. Нова директорка покреће иницијативу за рушење старе и изградњу нове физкултурне сале, уз део зграде пре-

⁴³ Исто, 1955. год.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, 1956. год.

ма улици Краљевића Марка. Средства су добијена почетком 1959. године и нова сала је изграђена током те године.⁴⁶

Од 1973. године одржавали су се такозвани „сусрети другарства” – сусрети колектива и ученика школа, у почетку на територији Војводине, а касније и свих школа Југославије које су носиле име Иво Лола Рибар. Први сусрет је одржан током празничних дана 29. новембра 1973. године, у Новом Саду. Директорка Љубица Цвејановић је свечано отворила такмичење у излагању литерарних састава на тему живота и рада народног хе-роја Иве Лоле Рибара.⁴⁷ Сусрети школа одржавали су се сваке године 23. априла, на рођендан Иве Лоле Рибара, све до распада Југославије.

Почетком 90-тих година прошлог века, школа по први пут уписује преко 1000 ученика који су били распоређени у 30 до 40 одељења. Процес наставе данас изводи око 60 запослених⁴⁸.

Школске 2009/10. године, обележено је 200 година постојања и рада школе на једном месту, чиме не може да се похвали ни једна друга основна школа у Новом Саду.

⁴⁶ Исто, 1959. год.

⁴⁷ Летопис ОШ „Иво Лола Рибар” 1973.год.

⁴⁸ Исто, 1990–91.год.

GORAN JOVIČIĆ, GESCHICHTSLEHRER
Technische Mittelschule „Mileva Marić Einstein“
Novi Sad

DIE SANKT-JOHANNES-SCHULE IN NOVI SAD - DIE GRUNDSCHULE „IVO LOLA RIBAR“

ZUSAMMENFASSUNG: In der Arbeit wird eine kurze Übersicht über die Gründung der ersten Grundschulen in der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert gegeben, als ein Gesetz verabschiedet wurde, nach dem alle Kinder beider Geschlechter und aller Völker im Staat verpflichtet waren, sich in die Schule einschreiben zu lassen. Die Grundschulbildung erlangte man damals im Rahmen der Kirche, weil sich der damalige Staat nicht um die Bildung in niedrigeren Schulen kümmerte. Erste Grundschulen in diesen Gebieten entstanden am Anfang des 18. Jahrhunderts, aber nicht alle Kinder besuchten sie. Es geschah oft, dass die Eltern ihre Kinder nach der Einschreibung lieber für die Hilfsarbeiten zu Hause gelassen oder sie zur Erlernung eines Handwerks geschickt haben, wobei sie, neben der Erlernung des Handwerks, auch das Basislesen, Schreiben und Rechnen gelernt haben. Der größte Teil des Textes spricht von der Schule, die Anfang des 19. Jahrhunderts gegründet wurde, und bis heutzutage an derselben Stelle geblieben ist. Sie entstand bei der Sankt-Johannes-Kirche, im Stadtteil Rotkvariija und nach ihr nannte man sie die Johannes-Schule oder Sankt-Johannes-Schule. In mehr als zwei Jahrhunderten ihres Bestehens wurde sie mehrmals zerstört und wieder aufgebaut, sie änderte ihr Aussehen und wurde erweitert, sie war das Heim der Lehrer, die den Kindern aus diesem Stadtteil die Grundkenntnisse beigebracht haben. Während der Kriege wurde sie zur Kaserne und Militärmagazin. Heute trägt sie den Namen „Ivo Lola Ribar“. Diese Arbeit verfolgt die Gründung und die wichtigsten Tätigkeitsperioden der Schule bis zu den heutigen Tagen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Grundschulen, Lehrer, Sankt-Johannes-Kirche, Schüler, Novi Sad, Schulen, die Schule „Dositej Obradović“, die Schule „Ivo Lola Ribar“

ПЕТАР ЂУРЂЕВ, ПРОФЕСОР ИСТОРИЈЕ
Гимназија „Јован Јовановић Змај” Нови Сад

ИЗГРАДЊА И ОТВАРАЊЕ СПОРТСКОГ ИГРАЛИШТА „КАРАЂОРЂЕ” У НОВОМ САДУ

САЖЕТАК: Спортски клубови „Војводина” и „Јуда Макаби” 1924. године, на месту где се некада налазио бициклически велодром, успевају да изграде фудбалско игралиште са клупским кућама за оба клуба. Уз малу помоћ градских власти и огромно пожртвовање новосадског грађанства, ови спортски клубови су успели да реше важно питање инфраструктуре. Предводници ове акције били су Коста Хаџи м.л. и Дака Поповић.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: ФК „Војводина”, ФК „Јуда Макаби”, Дака Поповић, Коста Хаџи м.л., Лудвиг Кородин, Петер Шварц, игралиште „Карађорђе”.

Један од најпрепознатљивијих симбола града Новог Сада јесте ФК „Војводина”. Ово спортско друштво основано је давне 1914. године. Кроз готово столетно постојање, ФК „Војводина” био је сведок бројних дешавања и процеса који су устројили историјски, спортски и културни развој Новог Сада.

Истраживање историје ФК „Војводина” у периоду између два светска рата представља изузетно тежак задатак за истраживаче. Први разлог је у томе што фудбал у то време није био игра која је уживала подршку политичких и просветних власти, због чега је био предмет интересовања само искрених заљубљеника у игру. Фудбал је тада стидљиво и полако крчио свој пут до срца грађанства. Управо због тога, и штампа тог времена доноси углавном кратке вести везане за фудбалска збивања, тако да нам ни тај извор не доноси пуно података.

Други разлог лежи у томе што је већи део клупске архиве ФК „Војводина” нестао у ратном вихору 1941. године¹. Грађа која се налазила у Архиви града Новог Сада је дислоцирана, јер је за време окупације целокуп-

¹ Лазар Васић, *Пола века*, Нови Сад, 1964, стр. 12

ну имовину ФК „Војводина” преузео „Новосадски атлетски фудбалски клуб” (Újvidéki Atlétikai Klub), па се ретки сачувани архивски документи углавном налазе у предметима везаним за рад „НАК-а”.²

На овом месту морамо напоменути да смо, само захваљујући љубазности и стручности запослених у Историјском архиву града Новог Сада, успели да склопимо кратку причу о изградњи и отварању игралишта „Карађорђе”.

Према сећању појединих оснивача и првих играча, у првој години живота клуба, ФК „Војводина” није имао свој терен, „па су играчи тренирали на пољанчету код ’Четири крајцаре’, у близини гас-фабрике (на крају садашње Шумадијске улице).”³

Током Првог светског рата, „Војводина” је обуставила свој рад. Након ослобођења и уједињења 1918. године, „Војводина” је своје мечеве играла као подстанар спортског клуба „Újvidéki testgyakorlók köre”⁴ (Новосадског гимнастичарског клуба), који се налазио преко пута Јодне бање, на почетку данашње улице Николе Тесле.⁵

Градско представништво је 1923. године донело одлуку да се овај крај испарцелише, што је значило да „Војводина” поново остаје без терена за тренинг и игру.⁶ Због тога је руководство клуба покренуло живу акцију за изградњу игралишта које би постало трајан дом фудбалера „Војводине”.

Повољно решење се нашло у преузимању напуштеног игралишта „Новосадског атлетског клуба” које се налазило на простору бившег бициклистичког велодрома.⁷ На том терену, „Новосадски атлетски клуб” је приређивао фудбалске приредбе, од 1913. године.⁸ Приликом репарцелације градског земљишта 1923. године, управа „Новосадског атлетског клуба” је, највероватније због проблема са дренажом терена, решила да изгради ново игралиште „поред пруге, с десне стране на путу према Штранду”.⁹ Игралишта љутих спортских ривала „Војводине” и „НАК”-а била су удаљена мање од 200 метара. Стадион „НАК”-а данас живи само у сећању старијих Новосађана, јер је порушен 1966. године.¹⁰

Управа Омладинског спортског клуба „Војводина” (фузијом са клубом „Омладинац”¹¹ која се збила 1921. године, „Војводина” је у свом нази-

² Исто, стр. 12

³ Боривој Миросављевић, *Јубилеј шампиона*, Нови Сад, 1989, стр. 9

⁴ Владимир Тодоровић, Мирослав Гавриловић, *Осамдесет црвено белих година*, Нови Сад, стр. 8

⁵ Боривој Миросављевић, нав. дело, стр. 9

⁶ Лазар Васић, *Пола века*, Нови Сад, 1964, стр. 38

⁷ Владимир Тодоровић, Мирослав Гавриловић, нав. дело, стр. 19

⁸ ИАНС Ф1 10542/1914

⁹ Владимир Тодоровић, Мирослав Гавриловић, нав. дело, стр. 19

¹⁰ <http://www.fkvojvodina.com/forum/viewtopic.php?t=1474>

¹¹ Боривоје Миросављевић, нав. дело, стр. 10

ву добила и префикс „омладински”¹²) обратила се 17. априла 1924. године Градском савету следећом молбом: „Омладински Спорт-Клуб ‘Војводина’ поднео је Славном Градском Савету молбу ради додељења парцеле број XXXI крај Електричне Централe за спортске сврхе.” У молби се образлаже: „пошто смо позвани да однесемо списима и план парцела те молимо Славни Градски Савет да нам дозволи узимање копије исте парцеле из списка градског мерничког звања. 17 априла 1924 г. Нови Сад”¹³. У име клуба ову молбу је потписао инжењер Дака Поповић.

Градски савет је, решењем од 25. априла 1924. године, потврдно одговорио на молбу ОСК „Војводина”, те је клуб добио на коришћење парцелу XXXI код електричне централе, то јест бивши бициклички велодром.¹⁴ Касније ће се, у спортској штампи, као и дневним и недељним новинама, игралиште „Војводине” често називати и игралиште крај „електричне централе”.

Руководство клуба покушавало је на разне начине да дође до средстава, у циљу опремања и припремања игралишта за спортске борбе. Највише средстава сакупило се добровољним прилозима, а највећи приложник је био председник клуба, Дака Поповић. О својој улози у овој акцији, Поповић је изрекао следеће: „У то време поклонио сам ‘Војводини’ грађу у вредности од 24.000 динара, од које је на игралишту подигнута трибина. За клуб сам потписивао и менице од којих сам неке морао и да отплаћујем из својих средстава”¹⁵. Прикупљање средстава напредовало је споро, због чега је руководство клуба организовало гостовање америчке оперетске групе „Луизијана” и чувеног варијетеа „Казбек”.¹⁶

Међутим, ни после овог потеза нису прикупљена довољна средства. Решење се нашло у сарадњи са још једним новосадским спортским клубом који је тада био без свог терена. У питању је био СК „Јуда Макаби”.

СК „Јуда Макаби” основан је 1920. године и у свом раду окупљао је углавном новосадске Јевреје.¹⁷ Према речима Владе Вујина, „идеја о формирању спортског клуба рођена је међу Јеврејима, аустроугарским официрима заробљеним у Русији – рекао ми је Павле Шосбергер, који се бави проучавањем историје војвођанских Јевреја. Непосредни оснивачи СК ‘Јуда Макаби’ били су др Армин Касовиц, зубни лекар, др Сигмунд Хандлер, адвокат, и Шарика Кон, угледна друштвена и спортска радница. Клуб

¹² „Спортски клуб” је био уобичајени назив за сва спортска удружења пре Другог светског рата, без обзира на број спортских секција у клубу. *Енциклопедија Новог Сада, књига 22, Нови Сад, 2003, стр. 315*

¹³ ИАНС, Ф 259, 7786/43

¹⁴ Исто

¹⁵ Владимир Тодоровић, Мирослав Гавриловић, нав. дело, стр. 19

¹⁶ Боривој Миросављевић, Јубилеј, нав. дело, стр. 9

¹⁷ Владимир Вујин, *Сентиментални споменар*, Нови Сад, 2010, стр. 501

је добио име по познатом војсковођи који је за Јевреје био оно што је за Србе Краљевић Марко¹⁸.

Представници клубова сачинили су уговор о заједничком коришћењу терена. Управни одбори оба клуба су, 7. маја 1924. године, прихватили одредбе тог уговора.¹⁹ ОСК „Војводина” је 8. маја 1924. године издао пуномоћ члановима управе да потпишу уговор са представницима СК „Јуда Макаби”.²⁰ Овај документ нам је посебно интересантан јер доноси имена људи који су тада водили клуб: председник је био Дака Поповић, в.д. председник Коста Хаџи млађи, потпредседници су били Радивој Каленић и Јулије Крајчевић, чланови управног одбора су били Александар Крстић и Паја Ердџан, дужност секретара клуба је обављао Ђорђе Живанов, а клупски благајник био је Паја Поповић.²¹ Потписници овог пуномоћа су били Коста Хаџи м.л. и Ђорђе Живанов.²²

Управни одбор СК „Јуда Макаби” је истог дана издао пуномоћ ради потписивања уговора са ОСК „Војводином”.²³ Делегацију клуба предводили су председник клуба Лудвиг Кородин и потпредседник Петер Шварц.²⁴ Уз помоћ новосадске јеврејске општине и Павла Шосбергера успели смо да, са тешко читљиве фотографије, идентификујемо и остале чланове делегације. У питању су били чланови одбора: инжињер Емил Санто, Манојло Алевеил и Александар Клајн.²⁵ Ове пуномоћи, нажалост, нисмо успели да пронађемо у оригиналу, због чега смо били приморани да користимо фотографије објављене у књизи која је посвећена педесетогодишњици ФК „Војводина”.

Тадашњи в.д. председник ОСК „Војводина” Коста Хаџи м.л. овако се присећао тих дана: „То смо учинили (изградњу терена) у заједници са ондашњим СК ‘Јуда Макаби’. На том истом терену подигнут је касније садашњи стадион. Али, у оно време, полако смо напредовали. Прикупљали смо добровољне прилоге у новцу и материјалу од симпатизера и пријатеља клуба. Терен смо преорали и уредили такође добровољним радом чланова. Изграђене су и две клупске кућице са становима за чуваре, свлачионицама, тушевицама и клупским просторијама. На трибинама су изграђена и седишта”.

Да су клубови веома енергично прионули завршетку посла, сведочи нам и лист *Јединство*, од 5. јуна 1924. године : „Овдашњи спортски клуб

¹⁸ Исто, стр. 510

¹⁹ Лазар Васић, *Пола века*, Нови Сад, 1964, стр. 14

²⁰ Исто, стр. 14

²¹ Исто

²² Исто

²³ Исто, стр. 15

²⁴ Исто

²⁵ Исто

‘Војводина’ живо ради на уређењу свог игралишта код елек. централе. Одзив публике прилозима је леп, но потребни су још и даљи прилози да се ово игралиште уреди на модеран начин, и одговори свима својим потребама”²⁶.

Закупни уговор између Градског савета Новог Сада и ОСК „Војводина” потписан је 2. јула 1924. године. На седници Савета одржаној 5. јула 1924. године уговор је одобрен и заведен под бројем 14624,19710 адм. 1924.²⁷ Под тачком један у уговору стоји: „Савет града Новог Сада издаје под закуп Омладинском Спортском Клубу ‘Војводина’ 5370 кв. хв градског земљишта у спортске сврхе. Тачка 2. – Закуп почиње 1. мајом 1924. године а траје до 1. маја 1929. године. Тачка 3. – Закупна свота износи 3/три/ динара по кв. хв. а има се плаћати од 1. маја 1924. године у тромесечним оброчима унпаред. Тачка 4. – Закупник може отказати граду Новом Саду до 1. маја наредне године и то на једну годину дана, чиме Градски савет задржава право да у закуп издато земљиште, уз отказ од 90 дана, без икаквих прва на одштету може одузети ако му дато земљиште у међувремену буде требало ма у којој цели. Тачка 5. – У закуп издато земљиште може се само у спортске сврхе користити. Тачка 6. – Ако се закупник не би придржавао овде прописаног закупа, град је властан уговор поништити и издато земљиште одузети и без права на одштету одмах одузети од закупника, Тачка 7. – Сви трошкови, скопчани са овом закупнином, терете искључиво закупца. Тачка 8. – У случају спора надлежан је за обе стране новосадски срески суд. Тачка 9. – Ако закуп престане ма из ког узрока, закупник ОСК ‘Војводина’ и онај клуб, с киме је закупник према овој одлуци, да са земљишта однесу кућу, сву грађу и све оно што су они на земљишту подигли или изидали”²⁸.

Овај уговор може се видети у монографији посвећеној јубилеју педесетогодишњици рада ФК „Војводина”.

У то време, по нацрту инжењера Даке Поповића, гради се клупска зграда са свлационицом за потребе ОСК „Војводина”. Управа ОСК „Војводина” је, 18. јуна 1924. године, послала следећи допис Градском савету Новог Сада: „Част нам је пријавити Вам, да по прикљученом плану, градимо клубску кућу на земљишту поред Електричне Централне. За кућу гарантује г. Дака Поповић инжењер, из Новог Сада.”²⁹ Обавештење је потписао Коста Хаџи мл.³⁰

Градски савет је 21. јуна 1924. године, према предлогу грађевинског одбора, издао дозволу да Омладински спортски клуб „Војводина” може на-

²⁶ Исто, стр. 147

²⁷ Исто, стр. 146

²⁸ Лазар Васић, нав. дело, стр. 146

²⁹ ИАНС, Ф. 150, 20302/1924

³⁰ Исто

зидати, крај електричне централе, приземну кућу за клупске потребе, уз одговорност инжењера Даке Поповића.³¹ На основу записника који је састављен на лицу места – ради издавања грађевинске дозволе, грађевински одбор је условио „Војводину” са једним условом: да не може тражити никакву надокнаду од Града, након истека закупа.³²

Свечано отварање заказано је за 28. јун 1924. године, а ново игралиште је, по одлуци управе клуба, понело име „Карађорђе”. Игралиште је добило назив по вођи Првог српског устанка, Карађорђу Петровићу. Када је управа клуба одредила то име и ко је био предлагач имена, не можемо утврдити. Назив игралишта, према нашем мишљењу, носио је у себи много дубље и искреније мотиве од пуког додворавања и исказивања лојалности режиму. У том времену, спортска друштва у Новом Саду углавном су се окупљала око националних заједница, зато не чуди што је управа ОСК „Војводина” решила да новоизграђено игралиште понесе управо то име.

Ово мишљење нам поткрепљује и најстарији сачувани документ везан за рад СК „Војводина”. У *Апелу новосадској јавности*, од 31. маја 1919. године, који су потписали председник клуба Живко Бајазет и потпредседник Јован Љубојевић, стоји: „Апелујемо на нашу јавност да ово једино српско спортско удружење материјално помогне, да би се могао постићи истакнути циљ, јачање омладине у чијим се рукама налази будућност наше отаџбине”³³.

Мишљење челних људи клуба о мисији СК „Војводина” остало је важеће и у будућим деценијама. Управни одбор СК „Војводина” обратио се 23. октобра 1936. године Градском поглаварству следећим дописом: „Наш клуб, као једино чисто национални спортски клуб, који је у овим крајевима поникао из омладинског одушевљења српске ђачке омладине још пре рата (1913. године), који се кроз дуги низ година борио са свим потешкоћама, све до ослобођења и уједињења, био је стедиште свег славенства у овим крајевима, вршећи једну свету мисију и ширећи телесну културу код Срба, спремајући их на тај начин за коначну победу, за ослобођење испод туђинске власти”³⁴. Овај допис је потписао председник клуба Илија Балабушић.³⁵

У обраћању управе клуба Градском поглаварству, од 5. марта 1937. године, стоји следеће: „Наш клуб, као једини национални клуб, основан је 1913. године од тадашњих ђака Српске Православне Велике Гимназије, ради на спортском васпитном пољу у Новом Саду. Кроз дуги низ година – пре рата, за време рата и после рата наш клуб је као једини национални клуб у

³¹ Исто

³² Исто

³³ Боривоје Миросављевић, нав. дело, стр. 9

³⁴ ИАНС ф 225. 7786/1943

³⁵ Исто

овим крајевима радио и борио се не само на пољу спорта-ногмета, већ је био зборно место за нашу омладину, свесну дужности и одговорности за своју отаџбину³⁶. И ово обраћање потписао је председник клуба Илија Балабушић.³⁷

Тезу о националној важности клуба можемо видети и у писању дневне штампе тог времена. Новосадска *Застава* од 7. априла 1920. године доноси извештај са меча између „Војводине” и „Новосадског железничарског атлетског клуба”. У уводном пасусу стоји: „У недељу, 28. марта о.г. одржало је српско ногометно друштво 'Војводина' у Новом Саду своју прву утакмицу у овој сезони са једним од најјачих овдашњих мађарских клубова 'Новосадским жељезничарским атлетским клубом’³⁸.

Слично размишљање можемо прочитати и у извештају са меча „Војводина” – „НАК” (Újvidéki Atlétikai Klub). У завршном коментару стоји: „Публике је и овај пут било врло много (4000 душа), но на жалост наше српске публике још увек не може да се загреје за овај заиста врло леп спорт’³⁹.

На Видовдан, 28. јуна 1924. године, новоизграђено игралиште СК „Јуда Макаби” и ОСК „Војводина” свечано је отворено. Игралиште „Карађорђе” било је домаћин фудбалског турнира на ком су учествовали домаћини „Војводина” и „Јуда Макаби” и гости из Београда, „Југославија” и „Јединство”. Опширнију вест о овом турниру доноси београдска *Политика*, од 29. јуна 1924. године: „Приликом свечаног отварања заједничког игралишта, 'Војводина' и 'Јуда Макаби' приредили су турнир за пехар. Из Београда су учествовали 'Југославија' и 'Јединство'. Гости ће сутра играти међусобно. 'Југославији' је пошло за руком да сигурно савлада 'Војводину' 4:1, а 'Јединство' 'Јуду Макаби' са 5:2. Побеђени ће дати предигру.

'Јединство' је већ након првог полувремена лако водило са 4:0. На одмору Новосађани врше разне измене у тиму и бивају до четврт сата пред крај игре озбиљно надмоћни противник. У томе делу игре дају своја два гола. За 'Јединство', које је приказало врло лепу игру, дали су голове сви редом из напада – Бандић, Тодоровић, Нешић, Марковић, Атанацковић.

Утакмица између 'Југославије' и 'Војводине' произвела је одличан успех. Играло се врло пријатељски и више ради лепоте него исхода који је за 'Југославију' био сасвим сигуран. Почасни гол 'Војводине' био је први и последњи и наравно да је поздрављен са неописивим одушевљењем али је 'Југославија' благодаречи својој техници брзо узела узде у своје руке и Сенегалац у 26. и 43. минуту даје два гола. Одмах у почетку друге половине Сенегалац постиже и трећи гол и намерно додаје вратару сасвим лагано лопту са 11 метара. У 23. минуту Аца Ђорђевић изводи завршни гол.

³⁶ ИАНС ф 150. 13652/37

³⁷ Исто

³⁸ *Застава*, среда, 7. априла 1920. године, број 79. година LI

³⁹ *Застава*, недеља, 25. април 1920. године, број 93. година LI

Јунак данашњег дана био је Маленчић који је у дивној форми и после смрти Тушка далеко најбољи вратар подсавеза. 'Војводина' се држала врло добро али није могла спречити 'Југославију' да се у другој половини игра са њоме као мачка са мишем. Првак Београда је показао задовољним гледаоцима како ваља играти добар фудбал."⁴⁰

Сутрадан, 29 јуна 1924. године, „Југославија” је у финалу савладала „Јединство” са 4:3, док је „Јуда Макаби” тешко поразио резервни тим „Војводине” са 5:0.⁴¹ Интересантан је податак да новосадска дневна штампа није детаљно испратила овај важан спортски догађај, што најбоље потврђује чињеницу да је фудбал код нас у том тренутку био у повоју и да је био далеко од „најважније споредене ствари на свету”. Новосадско *Јединство* од 5. јула доноси кратку вест да је „у суботу и недељу 28. и 29. јуна на свечан начин отворено заједничко игралиште 'Војводине' и 'Јуде Макабија' које носи славно историјско име 'Карађорђе’”.⁴²

Изградња клупске куће СК „Јуда Макаби” довшена је у првим месецима 1925. године. ОСК „Војводина” је 21. јануара 1925. године дала изјаву да „долепотписани ОСК 'Војводина', закупник игралишта 'Карађорђе', овим изјављује да дозвољава изградњу спортске куће СК 'Јуда Макаби' из Новог Сада, који је друг ОСК 'Војводина' на истом игралишту, према решењу Градског Савета бр. 14.624/1924 и нашег уговора са СК 'Јуда Макаби' од 8. маја 1924. године”.⁴³ Изјаву је потписао Коста Хаџи мл.⁴⁴

Градски савет је, према предлогу грађевинског одбора, донео одлуку да на игралишту „Карађорђе” може „изградити стан и облачионицу”⁴⁵. Ова одлука је усвојена на седници Савета од 17. јануара 1925. године. Одлука је такође садржала упутство да зграда мора бити покривена ватросталним материјалом, према попису V секције државних железница бр. 34–1925 и да градитељ не може тражити никакаву одштету од града Новог Сада, у случају регулисања овог дела Града.⁴⁶

Како је изгледало игралиште након ових радова, верно описује Коста Хаџи млађи: „Игралиште је било с једне стране оградањено дашчаном оградом, с друге стране, у почетку, само жичаном оградом. Оба клуба су подигла по једну клупску кућу, са станом за чуваре игралишта, свлачионицу с тушевицама и једном канцеларијском просторијом. Све је ово урађено, углав-

⁴⁰ *Политка*, недеља 29. јун 1924, број 5810- година XXI, стр. 6

⁴¹ *Политка*, понедељак 30. јун 1924, број 5811- година XXI, стр. 6

⁴² Лазар Васић, нав. дело, стр. 146.

⁴³ ИАНС Ф 150 564/1925

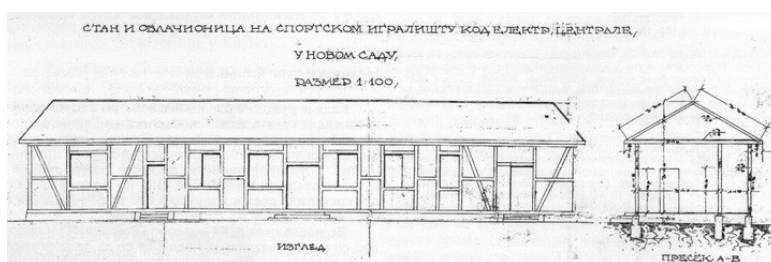
⁴⁴ Исто

⁴⁵ Исто

⁴⁶ ИАНС Ф 150 564/1925

ном, прилозима како у новцу, тако и у материјалу чланова и пријатеља оба клуба”⁴⁷.

Спортски клубови „Војводина” и „Јуда Макаби” решили су 1924. године важно егзистенцијално питање. Добили су своје клупске просторије и игралиште. Након тога, кренуће постепен спортски успон ова два клуба. Град Нови Сад добио је важно спортско борилиште које је и данас домаћин различитих спортски дешавања. После бурних деценија, некада игралиште, данас стадион „Карађорђе” још увек је дом фудбалера и навијача ФК „Војводина”.

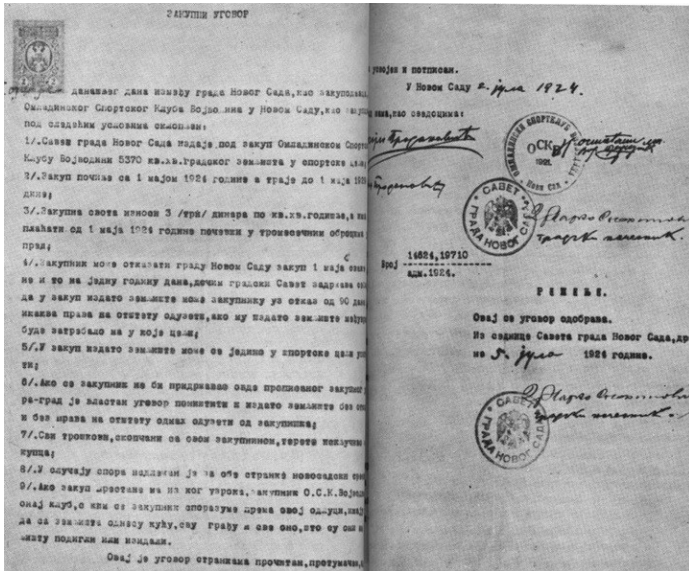

Стан и свлачионице

Трибине стадиона Карађорђе

⁴⁷ Владимир Тодоровић, Мирослав Гавриловић, нав. дело, стр. 19.

Уговор о закупу земљишта

PETAR ĐURĐEV, GESCHICHTSLEHRER
Gymnasium „Jovan Jovanović Zmaj“ Novi Sad

DER BAU UND DIE ERÖFFNUNG DES SPORTPLATZES
„KARADORĐE“ NOVI SAD

ZUSAMMENFASSUNG: Den Sportklubs „Vojvodina“ und „Juda Makabi“ gelang es, an Stelle des ehemaligen Velodroms, im Jahre 1924 einen Fußballplatz mit Klubhäusern für beide Klubs zu bauen. Mit einer kleinen Hilfe der Stadtbehörden und der riesengroßen Aufopferung der Einwohner von Novi Sad konnten diese Klubs die wichtige Frage der Infrastruktur lösen. Die Anführer dieser Aktion waren Kosta Hadži der Jüngere und Daka Popović.

SCHLÜSSELWÖRTER: F.K. „Vojvodina“, F.K. „Juda Makabi“, Daka Popović, Kosta Hadži der Jüngere, Ludwig Korodin, Peter Schwarz, Sportplatz „Karadorđe“

МИРОСЛАВ ЈАЋИМОВИЋ
Е-гимназија, Нови Сад

ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У НОВОМ САДУ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ У ОГЛЕДАЛУ *НОВЕ ПОШТЕ*

САЖЕТАК: У периоду између два светска рата, Нови Сад је као административно-политички и привредни центар Дунавске бановине доживео изузетан развој. Тај развој прекинуће Априлски рат 1941. године, а затим мађарска окупација Бачке области. Период мађарске окупационе управе у Новом Саду, од марта 1944. године, и немачке, био је изузетно тежак период по грађане. Занимљиво је враћање административне поделе на некадашње историјске жупаније и добијање поновног статуса слободног краљевског града Новог Сада. У овом раду главне теме нису Рација из јануара 1942. године и деловање НОП-а, већ стање окупационог режима и најважнији догађаји у време Другог светског рата у Граду. Новосадски лист *Нова пошта*, штампан на српској ћирилици у време окупације 1941–1944, међу главним је изворима овог рада – који се односи на период Другог светског рата, за град Нови Сад – поред значајних монографија: Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941–1946*; Јосип Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату* и дело групе аутора, *Нови Сад у рату и револуцији, књиге 1 и 2*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, Други светски рат, окупација, административна подела, *Нова пошта*.

Прошлост града Новог Сада је богата, али и недовољно истражена. Уколико се изузме Петроварадинска тврђава са околином – где су нађени трагови из скоро свих епоха (од праисторије, преко времена доминације Рима, потом Средњег века) – и са бачке стране има више локација раштрканих налазишта која показују да су овде стално оснивана нова насеља. На данашњем простору Новог Сада, прва насебина датира из 1694. када је, насупрот Петроварадинској тврђави, изграђен мостобран. Први писани извори говоре о предграђу Петроварадина (*suburbium Petrovaradiniense*). Већ 1702, оснивањем Подунавске војне границе, насеље добија име Петроварадински Шанац (*die petervardiener Schanz*).¹

¹ Зоран Радованов, *Нови Сад*, Нови Сад, 2005, 2.

Првог фебруара 1748. грађани Петроварадинског Шанца (Немци и Срби) купују од Аустријске царице Марије Терезије елибертациону повељу која насељу даје повластице слободне краљевске вароши, одређујући јој латинско име Neoplanta, мађарски Újvidék (Uj – Videgh), немачки, Neujas (Ney – Satz), чему су Срби додали своје – Нови Сад. Привилегијом Град је добио казнену јурисдикцију, право на издавање пасоша и да сам уређује градску власт. Ужива право на основу племства – док право грађанства имају власници кућа и поседа. Градом је управљао Магистрат. Стицањем статусних привилегија начињен је први корак управно-административног уређења и припреме за организован развој и планирање.²

Развој Новог Сада прекинуће Револуција 1848/49. и бомбардовање са Петроварадинске тврђаве, 12. јуна 1849. године, као реакција на улазак цару лојалне војске у Град, на челу са баном Јосипом Јелачићем. Након што су се царске трупе повукле заједно са масом избеглица, иза себе су оставиле потпуно разрушен и опљачкан Град. Велики број цивилних жртава био је последица бомбардовања и репресалија мађарске војске. Рушење Новог Сада, јуна 1849. године, био је најтрагичнији догађај у његовој до-тадашњој прошлости.³ Наредне деценије новосадске историје биле су обележене приметним урбанистичким и инфраструктурним напретком. Град је 1883. године добио железничку везу са Европом, железнички мост на Дунаву, а потом плинару, гасно осветљење, асфалт, болницу, електричну централу и трамвајски саобраћај.⁴

У Аустроугарској монархији Нови Сад постаје најважнији српски културни центар (Матица српска – првобитно основана у Будимпешти, 1864. се сели у Нови Сад; оснива се Српско народно позориште; редовно излази *Летопис Матице српске*; раде Српска читаоница и Велика српска гимназија; формирана је Уједињена омладина српска и Српска народна слободоумна странка. У политичком погледу, то време је обележено снаж-ном личношћу Светозара Милетића, националног лидера Срба у монархи-ји). У Град се тада сјатила и бројна српска интелигенција, тако је Нови Сад, међу Србима у Угарској, постао оличење више грађанске културе. Са почетком Првог светског рата, наступила је последња фаза историје Новог Сада у оквиру Хабзбуршке монархије а, распадом монархије, Нови Сад, у који је српска војска ушла 9. новембра 1918. године, прикључен је Србији, односно Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.⁵

Од самог уједињења биле су присутне карактеристике угарског управ-ног поретка, али је градска власт била под контролом владе. Тако је и прва

² Десанка Ступар, *Хронологија урбаног развоја Новог Сада*, Нови сад, 2007, 12.

³ Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад, 2008, 18–20.

⁴ Слободан Бјелица, наведено дело, 22.

⁵ Слободан Бјелица, наведено дело, 32.

седница новосадског Градског савета у Краљевини СХС била именована од стране централних власти. Градоначелник и велики жупан Новог Сада постао је Јован Живојновић, 25. фебруара 1919.⁶ У периоду од 1918. године до почетка рата 1941. године, Нови Сад је променио укупно седам градоначелника и три председника општине. Др Бранко Борота је у периоду од августа 1928. до септембра 1934. био градоначелник, а од септембра 1934. до априла 1936. председник општине и на овој функцији се најдуже задржао од свих својих претходника или следбеника. Дужност је обављао скоро пуних осам година, када Нови Сад добија више јавних зграда и када је Град булеваром и друмско-пешачким мостом спојен са Петроварадином. Њега ће на месту председника општине заменити др Бранко Илић, априла 1936, а овог, пак, у јуну 1938. године, Коста Миросављевић. Последњи предратни градоначелник Новог Сада, у периоду од маја 1939. године до почетка рата 1941, био је правник др Милош Петровић.⁷

Вишенационални састав становништва представљао је велико преимућство на просветном и културном плану Града. Различите националне културе су се међусобно прожимале и тако се јаче афирмисале. Оснивана су културна, добротворна, просветна, касније и спортска друштва, не само Срба, већ и Хрвата у Петроварадину, Немаца, Мађара, Словака, Јевреја, Русина. Покретани су листови, часописи и календари свих ових националних заједница, отворане школе на матерњем језику, приређиване верске светковине и концерти.⁸

Завршетком Првог светског рата и стварањем југословенске државе, Мађари Војводине губе статус већинске нације и, заједно са Немцима, постају најбројнија национална мањина у северним делу нове државе. Нови Сад постаје средиште њиховог културног, политичког и привредног живота. Немачка мањина је одмах после 1918. године изабрала Нови Сад за свој центар, с обзиром на то да је био погодано средиште усред њихових насеља. Ова национална мањина оснива у Новом Саду, у мају 1920. године, швапско-немачки савез „Културбунд“ (у присуству 2000 делегата), а нешто касније и своју привредну организацију „Аграрија“. Немачку партију (Deutsch partia) оснивају 17. децембра 1922. године.⁹ Са успоном нацизма, у новосадском „Културбунду“ јача и пронацистички покрет обновитеља. Агитација националсоциалиста у „Културбунд“ у вршила се отворено, а претпоставка је да се број чланова у Новом Саду, до краја децембра 1940. године, попео на 8.000 чланова. Седиште „Културбунда“ се налазило у палати Хабаг, на месту данашњег Трга галерија и улице Васа Стајић, у Новом Саду.¹⁰

⁶ Слободан Бјелица, наведено дело, 46.

⁷ Енциклопедија Новог Сада, 6, 153.

⁸ Енциклопедија Новог Сада, 17, 120.

⁹ Јосип Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату*, Нови Сад, 1974, 29–31.

¹⁰ Вероватно је постојала и илегална организација унутар „Културбунда“, „Хитлер-југенд“,

Војвођански Мађари своју странку оснивају 17. септембра 1922.¹¹ У конкуренцији Суботице и Бечкерека, где су били процентуално бројнији, ипак су за седиште своје активност изабрали Нови Сад. Долазак Хитлера на власт у Немачкој битно има утицаја и на збивање у Југославији, али и на југословенско-мађарске односе. Мађарска почиње све више да се везује за Немачку, а у Новом Саду се, уз дозволу југословенске владе, 24. новембра 1940. године оснива Савез мађарских културних друштава (ЈМКС), као увертира на Споразум о вечном пријатељству Југославије и Мађарске, потписан 12. децембра 1940. године.¹²

Били су бројни и добро организовани и новосадски Јевреји (око четири хиљаде). Први Јевреји у Новом Саду настањују се крајем 17. века. Године 1748. забележено је 15 кућа у њиховом власништву, а пред почетак Другог светског рата били су трећи по бројности у Новом Саду.¹³ Окупљали су се око своје црквене општине. Марта 1919. године оснивају Јеврејски народни савез, ционистичког усмерења.¹⁴

Свој изузетан развој Нови Сад доживљава тек као административно-управно, привредно и културно средиште Дунавске бановине (пре тога и Бачке). Сваке године, од почетка тридесетих, у главни град Дунавске бановине досељавале су се хиљаде нових грађана. Само у току 1934. године, у Град се доселило 8.000 лица, а број становника Града, до почетка Другог светског рата, достићи ће цифру од 70.000 особа. Једна од непосредних последица интезивног досељавања грађана било је повећање заступљености Срба у националној структури становништва.¹⁵ Срби ће доминирати и током окупације Новог Сада (1941–1944).

Чинило се да је 1918. година донела тријумф либералних и демократских нација, наследница просветитељства, с којима ће ускрснути идеал вечног мира заснованог на владавини закона. Стварност је била далеко од те утопијске слике, будући да је Први светски рат у Европи засејао зло семе разједињености, које моћне силе победнице нису успеле да уклопе у

а указом од 1. фебруара 1940. ствара се и женски уред „Културбунда”. Вође ове организације били су др Стефан Крафт и др Георг Грасл. Од 1939. године председник је др Јанко Сеп. Јосип Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату*, Нови Сад, 1974, 60–61.

¹¹ Оснивање странке је било у Сенти, а председник странке је постао Ђерђ Шанта. Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941–1946*, Нови Сад, 1996, 14.

¹² Председник савеза постао је Ђула Крамер, индустријалац из Новог Сада, а председник филијале у Новом Саду је био др Иван Нађ. Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941–1946*, Нови Сад, 1996, 22–23.

¹³ Јевреји су у Новом Саду били настањени углавном око Јеврејске улице у Новом Саду. Улица је пре носила назив Футошка улица. Јосиф Мајор, *Историја новосадских Јевреја*, Тел Авив, 1972, 255.

¹⁴ Слободан Бјелица, наведено дело, 66–67.

¹⁵ Биљана Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини*, Нови Сад, 2007, 25–26.

оквиру међународне солидарности и колективне безбедности, које је прокламовало Друштво народа. Раздобље између два рата обележиће низ сукоба који су представљали епилог Првог светског рата, или су били последица нерашчишћених рачуна (најзначајнији сукоб из тог раздобља је Грчко-турски рат од 1920–1922. године). Епоха извесне нестабилности трајала је од половине двадесетих до почетка тридесетих година 20. века. Тада следе нагле промене које су довеле до коначне конфротације (окупација Манџурије и Етиопије, Шпански грађански рат и немачка анексија Аустрије и Судетске области), а кулминирале су немачким проглашењем рата Пољској, у септембру 1939.

У спектакуларном иступу националних тежњи у међуратном Новом Саду, датума 27. марта 1941. – историјског за Краљевину Југославију – на неки је начин престао да важи споразум приступа Југославије Тројном пакту, најављујући тако и судбоносне промене за целу државу. На вест да је предходне ноћи војним пучем срушена влада, која је два дана раније потписала протокол о приступању Југославије Тројном пакту, као и да је краљ Петар II ступио на престо, грађани Новог Сада су почели масовно да излазе на улице, како би исказали подршку преврату. Манифестације су трајале током целог дана, а расположење маса су усмеравали предводници националних удружења, уз комунисте који су се прикључили знатно касније. На свечаној седници Градског већа, одржаној 29. марта поводом ступања краља Петра на престо, председник општине Милош Петровић се осврнуо на националне манифестације од 27. марта, поредећи одушевљење грађана са оним из новембра 1918. године, приликом уласка српске војске у Нови Сад. Међутим, окупација која је ускоро уследила доласком нове власти, у периоду 1941–1944. године, донела је велике невоље и страдања многобројним припадницима националних удружења, али и носиоцима предратног режима.¹⁶

Док је Југославија овим чином јасно дала до знања да одустаје од Тројног пакта, у Немачкој је заузет агресивни став о потреби њеног разбијања – као версајске творевине и поделе између савезника Рајха. Двадесетседмарттовски догађаји били су велико изненађење и за Мађарску, али су њене иредентистичке планове према Југославији учинили реалнијим и извеснијим. Мађарски посланик у Берлину, Деме Стојаи, 17. марта 1941. године обавештава Немачку да Мађарска не одустаје од својих ревизионистичких захтева према територијама које су некада биле у њеном саставу, без обзира што Југославија намерава да приступи Тројном пакту. То недвосми-

¹⁶ 27. март 1941. године, историјски датум када је у официјерском пучу оборена југословенска влада Драгише Цветковића и тиме обеснажено приступање Југославије Тројном пакту (Немачке, Италије и Јапана), потписано 25. марта у Бечу. Престолонаследник Петар је тог дана, пет месеци пре пунолетства, преузео краљевску власт, а армијски генерал Душан Симиновић је образовао нову концентрациону владу. Слободан Бјелица, наведено дело, 124–125.

слено сведочи да је уговор о вечном пријатељству између Југославије и Мађарске био само тактички потез, а да искрена намера није ни постојала.¹⁷

Црне слутње грађана Новог Сада – које су их мориле од бурних догађаја с краја марта, у ноћи петог априла 1941. године – почеле су да се остварују. После заузимања пограничних постројења непријатељ је, у раним јутарњим часовима, шестог априла, почео да дејствује својом авијацијом. Уз вести о бомбардовању престонице Београда, Новосађани су и сами, већ првог ратног дана, постали жртва непријатеља. Најпре је бомбардован аеродром на Југовићеву, а потом су гранатирани Петроварадинска тврђава, железничка мрежа и поједини делови Града. Око 13 часова је митраљезима гађана погребна поворка у Кисачкој улици, од којих је преминуло дванаест особа – међу њима и два детета. Седмог априла је поново нападнут Град, аеродром и саобраћајни чвор у близини, а на мети се наша и речна ратна флотила и железничка пруга, између станице и моста. Са првим ратним данима многе радње су позатваране, а појединци напустили Град, у нади да ће наћи сигурнија места. Ускоро почиње евакуација јавних служби, а све је праћено и повлачењем војске и жандармерије из Новог Сада.¹⁸

Повлачењем југословенске војске ситуација у Новом Саду постајала је све проблематичнија. На два до три дана пре уласка непријатеља у Град, Градско поглаварство позвало је представнике Срба, Мађара и Немаца да формирају своје народне страже, ради очувања реда и мира у Граду. Са приближавањем непријатеља, српске страже полако нестају, а мађарске и немачке страже постају прави господари Града и разоружавају заостале југословенске војнике. Појавом првих немачких јединица, 11. априла 1941. године, нешто пре поноћи, на Петроварадинској страни, капетан Прве класе, Светозар Попов, даје знак за рушење два минирана новосадска моста. Тиме и практично престаје југословенска власт у Граду.¹⁹

Наредног дана, у организацији „Културбунда”, новосадски Немци развијају заставе Рајха на свим јавним установама у Граду, убрзо потом и Мађари, док су се на самој градској већници већ налазиле мађарска, немачка, хрватска, и италијанска застава. Симболичан крај југословенске власти у Граду преставао је чин скидања југословенске заставе са Танурџићеве

¹⁷ Приступањем Румуније, Мађарске и Бугарске Тројном пакту – које је било праћено и уласком немачке војске у Бугарску, марта 1941. године – приближио се крај југословенској неутралности и у формалном смислу, јер су се главне зараћене силе сада сукобљавале преко Југославије. Александар Касаш, нав. дело, 25.

¹⁸ Чобански, Голубовић, Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији 1*, Нови Сад, 1976, 274–275.

¹⁹ 10. априла 1941. године, Славко Кватерник даје проглас о стварању НДХ-а, а то је био повод да се у Будимпешти одржи седница Владе Краљевине Мађарске на којој је закључено да Југославија више не постоји и одмах је дата заповест о наступању мађарске војске. Априлски рат у Југославији је завршен капитулацијом војске, већ 18. априла 1941. године. Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 276–277.

палате. Са појавом немачке војске, око 19 часова, клицало се Хитлеру, Хортију, Немачкој, Мађарској и Италији. Радост Немаца у самом Граду била је кратког века, јер је њихова војска напустила Град, док је Мађарска умарширала 13. априла, око 18 часова, праћена овацијама новосадских Мађара.²⁰ Још исте вечери, започињу убиства и пљачка српских цивила, најављујући тако тежак период у историји новосадских Срба и Јевреја.

Завршетком Априлског рата, Мађарска настоји да што пре конституише ефикасан политички систем на освојеној територији. У том циљу, она уводи Војну управу на просторима Бачке и Барање, која је њен интегрални орган власти преко којег је желела да утемљи свој државни и политички напредак. Поред пацификације новоосвојених простора, Војна управа је требала да обезбеди и мађарску етничку доминацију и што брже укључивање становништва јужних крајева у друштвени, економски и политички живот Мађарске. 31. октобра 1918. године отпочело је присилно протеривање свих (претежно Срба) који нису били завичајни на територији Бачке. Том мером Нови Сад ће бити умањен за више хиљада грађана. На чело Војне управе постављен је Бела Новаковитш, који је директно одговарао команданту Треће армије, Елмеру Горонди Новаку. Војна управа је била подељена на армијску, градску и среску. На челу Војне управе у Новом Саду био је Ферез Бајор, командант жандармерије био је пуковник Геза Батори – ког ће у марту 1942. године заменити Фарбаки, а полиције Ђула Зомбори.²¹ Целокупан апарат Војне управе у јужним крајевима био је унапред формиран, у Будимпешти. Сви чланови официрског кора били су проверени и национално поуздани елементи, највећим делом пензионисани, са великим искуством, а сада поново активирани. Тако је из Будимпеште, 18. априла 1941. године, у Нови Сад послат др Миклош Нађ и стављен на располагање команданту Града, генералу Бајору, са задатком да организује окупаторски административни апарат у Граду. Он ће, за читаво време од увођења цивилне управе, до октобра 1944. године, остати на положају градоначелника у овом, за Мађарску веома важном, Граду.²²

²⁰ Улазак немачких трупа поспешили су и петоколонаша (домаћи Немци), који су у палати Хабаг имали инсталирану радио-станицу „Нора”, преко које су слали поруке за Трећи Рајх. Приликом уласка мађарске војске у Нови Сад забележени су и сукоби са немачком мафином, било је и убијених Немаца, а узимани су и за таоце. После 18. априла 1941. године и договора у Бечу о подели интересних свера у Југославији, регулисан је и положај Немаца у Бачкој, на основу Закона из 30. августа 1940. године, усвојен за територије Мађарске. Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 285–6.

²¹ Мађарска полиција се уселила у зграду бивше новосадске полиције у Школској улици, а користили су и просторије у згради данашње Галерије Матице српске. *Име и презиме Нови Сад*, 62.

²² За свега четири дана Априлског рата, у Барањи и Бачкој је убијено 3.506 лица, већином Срба, према подацима анкетне комисије која је радила после Другог светског рата. У самом Новом Саду убијено је око 500 лица. Александар Касаш, наведено дело, 31.

Немци су регулисали свој положај у Мађарској, а то се односило и на Бачку. Добили су право васпитања омладине, право на спорт, уметнички живот, стварање организација, а све у сврху помирења и суживота, па је тако у част мађарско-немачког пријатељства, маја 1941. године, одржан концерт у Новом Саду, на ком је учествовало 10.000 људи. Наредбом генерала Бајора сва омладина, па и немачка, морала се укључити у организацију „Леванте” којом су били обухваћени младићи рођени од 1920–1928. године, а обавеза се сукцесивно померала на млађе, сваке године.²³ Треба напоменути да је организација Немаца у Мађарској, основана 1938. године под именом „Фолксбунд”, испреплетла своју активност са „Културбундом” у Бачкој. Активност је углавном била усмерена на врбовање добровољаца за SS-групе.²⁴

Једна у низу мера окупатора у Новом Саду била је и промена назива улица и тргова, или њихова измена у мађарске облике. Под самом окупацијом, новосадске улице су имале називе појединих личности и ствараоца старије или новије мађарске историје. Тако је Нови Сад добио следеће називе улица: уместо улица Пере Попадића, Владике Максима и Кумановске, дата су имена мађарских сродника или савезника – Татара, Авара и Бугара. Словачка улица добија назив Атила. Дати су и територијални називи Делвидек и Карпат – до тада Сремској и улици Војводе Вука. Новија мађарска историја је представљена са Ракоци Ференц улицом, уместо дотадашње улице Краља Петра II. Бивше улице Краља Александра и Војвођанска од окупације добијају називе вођа немачког Рајха, Адолфа Хитлера и Хермана Геринга, а улице Краља Петра I и Суворовска замењене су именима италијанских фашиста Мусолинија и Грофа Ђана. Називе улица у Новом Саду добили су још и мађарски регент Хорти Миклош (булевар Краљице Марије), Бардоши Ласло (Дунавска улица) и Витез Мајор, као учесници последњих догађаја мађарске историје. Срби су представљени у свега четири улице: Српска, Успенска, Доситеја Обрадовића и Змај Јовина, али у искључиво мађарском облику.²⁵

У складу са променом назива улица у Граду, јачајући мађарски национални дух, са главног трга у Новом Саду је уклоњен споменик Светозару Милетићу, рад Ивана Мештровића. Сви натписи на радњама и јавним местима морали су, до 10. маја 1941. године, бити исписани искључиво на мађарском језику, а вршено је укљањање српског ћириличног натписа.

²³ „Леванте”, врста предвојничке обуке, чији су обвезници били школска деца и студенти, а обука је била и у оквиру редовне наставе. Јосип Мирнић, нав.дело, 113.

²⁴ ЕНС, 12, 178.

²⁵ Улица Валентина Водника носила је назив Галамб улица, Гогољева је била улица Матиас Кирали, итд. Војислав Пушкар, *Називи улица Новог Сада 1745–1990*, Ветерник, 1993.

Срби су могли да користе називе места који су били искључиво мађарски. Није било дозвољено да се помиње Нови Сад, већ само Ујвидек.²⁶

Једна од мера мађарског окупатора била је и укидање државних и друштвених институција Краљевине Југославије у Новом Саду – завода, комора, удружења. Промењени су називи школа на мађарски, забрањени су српски листови, и поједини мађарски, а југословенски динар је замењен за мађарски пенг, односом десет предратних динара за један мађарски пенг. Окупатор успоставља такав државно-правни поредак и систем какав је владао у Мађарској.²⁷

Требало је променити све оно што је личило на пређашњу југословенску државу па је тако, почетком јуна 1941. године, Ференц Бајор издао наредбу којом се забрањивало „балканско глуварење” на новосадским улицама, посебно на корзоу, а које је наводно било наслеђено из времена српске окупације. Потенцирало се на враћање Града у европске оквире, како би се у њему осетио цивилизовани, европски, а не примитивни балкански дух.²⁸

Са великом помпом је дочекан и 18. јуни 1941. године и прослава рођендана регента Миклош Хортија на улицама Новог Сада. Чак су и црквена звона обележила овај, за мађарски народ важан дан. Како је Град у пролеће исте године задесила поплава, на градском стадиону, који је носио име Миклош Хортија, 22. јуна 1941. године је одржано и такмичење војних оркестара. Читав приход је био намењен помоћи настрадалима од поплаве. Цела манифестација била је под покровитељством супруге регента Хортија, грофице Илоне.²⁹ Прослава регентовог рођендана и акције његове супруге Илоне вршиће се кроз све четири године окупације Новог Сада, једино ће из године у годину, како је Мађарска почела да губи рат, оне бити много скромније. Сличне прославе вршиле су се и у част градских челника.

Не дуго после окупације, у бившем „Соколском дому” у Новом Саду – по окупацији Дом „Леванте”, почињу већ од 30. маја 1941. године да се изводе позоришне представе. Тада је угошћено Печујско народно позориште са представом *Јанош витез*. Управник позоришта постао је Иштван Болезнаи-Унгер. Поред позоришних представа, изводиће се и концерти класичне музике.³⁰

Мађарске власти приступају и организовању привредног живота на окупираној територији. Поред мера конфискације имовине Срба и Јевреја, путем разних уцена и притисака на припаднике ових народа, намеће се и

²⁶ Александар Касаш, нав. дело, 31.

²⁷ ЕНС, 18, 130.

²⁸ Александар Касаш, нав. дело, 53.

²⁹ 27. јула 1941. године регент Хорти је дошао у посету Суботици. Александар Касаш, нав. дело, 53.

³⁰ Исто, 56.

продаја имања, по нереалним ценама. Проглашавају се ратна предузећа и на њихова места се постављају повереници власти или комесари. Нове поверенике добијају новосадска предузећа „Албус”, „Кулпин”, и други. Слична мера се уводи у културно-просветне установе у Новом Саду. Матици српској се суспендује рад, а сва материјална добра српске Патријаршије и српских манастира стављена су под секвестар. У циљу нормализације привредних прилика пажња је придавана и поправци порушених мостова и успостави речног саобраћаја на Дунаву. Тако је, 19. априла 1941. године, Мађарско пловидбено деоничарско друштво преузело управљање новосадским пристаништем, док се, нешто касније, успоставља и редован путнички саобраћај на релацији Нови Сад-Будимпешта, и то два пута недељно, од маја 1942. године.³¹

Извршено је и максимизирање цена на целој територији Бачке и Барање. Овом мером војне власти су желеле да покажу како је ослобођење донело свима бољи и јефтинији живот. Ференц Бајор, командант града Новог Сада, издаје наредбу 6. маја 1941. године којом су максимизирани цене хлеба, с тим да оне од тога дана буду 40 филера по килограму, од 20. маја 38, и од 6. јуна 36 филера. О поремећају тржишта, недостатку животних намирница и робе, сведочи и одлука да се уведу дани без меса, те је тако Новосађанима било забрањено да користе месо сваког понедељка и петка, док је уторак био дан без свињског, а четвртак без телећег меса. Несташица намирница пратиће Новосађане кроз цео период окупације. У Граду је владала велика незапосленост па је, наредбом Бајора, покренуто Државно звање за посредовање рада (од 5. маја 1941.) на које су се сви незапослени морали пријавити. Све ово утицаће и на појаву „црне” берзе у Новом Саду и другим местима.³²

Војна управа укинута је војно-управном наредбом, од 4. августа 1941. године. Овим актом мађарска влада је најавила увођење грађанске управе и инкорпорирање јужних крајева (Делвидека) у мађарски државноправни систем, за 16. август 1941. године. Примопредаја између војних и цивилних власти морала се извршити до 23. августа, а у муниципалним градовима тај рок је продужен на 30. август. У том циљу, доноси се и законски предлог о уједињењу и прикључењу понововраћених територија мађарској држави. Правну ваљаност овај законски предлог добија на седници Парламента, од 16. децембра 1941. године. Парламент Мађарске је требало проширити са двадесет шест посланика из јужних крајева, док је регент бирао четворицу чланова за Горњи дом.³³

³¹ Исто, 58, 59.

³² Александар Касаш, нав. дело, 62–63.

³³ Исто, 73–74.

Приликом устројавања грађанских органа власти и административне поделе окупираних југословенских подручја, мађарски окупатор је пошао од принципа да се, у ствари, ради о „рестаурацији” интегритета некадашњих историјских жупанија. Тако је претежан део Бачке обједињен са „крњом” жупанијом Бач-Бодрог, са седиштем у Сомбору. Извршена је и рестаурација некадашњег административног управног система. Жупанија је подељена на једанаест административних срезова, а ови на „самоуправне” општине. Устројени су некадашњи органи власти: Муниципално веће жупаније, Муниципално веће слободних краљевских градова, велики жупан, поджупан, срески начелници, градоначелници, општински кнезови. Тако је Нови Сад, после двадесет три године, поново добио статус слободног краљевског града. Петроварадин, који је у састав Новог Сада укључен законом од 9. октобра 1929. године, поново је одвојен и припао новоствореној НДХ-а, где ће за градоначелника бити постављен Ђорђе Јелачић. Средином августа 1941. године, велики жупан Града постао је Петер Фернбах, а градоначелник већ поменути Миклош Нађ. Срби су, у Муниципалном већу Града добили свега десет процената места, иако су чинили већину у Граду, а у Муниципалном већу жупаније, заједно са Хрватском народносном групом, исто толико места. Српски народ, који је чинио око двадесет два процената становништва Бачке, добио је у Представничком дому и једног посланика из Новог Сада, Милана Л. Поповића. Нешто касније, у Горњи дом биће позван и новосадски владика Иринеј Ћирић.³⁴

Чланове градских представништва у жупанијским градовима (по 30 чланова) именовано је поджупан. Градоначелник је именовано, односно запошљавао градске помоћнике и техничке службенике, као и градске хонорарне службенике, намештенике градских завода и установа. Службеници су полагали службеничку заклетву. У септембру 1941. године, према наредби Министарства унутрашњих послова, именовано је Градско (Муниципално) веће, од 62 члана. Од Срба у састав су ушли: др Александар Моч, Станоје Ћирић, Пеција Поповић, Милош Петровић, и још двојица. Именовани чланови овог већа између себе су бирали Мало веће од 12 чланова, у ком су били Милош Петровић и Пеција Поповић. Великим и Малим већем председавао је жупан, а у његовом одсуству, градоначелник. Велико веће се састајало четири пута годишње, а Мало веће сваког месеца.³⁵

Устројен је и систем правосуђа, па су окружни судови формирану у Новом Саду, Сомбору и Суботици, а у средиштима окружних судава и

³⁴ Хрвати су у Представничком дому имали такође једног представника, Гргу Вуковића, док Словаци и Русини нису имали ниједно место. Милан Л. Поповић, у време Краљевине Југославије био је краљевски сенатор. У ослобођеном Новом Саду биће осуђен на смрт, 1. новембра 1945. године, као сарадник окупатора. Јосип Мирнић, нав. дело, 116–118. Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 532.

³⁵ Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 500.

Краљевска јавна тужилаштва. Обновљена је и делатност Адвокатске коморе и јавних бележника у Новом Саду. У Новом Саду ће, од раније 60 уписаних у Адвокатској комори, за време окупације добити дозволу само 10, а Јевреја свега троје. Сличну судбину доживеће лекари у Новом Саду, српске и јеврејске националности. Јевреји ће бити стављени у обавезу радне службе у Граду.³⁶

За седиште Бач-Бордошке жупаније изабран је Сомбор, а будући велики жупан постаје др Лео Деак, мада је у комбинацији био и др Иван Нађ, а заменик витез Ерне Бајшаи. Лео Деак ће бити изабран и за великог жупана града Сомбора, а за Нови Сад ће бити одређен др Петер Фернбах, темерински велепоседник. Крајем 1941. године именовани су и чланови Муниципалног већа жупаније, као највише управно тело. Међу 250 чланова, именовани су и Срби (двадесет један). Средином децембра именовани су и чланови муниципалних одбора слободних краљевских градова. Постављење великог жупана слободног краљевског града Новог Сада биће тек 2. маја 1942. године, знатно касније него у Сомбору или Суботици, а разлог томе су и јануарски догађаји у Новом Саду, 1942. године. Упоредо са постављењем великог жупана, у дужност је уведена и градска управа.³⁷

Паралелно са изграђивањем система власти, у окупирано подручје Бачке и Барање преноси се и целокупан систем политичких партија и других организације: Странка мађарског живота, Партија мађарске обнове, Странка стреластих крстова, Мађарски савез учесника рата, Земаљски савез ратних инвалида, удовица и ратних сирочади и многи други. Противно одредбама ратног права, окупатор врши мобилизацију југословенских држављана у своју војску.³⁸ Активну улогу мађаризације у Новом Саду имаће и ЈМКС, који, по окупацији Бачке, мења име у ДМКС (Јужномађарски културни савез). У јулу 1941. године број чланова ДМСК-а је достигао цифру од 11.000 лица. Седиште ове организације остаће Нови Сад – и по окупацији Бачке, иако се спомињао и Сомбор.³⁹

Инкорпорацијом Бачке и Барање у мађарску државу, стварају се и одређене претпоставке за рад већ поменутих политичких партија и организација. У том смислу, највише се истицала владајућа партија, Мађарска партија живота (МЕР). Жупан слободног краљевског града Новог Сада, Фернбах Петар, као и Лео Деак, били су једни од лидера ове партије у Бачкој. Формирање месних организација ове партије започеће још у другој половини 1941. године, а наставити до половине наредне године. Заседа-

³⁶ Јосип Мирнић, *Систем фашистичке окупације...*, 20.

³⁷ Александар Касаш, нав. дело, 77–79.

³⁸ Чедомир Попов, *Војводина у народноослободилачком рату...*, Нови Сад, 1984, 71.

³⁹ Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 258.

ња ће имати констатно и у Новом Саду, а значајну улогу у животу ове партије одиграће и новосадски лист *Reggeli Usjag*. Партија мађарске обнове, на чијем се челу налазио Бела Имреди, окупиће у Новом Саду око шест процената Мађара у Граду, углавном из редова богатих трговаца и занатлија и дела интелигенције. Странка стреластих крстова (тзв. „њилаши“) је фашистичка странка, по узору на Хилерову нацистичку странку, која се противила пријему Срба у своје редове. На челу екстремне Странке стреластих крстова, на нивоу жупаније, стајаће адвокатски приправник из Новог Сада, др Габор Јанчушко. Остале партије – Странка малих поседника и Социјалистичка партија – неће имати значајну улогу и утицај у Бачкој и Барањи.⁴⁰

Нови Сад је био седиште обласних комитета КПЈ и СКОЈ-а за Јужну Бачку и, једно време, ПК КПЈ за Војводину. Сматра се да је, пре окупације, у Граду било 120 чланова КПЈ и око 400 чланова СКОЈ-а. Као почетак борбе против окупатора, узима се 25. јул 1941. године када су војне десетине изашле у атар Новог Сада да пале жито. Наредног дана доћи ће и до оружаног отпора надмоћнијем непријатељу. У међувремену, писале су се пароле по Граду, посипали ексери по путу, секли ТТ каблови и стубови и пружали оружани отпори приликом покушаја хапшења. КПЈ ће постати носилац покрета отпора у Новом Саду, али ће трпети и велике губитке од противудара окупатора. Само у другој половини 1941. године похапшено је преко 680 чланова КПЈ, скојеваца и симпатизера НОП-а, а већина организатора биће ухапшено и стрељано, или обешено. Нови Сад је изабран и за центар пропагандне активности КПЈ (након напада на СССР) – где је покренут лист *Весту* (мађарски *Hirek*), али ће проглашењем преког суђења, 15. јула 1941. године у Новом Саду, рад покрета отпора још више бити отежан.⁴¹

Борац новосадског партизанског одреда и млади комуниста Живко Радовановић био је први партизан у Бачкој који је погубљен вешањем. Обешен је почетком августа 1941. године.⁴² У једном оружаном сукобу, када су почела масовније хапшења припадника НОП-а, 5. октобра 1941. године, биће убијен Радивој Ђирпанов, члан бироа ПК КПЈ, чиме је покрет готово угашен – све до августа 1942. године, када руководилац ослободилачког покрета у Бачкој и секретар ПК КПЈ постаје Светозар Марковић Тоза. Под

⁴⁰ МЕР је на изборима 1939. године изборио 183 посланичких мандата, од 260 укупно, а Партија мађарске обнове 16 народних посланика. Александар Касаш, нав. дело, 107–111; Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 526.

⁴¹ Значајан датум у устанку КПЈ против окупатора био је и датум немачког напада на СССР, 22. јун 1941. године. Мађарска се придружује немачком нападу, 27. јуна 1941. године. *Име и презиме Нови Сад*, Нови Сад, 2009, 64; Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, 408.

⁴² Чедомир Попов, нав. дело, 106.

утицајем Светозара Марковића и Бранка Бајића, 15. новембра 1942. године излази први број *Слободне Војводине*, органа Покрајинског народноослободилачког одбора (послератни *Дневник*). Када је Бранко Бајић убијен, а Марковић тешко рањен и ухваћен, ослободилачки покрет се опет нашао у кризи. У другој половини 1943. КПЈ се консолидује и повећава свој утицај. Расположење за борбу против окупатора расте код Новосађана. Од априла 1943. до јуна 1944. све присутнији је одлазак у сремске партизане. Ухапшени партизани били би одвођени у злогласну „Армију” на испитивање и мучење. Њих је, у неколико наврата, успео да посети и новосадски епископ Иринеј Ћирић. У одвојеном Петроварадину деловала је и група младих учесника НОП-а, под вођством домобранског часника (капетана) Далибора Францистија.⁴³

У пролеће 1943. године, кад је НОП поново оживео у Новом Саду, јавиће се и извесни покушаји организовања присталица четника Драже Михајловића, али су и ови покушаји сузбијени од стране окупатора.⁴⁴

Уз дозволу окупаторских власти, у Новом Саду се, 16. децембра 1941. године, појавио и српски дневни, јутарњи лист *Нова пошта*, штампан ћирилицом. Излазио је константно од 16. децембра 1941. до 6. септембра 1944. године. Лист је покренула група новинара, на челу са Војиславом А. Матићем, као главним и одговорним уредником, а редакција је била смештена на првом спрату зграде „Аполо”, на Главном тргу број 6. Новине су се штампале у штампарском заводу „Уранија” (данашња Јеврејска улица), где се, по ослобођењу, штампала *Слободна Војводина*. Лист је, поред информација које је пружао бачким Србима и разноврсног садржаја, служио и окупаторској пропаганди. Марко Теодоровић, који је у листу имао задатак да редигује службени ратни Хитлеров извештај, преокренуо га је и постепено орјентисао у корист савезника, док то није откривено и спречено одвођењем Теодоровића у логор „Дахау”, где је уморен. Маја 1943. покреће се и недељни лист *Понедељак*, јер тим данима *Нова пошта* није излазила, као и данима после празника. Покренуте су и периодичне публикације *Бранково коло*, *Илустрована недеља* и *Српско коло*, а појављивао се и српски календар.⁴⁵

Година 1941. и, нарочито децембар месец, били су веома тешки, а зима која је наступила, изузетно хладна. Несташица која је владала у Граду није се одразила само у погледу прехрамбених намирница, него и оста-

⁴³ 31. јула 1941. године у Зрењанину је стрељана Соња Маринковић, а 6. фебруара 1942. године убијени су Ђорђе Зличић и секретар ОК СКОЈ за Јужни Бачку Ђорђе Микеш. О учешћу НОП-а у Новом Саду, у току окупације, види опширније у делу Чобански, Голубовић, Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији, књиге 1 и 2*, Нови Сад, 1971.

⁴⁴ ЕНС, 16, 241.

⁴⁵ По ослобођењу Новог Сада, Војислава Матића и његове сараднике, Војни суд Војне области Бачка прогласио је за непријатеље и осудио на смрт стрељањем. ЕНС, 17, 222.

лих животних потреба. Тако је Нови Сад имао оскудицу, поред хране, и у огреву. Дрва за огрев није било у довољним количинама, па је дрво у Нови Сад увожено железничким путем из Румуније и Хрватске независне државе (НДХ).⁴⁶

Полицијске рације биле су сталне по Граду, легитимисање и хапшење, као и ограничења у кретању. Хапшења која су описана у штампи нису обухватала припаднике покрета отпора, већ разбојништва, повећане цене намирница и злоупотребе, преваре и слично. Тако је, само у периоду децембар-јануар 1941/42. забележено неколико случајева у штампи. Полицијске рације на улицама Новог Сада вршиће се константно, кроз све године окупације. Такси је у Граду – по наредби полицијског капетана Зомбори Ђуле – био забрањен од 23,30 часова до 7 часова изјутра, када је владао и полицијски час, као и недељом и празницима. Изузетак је био само у случају ако је превоз вршен у корист власти.⁴⁷

У току јануара 1942. године Нови Сад ће доживети врхунац окупаторског терора. Наиме, још 7. октобра 1941. године, у седишту великог жупана Новог Сада одиграо се састанак на којем је закључено да, услед великих саботажа и паљевина у последње време, треба поштрити мере за очување јавне безбедности. Тада је једнодушно донета одлука о неопходности „одржавања рације са већим опкољавањем”. Донета је и одлука о померању полицијског часа на 23 сата, одлука о поштравању контроле преласка Дунава и извршењу ревизије бирташких дозвола, за локале које поседују Срби.⁴⁸

Непосредан повод унапред испланираног злочина према Србима и Јеврејима јануара 1941. године био је оружани сукоб војних и полицијских јединица мађарског окупатора и шајкашког партизанског одреда у жабаљском атару, 4. јануара 1942. године, у којем је на обе стране било људских жртава, али је још истог дана био окончан. Са становишта државне безбедности никаква даља опасност поретку није претила, али је то био изговор за започињање масовног убијања недужног становништва. Рација је у местима Шајкашке спроведена од 4. до 19. јануара, у Новом Саду од 21. до 23, да би се преко Србобрана завршила у Бечеју, 29. јануара 1942. године. Судионици у Рацији били су припадници војне, жандармеријске и полицијске силе окупатора којој су на располагању стајале и цивилне власти, као и мањи део цивилног мађарског становништва, а негде и немачког.⁴⁹

Мађарске политичке и војне главешине су 12. јануара 1943. године у Будимпешти донеле одлуку да се Рација прошири и на Нови Сад. Узалудна

⁴⁶ *Нова пошта*, 5/21.12.1941.

⁴⁷ *Нова пошта*, 8/14.1.1942.

⁴⁸ Чобански, Голубовић, Куманов, нав.дело, 514.

⁴⁹ ЕНС, 23, 221.

је била иницијатива и молба Ендре Бајчи-Жилинског упућена председнику владе Бардошију да се она спречи и тако понови злочин из Шајкашке.⁵⁰

Раџија у Новом Саду је започела 21. јануара 1942. године између 7 и 8 часова изјутра, претресима, легитимисањем, хапшењима и одвођењем у „Леванте” дом пред чланове легитимационог одбора. Нови Сад је био блокиран и, дан за дан, до 23. јануара, претресани су поједини делови Града и вршене пљачке и убиства грађана Новог Сада, а у злочину је учествовала и Градска управа. Жртава је било по целом Граду, а убијане су у двориштима, пред кућама и становима. Злочин се догодио по изузетно хладном времену, када се температура спуштала и до минус 25 степени. Колико је хладно време било тих јануарских дана 1942. године сведоче и чланци по новинама, који бележе да су се многи водоводи по кућама замрзнули и да нису били употребљиви. Како је утврђено, тих дана је у Новом Саду убијено најмање 1300 људи, припадника српског и јеврејског народа. Увече, 23. јануара 1924. године, на улицама Новог Сада појавили су се плакати који су потврдили завршетак Раџије.⁵¹

После геноцидних догађаја у првом месецу 1942. године у Новом Саду, Град се морао вратити, уколико је то било могуће, нормалнијем животу. Са завршетком јануара, завршена је и пацификација јужних крајева – када је Ференц Сомбатхељи издао наредбу о обустављању делатности органа унутрашње безбедности у Бачкој, и када се укида заједничка контрола, а све јединице се повлаче у своје гарнизоне – у циљу успостављања мирнодопског система. Биланс и консеквенце пацификације биле су трагичне. Бачка остаје без близу четири хиљаде својих житеља, највише Срба (2.578) и Јевреја (1.068).⁵²

Муниципални одбор Новог Сада је почетком фебруара 1942. године предвидео, а начелник министарства др Елемер Шаш потврдио, буџет града Новог Сада за 1942. годину. Предвиђени буџет је био мањи од прошлогодишњег и износио је 4,5 милиона пенга. У буџету је предвиђен новац за

⁵⁰ Ендре Бајчи-Жилински је био посланик Странке малих поседника у мађарском Парламенту. ЕНС, 23,222.

⁵¹ Чланове легитимационог одбора у „Леванте” дому чинили су: Ђула Крамер, председник ДМСК; др Елемер Корањи, римокатолички свештеник и доцније народни посланик; Лајош Хорват, реформаторски пастор и доцније народни посланик. Убиства су вршена на следећим местима: у Лајош Кошут улици (Милетићева), касарни 16. батаљона пограничних ловача, Бардоши улици (Дунавска), Успенском гробљу, Штранду, фудбалском игралишту НАК, Пирошки улици (Руменачка) и разним деловима Града. Многи злочинци Раџије биће прво одликовани: Ласло Деак, Ференц Фоти, Јожеф Граши, Геза Гунде, а после ће против њих бити покренут судски процес, као и против Ференца Фекетехалмија-Цајднера, Мартона Зелдија и других. Види опширније, З. Голубовић, *Раџија у Јужној Бачкој 1942*, Н. Сад, 1992; *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини*, Н.Сад, 2009; А. Касаш, *Стенографски записници са суђења...*, Н.Сад, 2008.

⁵² Александар Касаш, наведено дело, 91.

поплочавање многих градских улица, изградња Дарањијевог насеља и велики број нових улица и одводних канала, и пумпна станица. Предвиђен је и новац за подизање модерног стадиона, а планирана је била и надоградња градске куће и успостављање градске експозитуре на ченејским салашима. Број чиновника у градском пореском звању је остао исти, а чиновничке плате су повећане. Грађавинска делатност у Новом Саду била је скоро обустављена, Град је остао и без неколико хиљада својих житеља, па за градњом станова није било потребе.⁵³

Током марта и априла 1942. по новосадској штампи најављивани су велики датуми за мађарску историју. Првог марта се традиционално обележавала годишњица ступања на престо мађарског регента Хорти Миклоша, врховног команданта војске и државе⁵⁴, док се 15. марта обележавало сећање на устанак за ослобођење Мађара, од 15. марта 1848. године. Приликом обележавања 15. марта, Град је изгледао свечано тих дана. Поред учешћа грађана на Главном градском тргу, обележавале су га све школе, удружења, установе и, наравно, војска. Манифестација би увек почињала дан раније, опходом војне музике кроз градске улице, и настављена је сутрадан интонирањем химне, говорима, приређеним ручком – да би се завршила свечаношћу у Дому „Леванте”. Приликом обележавања 15. марта, учешће је узимала и Државна гимназија са српским наставним језиком, а у храмовима Српске православне цркве служила се литургија.⁵⁵ Слично ће изгледати прослава годишњице уласка Хонведа у Нови Сад, иначе обележавана у свим градовима Бачке, сваке године до ослобођења. Активну улогу имаће и ДМКС у тим прославама. Немци, односно њихова организација „Фолксбунд”, у Новом Саду ће сваког априла у окупацији обележавати Фиреров рођендан.⁵⁶

Током марта 1942. године долази до значајне промене. У мађарској влади Калаи Миклош ступа на место новог председника мађарске владе, уместо дотадашњег председника Ласла Бардошија. Ова промена ће бити значајна и за српски народ и догађаје везане за Рацију, јер ће шеснаесторица виђенијих личности, међу којима су и епископ бачки Иринеј Тирић, Милан Ј. Поповић, а на челу са Ендре Бајчи Жилинским, поднети Парламенту захтев да се најодговорнији за Рацију казне, а оштећеним лицима надокнади штета. Такође, активношћу Српске православне цркве, посебно црквене општине у Новом Саду, спасено је из Шарварског логора близу три хиљаде деце и 184 мајки са новорођенчадима. Од православног Ус-

⁵³ *Нова пошта*, 19/1.2.1942.

⁵⁴ Хорти Миклош је постао регент Мађарске 1. марта 1920.године, *Нова пошта*, 42/27.2.1942.

⁵⁵ *Нова пошта*, 56/15.3.1942.

⁵⁶ 20.априла 1941. Адолф Хитлер је обележио свој 53.рођендан, *Нова пошта*, 84/21.4.1942.

крса 1942. године, мађарске власти су почеле дозвољавати и слање помоћи интернирцима у логор Шарвар.⁵⁷

У циљу заштите становништва Града од непријатељског ваздушног напада, градоначелник, витез др Нађ Миклош, објавио је наредбу у којој се предвиђају све потребне мере за ову врсту одбране, почев од 15. марта 1942. године. Тако је наређен попис свих кућа за становање, власника и обавеза изградње склоништа за куће које имају више од 20 чланова. У складу са том наредбом ће се сваке суботе вршити и обавезна проба сирена у Граду, од 15 маја 1942.⁵⁸ Ове наредбе ће се строжије контролисати када започне совјетско бомбардовање мађарских градова, пре свих Будимпеште, од септембра 1942. године. Тада се уводи и замрачивање Града које је трајало од 22 часа до ујутру у пет сати, кад је вероватно сунце излазило.⁵⁹

Веза са одвојеним Петроварадином и Независном државом Хрватском је функционисала најпре скелом која је свакодневно саобраћала између два одвојена града, подељена природном и новом државном границом, реком Дунав. Четрнаестог априла 1942. године, односно 16. априла 1942. године, Нови Сад су посетили најпре хрватски делегати који су, са својим мађарским колегама, договарали у мешовитој комисији размену судских и административних архива из периода Краљевине Југославије. Недуго потом, и градоначелник Петроварадина Ђорђе Јелачић је, са својим новосадским колегом Нађ Миклошем, договарао повећање броја скела између Новог Сада и Петроварадина.⁶⁰ Са истим циљем у току новембра ће у Граду боравити и делегација из Београда и преузети архиве Дунавске бановине. Нешто пре тих састанака, са лепшим временом, било је започето вађење старог, порушеног железничког моста, срушеног у Априлском рату, од стране југословенске војске. Окупатор је у току 1942. године успео да детаљно обнови железнички мост, за (углавном) војне потребе. Због тога је и сам мост био добро чуван, а њега ће, током 1943. године, чувати и италијански заробљеници. Преко моста су биле рапете и жице на које ће налетати немачки авиони.⁶¹ У истом периоду биће обновљена и оба моста на Ференцовом каналу (пре рата канал краља Александра) у Новом Саду. Они ће у присуству градоначелника и великог жупана бити пуштени у делатност крајем новембра 1942. године.

После једног састанка народног представника Срба у Парламенту Мађарске, Милана Л. Поповића, са председником мађарске владе Калаи Миклошем, одржаног 13. новембра 1942. године, Србима су учињени одређени уступци. На том састанку је Милан Л. Поповић затражио обнову

⁵⁷ Александар Касаш, наведено дело, 93–97.

⁵⁸ *Нова пошта*, 99/8.5.1942.

⁵⁹ *Нова пошта*, 197/6.9.1942.

⁶⁰ *Нова пошта*, 197/6.9.1942.

⁶¹ Богољуб Савин, *Новосадски мостови на Дунаву*, Нови Сад, 2005, 32.

делатности српских културних институција, пре свих Матице српске у Новом Саду и враћење парцела српским добровољцима из прошлог рата, за целу територију Бачке. Ова молба је одобрена, а остало је и да се размотри и донесе решење по питању српско-православне манастирске и народно-црквене имовине. Нешто касније, истог месеца, одржаће се и конференција МЕП-а у Новом Саду, са циљем побољшања исхране становништва и побољшања снабдевања Града.⁶²

Ударци које је мађарски фашистички окупатор нанео НОП-у Новог Сада и целе Бачке крајем 1941. и током 1942. године, терор над недужним становништвом, присилна мобилизација Срба у мађарску војску били су, како по директним, тако и по индиректним последицама – изузетно тешки. Интензитет хапшења чланова КПЈ и симпатизера се од окупације константно повећавао, а кулминацију је достигао током 1942. године. Међутим, почетком 1943. године ствари се мењају. Сам почетак године обележиће и један од преломних догађаја другог свеопштег сукоба, а то је битка за Стаљинград, која ће значајно променути ток збивања у Мађарској и Бачкој.⁶³

Већ почетком године, тачније крајем месеца јануара 1943. године, Нови Сад добија новог великог жупана слободног краљевског града. У политици попуштања према Србима, видевши да се рат губи, Мађари су сменили др Петера Фернбаха – који је сматран за једног од криваца јануарске рације 1942. године – и поставили Лео Деака, великог жупана Бач-Бордошке жупаније и града Сомбора, посланика у мађарском парламенту. Овај, по рођењу Куљанин, после Првог светског рата живео је у Сомбору и бавио се адвокатуром, где ће такође основати дневни лист *Friss Uszaj*, а свој утицај у оснивању је имао и у новосадском дневном листу *Reggeli Uszaj*. Заузимао је једну од водећих позиција у Мађарском културном савезу Југославије. Званично ће прузети своју дужност у марту 1943. године, а на функцији великог жупана Новог Сада остаће до немачке окупације Мађарске.⁶⁴

Недуго након ступања на дужност, у марту 1943. године, примиће и представнике бачких Срба, међу којима су били и Милан Л. Поповић, Тодор Милић, Дака Поповић, Бранко Илић, Милан Секулић, Милош Петро-

⁶² *Нова пошта*, бројеви 254/15.11.1942. и 261/24.11.1942.

⁶³ На вороњешком фронту, јануара 1943. године мађарска војска је имала губитке од око 148.000 војника. Александар Касаш, нав.дело, 130; Ч.Попов, нав.дело, 186. Већ почетком јануара 1943. године, после празника, издати су статистички подаци Градског матичарског звања за предходну 1942. годину. Укупно је било рођено 1264. детета. Обављено је и 330 венчања, доста мање за разлику од 1941. године кад је обављено 418. Прираст становништва је побољшан за 73 лица, док је 1941. године забележен губитак од 132 лица. *Нова пошта* 7/13.1.1943.

⁶⁴ Војни суд Треће југословенске армије је у Новом Саду 1. новембра 1945. осудио је Деака као ратног злочинца на смрт. Казну је потврдио Врховни суд ДФЈ 16. новембра исте године. ЕНС, 6, 295.

вић и други. Новом жупану се тада, у име присутних Срба, обратио Милан Поповић, желећи добродошлицу и тражећи нов, бољи почетак у односима Мађара и бачких Срба. Нешто пре тог састанка у Новом Саду ће започети акција прикупљања помоћи за породице мађарских војника, од стране регентове супруге грофице Илоне, док ће епископ бачки Иринеј Ћирић бити постављен за члана Горњег дома мађарског парламента.⁶⁵

Слична свечаност биће уприличена и у част градоначелника Миклош Нађа – када добија од полицијских званичника „акредитацију” да од привременог градоначелника постане стални (својим заслугама), после пуних две године на тој функцији.⁶⁶

После већ уобичајних прослава 15. марта и прославе уласка мађарске војске у Нови Сад и присаједињења Бачке, шеф полицијске капетаније Ђула Зомбори је поднео опширан извештај о раду полиције Новог Сада, од момента окупације. У извештају стоји да је полицији у 1942. години упућено 50.488 предмета од којих је 3.809 обичних, сталних престапа и 4.955 кривичних предмета. Наводи да у Новом Саду делују само три политичке партије и 63 разноврсна удружења, а међу њима се истичу „Фолксбунд”, Удружење руских емиграната, затим Српска женска добротворна задруга и Српско певачко друштво. Председник државног тужилаштва др Екерт Ласло је у свом извештају потврдио да се до 31. марта 1943. године у притвору налазило 201 ухапшено лице, од којих је већина мушког пола, али има и доста осумњичених жена.⁶⁷ Приликом једне званичне посете министра унутрашњих послова Мађарске, Керестеш Фишера, Новом Саду и Сомбору, истакнуто је да опстанак чиновника у служби искључиво зависи од знања српског језика. Сам је истакао тезу о потребној националној равноправности и то на основу постојећих закона који су у интересу свих становника Бачке. Приликом те посете Новом Саду, министар је обишао и полицијске јединице и разговарао са својим домаћинима, Нађ Миклошем и Ђулом Зомборијем, а обишао је и епископа бачког Иринеја Ћирића.⁶⁸

У склопу периода истицања равноправности свих грађана Бачке и Барање спада и дозвола мађарских власти да се у Новом Саду оснује и српски Омладински фудбалски клуб „Бачка”, а формира се и Српско певачко друштво „Невен”. У Занатском дому се први пут дозвољавају и организују игранке за српску омладину – која није била комунистичка, али је била

⁶⁵ Епископ бачки Иринеј Ћирић заслужан је и за ослобођење 2.800 деце и мајки са одојчадима из логора Шарвар. По завршетку рата је стављен у кућни притвор од нове власти, оптужујући га да је сарађивао са окупатором. *Нова пошта*, 2.3.1943; ЕНС, 123.

⁶⁶ *Нова Пошта*, 64/23.3.1943.

⁶⁷ У лето 1943. године спада и оснивање месног одбора Антифашистичког фронта жена (АФЖ) у Новом Саду. *Нова Пошта*, 84/15.4.1943; ЕНС, 2, 196.

⁶⁸ Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, књига 2, 132; *Нова пошта*, 195/2.9.1943.

потенцијал за НОП.⁶⁹ На позив Милана Ј. Поповића и Богдана Дунђерског из Старог Бечеја, у сали СПЦ општине је, 6. октобра 1943. године, одржана конференција руководиоца српства Бачке у јужном крају, са циљем да се заузме став према акцијама партизана, како би се спречило и могуће поновно увођење војне управе. Многи Срби нису прихватили позив. Међу присутнима били су Тодор Милић, заменик владике, Светозар Станковић и Дака Поповић, бивши југословенски министри, др Александар Моч и други. Резолуција је касније однета, у формираној делегацији, великом жупану, а лично ју је предочио Милан Ј. Поповић. КПЈ је осудила ову резолуцију, осуђујући их да је „диригована од горе” и да је дело сарадње Милана Ј. Поповића и представника окупаторских власти.⁷⁰

Покрет отпора генерала Драже Михајловића почеће интезивније да се организује, са већом активношћу током 1943. године. Сам покрет није дао већих резултата у Новом Саду и Бачкој. У октобру месецу су пред суд у Сомбору били изведени стотинак припадника овог покрета, а из Новог Сада било је њих десет ухапшених. Од 94 лица ухапшених и изведених пред суд Мађарског краљевског генералштаба, 34 су осуђена – од тога двоје на смрт, да би им касније казна преиначена на временско служење. Сем окупаторских власти, у саботирање овог покрета биће укључени и чланови ПК КПЈ за Војводину.⁷¹ Не дуго после поменуте резолуције представника Срба у Бачкој, тачније 1. новембара 1943. године, преминуо је Богдан Дунђерски, поседник и посланик бечејског среза у Парламенту Мађарске. Сву своју имовину он ће завештати Матици српској и тиме постасти, после Саве Текелије и Марије Трандафил, највећи добротвор. Општајне говоре одржаће Милан Ј. Поповић и председник Матице српске, др Александар Моч.⁷²

Тако је и трећа ратна година завршена у Новом Саду. Са ратним приликама и променама снага почео се мењати и приступ према НОП-у и започеће све већи прилив нових снага у комунистички покрет отпора. У склопу листа *Вести* на крају ће стајати позив маси да се прикључи НОБ-у,

⁶⁹ Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, књига 2, 186.

⁷⁰ У периоду од маја до октобра 1943. године Нови Сад је добио буџет за текућу годину који је износио нешто више од шест милиона пенга. Град је 19. јула посетила и удовица заменика регента Хорти Иштвана, погинулог на Источном фронту. Тада је обишла Град, функционере и Војну болницу. Сам председник Владе Калаи Миклош је требао да посети Нови Сад у јуну месецу, али је долазак отказан. *Нова пошта*, 155/16.7.1943; Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, књига 2, 245.

⁷¹ Чобански, Голубовић, Куманов, нав. дело, књига 2, 242.

⁷² У то време спада и почетак курса за кућне команданте Лего-лиге у Новом Саду, са циљем организовања одбране из ваздуха. Председник скупштине Лего-лиге биће Хорват Казмер, заменик градоначелника. *Нова пошта*, 245/3.11.1943.

у што већем броју. Последњи осми број листа у 1943. години изаћи ће 28. децембра 1943. године, а лист је наставио са објавом све до лета 1944.⁷³

Уласком у 1944. годину и последњи период окупације града Новог Сада, догодиће се и мноштво промена – пре свега на Источном фронту, које ће се одразити на Бачку и Нови Сад. Цео слободољубиви свет пратио је с напетом пажњом развој и ток збивања у ратним сукобима. После капитулације Италије септембра 1943. године, јача притисак Немачке на Мађарску да се војно и економски више ангажује у стварању новог европског поретка. Тај притисак је нарочито јачао након пропасти Калаијеве политике „класкалице”.⁷⁴ Већ тада су постојали немачки планови о војној окупацији Мађарске, до које је требало доћи марта следеће (1944) године.

На почетку године, после обележених божићних празника, Град је у четвртој години окупације наставио да се бави сталним проблемима. Комунистичко руководство се све чешће почиње обраћати „поштем Мађарима” да ступе у оружану борбу против фашизма. Оно је истицало потребу заједничке борбе у ослобађању Војводине и решавању њеног политичког статуса у југословенском федеративном систему, који се темељио на одлукама Другог заседања АВНОЈ-а, одржаног 29. новембра 1943. године у Јајцу. Замрачивање Града, које је увелико постало обавеза сваког становника, било је настављено и у следећој 1944. години. Увођењем преког суда због крађа у време замрачивања Града, суд је почео кажњавати пресудом казне смрћу. Саобраћај се такође посебно регулисао у време замрачивања, односно означене ваздушне опасности, а ступила је и наредба обавезног личног пријављивања за сваког грађанина – било за поседовање мађарског или било ког другог држављанства.⁷⁵ Наредбом заменика градоначелника и председника Лего-лиге у Новом Саду, Хорват Казмера, морала су се на целој територији Града изградити склоништа за одбрану из ваздуха.⁷⁶ У исто време започиње антибољшевичка кампања мађарског окупатора, која се огледала и кроз ликовне изложбе и програме антибољшевичке омладине. Ваздушне узбуне, као и упозорења на летове за узнемиравање, од средине марта исте године саопштавали су се преко радио

⁷³ На иницијативу Милице Црнојачки и још неколико особа, у лето 1943. формираће се Антифашистички фронт жена у Новом Саду (АЖФ). Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело*, књига 2, 271–283.

⁷⁴ Политика „класкалице” је вођена од стране председника мађарске владе Калаија, а значила је могућност искакања Мађарске из рата и склапање сепаратног мира са западним силама. То је био израз пољуљаног уверења да ће Немачка добити рат. Јосип Мирнић, *систем фашистичке...*, 34.

⁷⁵ Прва смртна пресуда преког суда извршена је над Васом Кантарцићем, 5. фебруара 1944. године. *Нова пошта*, 28/6.2.1944.

⁷⁶ Град је током марта добио и нацрт буџета за 1944. годину и износио је нешто више од десет милиона пенга. *Нова пошта*, 51/4.3.1944.

апарата. Све ће ово бити увод у тежак период за грађане Новог Сада, поготово у вези са бомбардовањем које ће уследити.

Скромном прославом 15. марта, у организацији Града и ДМКС-а у „Леванте” дому и свим школама, овај празник је обележен последњи пут у окупацијском режиму. Период мађарске окупационе власти се овом прославом завршава. Наиме, договором немачког вође Адолфа Хитлера и мађарског регента Миклош Хортиа, на једном састанку одржаном 18. марта у Клесхајму, споразумно је прихваћено да немачки Рајх, у циљу бољег вођења рата, мора окупирати мађарске територије. Немачка окупација је започела већ следећег дана и у Нови Сад су ушле јединице борбене групе „Браунер”, без икаквог отпора мађарске војске и полиције.⁷⁷ Новонасталу ситуацију еуфорично су поздравили новосадски Немци на улицама, као и припадници пронемачких организација, Партија мађарске обнове и Странка стреластих крстова, чијих је 237 чланова, у то време, евидентирано у Граду. Како је на чело мађарске владе дошла нова постава, то се одражава и на персоналне промене у жупанијским, општинским и градским руководствима. Др Лео Деак се повлачи са позиција које је заузимао, а на његово место постављен је, 23. маја 1944. године, лидер Партије мађарске обнове у Бачкој, др Јожеф Пиукович. На месту поджупана Бач-Бордошке жупаније остаје Ерне Бајшаи, проверени немачки човек. Др Петер Фернбах, до скоро велики жупан Новог Сада, поново се враћа на ту позицију као пронемачки оријентисан члан Партије мађарске обнове. Његово свечано постављење биће обављено тек 31. маја 1944. године, а свега месец дана потом добија чин – унапређење у витеза. У Суботици ће 30. јула 1944. положити заклетву за чин витеза и бити уведен у звање са још 99 бачких лица.⁷⁸

Уједно са променама у кадровском руководству жупаније и градских челника, извршена је и реорганизација полицијског кадра Града. Указом министра унутрашњих послова Мађарске, шеф полицијске капетаније др Ђула Зомбори, који је на том месту био од првих дана окупације, прекомандован је у Марошвашархељу. На његово место доведен је дотадашњи шеф капетаније у Њиређхази, др Ваштаг Золтан. Шеф кривичног одсека месне полицијске капетаније др Рац Казмер такође је добио премешај, а његово место је привремено заузео др Падањи Золтан.⁷⁹ У Граду је истовремено формирана немачка SS команда, са оберштурмбанфирером Лункеом на челу, док је Немачка служба безбедности (Sicherheitsdienst) фи-

⁷⁷ Јосип Мирнић, нав. дело, 325.

⁷⁸ Александар Касаш, нав. дело, 148.

⁷⁹ Нешто касније ће и заменик градоначелника и велики бележник Хорват Казмер добити премештај из Новог Сада у Печ, а на његово место ће се именовати др Ђармати Имре. *Нова пошта*, 102/9.5.1944.

гурирала равноправно са мађарском жандармеријом и полицијом.⁸⁰ На територији целе Мађарске, од 15. јуна 1944. године уведене су јединствене снаге: војна команда, служба противваздушне одбране, војска, полиција, „Леванте” обвезници, ватрогасци, здравство, као и поједина лица из грађанства. Злогласна „Армија” у Новом Саду се нешто раније сели у официрски дом на Дунаву, а за месец и по дана кроз њу је прошло три стотине лица из Новог Сада и околине. Присилна мобилизација младих Срба је настављена: позив су добијали прво мушкарци рођени у периоду 1924–1927. године који би, потом, били послати на присилан рад по немачким аеродромима. Тамо би трпели константно бомбардовање савезничке авијације. Овом мером било је обухваћено око 500 Новосађана, а око 3.500 лица из целе Бачке.⁸¹

Окупацијом мађарских територија приступило се и радикалнијем решавању јеврејског питања. Нови министар унутрашњих послова Мађарске издаје, почетком априла, поверљиву наредбу о упућивању свих Јевреја у концентрационе логоре. Циљ је био очистити Мађарску од Јевреја. То коначно решење за Јевреје требало је бити спроведено и у самој Бач-Бордошкој жупанији. Пре наредбе министра унутрашњих послова, огласио се и сам Петер Фернбах упозорењем да, приликом гетоизације Јевреја и њиховог протеривања, треба прво обезбедити да имовина у њиховом власништву свакако припадне мађарској држави, а не Немцима и Србима. У антисемитску кампању било је укључено и вођство ДМКС-а. Убрзо је Јеврејима наређено ношење Давидове звезде, а потом забрањено напуштање домова. Од маја месеца креће њихова депортација у немачке концентрационе логоре, највише логор Аушвиц, у Пољској. Ослобођење Града 23. октобра 1944. године дочекаће свега две јеврејске породице, двадесетак оних којих су живели у илегали, док се из логора после рата вратило свега нешто више од 900 преживелих.⁸²

⁸⁰ У склопу долазака немачких јединица, у обезбеђивању Града, осигурању зграда, хапшењу Јевреја, осигурању оружја у „Леванте” дому, учествовале су и јединице Дојче мајншафта. Ова јединица се истакла и у хапшењу новосадских Јевреја и њиховом интернирању у логор у Бачкој Тополи. Већ 19. и 20. марта су похапсили од 300 до 400 имућних Јевреја Новог Сада. Овим акцијама се придружују и мађарски фашисти, тзв. Њилаши. Јевреји би најпре били затворени у новосадски хотел „Слобода”, где би били малтретирани и испитивани, а потом послати у логоре. Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело*, књига 2, 300.

⁸¹ Младићи су служили као помоћна радна снага на немачким војним аеродромима. Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело*, књига 2, 327.

⁸² Сам жупан Петер Фернбах је примио осниваче Мађарске национал-социјалистичке странке у мају 1944. када је започело њено оснивање у Делвидеку (Јужном крају). За опуномоћеника странке у Јужном крају је именован Крал Карољи, који је започео и рад на његовом организовању у Новом Саду. Своје нове чланове је позивала на пријем у Ракоци Ференц улицу. *Нова пошта*, 104/11.5.1944; Александар Касаш, *нав. дело*, 148; ЕНС, 9, 280.

Узнемиреност која је владала Новим Садам у другој половини 1944. године повећала се почетком савезничког бомбардовања. У градској штампани ови ваздушни напади називаће се терористичким. Наиме, 7. августа 1944. године Нови Сад је осетио први пут буку савезничких авиона, а потом и ударе савезничких бомби. Све је почело у 10 часова ујутру када је 25 савезничких авиона-бомбардера, у пратњи ловаца, најпре прелетало Нови Сад, а потом и изручило око 120 разорних бомби. Мета је била новосадска фабрика „Кулпин” на обали канала Ференц (Александар) и Зимовник, простор зимског пристаништа на Дунаву. У околини фабрике је срушен и велики број приватних кућа. Нови Сад је други пут био засут разорним бомбама савезника 16. августа 1944, а трећи пут првог септембра, око 12 часова. Мете су овог пута биле железничка станица и њена околина. На дан 6. септембра 1944. године, по четврти пут је извршен напад савезничких авиона ударом у седам таласа. Тада су засути бомбама: аеродром на Сајлову, железничка и ранжирна станица, разорена је електрична централа, а цео Град је остао без електричне струје и воде. Брза оправка је била онемогућена. Како је у центру Града била смештена палата Хабаг, иначе средиште „Културбунда”, и она је постала мета напада. По неким информацијама, у време напада се ту налазио велики број бачких Немаца, а међу њима и неке водеће личности. Прве процене су биле да има много жртава. Приликом поновног бомбардовања зграде 18. септембра, гађана је и зграда жандармерије, преко пута палате Хабаг. Обновљени железнички мост за потребе окупатора такође је био један од мета напада. Међутим, бомбе су тај циљ промашиле и мост је преживео рушење. Посао рушења завршиће сам окупатор приликом повлачења из Новог Сада, октобра 1944. године.⁸³

Како се ни влада Деме Стојаица није дуго одржала на власти – не мавши да поправи мађарске прилике – она је распуштена 29. августа 1944. године. Мађарски регент покушава да поправи стање довођењем на чело генерала Гезу Лакатоша. Формирањем нове мађарске владе промењен је и велики жупан Бач-Бордошке жупаније. Уместо Јожефа Пијуковича постављен је Арпад Фалционе, међутим, због скорог завршетка рата на просторима Бачке, није много утицао на потоња збивања у њеним крајевима.

Скори пропаст окупаторских власти се свакако ближио. Почетком септембра 1944. године територије Бач-Бордошке жупаније и Барање проглашене су за ратно подручје.⁸⁴ Видљив знак скорог ослобођења била је и слика дугачке колоне аутомобила, камиона и других превозних средстава

⁸³ Последње у низу бомбардовања, до ког је дошло 21. септембра 1944. године, било је седмо по реду. Приликом ратних дејстава страдаће многи јавни објекти у Новом Саду, станбене куће, путеви, прехрамбена предузећа и многи житељи Града. Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело*, књига 2, 439. ЕНС, 30, 60.

⁸⁴ *Нова пошта*, 197/5.9.1944.

натоварених ратним материјалом, па и украденим новосадским пленом. Само у Новом Саду биће забележено око 10.000 одјава грађана, последњих месеци окупације. Неоспорно је и дисциплиновано и добровољно прихватање наређења о евакуацији, посебно бачких Немаца. Разлог томе свакако је била и све јача делатност народноослободилачког покрета,⁸⁵ као и све скорије приближавање Црвене армије границама југословенске државе. Већ негде седмог септембра 1944. године забележена је депеша ГШ НОВ и ПО Војводине да су Нови Сад и Бачка сведени на по једну немачку и мађарску дивизију. Осам дана касније се говори о одјави чиновничког, поштанског и банкарског кадра из Мађарске, који напуштају Град, а наредбом од 4. октобра то чине постепено и војно-полицијски елементи. Последње оружане снаге напустише Нови Сад у поподневним часовима, 22. октобра 1944. године.⁸⁶

Приликом задњих оружаных дејстава у окупираној Бачкој, Мирнић пише да се Милан Л. Поповић налазио неколико пута у посети Будимпешти, покушавајући тако да добије оружје за Србе наклоњене генералима Милану Недићу и Дражи Михајловићу, али се мађарски окупатор плашио могућности да се Срби из Бачке не опреме оружјем, а потом дигну устанак.⁸⁷

Пред само повлачење немачких и мађарских јединица, минирани су објекти на аеродрому, сајмишту, железничке комуникације, мост на каналу краља Александра Првог и железнички мост на Дунаву. Снажна експлозија која се 22. октобра 1944. године зачула око 15 часова поподне у Новом Саду, значила је и моментално рушење железничког моста на Дунаву. Тим чином је практично престала окупаторска власт у Новом Саду. У сам сумрак истог дана, на градској кући се поново завиорила застава југословенске државе. После њеног насилног скидања 12. априла 1941. године – кад је и званично престала власт Краљевине Југославије – после више од три и по године завиорила се нова југословенска застава са истакутим сим-

⁸⁵ Средином 1944. године, совјетске трупе избијају на румунску границу, а Румунија убрзо прелази на страну уједињених народа. 14. септембра 1944. се успоставља контакт са НО војском и уз сагласност НКОЈ-а добија се дозвола за улазак на југословенску територију. 4. јуна 1944. године англоамеричке снаге улазе у Рим, а 6. јуна почиње велики десант у Нормандији, отприлике у исто време кад се закључује споразум Тито-Шубашић, на Вису. Полако је започео распад квинслишких снага, четници покрет слаби и пропада. Новосадски НО одред формира се 28. августа 1944. године. Командант одреда постаје Јан Палњик Ђура, док је политички комесар био Тоша Гавриловић Гиле. Чедомир Попов, *нав. дело*, 272–273. Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело*, књига 2, 436.

⁸⁶ 8. октобра 1944. године трупе Црвене армије прелазе реку Тису код Сенте и ослобађају најпре Сенту, а потом и Стари Бечеј. Немачки Рајх је био спреман да прими бачке Немце под своје окриље. Рачунало се на бар 50.000 житеља из Бачке за насељавање на територије Рајха. Јосип Мирнић, *нав. дело*, 328. Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело*, књига 2, 423.

⁸⁷ Јосип Мирнић, *нав. дело*, 325.

болом (звездом) на себи. Звездани, црвени симбол на застави Југославије најавиће један нов период у историји Новог Сада. Народноослободилачка војска ушла је у Нови Сад следећег дана, 23. октобра, око шест сати изјутра. Први је наступио Новосадски партизански одред, а за њим и 12. војвођанска бригада. Истог дана одржана је седница Месног одбора, како би се конституисала нова власт.⁸⁸ Тако се завршио мучан период Другог светског рата у Новом Саду и његовој ближој околини. До коначног ослобођења, рат ће се у границама југословенске државе водити још до пролећа 1945. године.

⁸⁸ Пред само ослобођење Новог Сада, кроз њега је, на путу за Немачку, прошао и немачки посланик у Анкари, Фон Папен док је, према сећањима Триве Милитара, такође 6. октобра 1944. пропутовао и председник српске владе, генерал Милан Недић. Живко Марковић (по сећањима Триве Милитара) *Нови Сад на раскрсници минулог и садањег века*, Нови Сад, 2000, 458.

MIROSLAV JAĆIMOVIĆ
E-Gymnasium Novi Sad

POLITISCHE VERHÄLTNISSE IN NOVI SAD WÄHREND DES ZWEITEN
WELTKRIEGS – IM SPIEGEL DES BLATTES „NOVA POŠTA”

ZUSAMMENFASSUNG: Im Zeitraum zwischen den zwei Weltkriegen hat Novi Sad als administrativ-politisches und wirtschaftliches Zentrum der Donaubanschaft eine besonders große Entwicklung erlebt, die durch den Aprilkrieg 1941, dann durch die ungarische Okkupation des Batschka-Gebiets unterbrochen wurde. Die Zeit der ungarischen, und ab März 1944 auch der deutschen Okkupationsverwaltung in Novi Sad war für deren Bürger außerordentlich schwer. Interessant sind die administrative Wiedereinteilung in ehemalige historische Komitate und die Wiedererteilung des Status der königlichen Freistadt Novi Sad. Die Hauptthemen in dieser Arbeit sind nicht die Razzia im Januar 1942 und die Wirkung der Volksbefreiungsbewegung, sondern die Darstellung des Zustandes des Okkupationsregimes und der wichtigsten Ereignisse in der Stadt während des Zweiten Weltkriegs. Das Novisader Blatt „Nova pošta”, in der Okkupationszeit 1941–1944 in serbischer kyrillischer Schrift gedruckt, ist, neben anderen wichtigen Monografien, eine der wichtigsten Quellen für diese Arbeit für den Zeitraum des Zweiten Weltkriegs und die Stadt Novi Sad.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, der Zweite Weltkrieg, Okkupation, administrative Einteilung, Nova pošta

ПРИКАЗИ, ПРЕВОДИ И РЕЦЕНЗИЈЕ

UDC 069(497.113)(051)

ЛИДИЈА МУСТЕДАНАГИЋ

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ ПРИКАЗ 52. БРОЈА РАДА МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Часопис *Рад Музеја Војводине* – чији је први број објављен 1952. год. и који се, првобитно, појављивао под називом *Рад војвођанских музеја* – са променом назива издавача – од Војвођанског музеја у Музеј Војводине – 1992. је и он променио назив, а до 2010. године изашао је у педесет и два броја (41 свеска). Континуитет излагања часописа је, и поред историјских тешкоћа, очуван, као и његов рејтинг, те по последњој ранг листи републичког Министарства за науку и технолошки развој, он носи ознаку М52. Програмска оријентација овог годишњака, са незнатним изменама и допунама, сачувана је до данас. Идући у корак са временом, *Рад Музеја Војводине* прилагођава своје рубрике пратећи савремене тенденције, а свој профил јасно обликује стратегијом која пружа најбољи приступ научним и стручним текстовима, као и текстовима који употпуњују карактер оваквог часописа.

У последњем, 52. броју *Рада Музеја Војводине* заступљене су следеће научне области и рубрике: антропологија, археоботаника, археологија, етнологија, историја, историја уметности, палеонтологија, музеологија и културни менаџмент, грађа, прикази књига и изложби, размена публикација и In memoriam. У изради научних и стручних радова учествовало је 29 аутора, од којих су десеторо радници Музеја Војводине. Највише прилога има из археологије, историје и историје уметности.

Теме су бројне. Пажњу Иване Пантовић нарочито заокупљају „култни хлебови” које препознаје као слабо истражене. Ослањајући се на 19 примерака са локалитета Потпорањ – Кремењак и Вршац – Ат – који се налазе у збирци Градског музеја Вршац, ауторка чини напор да нам, на основу свих доступних података, пружи нешто више информација које ће омогућити боље разумевање и будуће прецизније дефинисање евентуалне улоге ових предмета у оквиру винчанске културе. Винчом се бави и Снежана Маринковић која нас упознаје са археолошким налазима са локалитета Живанићева доља, смештеним у збирку Народног музеја Зрењанин. У пи-

тању су предмети из периода од винчанске културе до средњег века, при чему ауторка нарочиту пажњу поклања онима из винчанске културе, а то су посуде за свакодневну употребу, богата фигурална пластика – атропоморфне и зооморфне фигурине, амулетни од алабастера и накит од спондилус шкољке. Лидија Баљ је и даље окупирана темом преисторијских дечјих играчака, овога пута из енеолитског периода, са Гомолаве. Ради се о минијатурним предметима од керамике међу којима се налазе различите посуде, жртвеник и мала зооморфна теракота, а циљ њеног рада је приказ заступљености дечјих играчака у археолошким налазима и указивање на значај њиховог изучавања. Тијана Станковић-Пештерац представља резултате геоелектричне проспекције на локалитету Феудвар код Мошорина, која је спроведена у априлу 2006. године и чији је циљ био да се утврди да ли се културни слој наставља, тј. да ли последњи откопан слој крије археолошке остатке. Илдико Медовић описује два предмета са територије средњег Баната, односно, локалитета Тараш-Селиште и Борђош. Са Тараша потиче ливени оков од бронзе, са сценом бика на којем стоји птица, што је типична представа за критско-микенску културу. Оков из касног бронзаног доба је служио као украсни део кола. Други предмет је харпун из бронзаног доба, откривен на локалитету Борђош, који се користио за риболов. Метални налази су и предмет анализе Марије Јовановић која нас упознаје са накитом из старијег гвозденог доба и латенског периода, са локалитета Гомолава. Ради се о копчама типа Ламинци из I в. п. н. е, астрагалним појасевима из IV–III века п. н. е. који имају бројне аналогije у старијем гвозденом добу, у сремској групи. На Гомолави, у каснолатенском насељу – које су средином II в. старе ере подигли Скордисци – пронађено је више бронзаних огрлица са механизмом за затварање, док из подграђа налазишта потиче бронзана копча из халштатског раздобља.

Анрополошки налаз из гроба пронађеног на локалитету Пећине у Врднику, 1969. године, који је опредељен у старије гвоздено доба, навели су Наташу Миладиновић-Радмиловић и Александра Капурана са Археолошког института у Београду да напишу рад и осветле анализу ових остатака: у питању су добро очувани, али некомплетни, скелетни остаци мушке индивидуе старе око 25 година. Прилог из археоботанике, као и до сада, потписује Александар Медовић, а овога пута нас упознаје са неколико индикативних узорака из I или II в. – са локалитета Хртковци-Врањ, у оквиру комплекса Гомолава – који се састоје од неколико корова из окружења јечма, чији квантитативни и квалитативни пораст, у односу на колекције из млађег гвозденог доба на Гомолави, указују на системски заокрет у ратарству. Сеоско-интензивна производња на мањим парцелама се мењала ка екстензивној, аграрној индустрији великих поседа, што представља пледоаје за размишљање о могућем римском утицају. Палеонтологија је заступљена у прилогу Дарка Радмановића који описује варирање морфо-

метријских карактера тарзалних костију код домаћег говечета и јелена, из неолитских слојева балканског полуострва.

Етнологија је заступљена са два прилога, Ане Сеч-Пинћир и Татјане Бугарски, који се заснивају на проматрању и тумачењу свадбених обичаја. Ана Сеч-Пинћир анализира обичаје склапање брака код Словака у Пивницама, који обухватају периоде предсвадбених обичаја, обичаја на дан венчања и обичаја после свадбе, доводећи у питање функције, позиције и важност свадбених обичаја компарацијом традиционалног и савременог модела. Татјана Бугарски се у свом раду бави елементима свадбених обичаја у Гибарцу – селу у Срему које је, до последње деценије XX века, било већином насељено Шокцима – Хрватима, а који су, у периоду од завршетка II св. рата до 70-их година XX века углавном спровођени, иако су се многи од њих одржали и касније. Описани су обичаји пре, у току и после свадбе и приказане су улоге учесника у свадбеном ритуалу, нарочито свадбених часника, као и улога и значај села.

Историја уметности започиње радом Драгане Гарић која уочава велики број карикатура у листовима *Брка*, *Сатир*, *Шаљиви астроном*, *Врач погађач* и *Абуказемов шаљиви календар* – који за тему подсмеха имају женску моду. Исмевали су се преуски мидери у којима су жене тешко дисале, незграпно и непропорционално велики шешири који су једва стојали на главама, дугачки шлепови који су се вукли по поду, те велики број подсукуњи. Милана Квас анализира писма Мила Милуновића из Документарног фонда Спомен-збирке Павла Бељанског, настала између 1931. и 1935. године. У њима се налазе подаци о копији Пусенове слике *Инспирација песника*, Милуновићевом раду (насталом у Лувру 1926/27. године), о односу колекционара и уметника, као и о Милуновићевим сликарским узорима. Бељански се у овим писмима појављује као посредник у продаји Пусенове копије Француском клубу у Београду, али и као уметников пријатељ и мецена. Јасна Јованов разматра значај и функције легата у друштву, затечено стање у овој музеолошкој области у Србији, мапира проблеме и позитивне аспекте у области рада легата и сагледава перспективу и могућности које они имају у нашем друштву. Студије случаја обухватају различите моделе функционисања легата, којима се илуструје текућа пракса. Иван Крашњак из Загреба пружа нам на увид историју настанка крста принца Еугена на Везирцу, којим је обележена победоносна битка над Османлијским царством, код Петроварадина, 5. августа 1716. године. Нацрт за споменик израдио је архитект Херман Боле. Споменик је исклесан из белог истарског и тиролског мрамора, у радионицама Обртне школе у Загребу. Радионице исте школе израдиле су, такође према Болеовом пројекту, и ограду од кованог гвожђа, постављену око споменика. Угљеша Рајчевић из Београда нам је представио портрет вајара Дејана Бешлина (1897–1967), до сада мало познатог стручној јавности и српској историји уметности.

Аутор је више јавних споменика – краљевима Петру I, Александру и Петру II Карађорђевићу, а велика већина његових дела била је уништена у периоду од 1941. до 1944. године. Вајао је и попрсја Илије Бирчанина, Светозара Милетића, Полита-Десанчића, Косте Трифковића, Тихомира Остојића и др. Посебан извор у реконструкцији биографије била је преписка између њега и др Милекића, некадашњег директора Музеја у Суботици. Још један портрет испоставља нам Филип Крчмар из Зрењанина који уобличава лик и дело Липота Баумхорна, мађарског архитекте познатог првенствено по изградњи синагога (преко 20), широм Аустроугарске. У раду је стављен акценат на његово стваралаштво на тлу данашње Војводине, сагледано у знатно ширем контексту, који обухвата положај Јевреја у Аустроугарској, и трендове у мађарској архитектури на прелазу из 19. у 20. век.

Највећи број радова је из историје. Александра Смирнов-Бркић, из великог опуса академика Милоша Н. Ђурића (1892–1967) издваја списе о античкој култури, нарочито осветљујући оне о хеленском миту, с циљем да одреди његове методолошке постулате у приступу миту, као и да његове анализе појединих хеленских митова класификује према модерним теоријама митологије. Снежана Божанић даје исцрпан приказ влашког становништва на поседима Св. Стефана у Бањској, на основу Светостефанске хрисовуље – по којој нису засебно наведене међе и границе дарованих катуна. Чарна Милинковић одређује положај жене у средњем у веку, ослањајући се највише на законе, повеље и житија – као на документа друштвених токова и поделе рада. Феудално уређење, као и продор хришћанства у разне народе и њихове културе, јесте основ средњовековног друштва и, без познавања његових карактеристика, не може се схватити ни улога жене. Борис Стојковски даје преглед историје османлијске управе над Суботицом, кроз коју је прошао и Евлија Челебија, од 1542/43. па све до Великог бечког рата. Гордана Буловић нас, на основу Збирке фармације Музеја града Новог Сада – која садржи предмете, стручну литературу, библиотеку и архивску грађу – упознаје са постојањем и радом некадашње апотеке „Код златног орла” у Петроварадину. Веселинка Марковић разматра настанак првих пивара у Војводини, а међу њима највише пивару у Великом Бечкереку, која је основана 1745. године. Ђерђ Мандић описује увођење оргуља у Војводину, нарочито након протеривања Турака и организовањем верског живота великог броја досељеника, међу којима је било католика, протестаната и Јевреја-либерала, који у својим обредима користе оргуље. Видак Вуковић даје увид у збирку ватреног оружја Народног музеја Зрењанин, међу чије највредније примерке спада колекција барона Николића од Рудне, унука српског кнеза Милоша Обреновића, поклоњена почетком XX века. Владимир Баровић нас упознаје са „оцем српског новинарства” Димитријем Давидовићем – кроз његов рад у државној служби, дипломатији, и на изради првог либералног устава у Србији. Анализира његов но-

винарски рад и деловање на уређивању листова – посебно на развоју рубрика у српском новинарству – као и настанак жанровске структуре у листовима које је покренуо и уређивао.

Прилог из музеологије потписује Тања Ђођић која наводи разлоге настанка и почетак употребе ветрењача на подручју северне Војводине, уз кратак осврт на последњу ветрењачу у Бачкој Тополи. У рубрици *Културни менаџмент* имамо радове Мирослава Вујичића, Угљеше Станкова и Снежане Бесермењи у којима се анализирају фактори који могу утицати на успешност веб презентације музеја, при чему је за студију случаја узета веб презентација Музеја Војводине. Грађу о ускршњим обичајима у Новом Саду доноси Данка Вишекруна. О књигама Слободана Бјелице, Владимира Вујина, Спомен-збирке Павла Бељанског, Снежане Мишић, Жарка Димића, Ервина Дубровића и Драга Његована пишу Душан Миљковић, Јован Пауновић, Миланка Тодић, Лидија Мустеданагић, Драго Његован, Милкица Поповић и Предраг Бајић. У рубрици *Из музеја и галерија* налазе се прикази изложби Музеја Војводине и Градског музеја Вршац. Присутна је и размена публикација са описом стања за 2008/09. годину и три In memoriam-а.

МР ДЕЈАН ЈАКШИЋ, ВИШИ АРХИВИСТА
Архив Војводине, Нови Сад

ПРИРУЧНИК ЗА СРЕЂИВАЊЕ СТАРИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Приручник за сређивање старије архивске грађе, Друштво архивских радника Војводине, Нови Сад – Панчево, 2011, стр. 164.

Историја данашње Војводине, која је оставила трага у вредној грађи наших архива, тесно је повезана са историјом и развојем институција Угарске и целе Хабзбуршке монархије – Аустроугарске. Због тога је неопходно да архивисти који се баве старом архивском грађом, сређивањем и обрадом, добро познају прошлост, развој, промене и канцеларијско пословање тих институција. Такође, неопходно је познавати вишејезичку стручну терминологију која се тада користила.

На српском језику, и код нас уопште, ни приближно нема довољно литературе и помоћног материјала који би олакшали сређивање, обраду и одржавање старе архивске грађе. Недостају, како општа дела широке перспективе, тако и ужа разматрања – као што су раније предвиђени „водичи кроз комплексе фондова или један фонд”,¹ који би, између осталог, пружали основне информације о структури, језику, променама, канцеларијском пословању, врсти грађе, организационим јединицама. Стога би било природно, у ишчекивању домаћих, преузети, превести и прилагодити дела која се употребљавају у окружењу. С друге стране, мало се радило на едукацији архивског кадра за послове сређивања старије архивске грађе. Малобројни архивисти, који сада раде у архивима, имали су прилику да се упусте у тај захтеван посао, најчешће препуштени скромној литератури и сопственој сналажљивости.

¹ *Упутство о врстама архивских публикација*, у: *Архивско веће при Архиву Србије (1967–1973)*, Београд, 1974, 6–7.

Документациона грађа архива у Војводини, писана пре Првог светског рата, махом је рукописна, писана углавном латинским, мађарским и немачким архаичним писмима. Познавање основног језика фонда, специфичне терминологије и вештина читања старих рукописа је претпоставка квалитетног рада, па стога архивисти стално уче и усавршавају се. Наравно, није за очекивати да обрађивачи знају све језике и писма која се у фондovima појављују. Неопходно је, међутим, да умеју да се снађу и овладају извесним бројем речи и честих термина из свих језика грађе, ако желе да се упусте у сложен посао сређивања вишејезичких фондова. Од велике користи би (као и за обраду) био упоредни речник најважнијих термина (институције, звања, титуле, канцеларијско пословање, хронологија, врсте списа) релевантних за сређивање.

Последњих година, на срећу, превасходно залагањем чланова Друштва архивских радника Војводине (ДАРВ), долази до позитивних помака на овом пољу. У новембру 2007. године у Сенти је одржано стручно саветовање са предавањима и практичним вежбама, на тему *Сређивање фондова насталих до 1918. године*. Предавачи су били најбољи стручњаци из Мађарске и архива из Војводине. Том приликом, мађарске колеге поклониле су већу количину помоћног материјала на мађарском језику (литературу, упутства, методолошке свеске) који умногоме олакшава сређивање старијих архивских фондова, а може да послужи и као стручна литература за полагање стручног архивистичког испита. У мају 2010. године, у Панчеву је одржана Радионица ДАРВ, уз присуство великог броја колега из свих архива у Војводини, на тему *Проблеми сређивања и коришћења архивских фондова чија је грађа настала до 1918. године у архивима у Војводини*. Учесници су заједничким радом, уз теоријску основу, дефинисали најчешће проблеме, разменили искуства у сређивању ове врсте грађе и преиспитали старе нормативе за њено сређивање и обраду.

Учесници прве радионице предложили су да се на српски језик преведу делови књиге Земаљског (Државног) архива Мађарске (која у Мађарској служи као приручник за полагање стручног испита) публиковане у едицији *Методологија наставе из архивистике*.² Оригинал су писали најбољи стручњаци из појединих области у оквиру архивистике, а цео пројекат је надгледала Клара Дока (Dóka Klára), дугогодишњи архивски радник и предавач практичне наставе из архивистике у Земаљском архиву у Мађарској. ДАРВ је одмах прихватило овај предлог и превод је урађен, уз

² *Levéltári ismeretek. Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyam-ok hallgatói részére*, I. rész, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2002, 241 (Levéltári Módszertani és Oktatási Füzetek 9. sz.) у преводу: *Архивске спознаје. Помоћни материјал за полагање стручног испита за архивске помоћнике*, Св. I, Земаљски архив Мађарске, Будимпешта, 2002, стр. 241. (Архивске методолошке и едукационе свеске, број 9). Преведене су стране 38–79. и 157–220.

подршку Покрајинског секретаријата за културу, и то за поглавља посвећена палеографији и државној управи (и архиви) у средњовековној и нововековној Угарској. Преводиоци су стручни архивски радници др Золтан Месарош и Золна Матијевић из Суботице и Иштван Фодор из Сенте, који је додатно израдио српско-мађарски и мађарско-српски речник, са објашњењем најчешће употребљаваних појмова. За стручност превода побринули су се архивисти Архива Војводине, Архива Града Новог Сада, Историјског архива Суботице, Историјског архива Сенте и Архива Бач-кишкун жупаније (Мађарска). Преводиоци и издавачи превода су изабрали делове оригиналне публикације корисне свим архивистима у Војводини, који проучавају, сређују и обрађују фондове настале пре 1918. године и у периоду 1941–1944. године.

Превод садржи три целине:

I

Тема прве целине је *Наука о списима*. У њој је обрађен историјат канцеларијског пословања у Угарској, са типовима писама и списка. Дати су: кратак хронолошки приручник, спискови важнијих речи на латинском и немачком језику, списак важније литературе за ишчитавање списка, а понуђена су нека решења (корисни савети) за ишчитавање текста. Прати се историјат развоја регистратурских система и породичних збирки, са примерима архивирања. Спискови речи и скраћеница на латинском и немачком језику, хронолошке одреднице и понуђени примери биће од велике користи за архивисте и истраживаче који се баве архивалијама у Војводини.

Сегмент садржи следеће наслове: ***Приручник за читање докумената*** (*Датуми списка на латинском језику, Списак важнијих израза на латинском језику, Најчешће употребљаване скраћенице на латинском језику, Немачки дипломатички речник и начин писања текстова*); ***Развој домаћих регистратурских система*** (*Средњовековно дворско канцеларијско пословање, Канцеларијско пословање у веродостојним местима, Писменост у градовима, Развој породичних архива, Систем архивирања списка централних органа власти до 1760. године*); ***Канцеларијско пословање у последњим деценијама феудализма; Писмено пословање у периоду грађанског друштва.***

II

Друга, најзначајнија целина бави се историјатом развоја централне и локалне власти, те канцеларијског пословања у Угарској, од почетка феудал-

ног уређења до XX века, при чему се обраћа пажња и на период османлијског присуства на хабзбуршке централне институције и на доба Револуције 1848/49. године. Добијају се подаци о развоју управе, институција, законодавства и судства. Детаљно се разматра структура државне управе грађанског доба (од 1848/49), када држава постаје свестранија и, поред наведених, настају нови облици (надлештва, уреди, службе, министарства и др.). Посебно се описује развој црквених организација и верских заједница: католичка, православна, гркокатоличка, јеврејска и разне протестантске цркве.

Преводилац овог дела се потрудио да текст приближи нашој публици и додатно га опреми богатим информативним апаратом у облику фуснота и текстом у заградама. Дата су додатна објашњења, историјски подаци, варијанте имена лица и географских назива, као и могуће језичке недоумице. Преводилац се успешно изборио са обиљем појмова, имена, функција, назива и схватања, што на нашем простору, пуном промена и испреплетаних традиција, није нимало лак и једнообразан задатак, а варијанте су увек могуће. Треба истаћи чињеницу да је наша литература крајње оскудна – што се тиче радова овакве садржине – па је овај превод велики допринос историји и архивистици.

Сегмент садржи следеће наслове: **Историјат управе угарске државне организације феудалне Угарске пре 1526.** (Централни органи средњовековне државе, Развој локалне управе/муниципија, Развој и учвршћивање државног сабора, Делокруг државног сабора, Средњовековна организација судства); **Феудална држава између 1526–1848.** (Државна организација за време Турака, Државна организација Краљевине Угарске, Угарски централни судбени столови, Централни органи Хабзбуршког царства, Жупанијска организација, Ердељ у турско доба, Турска управа на угарским територијама, Централни органи од почетка XVIII века до 1848. године, Организација жупанија од истеривања Османлија до грађанске револуције, Градска и општинска управа); **Формирање и ојачање црквене организације у Угарској** (Средњовековна угарска црквена организација и управа, Црквена управа у Угарској у XVI – XVII веку, Распад католичке црквене управе до почетка XVII века, Изградња протестантске црквене организације, Развој евангелистичке црквене организације, Настанак реформатске црквене организације, Мање протестантске конфесије, Православна и Унијатска (гркокатоличка) црква, Цркве у касном феудализму, Организациони развој и институција католичке цркве у XVIII веку, Црквена управа у Угарској у доба реформи, Поглед на период од грађанске револуције до данашњих дана); **Државна организација Угарске од грађанске револуције 1848. године до Другог светског рата** (Државна организација за време Револуције и борбе за слободу 1848/49. године, Државна организација за време апсолутизма, Државно уређење за време дуализма: централна управа, Муниципије, Органи правосуђа).

III

Трећи део рада је српско-мађарски и мађарско (и латинско)-српски речник, са објашњењем појмова. Већ дуже време, постоји потреба за уједначавањем појмова при изради архивских информативних средстава, и када се говори о историји наших крајева. Потреба је, како смо већ истакли, да архивисти који се баве сређивањем и обрадом сложених вишејезичких фондова добију брз превод термина на који наиђу у грађи. Овај речник даје већи број добрих решења за те проблеме, иако је сигурно да би, у неко догледно време, било потребно посебно издање³ које би се свеобухватно и структурирано бавило овим питањем.

*

Објављивањем *Приручника*, прве књиге у едицији *Посебна издања ДАРВ-е*, почиње објављивање и других корисних књига које ће омогућити стручно напредовање архивиста. Мислимо да ће овакве књиге олакшати свакодневне архивистичке и лингвистичке дилеме, недоумице и питања, али и допринети развоју и квалитету архивске струке, у ширем смислу.

Сматрамо да овај стручни превод може да послужи не само као приручник – помоћно средство при сређивању и обради архивске грађе, већ и да послужи као подсетник кандидатима за полагање стручног архивистичког испита, из предмета канцеларијско пословање, палеографија и организација власти. Обиле информација о развоју институција и канцеларијском пословању попуниће празнину у литератури. Препоручујемо овај рад као корисну помоћ сваком ко се бави фондovima насталим пре 1918. године, у Војводини. Издавачи ДАРВ и Историјски архив у Панчеву дали су леп пример сарадње, на корист свим архивистима који раде на старијој архивској грађи, а посредно су помогли корисницима и истраживачима архивске грађе.

³ ДАРВ припрема *Приручни вишејезички речник за архивисте. Приручник за сређивање и обраду старије архивске грађе у архивима у Војводини, настале до 1918. године на латинском, немачком и мађарском језику.*

Синиша Јокић
Музеј града Новог Сада

ПОЛИТИЧКИ РАЗВОЈ НОВОГ САДА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА
Др Слободан Бјелице, Филозофски Факултет – Нови Сад, 2008.

Од велике важности за српску историографију урбаних простора, завичајну историју града Новог Сада и презентацију његовог свеукупног цивилизацијског развоја – пре свега политичког, али и привредног, социолошког и културно-просветног, у међуратном периоду – представља монографија *Политички развој Новог Сада између два светска рата* аутора др Слободана Бјелице. Ова књига, од преко 200 страница, са веома уредним научним апаратом и обилато коришћеним изворима и литературом, у издању Филозофског факултета у Новом Саду, а под искусном рецензијом др Ранка Кончара и др Александара Касаша, приређена је докторска дисертација Слободана Бјелице, одбрањена децембра 2007. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

Аутор данас, 2011. године, у својству доцента на Катедри за историју Филозофског факултета у Новом Саду, предаје на предмету историја Југославије. Препознатљив по свом упорном, систематском и аналитичком раду, представник је млађе, али плодне генерације историчара који је врло храбро и прагматично приступио стручном и научном проучавању регионалне и завичајне, односно урбане историје, поред свих изазова у каријери које носи светска и паневропска историја и њихови утицаји на националну историографију. Ако претпоставимо колико је, у домаћој историографији, запостављена локална тема о граду и грађанима, а заборављена историја градског живота и његових урбаних структура и елита – утолико је његов пут као историка сврсисходнији и оправданији, а ова монографија потребнија и читалачкој и научној јавности.

У свом опсежном Предговору аутор износи веома темељну анализу овог проблема констатујући потребу афирмације овог младог историјског жанра, као важне димензије свеобухватне историјске науке. Детерминишући, врло аналитички, овај проблем српске историографије о недостатку стручне литературе, тј. научно утемељених монографија из прошлости гра-

дова и градског живота, Слободан Бјелица нам, у наставку Предговора, представља колико је светска научна и стручна продукција о различитим аспектима градског живота у прошлости богата; колико већ деценија уназад западна историографија делује на овом интердисциплинарном пољу завичајне историје и колико – у озбиљним и у организационом смислу захтевним пројектима – тежи повезивању урбане историје са урбаном економијом, урбаном културом, социологијом града и другима, а све у циљу стварања комплексних урбаних студија које пружају и хронолошки и структуралистички пресек, односно, комплетан профил града, тог профеномена људског бића.

Сходно овим модерним тенденцијама у савременој историографији, аутор нам наглашава неоспорну важност који је град Нови Сад добио и имао у међуратној југословенској држави, односно, колико могућности истраживачима пружа таква концентрација урбаних вредности: пресудан географски и стратешки војни положај, прворазредни национални и политички значај, капитални административно-управни центар, експанзивни привредни, урбанистички и демографски раст, међународно саобраћајно чвориште и непосредна близина велике реке. Овакве карактеристике представљају за истраживача модерне историје нарочити научни и стручни изазов.

Изразито велики значај град Нови Сад је имао у XIX веку – као политичко и културно средиште Срба у Хабзбуршкој монархији, када је од свеколиког српства сматран „Српском Атином”. Добијањем царске повеље слободног краљевског града и војно-одбрамбеног положаја у XVIII, као предграђа Петроварадинске тврђаве, започела је нова историја савременог Новог Сада, у постосманском времену. Читав овај период изнедрио је монументалну културно-историјску баштину и племенити статус града, као неспорне потенцијале велике традиције, на коју су грађани Новог Сада веома поносни. Сви ови цивилизацијски утемељени ресурси су допринели да се после Првог светског рата на њих надогради, како сам аутор каже, незапамћен економски, демографски и урбанистички напредак, и непознат административни значај, па да тај целокупан развој умногоме одреди и будућу улогу Новог Сада, као главног града Војводине, све до данас. Нарочито у том послератном периоду, након стварања заједничке државе Јужних Словена – требало је етнички мешовит север земље „национализовати”, тј. повећати удео словенског живља у Војводини, пре свега у односу на Немце и Мађаре.

С обзиром на свој географски положај и националну структуру новосадског становништва, Нови Сад је изабран (мада у оштрој конкуренцији са осталим војвођанским градовима Сомбором и Суботицом) да буде јако национално и државно упориште са седиштем многих државних и националних установа и институција. Овом државотворном политиком Краље-

вине СХС Нови Сад је требао да се сам „национализује”, али и да постане центар и носилац политике „национализовања” целе Војводине. У сваком случају, аутор нам наводи да је приказ овог свеколиког преображаја и политичког развоја који је Нови Сад доживео у две међуратне деценије, као и узроци и последице тог процеса, научни циљ ове, по нама квалитетне, стручне и веома поучне монографије.

Један од великих изазова аутору код истраживања историје Града били су и посебни методолошки проблеми. Било је потребно да са истанчаним осећајем за финесе раздвоје специфичне локалне појаве и улоге појединих личности од општих националних, друштвених и државних процеса. Такође је требао да се одупре субјективним осећањима и оценама и задржи објективан критичан однос хроничара према сопственој локалној историји. С обзиром на, како сам каже, недостатак методолошког узора у српској литератури и опасности од преузимања готових модела из стране историографије, Слободан Бјелица је приступио оригиналном методолошком концепту. Изграђен на прикупљеној грађи, концепт карактерише хронолошко-тематска структура.

Монографија *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, поред исцрпног и аналитичког Предговора, састоји се од Увода, четири главе, Закључка, Списка извора и литературе, Именског регистра, Закључка преведеног на енглески језик и Белешке о аутору. Поглавља су: Седиште Бачке области; Центар Дунавске бановине; Економске основе политичког развоја и Културно-просветне прилике.

Хронологијом капиталних догађаја и узрочно–последичним анализама у историјату Новог Сада под влашћу Хабзбурговаца, аутор нас уводи у суштину проблематике којом се бави у својој монографији. Немогуће је јасно приказати политичку историју Новог Сада у међуратном периоду без подробне представке овог великог и славног периода историје Новог Сада, укључујући и збивања током Првог светског рата којем је, такође, посвећена уводна глава. Цела ова епоха обележена је константним напретком Града у административно-политичком, демографском и привредном смислу, уз стално усаглашавање политичких односа српског становништва – као водећег – са осталим народима мултинационалног Новог Сада, у једној великој европској, али римокатоличкој царевини. Град је био културни и политички центар српства и колевка ослободилачких идеја, из које се изродио масовни и организовани покрет за присаједињење Војводине Србији. Цео процес ослобођења и присаједињења Новог Сада и Војводине Србији доживео је свој врхунац у завршници рата. Формирањем српских народних одбора у Новом Саду, Петроварадину и Сремским Карловцима приступило се организованом преузимању власти у Граду и Покрајини, док се уз помоћ новоформираних српских наоружаних јединица одржавао прекопотребни ред и мир, због несигурности и разбојништава у

интерегнуму безвлашћа. Посебно се можемо захвалити аутору Бјелици што је детаљно истакао веома позитивну улогу – помало заборављеног, али за Нови Сад значајног – младог српског официра Бошка Павловића који се, поред одржавања реда и мира, посебно ангажовао да се благовремено спречи уништавање градске инфраструктуре приликом повлачења непријатељске војске. На крају уводног текста аутор нам наглашава капиталну улогу Српског народног одбора који је, поред свих иницијатива у вези преузимања власти у Новом Саду и сарадње са српском војском и њеном командом, извршио најважнији задатак припреме и одржавања Велике народне скупштине Срба, Буњеваца, и осталих Словена, 25. новембра 1918. године у Новом Саду. Скупштина је решила да се Банат, Бачка и Барања отцепе од Угарске и прикључе Србији и да се створе Народна управа и Велики народни савет. Њихово седиште је било у Новом Саду, чиме је Град добио највећи политички значај у својој историји. Конституисањем новог Градског савета, фебруара 1919. године, завршен је процес формирања српске власти у Граду.

У првој глави књиге аутор нам представља комплетан политички живот Новог Сада, као седишта Бачке области, али и његов веома интензиван привредни и урбани развој у периоду 1919 – 1929. године. То је период одређеног политичког миљеа, у слободарском и ентузијастичком духу, и период живе страначке борбе, у замаху модерног европског парламентаризма – и на националном нивоу у Краљевини, али и на локалном нивоу у Граду – за разлику од периода после 1929. године, када је наметнут потпуно другачији политички систем изражен кроз ванпарламентарни краљев режим. Нови Сад је у то време био водећи град у Војводини у политичким активностима и по бројности политичких странака, али и националних, омладинско–спортских и полувојних организација. Мноштво политичких организација, државна политика која се директно преливала на локални ниво и страначки сукоби – одлика су политичке историје Новог Сада у првој деценији по уједињењу југословенске државе, коју нам концизно излаже Слободан Бјелица. Читаоци ове монографије имају прилику да се упознају са водећим политичким странкама у земљи и Граду: Народном радикалном странком, која има изграђену страначку структуру још из Аустроугарске државе и српски карактер свог политичког деловања, као и новонасталим странкама попут њиховог најјачег противника – Демократском странком која је југословенски орјентисана и има интелектуално вођство. Успешно је представљено и деловање осталих политичких партија: Социјалистичке радничке партије Југославије, будуће Комунистичке партије, затим Социјалдемократске партије, Земљорадничке, као и политичке организације националних мањина Немаца, Мађара, Јевреја и других. Унутарстраначким поделама настале су, средином двадесетих година, и нове политичке партије попут Самосталне демократске странке, Независне ра-

дикалне странке, зване „Протићевци”, и у том процесу појављују се поделе на „старорадикале” и „младорадикале”, „Пашићевце” итд. Испраћен је рад и деловање кључних политичких личности у Граду од којих су неки из предратног политичког окружења. Већина је изградила своје јавне каријере у новој југословенској заједници – као градоначелници, посланици и министри: Јаша Томић, др Милош Бокшан, др Стеван Адамовић, Павле Татић, др Милош Секулић, Славко Милетић, др Александар Моч, Дака Поповић, др Бранко Илић, др Стеван Ћирић, Доброслав Јевђевић, др Бранислав Бранко Борота и многи други.

У другој глави наглашен је капитални значај 1929. године као граничне у политичкој историји Југославије и града Новог Сада. Сходно томе, и периодизацију својих првих поглавља аутор прилагођава овој пресудној години и њеним маркантним догађајима. Те године Краљевина СХС је постала Краљевина Југославија, уведен је краљев лични режим и укинута је парламентаризам. Устројавањем потпуно нове унутрашње политичко-административне организације југословенске државе створене су бановине. Нови Сад је постао седиште Дунавске бановине, једне од девет управних подручја целе земље. Овим статусом град Нови Сад је остварио највећи политичко-управни значај у својој историји пошто је, поред Војводине, постао гравитациони центар и за Шумадију и источну Србију. Тај положај град Нови Сад је изборио надмећући се са осталим војвођанским градовима. Кроз концентрисање државних установа и активном политиком „национализовања” – за шта је Нови Сад био предодређен – његов значај је потврђен ставовима централних власти у Београду, али и амбицијама локалних политичких првака. Иако је државном интервенцијом уклоњен парламентаризам, Нови Сад је остао живо поприште политичке борбе и организовања. Изразито су ојачале и омасовиле разне политичке организације продржавног карактера, са наглашеном национално-југословенском симболиком и патриотским осећањима – као Југословенска национална странка (ЈНС) и сличне: ЈРСД, ЈРЗ, „Борбаши”, „ЗБОР”. С друге стране, јачају и странке федералистичке концепције, залажући се за одређену аутономију Војводине (изражене кроз „Новосадске пунктације” и друго). У овом поглављу посебно су обрађене и теме: сукоб унутар градских власти, комплексан однос града Новог Сада и општине Петроварадин, односно територијално проширење Новог Сада и питање припајања Петроварадина, затим јачање многобројних националних организација: Српски соко, Јадранска стража, Четничко удружење, Народна одбрана, ОРЈУНА и многе друге.

У трећој глави приказан је велик економски успон који је Нови Сад остварио у међуратном периоду. Овај неоспорни привредни, демографски, инфраструктурни, урбанистички и сваки други напредак потврдио је ауторову конкретну тезу да је Нови Сад, за те две међуратне деценије, до-

живео најинтезивнији развој у целокупној дотадашњој историји. С обзиром на веома успешну презентацију економског развоја Новог Сада у овом поглављу и представљених чињеница о тој теми, апсолутно се можемо сложити са овом тврдњом. Сагледавши све круцијалне чиниоце овако динамичног економског успона, Бјелица је указао на пресудан значај Трговачко-занатске коморе у Новом Саду, основане још 1919. године, затим Удружења индустријалаца и тежње за стварањем јединствене коморе за читав регион Војводине. Поред институционалне подршке краљевске банске власти овом развоју, коморе и државних банака, велики значај имали су стара и бројна новонастала новосадска индустријска предузећа, од којих су нека произишла из већих занатских радионица и, убрзо после завршетка рата, отварањем многих нових погона развој је добио на пуном замаху. Посебно се развила металска, прехранбена, хемијска и грађевинска индустрија, а постојало је и двадесет штампарија. Невероватан је био успон трговине кроз вишеструко повећање трговачких радњи после 1919. године. Нови Сад је од 1921. године и седиште берзе, која интезивно тргује пољопривредним производима, организовано јача банкарски систем, а највећи трговачко-привредни подухват је организација индустријских изложби и сајамских манифестација. Нови Сад је 1931. године организовао први међународни пољопривредни сајам. Аутор се посебно посветио урбанистичком развоју Града, јер су се велики грађевински подухвати предузимали за изградњу прекопотребног стамбеног и пословног простора. Подигнута је велелепна зграда Дунавске бановине. Територијално ширење Града је захтевало неопходна урбанистичка решења која ће задовољити све већи демографски прираст. Становништво се увећава, развија се грађанска класа, настајују се чиновници, инжењери, професори. Целокупан урбанистички развој наметнуо је и питање решавања капиталне саобраћајне инфраструктуре, пре свега формирање булевара, излазак Новог Сада на обалу Дунава и изградње првог сталног друмско-пешачког моста према Петроварадину, као деонице међународног пута Лондон-Цариград. Свеукупан саобраћајно-инфраструктурни развој приказан је и кроз питање седишта железничке дирекције, организације речног саобраћаја и многих других пројеката.

Четврта глава је посвећена просветној и културној политици Новог Сада у међуратном периоду. Велика традиција и национални значај у културно-просветном смислу који Нови Сад има за српски народ током читаве његове историје, обавезивао је да се културној политици у Војводини и Новом Саду посвети нарочита пажња. Нови Сад је баштинио традицију културног и политичког центра српства у Војводини, пре свега због своје две елитне институције културе: Матице српске и Српског народног позоришта. Међутим, иако је на привредном, демографском, урбаном пољу Нови Сад постигао велики успех, међуратни период у просветном и кул-

турном смислу није остварио очекивани напредак. Аутор нам детерминисао тај проблем доминацијом Београда као престонице, поред свих напора да се подстакне културни развој у Новом Саду. С друге стране, Матица српска и СНП нису ни изблиза одржали онај значај у националном смислу, који су имали пре уједињења. Просветна политика је ишла у смеру успешног „национализовања” које није могло да се оствари без васпитно-образовног система у духу нове југословенске и српске државне стварности. Борба против негативних последица мађаризације и германизације био је један од приоритетних задатака. Међутим, веома коректно су поштована права националних мањина у образовању, и основношколском и средњошколском. Поред подржављења школа, велики проблем је био недостатак зграда, а и оне постојеће су биле у тешком стању, због смештаја војске у њима. Иако је урађен одређени помак у погледу просвете – јер у Новом Саду постоје многе средње школе, мушка и женска гимназија – највише се у пројекту „национализовања” севера земље радило на високом школству. Ипак, закључује наш аутор, поред све жеље градских отаца да Нови Сад постане универзитетски град, то није остварено. На крају овог поглавља аутор се детаљно позабавио и новосадском штампом. И ту су уочени недостаци у националним новинама и часописима. За разлику од дневне штампе на мањинским језицима – која је била редовна, агилна и бројна – новине на српском језику су биле некавалитетне, нередовне и режимског карактера, па су почетком Другог светског рата све и угашене.

Можемо закључити да је књига Слободане Бјелице од изузетног значаја за националну и завичајну историографију. Нови Сад је, у географском, демографском, политичком и привредном смислу некад имао пресудан значај за југословенску, а данас за српску државу. Сходно томе, његова историја је интегрални део и националне историје. С друге стране, детаљном анализом политичког развоја Новог Сада у међуратном периоду аутор је испунио велику празнину у историји овога Града. Такође, ова монографија – писана научном методологијом, стручним знањем и очигледном списатељском вештином – требала би да иницира поновно покретање стварања једне свеобухватне синтезе о историји Новог Сада. Писана веома разумљивим, чистим и уједначеним стилем, без осцилација којима би, евентуално, једну тему преоптеретио, а другу запоставио, Слободан Бјелица је заиста значајки успео да прикаже комплетну историју Града у одређеном периоду. Истовремено, својом занимљивом, али поучном интерпретацијом, потпуно је задржао пажњу читаоца. Целокупан текст књиге је испраћен обилном архивском и објављеном грађом и богатом литературом, због чега сваком заинтересованом читаоцу пружа детаљну слику о историји града Новог Сада. С друге стране, оваква концентрација података отвара сваком научном истраживачу могућност да дубље проникне у уско стручно поље интересовања.

ПЕТАР ЂУРЂЕВ
Гимназија „Јован Јовановић Змај”

ПРОФЕСОРИ „ЈОВИНЕ” ГИМНАЗИЈЕ У ФОНДОВИМА НОВОСАДСКОГ АРХИВА

Историјски архив града Новог Сада се, у сарадњи са Музејом Војводине, Градском библиотеком Новог Сада и Гимназијом „Јован Јовановић Змај”, укључио у прославу јубилеја вредног за културну историју Новог Сада – обележавање два века од објављивања задужбинског писма Саве Вуковића.

Угледни новосадски трговац Сава Вуковић је, на дан Светог Саве (26. јануара 1810. године), објавио задужбинско писмо којим је оставио 20.000 форинти Новосадској црквеној православној општини, у циљу отварања православне гимназије. Племенити дар Саве Вуковића потпомогао је развој и оснивање Српске православне гимназије у Новом Саду. Овим задужбинским гестом створили су се предуслови да Нови Сад постане центар културног препорода и научне мисли целог српства. Вуковићева личност није изузетак, нити реткост у историји Новог Сада. Темелј гимназијском образовању установио је, још 1731. године, владика бачки Висарион Павловић. Владика Висарион, „калуђер старог кова”¹, међу првим Србима тог доба препознаје значај образовања омладине – као услова за опстанак и напредак народа у земљи апостолских римо-католичких царева. „Дошавши у Нови Сад, у коме је већ тада, поред Срба, било доста Немаца и Мађара, владика Висарион осетио је још живље потребу да поред своје резиденције подигне школу у којој ће се млади Срби учити латинском језику”².

Владика Висарион је 1731. године, у порти Саборне цркве у Новом Саду, на месту где се данас налази зграда Гимназије „Јован Јовановић Змај”, основао „Петроварадинску рођенство-богородичну школу латин-

¹ Група аутора, Нови Сад, 1963, стр.29

² Радослав М. Грујић, *Прва српска гимназија у Новом Саду, Летопис Матице српке*, књига 313, свеска 1–3, Нови Сад, 1927, стр. 365

ско-словенску”.³ На основу самог назива школе, можемо закључити да је „прва Новосадска гимназија отворена на Малу Госпојину 8. септембра”⁴. Према мишљењу Васе Стајића, ова Гимназија наставила је рад до 1789. године,⁵ до формирања државне Гимназије под покровитељством цара Јосифа II.⁶ Након смрти цара Јосифа, наредбом његовог брата и наследника цара Леополда II, од 20. априла 1790. године новосадска државна Гимназија постала је римокатолички образовни завод.⁷ Тада почиње борба православног дела Новог Сада за поновним оснивањем православне гимназије у Граду – која ће се убрзати завештањем Саве Вуковића у 1810. години.

Треба напоменути да су у XVIII и XIX веку бригу о српским школа у Аустрији водиле црквене општине. Оне су се старале за зграду и огрев, постављале су учитеље, одређивале му плату и водиле непосредан надзор над њиховим радом.⁸ Црквено-општинске организације, многобројна „Славено-сербска”, а касније „Сербска обшчества”, расута по читавој Аустрији – од „царствујушег града Вијене даже до сребробогатог Земуна” где год је наше цркве било – биле су једине установе у којима се стицало најбогатије, најученије, најчеститије што је српски народ могао дати и што му је могло користити новцем, окретношћу и везама својим.⁹ Црквено-општинске установе биле су нека врста централних организација које су бринуле о цркви, школи, народним фондацијама, пласирању капитала и инвестицијама „народа сербског вештима”.¹⁰

Захваљујући богатству, пожртвованости и доброј организованости Новосадске црквене православне општине, Нови Сад добија ласкави епитет „српска Атина”. Некако у сенци великих историјских збивања, културно-просветних акција и изузетних постигнућа ученика новосадске Гимназије, остаје рад професора и наставника који су преданим радом и мудрог руком изводили на животни пут генерације новосадских школараца.

Када би се запитали шта је заједничко за Георгија Магаршевића, Павела Јозефа Шафарика, Лазу Костића, Александра Сандића, Васу Стајића и Младена Лесковца одговор би био да су сви они један део свог живот-

³ Радослав М. Грујић, нав. дело, стр. 365,

⁴ Исто, стр. 365

⁵ Васа Стајић, *Културна презнућа новосадских Срба, Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књига 6, свеска 1–2(14–15), Сремски Карловци, 1933, стр. 107

⁶ Васа Стајић, *Епископ Јован Јовановић и Српска гимназија у Новом Саду, Летопис Матице српске*, година 106, књига 333, свеска 1–2, стр. 122

⁷ Васа Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад, 1949, стр.76

⁸ Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку*, Сремски Карловци, 1929, стр. 9–10

⁹ Спасоје Васиљев, *Српске црквено-општинске организације у првој половини XIX века, Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књига 10, свеска 2(28), Нови Сад, 1937, стр. 142

¹⁰ Исто

ног и радног века провели иза катедре, у школама чији је баштиник данашња Гимназија „Јован Јовановић Змај” у Новом Саду.

Намера аутора изложбе Душка Пантелића била је да кроз грађу, која се чува у Архиву града Новог Сада, осветли животне путеве поједних професора Гимназије. На питање „шта карактерише једну школу” – Душко Пантелић одговара: „равноправно они који знање преносе и они који га стичу”. Ова изложба је била посвећена онима који су знање преносили. Приликом одабира личности које су представљене на изложби, Пантелић је узео у обзир године проведене у раду у школи и количину расположиве грађе.

На отварању изложбе – одржане у оквиру манифестације Ноћ музеја, 15. маја 2010. године – у предивном амбијенту Петроварадинске тврђаве, у уметничком атељеу Јована Боба, говорили су директор Архива града Новог Сада Богољуб Савин, директор Гимназије „Јован Јовановић Змај” др Радивоје Стојковић и аутор изложбе Душко Пантелић. Говорници су посетиоце упознали са значајем и историјом Гимназије, као и појединостима везаним за живот и рад њених професора. Поставка је трајала до 15. јуна 2010. године, па прилику да је разгледају имали су и гости који су посетили Историјски архив града Новог Сада поводом дана Архива, 21. маја.

Аутор изложбе је на веома интересантан начин представио двадесет четири личности. Случајно или не, чак деветорица управитеља-директора Гимназије нашли су своје место на изложби. Очигледно је да се та функција најлакше урезује у памћење ученика и да за собом у званичним документима оставља највише историјске грађе.

За најстарији период трајања Гимназије, од 1810. године до 1848. године, представљене су две колосалне личности за историју српске културе: Георгије Магарашевић и Павле Шафарик. Из раздобља од Буне 1848/49. године до подржављења Гимназије 1920. године, представљени су Игњат Јовановић, Јован Ђорђевић, Петар Нинковић, Ђорђе Натошевић, Александар Гавриловић, Васа Пушибрк, Јован Грчић, Александар Симић, Ђорђе Дера, Филип Оберкнежевић и Исидор Бајић. За период између два светска рата и после Другог светског рата, посетиоци изложбе могли су поближе да се упознају са животима Стевана Милованова, Јована Живојновића, Васа Стајића, Светолика Пашћана, Станка Замуровића, Јована Никачева, Вере Миросављевић, Љубице Орлић, Љубице Вранешевић, Милорада Драгојлова и Миленка Шуваковића.

Збрајајући број приказаних личности на изложби и прегледајући каталог који је прати, јасно је да ова изложба својом величином превазилази границе подсећања на живот и рад професора једне школе, и постаје приручник за изучавање културне историје Новог Сада и развоја просвете и образовања на нашем простору.

МАРИЈА БЈЕЛИЦА, АРХИВИСТА – ПРИПРАВНИК
Историјски архив града Новог Сада

АКТИВНОСТИ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА ПОВОДОМ ПРОСЛАВЕ 1. ФЕБРУАРА, ДАНА ГРАДА НОВОГ САДА

Нови Сад традиционално, већ 13 година, бројним манифестацијама обележава дан Града, у знак сећања на 1. фебруар 1748. године, када је проглашен слободним краљевским градом у оквиру тадашње Хабзбуршке монархије. Сматра се да је насеље на левој обали Дунава, преко пута Петроварадинске тврђаве, основано 1694. године. Ово мало насеље се првобитно звало Петроварадински шанац или Рацка (српска) варош. Убрзано је расло да би, пола века касније, неколико трговаца и занатлија из тог места у Бечу подигли зајам од осамдесет хиљада рајнских форинти. Захваљујући том зајму, плаћају царици Марији Терезији елибертацију. Царица је 1. фебруара 1748. године донела одлуку да се насеље Петроварадински шанац прикључи низу слободних краљевских градова. Обележавајући тај значајан датум, Историјски архив града Новог Сада је ове године организовао две изложбе.

У месној заједници „Лиман” било је изложено више докумената из богатих фондова Историјског архива града Новог Сада, који су везани за проглашење Новог Сада за слободни краљевски град. У присуству многобројних грађана и директора Историјског архива града Новог Сада, уприличено је свечано отварање у холу месне заједнице, 31. јануара 2011. године. Отварање изложбе најављено је у дневној штампи, а пропраћено је и путем електронских медија. Изложбу је отворила мр Гордана Петковић, виши кустос Музеја града Новог Сада. У обраћању бројним посетиоцима, она је изнела кратак историјат Новог Сада и догађања везана за добијање статуса слободног краљевског града. Заинтересовани грађани су били у прилици и да се друже са аутором изложбе Душком Пантелићем који је стрпљиво и у добром расположењу одговарао на бројна питања о историји Града. Активисти месне заједнице „Лиман” уприличили су занимљив културно-уметнички програм.

Сутрадан, на Дан града, у просторијама Музеја града Новог Сада, отворена је још једна значајна изложба под називом „Петроварадинска тврђава у фондовима бечких архива”, која је претходно била постављена у холу Скупштине града Новог Сада. Аутори изложбе су архивисти Историјског архива града Новог Сада – Сара Самарџић и Душко Пантелић. Изложбу је, у присуству угледних званица и представника медија, свечано отворио заменик градоначелника мр Зоран Мандић. Он је у кратком излагању истакао значај Петроварадинске тврђаве као културно-историјског споменика. Присутнима се, потом, обратила директорка Музеја града Новог Сада, Весна Недељковић Ангеловски, која је нагласила добру сарадњу са Историјским архивом града Новог Сада чији је директор, Богољуб Савин, приказао историјат саме изложбе. По његовим речима, Историјски архив је још 2004. године, уз подршку Скупштине града Новог Сада, осмислио пројекат прикупљања картографских извора као сведочанства динамике развоја Новог Сада. Први резултати истраживања у бечким и будимпештанским архивима представљени су јавности 2005. године изложбом „Поглед са Петроварадинске стене”, а овогодишња изложба је друга по реду и представља резултат најновијег истраживања стручњака запослених у Архиву града Новог Сада.

Изложба у Музеју – детаљ са отварања

Изложба у Музеју – детаљ са отварања

Изложба у Музеју – детаљ са отварања

Изложба у МЗ Лиман – детаљ са отварања

Изложба у МЗ Лиман – детаљ са отварања

IN MEMORIAM

ЈАНОШ АНТАЛ (1950-2011)

Јанош Антал рођен је 27. јула 1950. године у Бачком Градишту, општина Бечеј, од оца Јаноша и мајке Францишке. После завршене осмогодишње школе, у периоду од 1965. до 1968. године, обучавао се за занимање аутомеханичарске струке, у Бачком Градишту. Након стицања занимања, кратко је радио у Сељачкој радној задрузи „Братство и јединство” у Бачком Градишту, а потом, такође кратко, у предузећу „Хидросистем Дунав-Тиса-Дунав”. У Историјском архиву града Новог Сада засновао је радни однос 14. октобра 1975. године на радном месту архивског манипуланта, на коме је провео радни век. Преминуо је у суботу 2. априла 2011. године, на Институту за кардиоваскуларне болести у Сремској Каменици, од могућег удара.

Обичај је да се у оваквим приликама каже пар похвалних речи, но, и да су неке друге, срећније прилике, ми бисмо за Јаноша имали речи похвале; и не само да бисмо то изговорили, већ бисмо то и мислили, јер смо га упознали као особу високе колегијалне и радне етике, као некога ко је, док га живот није почео ломити, могао представљати пример залагања на послу. Био је добар радник, више га нема, а опште место у оваквим опроштајима, констатација о великом губитку који је нашу средину задесио, добиће на значењу када Архив буде почео да тражи некога довољно савесног и поузданог ко би могао наставити тамо где је наш Јанош стао.

Слава му и хвала за све што је учинио!

ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА

Год. V, бр. 5 (2011)

Издавач

Историјски архив града Новог Сада
Тврђава 7 и 9, Петроварадин

Лектура, коректура и УДК
мр Милица Кирћански

Превод на немачки
Сара Самарџић

Припрема за штампу
Тихомир Светличић

Штампа
ПАН-ПАПИР, Нови Сад

Тираж 350 примерака

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113 Novi Sad)

ГОДИШЊАК Историјског архива Града Новог Сада = Jahrbuch des
Historischen Archivs der Stadt Novi Sad / главни и одговорни уредник
Богољуб Савин. - Год. 1, бр. 1 (2004)- . - Нови Сад : Историјски архив
Града Новог Сада, 2004-. - 24 cm

Резимеи на нем. језику. - Годишње.

ISSN 1451-7817

COBISS.SR-ID 199239431